

О. М. Авраменко, Г. К. Дмитренко

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

8 клас

УДК 373.5:821.161.2.09+821.161.2.09](075.3)

ББК 83.3(4Укр)я721

A21

За науковою редакцією чл.-кор. НАН України,
д-ра філол. наук, проф. *В. Г. Дончика*

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України № 179 від 17.03.2008 р.)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Відповідальна за підготовку до видання підручника
завідувач сектору Інституту інноваційних технологій
і змісту освіти *Н. І. Шинкарук*

Автори:

О. М. Авраменко — «Художня література як одна з форм духовної діяльності людини»; творчість Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, В. Сосюри, Б. Олійника, В. Підпалого, І. Малковича, В. Дрозда, В. Самійленка, Є. Дударя;

Г. К. Дмитренко — «Усна народна творчість»; «Слово про похід Ігорів»; творчість І. Карпенка-Карого, М. Коцюбинського, О. Назарука.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

				
Відтворюємо прочитане	Аналізуємо художній твір	Творчо мислимо	Виконуємо домашнє завдання	Перевіряємо себе

Авраменко О. М., Дмитренко Г. К.

A21 Українська література: Підручн. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. — К.: Грамота, 2008. — 384 с.: іл.

ISBN 978-966-349-138-7

Підручник повністю відповідає вимогам Державного стандарту освіти та чинній програмі для 12-річної школи. Він містить художні твори, відомості з теорії літератури, біографічні матеріали про письменників та ін.

Методичний апарат підручника охоплює різноманітні завдання, зорієнтовані на вікові особливості восьмикласників.

ББК 83.3(4Укр)я721

ISBN 978-966-349-138-7

© Авраменко О. М., Дмитренко Г. К., 2008

© Видавництво «Грамота», 2008

ЗМІСТ

Художня література як одна з форм духовної діяльності людини	5
--	---

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Українські історичні пісні	9
Зажурилась Україна	10
Гетьман Богдан Хмельницький	11
Чи не той то хміль (<i>Пісня про Богдана Хмельницького</i>)	12
Легендарний Морозенко	14
Ой Морозе, Морозенку	15
Та ой як крикнув же козак Сірко	16
Максим козак Залізник	18
Славний лицар України	19
За Сибіром сонце сходить (<i>Пісня про Устима Кармалюка</i>)	20
Пісні Марусі Чурай	24
Засвіт встали козаченьки	25
Віють вітри, віють буйні	27
Ой не ходи, Грицю	28
Українські народні думи	31
<i>Теорія літератури. Думи</i>	34
Маруся Богуславка	36
Буря на Чорному морі	40

З ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Слово про похід Ігорів	46
Слово про похід Ігорів, Ігоря, сина Святослава, внука Олега	50
Переклади та переспіви «Слова про похід Ігорів»	69
<i>Тарас Шевченко</i>	
Плач Ярославни	70

СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Тарас Шевченко	74
«Думи мої, думи мої...»	78
«В казематі»	82
«Мені однаково, чи буду...»	82
«Ой три шляхи широкії...»	83
<i>Теорія літератури. Віршування</i>	85
Види й жанри лірики	89
«Минають дні, минають ночі...»	91
Іван Франко	93
Хто такий Іван Вишенський?	95
Іван Вишенський	96
<i>Теорія літератури. Історична поема</i>	131
Леся Українка	135
Давня весна	137
«Ви щасливі, пречистії зорі...»	139
«Хотіла б я піснею стати...»	140
Давня казка. <i>Поема</i>	142

Володимир Сосюра	169
Сад (<i>Уривок</i>)	170
Тернистий шлях віриш «Любіть Україну!»	172
Любіть Україну!	173
Васильки	175
<i>Теорія літератури.</i> Інтимна лірика	176
Віршові розміри	176
Борис Олійник	179
Вибір	180
Пісня про матір	181
Ринг	182
Володимир Підпалий	185
Тиха елегія	186
Запросини	188
Іван Малкович	190
Свічечка букви <i>І</i> (<i>Напучування сільського вчителя</i>)	190
Музика, що пішла	192
Із янголом на плечі (<i>Старосвітська балада</i>)	192

НАЦІОНАЛЬНА ДРАМА

Іван Карпенко-Карий	196
Театр корифеїв	197
Сто тисяч (<i>Комедія в 4 діях</i>) (<i>Скорочено</i>)	199
<i>Теорія літератури.</i> Драматичний твір	208

З УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ

Михайло Коцюбинський	234
Дорогою ціною (<i>Скорочено</i>)	235
Осип Назарук	264
Роксоліяна. Жінка халіфа й падишаха (Сулеймана Великого), завойовника і законодавця. Історична повість з 16-го століття (<i>Скорочено</i>)	266
<i>Теорія літератури.</i> Історичний факт і художній вимисел	275
Володимир Дрозд	303
<i>Теорія літератури.</i> Що таке химерна проза?	304
Ірій (<i>Уривок</i>)	304
Білий кінь Шептало	352

УКРАЇНСЬКИЙ ГУМОР І САТИРА

Володимир Самійленко	364
Патріоти	365
Ельдорадо	367
<i>Теорія літератури.</i> Гумор і сатира	368
Євген Дудар	372
Автопортрет з натури	372
Слон і мухи	373
Лісова казка (<i>Для дорослих</i>)	375
Червона Шапочка	376
Словник літературознавчих термінів	381
Література на літо	383

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ЯК ОДНА З ФОРМ ДУХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

Минув ще один рік навчання, а твій діалог із творами української літератури триває... Саме література як один із видів мистецтва духовно збагачує тебе як особистість, формує й утверджує твій гуманістичний світогляд.

Здавалося б, звичайнісінькі слова — зорі, груші, тиша, ночі, куполи, передчуття, осінь... — але коли їх майстерним пером митця поєднати в речення, то вони звучать по-іншому — емоційно, зворушливо, тобто по-художньому. Ось прочитай поданий нижче текст, яскраво домальовуючи картини, що виникають в уяві, і ти в цьому переконаєшся...

Коли за селом стихає гул комбайна, коли в тиші ночей на землю починають падати зорі та груші, коли з небесного купола з'їде Великий Віз — мене щемно огортає передчуття осені. А ще як побачу в тишних кронах жовтий листок, а ще як підпадить хтось картоплиння! Дим переміщується з пахощами яблук і нагадує мені, що це минає серпень, що сонце заходить далеко не там, де заходило в червні. І, дивлячись на край свіжої ріллі, бачу кінець літа. А я наче й не набувся в його теплі, не нажисся в його розкоші! Та зелені клени вже маряться золотими. І здається, що не комори наповнюються урожаєм, а сама душа збагачується життєвим ужином.

О цій порі, коли копають картоплі, я щоразу й усе глибше впадаю в якусь велику і терпко-піднесену покору. Під її могутнім впливом безмовно дозволяю деревам скидати листя, відпускаю у вирії журавлів і благословляю діток у школу. Бо повітря все дужче пахне вереснем, а вересень пахне сторінками нових підручників. На шкільному подвір'ї враз здійснюється гамір, і почнеться новий навчальний рік. Так заведено здавна, і це неодмінно, як осінь.

У цій мініатюрі якихось незвичайних поетичних слів не так і багато (терпко-піднесений, щемно, покора, благословляти), проте вся вона напрочуд поетична. Її могла написати лише людина з багатим духовним світом і тонким відчуттям слова. Ця людина — Василь Думанський, письменник із села Серединки, що на Вінниччині. Йому доля з раннього дитинства присудила бути прикутим до ліжка: здавалося, вибору не було, адже вирок долі оскарженню не підлягав... Але приречений на нерухомість, Василь зробив свій вибір, єдино можливий і єдино правильний, — він вибрав Слово.

Ще раз уважно прочитай заголовок цієї статті: у ньому є важливі слова — *духовна діяльність людини*. Саме духовна діяльність Василя Думанського й інших письменників витворила літературні шедеври, якими ми сьогодні захоплюємося.

У чому ж секрет притягальної сили довершених художніх творів, зокрема й мініатюри Василя Думанського «Коли копають картоплі»? Секретів багато, але головний — це наявність у творі різноманітних образів.

Що таке образ? **Образ** — це конкретна й водночас узагальнена картина людського життя, що створена за допомогою вимислу й має естетичне значення. Художній образ — це не копія дійсності, що має місце, наприклад, у газетних репортажах або у творах документального характеру. Віддзеркалений у художньому образі предмет дійсності постає в мистецтві не як конкретний, він слугує засобом утілення загального. Мистецтвознавець О. Андреев так пояснює це на матеріалі живопису: «Візьмімо, наприклад, картину П. Брейгеля «Сліпі» (с. 371): на ній зображені люди, які повільно бредуть ланцюжком, тримаючись за плече товариша, який іде попереду. Передній з них, спіткнувшись, падає і тягне за собою наступного. Глядач бачить: ще одна мить — і весь ланцюжок спіткає та ж сама доля. Живописець показав тут, здавалося б, конкретну, одиничну, побутову сцену. Проте це лише найелементарніший рівень прочитання змісту картини. Глибше проникнення до її змісту дає змогу витлумачити брейгелівських сліпих як певний узагальнений символ — образ людства, яке не знає і не бачить, куди воно йде».

Художні образи мають такі різновиди: словесний, слуховий, зоровий, нюховий, образ-символ, образ-персонаж та ін. Скажімо, у мініатюрі Василя Думанського наявні **слухові образи** (*стихає гул комбайна, у тиші ночей, падають груші*), **зорові** (*жовтий листок, зелені клени*) і **нюхові** (*дим, пахощі яблук*). **Образом-символом** можна вважати *вересень* (*пахне вереснем, сторінками нових підручників*), який символізує початок осені й навчального року в школах; *зібрану картоплю*, що символізує збір урожаю; *відліт журавлів*, який означає закінчення теплої пори року.

Захар і Максим Беркути, Мирослава, Бурунда-бегадир є **образами-персонажами** (повість І. Франка «Захар Беркут»). **Словесними образами** вважають тропи: епітети (*терпко-піднесена покора, тишині крони*), метафори (*дерева скидають листя, душа збагачується*) та ін.

Сприйняття художніх образів літературного твору дає естетичну насолоду читачеві, виховує смак. Зважаючи на це, художні твори виконують різні функції, з-поміж яких найголовнішими є такі:

- **естетична** — твір дає інтелектуально-емоційне задоволення, збуджуючи яву читача й спонукаючи його до співпереживання тому, про що йдеться у творі;

- **виховна** — читач осмислює історії життя героїв, оцінює їхні вчинки, співпереживаючи разом з ними, і цей досвід допоможе йому в майбутньому;

- **пізнавальна** — художній твір є джерелом поповнення знань про навколишній світ, розширює уявлення про історичну епоху, описану в ньому, про побут, культуру й звичаї зображених людей.

Твори Тараса Шевченка й Івана Франка, Лесі Українки й Михайла Коцюбинського, славетне «Слово про похід Ігорів», фольклорні твори, з якими ти ознайомишся на сторінках цього підручника, збагатять тебе досвідом попередніх поколінь, підкажуть, як зорієнтуватися в складних життєвих ситуаціях, принесуть естетичну насолоду. Успіхів тобі!

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Своєрідним поетичним літописом
нашого народу стали думи та історичні пісні,
які правдиво відтворюють певну епоху,
розкривають мрії, прагнення українців,
підносять мужність і відвагу
улюблених національних героїв:
благородного Хмельницького,
безстрашного Сірка, рішучого Залізняка,
справедливого Кармелюка.

Упродовж багатомісячної історії український народ створював безсмертні фольклорні скарби. Цей безперервний процес триває і нині. До нас дійшли найкращі зразки народного поетичного мистецтва, знайомі кожному змалку.

Поміркуй, чому народні казки, байки, легенди, прислів'я, загадки й пісні так легко запам'ятовуються людьми різного віку та є улюбленими. У чому таємниця живучості фольклорних творів? Чому без пісні, казки, загадки, скоромовки, прислів'я, легенди не виросла жодна людина у світі?

Із цими фольклорними жанрами ти вже ознайомився в 5 класі. На весь світ прославились українські народні пісні, які вивчаються в 6 та в 7 класах. У 8 класі ти засвоїш високохудожні народні твори українців — історичні пісні та думи.

Таємниця невмиручості фольклорних творів полягає в їхніх особливостях.

Як тобі відомо, слово **фольклор** походить з англійської мови й означає: *народне слово, народна мудрість, народні знання*. Усна народна творчість — це різножанрові твори, що виникають у певному середовищі, передаються з уст в уста із сивої давнини, зазнаючи певних змін, мають ритуально¹-магічне², обрядове, естетичне, розважальне, виховне значення. З них дитина вчиться сприймати навколишній світ, дізнається про людські стосунки, головні морально-етичні поняття. У фольклорі відображено світогляд, вірування, прагнення та мрії наших предків.

Процес колективної творчості тривав відтоді, відколи існує мова. Автора фольклорного твору здебільшого ніхто не знав. Талановиті оповідачі й співці передавали в усній формі відшліфовані зразки фольклору. Тоді ж у будові казки, легенди, переказу, пісні відбувалися деякі зміни: доповнення або скорочення, уточнення, уведення нових персонажів, слів, які вживаються в певній місцевості, — діалектизмів. Народнопоетична творчість була чи не єдиним джерелом, з якого наші предки черпали естетичну насолоду й наснагу. І нині фольклор відіграє колосальну роль у формуванні особистості, вихованні високих моральних якостей людини.

Минуло багато часу, перш ніж поряд із багатою криницею народної творчості виросло могутнє дерево художньої літератури. Як справедливо писав Максим Рильський, «народна творчість — це той ґрунт, на якому виростають і література, і театр, і музика, і образотворче мистецтво — і без якого вони засохли б».

¹ *Ритуальний* — пов'язаний із ритуалом; *ритуал* — сукупність обрядів, які супроводжують релігійну відправу; церемонія.

² *Магічний* — надзвичайно сильний, непереборний; чарівний, чудодійний.

УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИЧНІ ПІСНІ

Як окремий жанр історичні пісні з'явилися в XIV–XV ст., коли Україна опинилася беззахисною перед страшною небезпекою, що загрожувала з півдня постійними грабіжницькими набігами татар із Кримського ханства. Шукаючи порятунку від ворожої навали, мешканці українських сіл і міст змушені були брати до рук зброю, вирушати за Дніпрові пороги. Постійна боротьба проти нападників перетворила хлібороба й ремісника на воїна-козака. Захищаючись, козаки будували укріплення із січених дерев'яних колод — січі. Згодом утворилася Запорозька Січ. Першим гетьманом України вважають Дмитра Вишневецького, про якого вже за тих часів склалися пісні. Донині живе знаменита «Пісня про Байдю» («В Цареграді на риночку»).

Історичні пісні відтворюють справжні історичні події, зображують конкретних історичних осіб, найголовнішу рису народних героїв — готовність іти на самопожертву заради рідної землі. Для історичних пісень характерним був гуртовий багатоголосий спів.

Історичні пісні — це народні ліро-епічні твори про важливі історичні події та конкретних історичних осіб. До речі, термін *історична пісня* вперше ввів в українську фольклористику Микола Гоголь.

Тематика пісень різноманітна. Вона пов'язана з основними історичними подіями, війнами, повстаннями, виступами народу проти загарбників. Найдавніші з історичних пісень змальовують важкий період в історії українського народу — звияжну

боротьбу козаків із турецько-татарськими ордами, страхітливі спустошення й насильства.

Особливо багато пісень присвячено подіям Національно-визвольної війни 1648–1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького. У них прославлено улюбленого гетьмана, інших полководців, соратників Хмельницького: Максима Кривоноса, Івана Богуна, Данила Нечая, Івана Сірка, Морозенка.

В історичних піснях XVIII–XIX ст. народ прославив Олексу Довбуша, організатора руху опришків на західноукраїнських землях, Лук'яна Кобилицю, ватажка повстання проти кріпосницького гніту на Буковині, Устима Кармелюка, подолянина, захисника інтересів українського селянства.

Супроводжуючи історію народу, пісня й сама стала часткою духовної історії нації, своєрідним документом її творчої зрілості, доказом усвідомлення свого місця й ролі в загальній історії людства. Для нашого народу пісня була й залишається великим і незамінним скарбом духовної культури, ціну якому мусить знати кожен громадянин, щоб охороняти та множити його для майбутніх поколінь, адже, як слушно зазначав Олександр Довженко, «українська пісня — це бездонна душа українського народу, це його слава».

ЗАЖУРИЛАСЬ УКРАЇНА

Зажурилась Україна,
Бо нічим прожити,
Витоптала орда кіньми
Маленькі діти.
Котрі молодії —
У полон забрато;
Як зайняли, то й погнали
До пана, до хана.
Годі тобі, пане-брате,
Гринджоли¹ малювати,
Бери шаблю гостру, довгу
Та йди воювати!
Ой ти станеш на воротях,
А я в закаулку,
Дамо тому стиха лиха
Та вражому турку!
Ой ти станеш з шабелею,

¹ Гринджоли — сани.

А я з кулаками,
Ой, щоб слава не пропала
Проміж козаками.
Ой козак до ружини¹,
Бурлака до дрюка:
Оце ж тобі, вражий турчин,
З душею розлука!

ГЕТЬМАН БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

Зиновій-Богдан Хмельницький (1595–1657) — прославлений керівник Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст., засновник Української козацької держави, гетьман України 1648–1657 рр., організатор українського війська. Жоден гетьман не мав такого високого авторитету, популярності й визнання, як Богдан Хмельницький. Він очолив відроджену Українську державу, маючи великий досвід козацького старшини, дипломата й полководця; сформував неповторну добу, названу його іменем, — Хмельниччину. Багато іноземних володарів визнавали Богдана Хмельницького главою Української держави. Про це свідчать їхні звертання в офіційних листах: «Ваша світлосте», «світлий і вельможний», «найсвітліший», «гетьман з Божої милості». Він був високоосвіченою людиною: володів українською, російською, польською, латинською, турецькою, татарською мовами, добре знав історію, юриспруденцію, військову справу.

В історію ввійшли блискучі перемоги Війська Запорозького під проводом Богдана Хмельницького над польською шляхтою під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями та ін.

Проіснувавши на карті Європи понад 150 років, значною мірою завдяки титанічним зусиллям Богдана Хмельницького, Козацька республіка створила передумови для національного відродження України в наступні часи.

Невідомий художник.
Портрет Богдана
Хмельницького

¹ Ружина (від ружо, діал.) — рушниця.

ЧИ НЕ ТОЙ ТО ХМІЛЬ

(Пісня про Богдана Хмельницького)

Чи не той то хміль,
Що коло тичин в'ється?
Ой той то Хмельницький,
Що з ляхами б'ється.
Чи не той то хміль,
Що по пиві грає?..
Ой той то Хмельницький,
Що ляхів рубас.
Чи не той то хміль,
Що у пиві кисне?
Ой той то Хмельницький,
Що ляшеньків тисне.
Гей, поїхав Хмельницький
К Золотому Броду¹,
Гей, не один лях лежить
Головою в воду.
«Не пий, Хмельницький, дуже
Золотої Води¹,
Їде ляхів сорок тисяч
Хорошої вроди». —
«А я ляхів не боюся
І гадки не маю —
За собою великую
Потугу я знаю,

Іще й орду татарськую
За собою веду, —
А все того, вражі ляхи,
На вашу біду».
Ой втікали вражі ляхи —
Погубили шуби...
Гей, не один лях лежить,
Вищірівши зуби!
Становили собі ляхи
Дубовії хати, —
Ой прийдеться вже ляшенькам
В Польщу утікати.
Утікали вражі ляхи;
Де які повки, —
Їли ляхів собаки
І сірії вовки.
Гей, там поле,
А на полі цвіти —
Не по однім ляшку
Заплакали діти.
Гей, там річка,
Через річку глиця —
Не по однім ляшку
Зосталась вдовиця...

І. Айвазовський. Очерет на Дніпрі біля містечка Олешки

¹ Золотий Брід, Золота Вода — народна пісенна назва урочища Жовті Води.

Зауваж

У пісні «Чи не той то хміль» звеличено першу славу перемогу десятитисячного українського війська на чолі з Богданом Хмельницьким, здобуту в бою з дванадцятитисячним польсько-шляхетським військом під Жовтими Водами 6 травня 1648 р. Битва закінчилася цілковитою поразкою польського війська. У багатьох піснях Жовті Води символізують силу, могутність і непереможність військ Богдана Хмельницького.

- У пісні «Зажурилась Україна» витоптав «кіними маленькі діти»
 - хан
 - вражий турок
 - орда
 - турчин
- У пісні «Чи не той то хміль» їхало сорок тисяч війська
 - татар
 - ляхів
 - козаків
 - у пісні про це нічого не сказано
- Установи правильну послідовність частин пісні «Чи не той то хміль»

1	
2	
3	
4	

 - Гей, поїхав Хмельницький // К Золотому Броду...
 - Ой той то Хмельницький, // Що ляхеньків тисне
 - Ой той то Хмельницький, // Що з ляхами б'ється
 - Ой той то Хмельницький, // Що ляхів рубав

- Чим історичні пісні відрізняються від козацьких (суспільно-побутових)? Яким темам присвячені найдавніші історичні пісні?
- Знайди в тексті пісні «Зажурилась Україна» слова, які вказують на жорстокість загарбників. Які слова спонукають до захисту рідної землі?
- Пригадай, що таке *тема* й *ідея* художнього твору. Яка ідея виражена в словах «Ой щоб слава не пропала // Проміж козаками»?
- Знайди звертання, використані в пісні «Зажурилась Україна». Про що вони свідчать?
- З уроків історії України пригадай і розкажи про добу козаччини, про гетьмана Богдана Хмельницького, його роль у державотворенні України. Зістав свої уявлення про гетьмана з образом Богдана Хмельницького, створеного в народній пісні «Чи не той то хміль» і невідомим художником на картині «Богдан Хмельницький».

9. Пригадай відомі тобі засоби художньої виразності. Знайди в пісні «Чи не той то хміль» приклади художнього паралелізму і випиши їх, усно поясни їхню роль у розкритті образу гетьмана.
10. За допомогою яких засобів художньої виразності створено картину переможної битви Богдана Хмельницького над ляхами?

11. Усно склади уявну картину битви Богдана Хмельницького з ляхами.
12. Розглянь репродукцію картини І. Айвазовського «Очерет на Дніпрі біля містечка Олешки». Який загальний настрій вона створює? Як цей твір допомагає тобі осмислити героїчні сторінки нашого минулого, зображені в історичних піснях?

1. Знайди й випиши постійні народні епітети з пісень «Зажурилась Україна», «Чи не той то хміль», усно поясни їхню роль у творах.
2. Підготуйся до виразного читання пісні «Чи не той то хміль» за ролями.

ЛЕГЕНДАРНИЙ МОРОЗЕНКО

Про Морозенка, героя популярної історичної пісні «Ой Морозе, Морозенку», відомо небагато. Учені вважають, що це Нестор Морозенко (Станіслав Морозовицький, р. н. невід. — 1649) — військово-політичний діяч часів Хмельниччини. Походив із галицько-подільського шляхетського¹ роду. Навчався в Краківському університеті. Був полковником реєстрового козацького війська, організатором військових дій на Поділлі. Відзначився в битві під Пилявцями, керував кіннотою у війську Б. Хмельницького під Збаражем, де 1649 р. героїчно загинув у бою.

Більшість дослідників вважають опоетизованого Морозенка узагальненим образом українського козака, хороброго й відважного воїна, що ввібрав найкращі риси козаків-патріотів, які мужньо й самовіддано боролися проти турецько-татарських орд-завойовників, проти польсько-шляхетського гніту. Народ підніс його образ до рівня епічного героя.

¹ Шляхетський (від слова *шляхта*) — дворянство Польщі, України, Білорусі, Литви; шляхетні, благородні риси.

ОЙ МОРОЗЕ, МОРОЗЕНКУ

Ой Морозе, Морозенку,
Ти славний козаче,
За тобою, Морозенку,
Вся Україна плаче.

Не вернувся Морозенко,
Голова завзята,
Замучили молодого
Татари прокляті.

Ю. Брандт. Повернення козаків

Не так тая Україна,
Як та стара мати,
Заплакала Морозиха,
Та стоячи біля хати.

Вони його не стріляли
І на часті не рубали,
Тільки з його, молодого,
Живцем серце відірвали.

Ой з-за гори та з-за кручі
Буйне військо виступає,
Попереду Морозенко
Сивим конем виграє.

Поставили Морозенка
На Савур-могилу¹:
«Дивись тепер, Морозенку,
Та на свою Україну!»

То не грім в степу грохоче,
То не хмара світ закрила, —
То татар велика сила
Козаченьків обступила.

Вся ти еси, Україно,
Славою покрита,
Тяжким горем та сльозами
Та кров'ю полита!

Бились наші козаченьки
До ночі глухої, —
Полягло наших чимало,
А татар утрое.

І поки над білим світом
Світить сонце буде, —
Твої думи, твої пісні
Не забудуть люди.

¹ *Савур-могила* — назва, яка багато разів трапляється в історичних піснях, легендах, переказах XVII–XVIII ст. Відома Савур-могила на Луганщині.

ТА ОЙ ЯК КРИКНУВ ЖЕ КОЗАК СІРКО

Та ой як крикнув же та козак Сірко,
Та ой на своїх же, гей, кониченьків:
«Та сідлайте ж ви коней, хлопці-молодці,
Та збирайтеся до хана у гості!»
Та туман поле покриває,
Гей, та Сірко з Січі та виїжджає.
Гей, та ми думали, та ми ж думали,
Що то орли та із Січі вилітали,
Аж то Військо та славне Запорізьке
Та на Кримський шлях¹ із Січі виїжджало.
Та ми думали, ой та ми ж думали,
Та що сизий орел по степу літає, —
Аж то Сірко на конику виїжджає.
Гей, ми ж думали, ой та ми ж думали,
Та що над степом та сонечко сяє, —
Аж то Військо та славне Запорізьке
Та на вороних конях у степу виграває.
Та ми думали, ой та ми ж думали,
Що то місяць в степу, ой зіходжає, —
Аж то козак Сірко та козак же Сірко
На битому шляху та татар оступає.

І. Рєпін. Запорозжці пишуть листа турецькому султану

¹ Кримський шлях — шлях до татарської фортеці Перекоп, куди Іван Сірко здійснив кілька успішних походів.

Зуваж

Пісня про Івана Сірка, кошового отамана Запорозької Січі в 50–70-х роках XVII ст., є одним із найкращих історичних творів про походи українських козаків проти турецько-татарських загарбників. Про цього героя створено багато пісень, легенд і переказів. За одним із них козаки Запорозького коша на чолі з Іваном Сірком надіслали лист турецькому султанові Магомету IV, у якому висміяли його й відкинули домагання підкоритися Туреччині. На знаменитій картині Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану» відображено момент складання цього колективного послання. Для образу писаря позував художникові видатний український історик Дмитро Яворницький.

1. Установи послідовність подій у пісні «Ой Морозе, Морозенку»

- А Замучили молодого // Татари прокляті
Б Поставили Морозенка // На Савур-могилу...
В Попереду Морозенко // Сивим конем вигравас
Г За тобою, Морозенку, // Вся Вкраїна плаче

1	
2	
3	
4	

2. У пісні «Ой Морозе, Морозенку» прізвище головного героя повторюється

- А тричі
Б п'ять разів
В сім разів
Г шість разів

3. Установи послідовність подій у пісні «Та ой як крикнув же козак Сірко»

- А Та що над степом та сонечко сяє...
Б Та що сизий орел по степу літає...
В Та туман поле покриває...
Г Що то місяць в степу, ой зіходжає...
Г Що то орли та із Січі вилітали...

1	
2	
3	
4	
5	

4. Який момент із життя прославленого в народі Морозенка зображено в пісні? Що тебе в ній уразило, схвилювало?

5. В історичній пісні «Ой Морозе, Морозенку» використано **заперечне порівняння** — художній прийом, коли порівнюються, зіставляються предмети через заперечення: *То не грім в степу грохоче, // То не хмара світ закрила, — // То татар велика сила // Козаченьків обступила*. Поясни значення цього художнього засобу для розкриття теми пісні.

6. Знайди в тексті гіперболу, розкрий її роль у створенні образу Морозенка. Прокоментуй значення постійних народних епітетів: *славний козаچه, стара мати, буйне військо, сивим конем*.

7. Прочитай дві останні строфи пісні «Ой Морозе, Морозенку». Яка ідея виражена в них?
8. Про що йдеться в історичній пісні «Та ой як крикнув же козак Сірко»? Яка ідея твору?
9. Розглянь репродукцію картини І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану». Який настрій цієї роботи? Чи співзвучний він з настроєм пісні «Та ой як крикнув...»?
10. Знайди в тексті пісні тавтологію, анафору, повтори одного й того ж словосполучення, речення. Поясни, з якою метою вони так часто використовуються в народних піснях.

11. Усно опиши портрет отамана Сірка з пісні «Та ой як крикнув же козак Сірко».
12. Поміркуй, чому в історичних піснях народ називає своїх героїв, Морозенка та Сірка, *славним козаком, головою завзятою, сизим орлом, місяцем, а запорожців — сонечком, козаченьками, хлопцями-молодцами*.

Знайди в текстах пісень «Ой Морозе, Морозенку», «Та ой як крикнув же козак Сірко» і випиши в зошит художні особливості (по два-три приклади): постійні народні епітети, заперечні порівняння, метафори, художній паралелізм, гіперболи, пестливі слова.

До речі...

У пісні «Максим козак Залізняк» описано найбільше піднесення гайдамацького руху на Правобережжі, що в історії називався «Коліївщина» (1768). Його очолив Максим Залізняк із містечка Медведівки на Чигиринщині. Проголосивши себе полковником, Максим Залізняк зібрав у Холодному Яру загін повстанців і захопив Жаботин, жорстоко покаравши шляхту й орендарів, пізніше завоював міста Смілу, Черкаси, Корсунь, Богуслав, Канів, Лисянку й підійшов до Умані, одного з найважливіших польських військових укріплень. Загін польського війська під командою уманського сотника Івана Гонти, висланий проти Залізняка, перейшов на бік повстанців. Проте російські та польські війська жорстоко придушили повстання, керівників підступно захопили й жорстоко розправилися з ними. Гонту стратили, а Залізняка вислали в Сибір на довічну каторгу.

МАКСИМ КОЗАК ЗАЛІЗНЯК

Максим козак Залізняк,
Козак з Запорожжя,
Як поїхав на Україну,
Як пишная рожа!

Зібрав війська сорок тисяч¹
В місті Жаботині,
Обступили город Умань
В обідній годині.
Обступили город Умань,
Покопали шанці²
Та вдарили з семи гармат
У середу вранці.
Та вдарили з семи гармат
У середу вранці,
Накидали за годину
Панів повні шанці...
Отак Максим Залізняк
Із панами бився
І за те він слави
Гарной залучився.
Лине гомін, лине гомін
По степу німому, —
Вертаються козаченьки
Із бою додому.

СЛАВНИЙ ЛИЦАР УКРАЇНИ

Так назвав Устима Кармелюка Тарас Шевченко. У фольклорі його іменували Кармалюком.

Устим Кармелюк — один із найулюбленіших народних героїв першої половини XIX ст. Він підняв на повстання проти кріпосницького ладу майже 20 000 селян. Прославлений ватажок народився 1787 р. у с. Головинцях Літинського повіту Подільської губернії (нині с. Кармалюкове Жмеринського р-ну Вінницької обл.). Повстанські загони на чолі з Устимом Кармелюком майже за чверть століття здійснили понад тисячу нападів на поміщицькі маєтки. Його кілька разів заарештовували, катували, засиляли в Сибір, але він мужньо зносив усі тортури, чотири рази тікав із каторги, повертався на батьківщину і знову продовжував боротьбу.

Ще за життя ім'я Кармелюка стало легендарним. Про нього складено чимало пісень, переказів, легенд. Його образ змальовано у творах українських письменників.

¹ Зібрав війська сорок тисяч — гіпербола, адже відомо, що загін Залізняка перед захопленням Умані налічував кілька сотень осіб.

² Шанці — окопи.

Зауваж

На картині Василя Тропініна «Портрет українського селянина» дослідники вбачали образ уславленого народного ватажка Устима Кармелюка, який діяв саме в тій місцевості, де жив і митець. Художник зображує селянина мужнім і вольовим, з відкритим поглядом розумних очей. Характерна зачіска, невеликі виразні вуса, розшитий комір сорочки надають портретові яскравого національного колориту. Обличчя вражає своєю гармонійною красою, цілісністю вдачі, водночас проступає і внутрішній душевний біль, прихований у виразних великих очах.

В. Тропінін. Портрет українського селянина

ЗА СИБІРОМ¹ СОНЦЕ СХОДИТЬЬ

(Пісня про Устима Кармалюка)

За Сибіром сонце сходить,
Хлопці, не зівайте,
Ви на мене, Кармалюка,
Всю надію майте!

Повернувся я з Сибіру,
Та не маю долі,
Хоч, здається, не в кайданах,
А все ж не на волі.

Маю жінку, маю діти,
Та я їх не бачу,
Як згадаю про їх муку —
Сам гірко заплачу.

Зібрав собі славних хлопців, —
Що ж кому до того?
Засідаєм при дорозі
Ждать подорожного.

Чи хто їде, чи хто йде,
Треба їх спитати,
Як не має він грошей —
Треба йому дати!

Аж тут їде сам владика²:
«А здорові, хлопці!» —
«Ой довго ми вас чекали,
Благослови, отче!»

¹ Сибір — місце заслання людей на каторгу в царській Росії та СРСР.

² Владика — священнослужитель православної церкви.

Ой вилічив сам владика
Сорок тисяч грошей,
Подивився кругом себе —
Все хлопці хороші.

Ой, чи їде, чи хто їде,
Треба його ждати.
Ой прийдеться Кармалюку
Марне пропадати.

Ой прийдеться Кармалюку
Марне пропадати,
Бо немає пристанища,
Ані свої хати.

Асесори, ісправники¹
За мною ганяють,
Більше вони людей б'ють,
Як я гріхів маю.

Судять мене вдень і вночі,
По всяку годину,
Ніде мені подітися,
Я од журби гину.

Чи хто їде, чи хто їде,
Часто дурно² ждати,
Отак треба в лісі жити,
Бо не маю хати.

Пішов би я до дітей —
Красу мою знають:
Аби тільки показався,
То зараз впіймають.

А так треба стерегтися,
Треба в лісі жити.
Хоч, здається, світ великий,
Ніде ся подіти!

Прийшла туга до серденька,
Як у світі жити?
Світ великий і розкішний,
Та ніде ся діти!

У неділю дуже рано
У всі дзвони дзвонять,
А мене, Кармалюка,
Як звірюку гонять.

Нехай гонять, нехай ловлять,
Нехай заганяють,
Нехай мене, Кармалюка,
В світі споминають!

До речі...

Пісня «За Сибіром сонце сходить» з підзаголовком «Пісня про Устима Кармалюка» налічує 23 варіанти, видані друком у збірнику «Історичні пісні».

Поданий у підручнику варіант записав Гнат Танцюра 1919 р. в с. Зятківці Гайсинського р-ну Вінницької обл. від знаменитої народної співачки Явдохи Зуїхи. Від неї вчитель упродовж 12 років зафіксував 1008 народних пісень, що вийшли друком 1965 р. у книзі «Пісні Явдохи Зуїхи».

¹ Асесор, ісправник — судова службова особа, судовий виконавець.

² Дурно (діал.) — даремно, марно.

1. Установи послідовність подій у пісні «Максим козак Залізняк»

А Та вдарили з семи гармат // У середу вранці
Б Вертаються козаченьки // Із бою додому
В Зібрав війська сорок тисяч // В місті Жаботині...
Г Обступили город Умань, // Прокопали шанці...

1	
2	
3	
4	

2. У рядку *Зібрав собі славних хлопців* («За Сибіром сонце сходить») використано

А порівняння
Б гіперболу
В уособлення
Г епітет

3. Установи послідовність подій у пісні «За Сибіром сонце сходить»

А Асесори, ісправники // За мною ганяють...
Б Засідаєм при дорозі // Ждать подорожного
В Прийшла туга до серденька, // Як у світі жити?
Г Ви на мене, Кармалюка, // Всю надію майте!
Г Маю жінку, маю діти, // Та я їх не бачу...
Д Повернувся я з Сибіру, // Та не маю долі...

1	
2	
3	
4	
5	
6	

4. Який характер мелодії має пісня «Максим козак Залізняк»? Чим це зумовлено?

5. У яких рядках змальовано ставлення народу до Максима Залізняка? Прочитай та поясни, яку роль відіграють засоби художньої виразності в них.

6. Знайди повтори рядків, словосполучень у пісні «Максим козак Залізняк». Що вони підкреслюють у кожному окремому випадку?

7. Чим тебе вразила історична пісня «За Сибіром сонце сходить»? Що, на твою думку, дає пісні виклад подій від першої особи — від імені Устима Кармалюка?

8. Стисло перекажи події з життя героя, про які говорить оповідач.

9. Знайди в пісні «За Сибіром сонце сходить» протиставлення подій, явищ. Яка їхня роль у розкритті ідеї твору?

10. Визнач засоби художньої виразності в пісні «За Сибіром сонце сходить», їхню роль: «А мене, Кармалюка, // Як звірюку гонять»; «Прийшла туга до серденька»; «Світ великий і розкішний»; «У неділю дуже рано // У всі дзвони дзвонять».

11. Порівняй образ селянина, створений художником В. Тропініним, та Устима Кармалюка, героя історичної пісні «За Сибіром сонце сходить». Що в них спільного й відмінного? Склади усний опис персонажів картини та пісні.

12. Охарактеризуй свій улюблений образ історичної особи, лицаря-оборонника рідної землі, створений народною уявою в історичних піснях.

1. Вивчи напам'ять одну з історичних пісень.
2. Виконай ілюстрації до історичних пісень (за бажанням).

На дозвіллі

Прочитай цікаві твори українських прозаїків про Устима Кармелюка: казку Марка Вовчка «Кармелюк»; роман Михайла Старицького «Розбійник Устим Кармелюк»; роман Василя Кучера «Устим Кармелюк».

- Я можу розповісти про часи, відображені в історичних піснях українців.
- Я вмію виразно і вдумливо читати тексти історичних пісень, розповідати про національних героїв, змальованих у них.
- Я знаю і вмію визначати провідні мотиви історичних пісень.
- Я вмію характеризувати образи історичних осіб, лицарів-оборонців рідної землі, висловлювати власні судження про те, за що народ увічнив імена своїх героїв.
- Я усвідомлюю головні чесноти наших героїчних предків: лицарство, сміливість, фізичну та духовну силу.

На дозвіллі

Послухати українські історичні пісні й думи ти можеш за такою адресою в мережі Інтернет:

www.pisni.org.ua

ПІСНІ МАРУСИ ЧУРАЙ

«...Учитайтесь в прості й хвилюючі слова пісень, віднайдіть золоті ключі мелодій — і... ви почуєте голоси творців, імена яких розгубила історія, і їхня поетична нива, ставши народною, квітує й сьогодні по нашій землі, — писав М. Стельмах. — І тільки інколи, крізь тумани часу, окреслиться схожа на легенду постать творця». До них належить народна поетеса Маруся Чурай, яку називають дівчиною з легенди.

Ще з часів Богдана Хмельницького й донині співають її пісні. Марусі Чурай приписують авторство таких перлин: «Засвіт встали козаченьки», «Віють вітри, віють буйні», «Ой не ходи, Грицю», «В кінці греблі шумлять верби», «На городі верба рясна», «Грицю, Грицю, до роботи» та ін. Її пісні найчастіше пов'язані з власним життям.

В. Маковський.
Українська дівчина

Життєпис Марусі Чурай складено за творами співачки та на основі переказів, легенд, усних спогадів сучасників, записи яких не збереглися.

Маруся (Марина Гордіївна) Чурай народилася в Полтаві в сім'ї хороброго й чесного козака Гордія Чурая, якого стратили після поразки в битві під Кумейками 1637 р. проти гетьмана Потоцького. Дівчина мала чудовий голос і сама складала пісні.

Марусю палко кохав благородний і хоробрий козак війська Богдана Хмель-

ницького Іван Іскра. Дівчина ж полюбила іншого, Григорія Бобренка. Його мати була проти одруження сина з Марусею, прагнула мати за невістку Галю Вишняк, племінницю полковника Мартина Пушкаря.

Під час Національно-визвольної війни українського народу проти польської шляхти під проводом Б. Хмельницького 1648 р. в складі Полтавського полку служили Іван Іскра та Грицько Бобренко. За переказами, Маруся чекала з війни Гриця, але він скорився волі матері й одружився з Галею. Ображена дівчина його отруїла. Марусю засудили до смертної кари, проте перед стратою Іван Іскра привіз помилювання від гетьмана. Невдовзі дівчина з туги померла, проте залишилися в спадок нащадкам її безсмертні пісні — окраса українського народу.

Увічнюючи образ талановитої піснетворки в історичному романі у віршах «Маруся Чурай», Ліна Костенко писала:

Це дівчина не просто так, Маруся.
Це — голос наш. Це — пісня. Це — душа.

ЗАСВІТ ВСТАЛИ КОЗАЧЕНЬКИ

Засвіт встали козаченьки
В похід з полуночі,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі.

М. Пимоненко. Проводи козака...

Не плач, не плач, Марусенько,
Не плач, не журися,
А за свого миленького
Богу помолися.

Стоїть місяць над горою,
Та сонця немає,
Мати сина в доріженьку
Сльозно проводить.

— Прощай, милий мій синочку,
Та не забувайся,
Через чотири неділеньки
Додому вертайся!

— Ой рад би я, матусенько,
Скоріше вернутись,
Та щось кінь мій вороненький
В воротах спіткнувся.

Ой Бог знає, коли вернусь,
У яку годину.
Прийми ж мою Марусеньку,
Як рідну дитину.

Прийми ж її, матусенько,
Бо все в Божій волі,
Бо хто знає, чи жив вернусь,
Чи ляжу у полі!

— Яка ж би то, мій синочку,
Година настала,
Щоб чужая дитиночка
За рідную стала?

Засвіт встали козаченьки
В похід з полуночі,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі...

Зауваж

Музичну тему пісні «Засвіт встали козаченьки» визначний український композитор Микола Лисенко взяв за основу увертюри до опери «Тарас Бульба».

ВІЮТЬ ВІТРИ, ВІЮТЬ БУЙНІ

Віють вітри, віють буйні,
Аж дерева гнуться;
Ой як болить моє серце,
А сльози не ллються.

Трачу літа в лютім горі
І кінця не бачу,
Тільки мені легше стане,
Як трошки поплачу!

Не допоможуть сльози щастю,
Серцю легше буде,
Хто щаслив був хоч з часочок, —
Повік не забуде.

Єсть же люди, що і моїй
Завидують долі:
Чи ж щаслива ж та билінка,
Що росте у полі?

Що у полі, на пісочку,
Без роси, на сонці...
Тяжко жити без милого
На чужій сторонці!

Без милого долі нема,
Стане світ тюрмою,
Без милого щастя нема,
Нема і спокою.

Де ти, милий, чорнобривий,
Де ти? Озовися!
Як без тебе я горюю,
Прийди подивися!

Полетіла б я до тебе,
Та крилець не маю,
Щоб побачив, як без тебе
З горя висихаю.

В. Ульянов.
Маруся Чурай

До кого ж я пригорнуся,
І хто приголубить,
Коли тепер нема того,
Який мене любить?..

Зауваж

Пісню «Віють вітри, віють буйні» на початку XIX ст. видатний український письменник Іван Котляревський використав у п'єсі «Наталка Полтавка». Її виконує головна героїня на початку твору. Пізніше Микола Лисенко створив геніальну однойменну національну оперу, яка й нині не сходить зі сцен театрів. Перша ж арія Наталки «Віють вітри, віють буйні» вважається шедевром світової ліричної пісні.

ОЙ НЕ ХОДИ, ГРИЦЮ

Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці,
Бо на вечорницях дівки чарівниці!
Одна дівчина чорнобривая
Та й чарівниченька справедливая.

У неділю рано зілля¹ копала,
А у понеділок переполоскала,
А у вівторок зілля варила,
А в середу рано Гриця отруїла.

Прийшов четвер — та вже Гриць умер,
Прийшла п'ятниця — поховали Гриця.
А в суботу рано мати дочку била:
«Нащо ти, дочко, Гриця отруїла?»

«Ой мати, мати, жаль ваги не має,
Нехай же Гриць разом та двох не кохає!
Нехай він не буде ні їй, ні мені,
Нехай достанеться він сирій землі!

Оце тобі, Грицю, я так ізробила,
Що через тебе мене мати била!
Оце ж тобі, Грицю, за тее заплата:
Із чотирьох дощок дубовая хата!»

¹ Зілля — різноманітні, здебільшого запашні трав'янисті рослини; навар або настій із деяких рослин, який використовується в народній медицині переважно з лікувальною метою.

До речі...

Образ легендарної народної поетеси приваблював багатьох письменників XIX–XX ст., діячів української культури. Її називали малоросійською Сафо¹. Сюжет балади «Ой не ходи, Грицю» взято за основу багатьох творів: повістей, романів, драм, поем. Найвідоміша повість Ольги Кобилянської «В неділю рано зілля копала». На початку XIX ст. пісню перекладено німецькою, французькою, чеською, англійською мовами. У другій половині XX ст. видано збірку пісень і біографічний нарис під назвою «Дівчина з легенди. Маруся Чурай».

- У пісні «Засвіт встали козаченьки» проводить в похід
 - козаченьків Марусенька
 - мати сина
 - у тексті про це не сказано
 - Марусенька миленького
- У цитаті з пісні «Віють вітри, віють буйні» використано риторичне запитання
 - Де ти, милий, чорнобривий?..
 - Чи ж щаслива та билинка, // Що росте у полі?
...Без роси, на сонці...
 - Де ти? Озовися!
 - Як без тебе я горюю, // Прийди подивися!
- Установи відповідність у баладі «Ой не ходи, Грицю»

1 У неділю рано	А Мати дочку біла
2 А у понеділок	Б Поховали Гриця
3 А у вівторок	В Та вже Гриць умер
4 А в середу рано	Г Зілля варила
5 Прийшов четвер	Г Переполоскала
6 Прийшла п'ятниця	Д Гриця отруїла
7 А в суботу рано	Е Зілля копала

1	
2	
3	
4	
5	
6	
7	

- Який епізод із життя запорожців відображено в пісні «Засвіт встали козаченьки»? Прослухай фонозапис твору. Яке враження справила на тебе пісня?
- Який характер діалогу матері й сина перед походом у пісні «Засвіт встали козаченьки»? Поясни роль неслухавих слів.
- Опиши, якою ти уявляєш героїню пісні Марусю. Використай репродукцію картини В. Маковського «Українська дівчина».

¹ Сафо́ (Сафо́) (VII–VI ст. до н. е.) — давньогрецька поетеса, яка очолювала гурток знатних панянок, навчала їх музики, складати пісні, танцювати.

7. Яким настроєм пройнята пісня «Віють вітри, віють буйні»? Розкрий значення запитальних і окличних речень у створенні образу ліричної героїні.
8. Поясни роль поетичної форми — монологу-сповіді ліричної героїні в пісні «Віють вітри, віють буйні» для розкриття її почуттів, настроїв, думок.
9. Пригадай, що таке *балада*. Доведи, що пісня «Ой не ходи, Грицю» — балада.
10. Знайди в тексті балади звертання, поясни їхню роль у розкритті змісту твору.

11. Вислови міркування, чому Марусю Чурай називають «малоросійською Сафо».
12. Досліди мовні особливості пісні «Віють вітри, віють буйні»: з'ясуй роль епітетів, антонімів, народних фразеологізмів.

1. Склади усну розповідь на тему: «Безсмертя пісень Марусі Чурай, які стали народними».
2. Вивчи пісню «Засвіт встали козаченьки» напам'ять.

- Я розумію значення й функції пісні в житті українського народу.
- Я можу розповісти про легендарну народну співачку Марусю Чурай.
- Я вмію виразно і вдумливо читати й коментувати тексти пісень Марусі Чурай, аналізувати художні засоби в них.
- Я знаю і вмію визначати провідні мотиви історичних пісень.
- Я вмію висловлювати власне ставлення до Марусі та її пісень.
- Я вмію створювати словесний портрет легендарної поетеси.
- Я усвідомлюю, що поет — активний творець духовності, що добра слава про обдаровану людину живе у віках.

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ДУМИ

Для кожного народу предметом особливої гордості є твори героїчного епосу. На весь світ прославилися «Іліада» та «Одіссея» Гомера, ісландські саги, індійські поезії «Махабхарата» та «Рамаяна», французька «Пісня про Роланда», вірменський «Давид Сасунський», карело-фінський епос «Калевала», киргизький «Манас», давньоруське «Слово про похід Ігорів», українські народні думи.

Епос (з грец. слово, розповідь) — оповідна поезія, зароджена в давні часи як форма зображення важливих подій історії, життя народу, героїчних учинків персонажів. Епос узагальнює історичний досвід народу у яскравих художніх образах, яким властиві масштабність, монументальність¹.

Думи — це одне з найяскравіших явищ української національної культури. Вони з'явилися приблизно в XV ст. — у час виникнення козацтва. У цей період зароджуються також історичні пісні, тісно пов'язані з давніми плачами й голосіннями, билінним епосом княжої доби, південнослов'янськими історичними піснями. Важливу роль у становленні й розвитку дум відіграла поява народних професійних співців — кобзарів, які співали й акомпанували на кобзі, бандурі чи лірі.

Здебільшого думи створювалися безпосередньо після важливих історичних подій. Проте під час їхнього виконання відбувалися зміни в тексті, з'являлися нові варіанти, що свідчило про популярність творів у народі.

¹ *Монументальність* (від латин. монументальний) — який уражає своїми розмірами, величністю, грандіозністю; ґрунтовний, глибокий за змістом.

Тематика дум історично змінювалася. В умовах постійних жорстоких нападів турецько-татарських орд з'явився цикл дум, названий кобзарями *невільничими плачами*. У них оспівувалися страждання бранців, їхні страшні муки на каторгах. Тоді ж зароджувалися думи про *звитязну боротьбу українців проти турецько-татарських загарбників і турецьку неволю* — «Козак Голота», «Утеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі», «Маруся Богуславка», «Буря на Чорному морі», «Плач невольників», «Самійло Кішка» та ін.

У творах героїчної тематики зображено захист рідної землі. Це чимала кількість дум *про звитязну боротьбу українського народу проти польсько-шляхетського поневолення*, наприклад, «Хмельницький і Барабаш», «Корсунська перемога», у яких прославлялися справжні народні герої, зокрема гетьман Богдан Хмельницький.

У *соціально-побутових думах* оспівано родинні стосунки, зокрема, між батьками й дітьми, братами й сестрами, порушено норми народної моралі: «Бідна вдова і три сини», «Дума про сестру та брата», «Прощання козака з родиною» та ін.

До речі...

Науковий термін «дума» вперше запровадив Михайло Максимович у першій половині XIX ст. Він, як і відомі фольклористи М. Цертелев, П. Лукашевич, А. Метлинський, П. Куліш, здійснив перші публікації дум.

Кобзарі (лірники, бандуристи) — українські народні співці, які були творцями й виконавцями історичних пісень і дум, що відображали найважливіші події життя народу впродовж кількох століть, утверджували дух українців, ідеали добра, справедливості, високої моралі в суспільстві й побуті. Свій спів вони супроводжували грою на кобзі, бандурі чи лірі. До речі, Тарас Шевченко як митець зростав на кобзарських думах і піснях. Збірку поезій він назвав «Кобзарем» і створив величний, благородний образ народного співця-кобзаря.

Незрячі співці об'єднувалися в кобзарські братства, у яких навчали учнів опановувати кобзарську майстерність. Кобзарі грою на бандурі та співом заробляли собі на життя. Існувало три типи кобзарів. Співці першого типу виконували думи та пісні так, як їх навчили. Другий, найпоширеніший тип, — кобзарі-імпровізатори¹, які вносили у виконуваний твір певні зміни. Серед них найвідоміші Остап Вересай, Гнат Гончаренко, Федір Гриценко (Холодний), Андрій Шут. Третій тип кобзарів — творці

¹ *Імпровізація* (з латин. несподіваний, непередбачений) — процес одночасного складання і виконання якогось твору.

власних творів. Це Михайло Кравченко, Петро Ткаченко, Федір Кушнерик, Єгор Мовчан, Євген Адамцевич, автор «Запорозької похідної», відомої в народі як козацький марш, Павло Носач, Володимир Перепелюк та ін.

Проживши майже все XIX століття, понад 70 років мандрував від села до села знаменитий кобзар Остап Вересай, чие ім'я стало легендою, співом якого захоплювалися композитори М. Лисенко, П. Чайковський, М. Римський-Корсаков, письменники П. Куліш, П. Чубинський, М. Старицький, художники Л. Жемчужников, К. Маковський, О. Мурашко. Його називали «Гомером у селянській свиті», запрошували на відкриття колегії П. Галагана в Києві, засідання наукових товариств, Археологічного з'їзду в Києві. Сенсацією стали відвідини кобзарем Санкт-Петербурга в 1875 р., його виступи перед ученими, діячами культури, перед Благородним зібранням у Петербурзькому залі, який не міг умістити всіх бажаючих почути кобзаря. У пресі писали, що «сліпий сімдесятилітній співець... наділений величезним талантом, і в його думках, як жива, стоїть Україна, сповнена спогадів про минуле», а його спів «відзначається пристрасстю та глибоким душевним почуттям».

Остап Вересай

У Сокиринцях Срібнянського району Чернігівської області є музей-кімната Остапа Вересая, споруджено пам'ятник класикові українського кобзарства скульптором І. Коломійцем.

Безіменні народні співці передавали з покоління в покоління своє мистецтво, яке виховувало в народі любов до рідної землі, почуття національної гордості, високу духовність.

Нині кобзарські традиції існують в інших формах. Основна роль теперішніх співців-бандуристів — пропаганда словесно-музичної культури українців. Багато років успішно діє в Україні прославлена Національна заслужена академічна капела¹ бандуристів України імені Г. І. Майбороди — один із найвідоміших професійних музичних колективів України. Історія створення капели бере початок з 1918 р. Особливістю творчого колективу є те, що всі артисти одночасно співають і грають на бандурах, адже бандура — суто український національний інструмент, який вимагає такого виконання. Тепер у колективі працює понад 50 співаків-музикантів.

Нині кобзарські традиції існують в інших формах. Основна роль теперішніх співців-бандуристів — пропаганда словесно-музичної культури українців. Багато років успішно діє в Україні прославлена Національна заслужена академічна капела¹ бандуристів України імені Г. І. Майбороди — один із найвідоміших професійних музичних колективів України. Історія створення капели бере початок з 1918 р. Особливістю творчого колективу є те, що всі артисти одночасно співають і грають на бандурах, адже бандура — суто український національний інструмент, який вимагає такого виконання. Тепер у колективі працює понад 50 співаків-музикантів.

¹ *Капела* (з італ. каплиця) — хор церковних півчих; хор узагалі.

У їхньому репертуарі — словесні й музичні перлини: «Пісня про Байду», «Реве та стогне Дніпр широкий», «Бандуристе, орле сизий», «Гомін, гомін по діброві», «Засвіт встали козаченьки» та багато інших.

Сучасні відомі кобзарі брати Василь та Микола Литвини організували в с. Стрітівці на Київщині Кобзарську школу, де учні засвоюють мистецтво гри та співу. За концертно-виконавську діяльність, пропаганду кобзарсько-лірницького мистецтва лауреатом Національної премії імені Тараса Шевченка 2005 року став народний артист України, кобзар-лірник Василь Нечепя.

ТЕОРИЯ ЛІТЕРАТУРИ

ДУМИ

Дума — це великий народний віршований епічний твір героїчного або соціально-побутового змісту, який виконується *речитативом* — протяжним мелодійним проказуванням — у супроводі кобзи, бандури чи ліри. У думах немає поділу на строфи. Вони діляться на *періоди* — рівноскладові рядки думи — й об'єднані найчастіше дієслівною римою. Думи виконували мандрівні співці-музики: кобзарі, бандуристи, лірники — у Центральній і Лівобережній Україні. Виконання дум вимагало від кобзарів особливого таланту, тривалої науки та співацьких умінь, тому вони збереглися в репертуарі тільки професійних співців.

Обсяг дум більший від історичних пісень, на відміну від балад та епосу інших народів у їхньому змісті немає нічого фантастичного. Як правило, у структурі думи є три частини: *застів*, або *зачин* («заплачка»), *основна розповідь*, *закінчення* («славословіє»). Вірш ділиться на інтонаційно-сміслові тиради¹. Урочистий, піднесений стиль дум посилюється прийомом *ретардації*².

1. У науковий обіг термін *дума* вперше ввів український учений

А Михайло Грушевський
Б Михайло Максимович
В Михайло Драгоманов
Г Володимир Антонович

¹ *Тирада* (з італ. тягнути) — мовний період обсягом від двох до восьми рядків, об'єднаних римою.

² *Ретардація* (з латин. затримка, уповільнення) — уповільнення розповіді, що забезпечується частими повторами цілих фраз.

2. Установи відповідність між термінами та їхніми визначеннями

1 епос	А великий віршований епічний твір, який виконується речитативом у супроводі кобзи, бандури чи ліри	1
2 дума	Б різноскладові рядки думи, об'єднані римою, найчастіше дієслівною	2
3 заспів	В початок думи	3
4 періоди	Г художнє перебільшення	4
	Г' оповідна поезія, зароджена в давні часи як форма зображення важливих подій історії, життя народу, героїчних учинків персонажів	

3. Установи відповідність між термінами та їхніми визначеннями

1 тиради	А протяжне мелодійне проказування твору в супроводі кобзи, бандури чи ліри	1
2 речитатив	Б мовні періоди обсягом від двох до восьми рядків, об'єднаних римою	2
3 «славословіє»	В уповільнення розповіді, що забезпечується частими повторами цілих фраз	3
4 ретардація	Г заспів	4
	Г' закінчення думи	

- Розкажи про тематику українських народних дум.
- Хто такі кобзарі, бандуристи, лірники? Назви найвідоміших українських кобзарів.
- Що ти знаєш про Остапа Вересая? Розкажи про цього визначного кобзаря.
- Що тобі відомо про розвиток кобзарського мистецтва в сучасній Україні? Чи навчаються гри на бандурі твої ровесники, знайомі?
- Поясни, у чому відмінність дум від історичних пісень, балад, епосу інших народів.
- У чому полягає оригінальність художньої форми думи? Які обов'язкові частини наявні в структурі кожної думи?
- Яка композиційна роль заспіву й закінчення в думі?

- Накресли схему «Особливості будови дум».
- Вислови роздум про вплив на людину співу та гри на кобзі, бандурі.

Попрацюй самостійно з додатковими джерелами, збери матеріали для усного повідомлення на тему «Кобзарське мистецтво нині».

Зауваж

Образ Марусі Богуславки — художній вимисел, проте літописи, усні легенди й перекази зафіксували чимало випадків, коли українки-полонянки були дружинами турецьких вельмож, навіть султанів. Деякі з них допомагали своїм землякам покращити життя на чужині, повернутися на батьківщину.

МАРУСЯ БОГУСЛАВКА

Що на Чорному морі,
На камені біленькому,
Там стояла темниця кам'яная.
Що у тій-то темниці пробувало
сімсот козаків,
Бідних невільників.
То вони тридцять літ у неволі
пробувають,
Божого світу, сонця праведного
у вічі собі не видають.
То до їх дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Приходжає,
Словами промовляє:
«Гей, козаки,
Ви, біднії невільники!
Угадайте, що в нашій землі
християнській за день тепера?»
Що тоді бідні невільники зачували,
Дівку-бранку,
Марусю, попівну Богуславку,
По річах познавали,
Словами промовляли:
«Гей, дівко-бранко,
Марусю, попівно Богуславо!
Почім ми можем знати,
Що в нашій землі християнській
за день тепера?
Що тридцять літ у неволі пробуваєм,
Божого світу, сонця праведного
у вічі собі не видаєм,
То ми не можемо знати,
Що в нашій землі християнській
за день тепера».

Тоді дівка-бранка,
 Маруся, попівна Богуславка,
 Тее зачуває,
 До козаків словами промовляє:
 «Ой козаки,
 Ви, біднії невільники!
 Що сьогодні у нашій землі
 християнській великодняя субота,
 А завтра святий празник, роковий
 день Великдень».
 То тоді ті козаки тее зачували,
 Білим лицем до сирої землі
 припадали,
 Дівку-бранку,
 Марусю, попівну Богуславку,
 Кляли-проклинали:
 «Та бодай ти, дівко-бранко,
 Марусю, попівно Богуславко,
 Щастя й долі собі не мала,
 Як ти нам святий празник, роковий
 день Великдень сказала!»
 То тоді дівка-бранка,
 Маруся, попівна Богуславка,
 Тее зачувала,
 Словами промовляла;
 «Ой, козаки,
 Ви, біднії невільники!
 Та не лайте мене,
 не проклиняйте,
 Бо як буде наш пан турецький
 до мечеті від'їжджати,
 То буде мені, дівці-бранці,
 Марусі, попівні Богуславці,
 На руки ключі віддавати;
 То буду я до темниці приходжати,
 Темницю відмикати,
 Вас всіх, бідних невільників, на волю
 випускати».
 То на святий празник, роковий день
 Великдень,
 Став пан турецький до мечеті

М. Дерезус. Ясір¹ гонять

М. Дерезус.
 Маруся Богуславка

¹ Ясір (з турецьк. бранець) — полон.

відїжджати,
Став дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати.
Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Добре дбає, —
До темниці приходжає,
Темницю відмикає,
Всіх козаків,
Бідних невільників,
На волю випускає
І словами промовляє:
«Ой козаки,
Ви, біднії невільники!
Кажу я вам, добре дбайте,
В городи християнські утікайте,
Тільки, прошу я вас, одного города
Богуслава не минайте,
Моему батьку й матері знати
давайте:
Та нехай мій батько добре дбає,
Ґрунтів, великих маєтків нехай
не збуває,
Великих скарбів не збирає,
Та нехай мене, дівки-бранки,
Марусі, попівни Богуславки,
З неволі не викупає,
Бо вже я потурчилась,
побусурменилась
Для розкоші турецької,
Для лакомства нещасного!»
Ой визволи, Боже, нас всіх, бідних
невільників,
З тяжкої неволі,
З віри бусурменської,
На ясні зорі,
На тихі води,
У край веселий,
У мир хрещений!
Вислухай, Боже, у просьбах щирих,
У нещасних молитвах
Нас, бідних невільників!

До речі...

Народні легенди, перекази про Марусю Богуславку, однойменна дума стали джерелом для створення низки високомистецьких зразків художньої літератури, музики: опери М. Лисенка «Маруся Богуславка», балету А. Свєтчинова «Маруся Богуславка», роману П. Куліша «Маруся Богуславка», історичної драми І. Нечуя-Левицького «Маруся Богуславка», драми М. Старицького «Маруся Богуславка», роману І. Багряного «Маруся Богуславка».

1. У темниці турецького пана (дума «Маруся Богуславка») пробувало
 - А** шістсот козаків
 - Б** сімсот
 - В** тридцять
 - Г** чотириста
2. Козаки перебували в неволі
 - А** тридцять літ
 - Б** двадцять
 - В** десять років
 - Г** двадцять п'ять літ
3. Маруся Богуславка нагадала невольникам про велике християнське свято
 - А** Водохреще
 - Б** Різдво Христове
 - В** Трійцю
 - Г** Великдень

4. Якою є історична основа думи «Маруся Богуславка»? Пригадай з уроків історії України матеріал про цей період, коротко перекажи.
5. Прочитай з тексту думи відомості про походження Марусі Богуславки. Як це характеризує дівчину?
6. У чому виявляється душевна роздвоєність Марусі Богуславки? Прочитай і прокоментуй її останній монолог. Як характеризують становище бранки епітети «для розкоші турецької», «для лакомства нещасного»?
7. Знайди епізоди в думі, де змальоване становище козаків-невольників. Визнач художні засоби, які про це наголошують.
8. Прочитай початок і закінчення думи. Яке їхнє змістове навантаження?
9. Кого, на твою думку, символізує образ Марусі Богуславки?
10. Візьми участь у роботі однієї з малих груп, створених для дослідження жанрової своєрідності думи «Маруся Богуславка». Добери матеріал і склади повідомлення на одну

з тем, виступи з усним повідомленням: 1. «Героїчний зміст думи». 2. «Особливості поетичної форми (римування, ритм, періоди, тиради)». 3. «Мовні ознаки думи (постійні народні епітети, поетичний синтаксис: повтори, типи речень, звертання тощо)».

11. Вислови міркування, чи можна вчинок Марусі Богуславки назвати подвигом.
12. Розкрий проблему вибору головної героїні між любов'ю до рідної землі та становищем дружини турецького вельможі.

1. Склади змішаний план думи «Маруся Богуславка».
2. Вислови письмовий роздум на тему: «Яке враження справила на мене дума "Маруся Богуславка"».

БУРЯ НА ЧОРНОМУ МОРІ

На Чорному морі,
На білому камені,
Ой то там сидить ясен сокіл-білозірець,
Низенько голову склонив
Та жалібно квилить-проквилеє
Та на святе небо,
На Чорнеє море
Спильна поглядає.
Що на святому небі,
На Чорному морі не гаразд починає:
На святому небі усі звізди потьмарило,
Половина місяця у тьму уступило;
На Чорному морі не гаразд починає:
Ізо дна моря сильно хвиля вставає,
Судна козацькі молодецькі на три часті розбиває.
Перву часть одбивало —
У тихий Дунай заношало;
Другу часть одбивало —
У землю Грабськую
На каторгу турецьку заношало;
Третю часть одбивало —
Да на Чорному морі затопляло.
То тоже при тій часті два братики рідненькі,
Як голубоньки сивенькі,
То вони потопали,

Порятунку собі нівідкіля не мали.
Да вони один до одного припливали,
Словами промовляли,
Гірко ридали,
Прощенія догадали,
Перед Господом милосердним гріхи свої сповідали.
Ой между ними третій чужий-чужениця,
Бездільний, безрідний і безпомощний, потопає,
Порятунку собі нівідкіль не має.
То він до їх припливає,
Словами промовляє,
Гірко сльозами ридає —
Прощенія домагає,
Перед Господом милосердним
Гріхи свої сповідає.
То ті брати промовлять словами,
Обіллються гірко сльозами:
«Се ж то нас, браття, не сильна морська хвиля затопляє —
Се то отцева молитва і матрина
Нас видимо карає:
Що як ми у охотне військо виряджалися,
То од отця, од матки прощення не приймали
Да старую матусю ми од себе й стременими одпихали;
То тоже ми собі превелику гордість мали:
Старшого брата у себе за брата не мали,
Сестру середульшу марне зневажали,
Близькому сусіді хліба й солі ізбавляли;
Тоже ми собі превелику гордість мали:
Проти Божих церков їжджали,
Шлички із голов не здіймали,
На своє лице хреста не клали,
Милосердного Творця на поміч не призивали,
Да по улицях кіньми вигравали,
Да проти себе нікого не стрічали,
Діток малих кіньми розбивали,
Кров християнську на сиру землю проливали!
Ей, коли б то нас, браття,
Могла отцева і матчина молитва відсіля визволяти,
То нехай же б ми могли вже знати,
Як отцеву і матчину молитву штити¹-поважати
І старшого брата за рідного батька мати,

¹ Штити (діал. читити) — поважати, шанувати.

Сестру середульшую штити-поважати,
Близького сусіду у себе за рідного брата мати!»
То як стали словами промовляти,
Отцеву і матчину молитву споминати,
Став Господь милосердний їм помагати,
Стало Чорне море утихати;
То так-то утихло,
Ніби не гуляло.
То стали ті два брати к берегу припливати,
Стали за білий камінь рученьками брати
Да на край виходжати,
На край веселий,
Между мир хрещений,
Города християнські,
Та до отця, до матки в гості прибувати.
То тоже отець-мати навпроти синів виходжали,
Синів питали:
«Ой сини, пани-молодці!
Чи добре вам у дорозі починало?»
«Добре, отець і мати, нам було на Чорному морі гуляти,
Тільки не добре було, отець і мати,
Чужому-чужениці на Чорному морі потопати:
Йому прощення ні од кого прийняти
І на чужині порятунку дати!»
Да услиши, Господи, у просьбах, у молитвах
Люду царському,
Народу християнському
І усім головам слухащим
На многая літа
До конца віка!

1. У бурю на Чорному морі потрапили
А два рідні брати й «чужий-чужениця»
Б чотири рідні брати й «чужий-чужениця»
В два рідні брати та їхня сестра
Г три рідні брати
2. Під час затоплення судна брати в сповіді згадали
А батька й матір, братів, родичів, сусідів
Б старшого брата, середульшу сестру, сусіда, друзів
В отця, матусю, старшого брата, середульшу сестру, сусіда
Г старших братів, сестер, сусідів, родичів

3. Установи правильну послідовність подій у думі «Буря на Чорному морі»

- А** Став Господь милосердний їм помагати, // Стало Чорне море утихати...
Б Ізо дна моря сильно хвиля вставає, // Судна козацькі молодецькі на три часті розбиває
В Ой между ними третій чужий-чужениця, // Бездільний, безрідний і безпомощний, потопає...
Г ...один до одного припливали... // Перед Господом милосердним гріхи свої сповідали...

1	
2	
3	
4	

4. Розглянь репродукцію картини І. Айвазовського «Чорне море», зверни увагу на кольорову палітру. Знайди в тексті, як у думі відображено бурю на морі, її наслідки. Прочитай. Про що, на твою думку, попереджала народна прикмета: «На святому небі усі зірки потьмарило, // Половина місяця у тьму уступило»?
5. До кого звернені слова братів під час смертельної небезпеки? Прочитай їхню сповідь перед «Господом милосердним». Як характеризують юнаків ці чистосердечні слова?

І. Айвазовський. Чорне море

Розкрий символічний зміст гріхопадіння й порятунку через усвідомлення покаєння, виражений в образах братів?

6. Чому, на твою думку, тяжка доля — смерть на морі під час бурі — спіткала третього козака, «чужого-чуженицю»? До чого спонукає читачів цей епізод?
7. Знайди в тексті повтори: фраз, періодів, поясни їхнє значення в композиції думи. На чому вони акцентують увагу?

Добери по кілька прикладів дієслівних рим, з'ясуй їхню типовість для думи.

8. Поясни роль тавтології в тексті: *сокіл-білозірець, квилить-проквіляє, чужий-чужениця, штити-поважати, отець-мати, пани-молодці*.
9. Знайди в тексті використання символічного числа «три». Скільки персонажів перебувало на судні під час бурі? Чи всі герої загинули? Як це трактується в кінці думи?
10. Поясни символіку образу птаха — ясного сокола-білозерця в заспіві. Як розкривається роль молитви, просьби, звернених до Бога, висловлена в останній репліці братів, «панів-молодців»?

11. Розкрий морально-етичні проблеми, порушені в думі «Буря на Чорному морі».
12. Охарактеризуй головних персонажів думи — братів.

Випиши постійні народні епітети з думи «Буря на Чорному морі», усно поясни їхню роль у розкритті теми й ідеї твору.

- Я вмію виразно й осмислено читати думи, переказувати зміст, визначати їхню тематику, художні особливості.
- Я вмію характеризувати образ української полонянки Марусі Богуславки, її сміливий, героїчний учинок.
- Я можу прокоментувати проблему відповідності життя й поведінки людини християнським, загальнолюдським цінностям, переоцінку героями своєї поведінки, стосунків з іншими людьми.
- Я можу дискутувати про поняття гріха й покаяння.
- Я усвідомлюю те, що любов до Вітчизни — це одна з найбільших людських чеснот.

З ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Світова література знає небагато творів, які б захоплювали нові й нові покоління, перетинали межі країн і материків, здобували все ширшу й гучнішу славу. І саме до таких пам'яток належить безсмертне «Слово про похід Ігорів» — героїчна, сповнена палкої любові до Вітчизни, до свого народу пісня-заклик, що лине із сивих віків Київської Русі й гаряче відлунює в наших серцях.

Леонід Махновець

Хрибѣи
послааи
иъ н
ъ. Ии
кѣдѣа
и мѣи
Сѣсѣа
Сѣсѣоѣ
и Сѣсѣ
а, и вѣ.
ослава
іаісѣ,
ъ на По
чѣсѣа
лоуѣи
кѣішѣи
Рѣсѣи

Аи нѣмѣа
намъ поѣ
окраіи
Сѣсѣа
іа конѣи.
къ мѣ.
риѣуѣи
когого вѣ
агоуѣа
а сына і
оуѣи
іаісѣ доі
ириѣи
Сѣсѣи
іаісѣ ми
іаісѣи

СЛОВО ПРО ПОХІД ІГОРІВ

Серед найвідоміших пам'яток історії, культури й літератури епохи Київської Русі особливе місце належить твору «Слово про похід Ігорів, Ігоря, сина Святослава, внука Олега», який є перлиною українського героїчного епосу.

Знамените «Слово про похід Ігорів» у світовій історії стоїть поруч із такими зразками всесвітньо відомого епосу, як французька «Пісня про Роланда», німецька «Пісня про Нібелунгів», індійський та іранський епос, грузинський «Витязь у тигровій шкурі», іспанська пісня про Сіда, фінська «Калевала» тощо.

На думку вчених, існує щонайменше 5000 спеціальних наукових досліджень «Слова про похід Ігорів». Як зазначив дослідник «Слова...» Леонід Махновець, «...пам'ятка має 2782 слова, повнозначних і службових, а література про «Слово...» розрослася в бібліотеку з багатьох тисяч назв...». У світі, напевне, немає іншої невеликої за обсягом, але такої визначної пам'ятки, яка б спонукала до написання великої кількості статей і досліджень про «Слово...». У процесі вивчення «Слова про похід Ігорів» склався погляд на нього як на неоціненне джерело з історії України-Руси, літературної мови того часу, усної народної творчості, міфології, географії, біології. Учені визначають приблизну дату написання твору — 1187 рік.

Історія віднайдення та публікації цієї визначної пам'ятки дуже цікава. Приблизно в 1788–1792 рр. у бібліотеці одного з монастирів міста Ярославля в рукописному збірнику, написаному наприкінці XV чи на початку XVI ст., знайшли невідомий досі текст. Тоді ж його придбав колекціонер старовини О. Мусін-Пушкін. Російські вчені О. Малиновський та М. Бантиш-Каменський разом із власником підготували рукопис до видання дво-

ма мовами — оригінальним текстом і в перекладі російською мовою, який вийшов у світ 1800 р. у Москві. Під час війни з Наполеоном у Москві згоріла велика кількість старовинних рукописів, у тому числі й оригінал «Слова...» і більшість тиражу його першого видання.

У всьому світі воно викликає щире захоплення, великий науковий інтерес. Рішенням ООН з питань освіти, науки й культури від 25 листопада 1985 р. на міжнародному рівні відзначено 800-ліття цього вікопомного твору, який «здобув міжнародну славу і своїми ідеями миру та гуманізму бере участь у формуванні світової духовної культури».

Розглянемо історичну основу знаменитого «Слова...». Друга половина XII ст. у Київській Русі була періодом трагічних міжусобиць, частої зміни князів, безладдя й занепаду могутньої колись держави. У цей час на багату Руську землю почалися напади кочових народів — половців. Стародавні літописи залишили нам правдиві записи жорстоких половецьких діянь: «Половці, узавши город, запалили його вогнем, а людей розділили і повели їх у вежі... Мучені холодом і виснажені, у голоді й спразі, у біді, поблідлі лицями і почорнілі тілами, ходячи невідомою землею голі й босі, ноги маючи поколоті тернами, вони запаленим язиком зі сльозами оповідали один одному...»

Як тобі вже відомо з 7 класу з уроків історії України, у 1103–1106 рр. Володимир Мономах відігнав половців за Дон і на Кавказ, згодом так само вчинив і Мстислав, син Мономаха. Пізніше, улітку 1184 р., руські війська під керівництвом князя Святослава завдали ворогам нищівної поразки. Новгород-сіверський князь Ігор Святославич у цій переможній битві участі не брав через несприятливі погодні умови. Щоб довести свою відданість Руській землі, він навесні 1185 р. з іншими князями пішов у наступ проти половців. Цей виступ князя Ігоря проти половців і взято за основу знаменитого «Слова про похід Ігорів», про це розповідається і в «Київському літописі», зокрема в Іпатському та Лаврентіївському списках — у «Літописній повісті про похід Ігоря Святославича на половців у 1185 р.».

«Слово...» відобразило складну систему політичних відносин періоду розвиненого феодалізму на Руській землі XII ст.

Хто автор «Слова про похід Ігорів»? Це питання залишається актуальним і нині. Авторитетний літературознавець Л. Махновець написав навіть монографічне дослідження «Про автора "Слова о полку Ігоревім"». Багато вчених вважають, що автор «Слова...» — один із руських князів, очевидець і безпосередній учасник тих подій. Припускають, що це киянин, чернігівець або галичанин.

Г. Якутович.
Ілюстрації до «Слова
про похід Ігорів»

Обдарований поетичним талантом, учень славнозвісного Бояна, великий інтелектуал, який володів енциклопедичними знаннями з історії, літератури, державотворення, природничих і політичних наук, добре знав фольклор рідного краю, — таким постає в уяві сучасного обізнаного читача автор «Слова про похід Ігорів». Окремі дослідники автором «Слова...» вважають то книжника Тимофія з Галича, то співця Митуса, то Ольстина Олексича, брата Ярославни. Леонід Махновець називає конкретне ім'я, доводить, що автором «Слова...» є Володимир Ярославич, син Ярослава Осмомисла, дочка якого, славнозвісна Ярославна, була дружиною Ігоря Святославича, новгород-сіверського князя.

Для кращого сприйняття змісту твору розглянемо його будову. Композиція «Слова про похід Ігорів» має свої особливості. Чітко простежуються, хоча не позначаються, його частини: вступ, або заспів, чотири частини, закінчення, або кінцівка. Заспів і кінцівка споріднюють твір з українськими народними думами. Матеріал, об'єднаний подіями, відмежовується відступами між окремими смисловими фрагментами.

Початок поеми — своєрідний вступ, тобто заспів, у якому автор згадує знаменитого співця Бояна-«соловія», котрий, творячи пісні, «розтікався мислю по древу», і вирішує скласти свій твір згідно з життєвою правдою, за бувальцями свого часу — «по билицях часу нашого».

У першій частині «Слова...» розповідається про переможний похід князя Ігоря разом із братом Всеволодом, незважаючи на пророче затемнення сонця; подано детальний історичний екскурс у минуле; лихі віщування природи; другий бій і поразку руського війська; змальовано плач руських жінок.

Друга частина — це віщий «мутен сон» київського князя Святослава та його «золоте слово, з сльозами змішане», звернене до руських князів.

Третя частина — плач Ярославни, вірної дружини князя Ігоря, «у Путивлі на забралі», звертання її до сил природи.

Четверта частина — князь Ігор у полоні; утеча його з неволі з допомогою Овлура; погоня половців за князем.

Закінчення, або кінцівка, — прославлення гідного лицаря Руської землі князя Ігоря та його дружини.

Кожна частина містить чимало роздумів, спогадів, закликів, риторичних запитань, окликів, додаткової інформації з історії рідного краю. Твір — невеликий за обсягом, проте ввібрав дуже багато матеріалів, знань, почуттів і емоцій, тому вважається зразком світового героїчного епосу, окрасою нашої літератури, що з плином часу не втрачає зацікавленості наступних поколінь.

На дозвіллі

Доля «Слова про похід Ігорів» цікаво висвітлена в матеріалах мережі Інтернет за такою адресою:
litopys.narod.ru/peretz/peretz05.htm

- До героїчного епосу українського народу належать твори
 - історичні пісні, байки
 - думи, історичні пісні
 - прислів'я, козацькі пісні
 - соціально-побутові пісні, перекази
- Приблизна дата написання твору
 - 1184 рік
 - 1187 рік
 - 1185 рік
 - 1792 рік
- Найвідоміший твір епохи Київської Русі, невеликий за обсягом, проте визначний за змістом
 - «Київський літопис»
 - «Повість минулих літ»
 - «Слово про закон і благодать»
 - «Слово про похід Ігорів»

- Пригадай зміст творів світового героїчного епосу, які вивчали на уроках зарубіжної літератури.
- Перекажи історію віднайдення та публікації пам'ятки давньоруської літератури «Слово про похід Ігорів».
- Яка подія свідчить про світове визнання «Слова...»?
- Скільки приблизно праць присвячено дослідженню цього твору?
- Яка літописна повість розповідає про ті ж події, що і «Слово про похід Ігорів»?
- Розкажи, про який історичний період ідеться у творі.
- Які конкретні історичні події взято за основу «Слова про похід Ігорів»?

- Що тобі відомо про автора визначної пам'ятки? Яка, на твою думку, версія найвірогідніша?
- Визнач композицію твору.

Прочитай текст «Слова про похід Ігорів».

**СЛОВО ПРО ПОХІД ІГОРІВ,
ІГОРЯ, СИНА СВЯТОСЛАВА,
ВНУКА ОЛЕГА**

(Ритмічний переклад)

Чи не гоже було б нам, браття,
почати старими словами ратних повістей
про похід Ігорів,
Ігоря Святославича?
Початися ж тій пісні по билицях часу нашого,
а не за вимислом Бояна.
Боян-бо віщий,
якщо кому хотів пісню творити,
то розтікався він мислю по древу,
сірим вовком по землі,
сизим орлом під хмарами.
Споминав він, кажуть, давніх часів усобиці —
тоді напускав десять соколів на стадо лебедів:
котрого сокіл настигає,
той спершу пісню співає
старому Ярославу;
хороброму Мстиславу,
який зарізав Редедю перед полками касозькими;
красному Романові Святославичу.
Боян же, браття,
не десять соколів на стадо лебедів пускає,
а свої віщі персти¹ на живій струни накладає, —
і вони самі князям славу рокотали.

Почнем же, браття, повість оцю
од старого Володимира до нинішнього Ігоря,
який укріпив ум силою своєю
і вигострив серця свого мужністю;
сповнившись ратного духу,
він навів свої хоробрі полки
на землю Половецькую
за землю Руськую.

О Бояне, соловію години давньої!
Аби ти оці полки оцебетав,
скачучи, соловію, помислом по древу,
літаючи умом під хмарами,

¹ *Перст* (заст.) — палець руки.

звиваючи славу обаполи часу нашого,
біжачи тропою Трояна через поля на гори!
Співати було б пісню Ігореві, того (Олега) внуку:
«Не буря соколів занесла через поля широкії —
стадами галки біжать до Дону великого».
А чи так заспівати було б, віщий Бояне, Велесів внуче:
«Коні іржуть за Сулою —
дзвенить слава в Києві;
труби трублять в Новгороді —
стоять стяги в Путивлі».

Ігор жде милого брата Всеволода.
І сказав йому буй-тур Всеволод:
«Один брат,
один світ світлий — ти, Ігорю!
Оба ми є Святославичі!
Сідлай, брате, свої борзії коні,
а мої вже готові,
осідлані під Курськом, попереду.
А мої ті куряни — воїни вправні:
під трубами повиті,
під шоломами злеліяні,
кінцем списа згодовані,
путі їм відомі,
яруги їм знайомі,
луки у них напружені,
сайдаци¹ отворені,
шаблі вигострені;
самі скачуть, як ті сірі вовки в полі,
шукаючи собі честі,
а князю — слави».

Г. Якутович.
Ілюстрація до «Слова...»

Тоді Ігор глянув на світлеє сонце й побачив,
що воно тьмою всіх його воїв прикрило.
І сказав Ігор до дружини своєї:
«Браття і дружино!
Лучче ж би потятим бути,
аніж полоненим бути.
Тож всядьмо, браття, на свої борзії коні
та на Дін синій поглянем».

¹ Сайдак, сагайдак (рідк.) — шкіряна сумка або дерев'яний футляр для стріли.

Спала князю на ум охота —
і жадоба спробувати Дону великого
знамення йому заступила.
«Хочу-бо, — сказав, —
списа приломити кінець
поля Половецького;
з вами, русичі,
хочу голову свою положити
або напиться шоломом з Дону!»

Тоді вступив Ігор-князь в злате стремéно¹
і поїхав по чистому полю.
Сонце йому тьмою путь заступало;
ніч, стогнучи йому грозою, птиць збудила;
лютий свист зблизька встав:
див кличе з верху дерева —
велить прислухатись землі незнаємій:
Волзі, і Помор'ю, і Посуллю,
і Сурожу, і Корсуню,
і тобі, тмутороканський ідол!
І половці небитими дорогами
побігли до Дону великого;
кричать теліги опівночі,
мов лебеді сполохані.

Ігор на Дін воїв веде!

Уже-бо біди його птахи ждуть по дуб'ю,
вовки страх наводять по яругах,
орли клекотом на кості звірів зовуть,
лисиці брешуть на черлені² щити.

О Руськая земле, уже за горами єси!

Довго ніч меркне.
Зоря-світ запалала.
Мла поля покрила.
Щебет солов'їв заснув,
говір галок пробудився.
Русичі великії поля черленими

¹ *Стремéно* — пристрій для упирання ноги вершника у вигляді металевої дужки.

² *Черлені* (діал., поет.) — те саме, що *черлений* — темно-червоний.

щитами перегородили,
шукаючи собі честі,
а князю — слави.

З зарання в п'ятницю
вони потоптали поганії полки половецькії
і, сипнувшись стрілами по полю,
помчали красних дівчат половецьких,
а з ними злото, і паволоки,
і дорогі оксамити.
Покривалами, і опанчами, і кожухами
почали мости мостити
по болотах і багnistих місцях, —
і всякими узороччями половецькими.
Черлен стяг, біла хоругов¹,
черлена чілка, сріберне ратище —
хороброму Святославичу.

Дрімає в полі Олегове хоробреє гніздо.
Далеко залетіло!
Не було воно в обиду породжене
ні соколу,
ні кречету,
ні тобі, чорний ворон,
поганий половчине!
Гзак біжить сірим вовком,
Кончак йому вслід править до Дону великого.

Другого дня вельми рано
кривавії зорі світ провіщають;
чорнії тучі з моря ідуть,
хотять прикрити чотири сонця,
а в них трепечуть блискавки синії.
Бути грому великому!
Іти дощу стрілами з Дону великого!
Отут списам поломитись,
отут шаблям пощербитись
об шоломи половецькії
на ріці на Каялі,
близ Дону великого!

О Руськая земле, уже за горами єси!

¹ *Хоругів, хоругві* (заст., церк.) — корогви, прапори; прикріплене до довгого держака полотнище із зображенням Ісуса Христа.

Ось вітри, Стрибожі внуки,
віють з моря стрілами на хоробрі полки Ігореві.
Земля гуде.

Ріки мутно течуть.
Порохи поля прикривають.

Стяги говорять:
половці ідуть од Дону, і од моря,
і зо всіх сторін руські полки обступили.
Діти бісові кликом поля перегородили,
а хоробрі русичі перегородили черленими щитами.

Яр-туре Всеволоде!
Стоїш ти в обороні,
прищеш ти на воїв стрілами,
грімеш ти об шоломи мечами харалужними.
Куди тур поскакає, своїм злотим шоломом

посвічуючи,

там і лежать поганії голови половецькії.
Поскіпані шаблями гартованими шоломи оварськії
тобою, яр-туре Всеволоде!

Що там рани, дороге браття, —
забув він почесть і життя,
і города Чернігова отчий злотий стіл,
і жони своєї милої, красної Глібівни,
звичаї і обичаї!

Були віки Трояна,
минули літа Ярослава;
були походи Олегові,
Олега Святославича.
Той-бо Олег мечем крамолу кував
і стріли по землі сіяв.

Вступає він в злоте стремено в городі

Тматорокані, —

і той дзвін чув давній великий Ярославів син

Всеволод,

а Володимир кожен ранок уші закладав у Чернігові.

Бориса ж В'ячеславича
хвальба на суд привела
і на Канині зелений постелила покров
за обиду Олегову,
хороброго і молодого князя.

З тієї ж Канини Святополк повелів взяти отця свого

межи угорськими інохідцями
до святої Софії, до Києва.
Тоді, за Олега Гориславича,
сіялося й виростало усобицями,
гинуло добро Даждьбожого внука,
в княжих крамолах віки вкоротилися людям.
Тоді по Руській землі рідко ратаї¹
гейкали,
та часто, вóрони каркали,
трупи собі ділячи,
а галки свою річ говорили:
хотять полетіти за поживою.

То було в ті битви і в ті походи,
а такої битви — не чувано!
З зарання до вечора,
з вечора до світу
летять стріли гартовані,
grimлять шаблі об шоломи,
тріщать списи харалужні²
у полі незнаємім,
серед землі Половецької.
Чорна земля під копитами
кістями була засіяна,
а кров'ю полита:
тугою зійшло це по Руській землі!

Г. Якутович.
Ілюстрація до
«Слова...»

Що там шумить,
що там дзвенить
здалеку рано перед зорями?
Ігор полки завертає:
жаль-бо йому милого брата Всеволода.
Билися день,
билися другий;
третього дня під полудень упали стяги Ігореві.
Тут два брати розлучились на березі бистрої
Каяли;
тут кривавого вина не достало;
тут пир докончали хоробрі русичі:
сватів попоїли
і самі полягли

¹ Ратаї (нар.-поет.) — плугатар, орач.

² Харалужа (заст., поет.) — сталь.

за землю Руськую.
Никне трава жалощами,
а дерево з тугою к землі приклонилось.

Уже-бо, браття, невеселая година настала,
уже пустиня силу прикрила.
Встала обида в силах Дажьбожого внука,
вступила дівою на землю Трояна,
заплескала лебединими крильми на синім морі
край Дону;
плещучи, прогнала щедрості часи.
Воювання князям із поганими пропало,
сказав-бо брат брату:
«Се моє, і те — моє теж».
І почали князі про малеє — «се великеє» мовити
і самі на себе крамолу кувати.
А погані з усіх сторін приходили з перемогами
на землю Руськую.

О, далеко зайшов сокіл, птиць б'ючи, — к морю!
А Ігоря хороброго полку — не воскресити!
За ним кликнули Карна і Жля,
поскакали по Руській землі,
вогонь людям мечучи в полум'янім розі.
Жони руської заплакали, мовлячи:
«Уже нам своїх милих лад
ні мислю помислити,
ні думою здумати,
ні очима оглядіти,
а злата і срібла того не мало загубити».

І застогнав же, браття, Київ тугою,
а Чернігів нападуть.
Тоска розлилася по Руській землі,
печаль буйна тече серед землі Руської.
А князі самі на себе крамолу кували,
а погані самі, з перемогами набігаючи
на Руськую землю,
хапали дань¹ — по бранці од двора.

¹ Дань (рідк.), данина — найдавніша форма оподаткування населення.

Тії-бо два хоробрі Святославичі,
Ігор і Всеволод,
уже лжу розбудили,
котру ото приспав був отець їх,
Святослав грізний великий київський грозьбою;
він прибив її своїми сильними полками
і харалужними мечами,
наступив на землю Половецькую,
притоптав горби і яруги,
змутив ріки і озера,
висушив потоки і болота.

А поганого Кобяка
із лукомор'я,
од залізних великих полків половецьких,
як вихор, вихопив.

І упав той Кобяк
в граді Києві,
в гридниці Святослава.
Тут німці і венеційці,
тут греки і морава
співають славу Святославу,
корять князя Ігоря,
що потопив добро на дні Каяли,
ріки половецької, —
руського злота насипали.
Тут Ігор-князь висів із сідла золотого
та в сідло невольниче.
Сумні ж в городах заборола,
а веселощі поникли.

А Святослав мутен сон бачив у Києві на горах.
«Сю ніч з вечора одягали мене, — сказав, —
чорним покривалом на кроваті тисовій,
черпали мені синє вино, з горем змішане,
сипали мені з порожніх сайдаків

пособників-поган

великий жемчуг на лоно
і ніжили мене.

Уже дошки без князька в моїм теремі злотоверхім.
Всю ніч з вечора сірі вóрони каркали під
Плісеньським на оболоні,

були в дебрі Кияні
і неслися до синього моря».

І сказали бояри князю:
«Уже, княже, туга ум полонила;
се-бо два соколи злетіли з отчого стола злого
пошукати града Тматороканя
або напиться шоломом з Дону.
Уже соколам тим крильця повтинали поганих
шаблями,

а їх самих опутали у пута залізні.
Темно-бо було в третій день:
два сонця затемнилися,
оба багрянії стовпи погасилися
і з ними молоді два місяці,
Олег і Святослав,
тьмою там заволоклися,
і в морі потонули,
і велику зухвалість подали ханові.
На ріці на Каялі тьма світ покрила;
по Руській землі простерлися половці,
наче пардуже гніздо.
Уже упала хула на хвалу,
уже вдарило насилля на волю,
уже кинувся див на землю.
І от готської краснії діви
заспівали на березі синього моря:
дзвонять руським золотом,
славлять часи Бусові,
леліють мсту Шарукана.
А нам уже, дружино, жодних веселощів!»

Тоді великий Святослав ізронив злоте слово,
з сльозами змішане,
і прорік:
«О мої синовці,
Ігорю і Всеволоде!
Рано есте почали Половецькую землю мечами разити,
а собі слави шукати.
Та без честі одоліли,
без честі-бо кров поганую ви пролляли.
Ваші хоробрі серця в жорстокім
харалузі сковані,
а в смілості згартовані.
Що ж ви вчинили моїй сріберній сідині?
І уже не бачу влади сильного,

і багатого, і многоратного
брата мого Ярослава
з чернігівськими вельможами,
з воєводами, і з старшими,
і з боярами, і з топчачами,
і з силачами, і з смільцями.
Тії-бо без щитів
з ножами захалявними
кликом полки побивають,
дзвонячи в прадідівську славу.
Ви ж сказали: "Мужаймося самі —
славу минулу самі візьмемо
і прийдешню ми самі поділимо!"
А чи диво се, браття, старому помолодіти?

Коли сокіл пір'я міняє —
високо птиць ганяє:
не дасть гнізда свого в обиду.
Та се зле: князі мені — не пособники,
нінащо ся година обернулась.
Он в Римові кричать під шаблями половецькими,
а Володимир під ранами.
Туга і печаль сину Глібовому!»

Великий княже Всеволоде!
Не мислю б тобі прилетіти іздалека —
отчий злотий стіл постерегти!
Ти-бо можеш Волгу веслами розкропити,
а Дін шоломами вилляти!
Коли б ти тут був —
то була б рабиня по ногаті,
а бранець — по різані.
Ти-бо можеш посуху живими самострілами
стріляти —
удалими синами Глібовими!

Ти, буй Рюриче, і Давиде?
Чи не ваші золочені шоломи по крові плавали?
Чи не ваша хоробра дружина рикає, яко тури,
ранені шаблями гартованими на полі незнаємі?
Вступіте, господарі, в золоті стремена
за обиду часу нашого,
за землю Руськую,
за рани Ігореві,

і сулиці ляської, і щити?
Загородіте полю ворота своїми гострими стрілами
за землю Руськую,
за рани Ігореві,
смілого Святославича!

Уже-бо Сула не тече струменями срібними
для города Переяславля,
і Двіна болотом тече для тих грізних полочанів
під кликом поганих.

Один лиш Ізяслав,
син Васильків,
подзвонив своїми гострими мечами об шоломи
литовські,

погубив славу діда свого Всеслава,
а сам під черленими щитами
на кривавій траві
погублений литовськими мечами.
Ізійшла юна кров, і сказав він:
«Дружину твою, княже, птах крильми одягнув,
а звірі кров полизали!»
Не було тут брата Брючислава,
ні другого, Всеволода.
Один же він зронив жемчужну душу
з хороброго тіла
крізь злоте ожерелля.
Сумують голоси,
поникли веселощі,
труби трублять городенські.

Ярославе і всі внуки Всеслава!
Уже понизіте стяги свої,
вкладіте свої мечі пощерблені:
ви-бо вже вискочили з дідівської слави!
Ви-бо своїми крамолами¹
почали наводити поганих
на землю Руськую,
на добро Всеслава.
З розбрату і постало насилля
од землі Половецької!

На сьомім віці Трояна
кинув Всеслав жереб на дівицю, собі любу.

¹ Крамо́ла (заст.) — бунт, заколот.

Той обманом обперся на коней,
і скочив до града Києва,
і діткнувся ратищем¹ золотого стола київського,
Скочив од них лютим звіром опівночі
з Білгорода,

окутався в синю млу;
він урвав щастя три рази:
одчинив ворота Новгороду,
розтропив славу Ярославу,
скочив вовком до Немиги з Дудуток.

На Немизі снопи стелять головами,
молотять ціпами харалужними,
на току життя кладуть,
віють душу од тіла.
Немиги криваві береги не добром були посіяні —
посіяні кістками руських синів.

Всеслав-князь людям суд чинив,
князям городи рядив,
а сам вночі вовком бігав:
із Києва добігав до півнів у Тмуторокань,
великому Хорсові вовком путь перебігав.
Тому в Полоцьку подзвонили до заутрені рано
у святій Софії у дзвони,
а він в Києві дзвін той чув.
Хоча і віща душа в смілім тілі,
та часто біду терпів він.
Тому віщий Боян і давно ще приспівку,
розумний, сказав:

«Ні хитрому,
ні спритному,
ні чаклуну спритному —
суда Божого не минути».

О, стогнати Руській землі,
спом'янувши давнішню годину і давніх князів!
Того старого Володимира
ніяк було пригвоздити до гір київських;
отож-бо й нині встали стяги Рюрикові,
і другії — Давидові,
та нарізно в них бунчуки мають, співають списи!

¹ Ратище (заст.) — древко; спис.

На Дунаї Ярославнин голос чути,
вона, чайка незнаєма, рано квилить:
«Полечу, — рече, — я чайкою по Дунаєві,
омочу шовковий рукав у Каялі-ріці,
утру князю кривавії його рани
на дужому його тілі».

Ярославна рано плаче у Путивлі на забралі¹,
мовлячи:

«О вітре, вітрило!
Чому, господине, так сильно вієш ти?
Чому мечеш ти хановській стрілки
на своїх легесеньких крильцях
на моєї лади воїв?
Мало тобі було вгорі під хмарами віяти,
лелючи кораблі на синім морі?
Чому, господине, мої веселючі по ковилі розвіяв?»

Ярославна рано плаче в Путивлі-городі
на заборолі, мовлячи:

«О Дніпре-Словутичу!
Ти пробив еси кам'янії гори
через землю Половецькую.
Ти леліав еси на собі Святослава насади
до полку Кобякового.
Прилелій, господине, мою ладу мені,
щоб я не слала йому сліз на море рано».

Ярославна рано плаче у Путивлі на забралі,
мовлячи:

«Світлеє і трисвітлеє сонце!
Всім тепле і красне еси!
Чому, господине, простерло гарячі промені свої
на лади воїв,
в полі безводнім спрагою їм луки звело,
тугою сайдаки стягло?»

Грає море опівночі,
ідуть смерчі млою:
Ігореві-князю Бог путь явить
із землі Половецької
на землю Руськую,

¹ *Забрало, забороло* — щит, заслон, що прикриває який-небудь пристрій.

к отчому злотому столу.
Позгасали вечірні зорі.
Ігор спить,
Ігор не спить,
Ігор мислю поля мірить
од великого Дону
до малого Дінця.
Свиснув опівночі Овлур на коня за рікою,
велить князю розуміти:
князю Ігорю не бути кликаним!
Гуде земля,
шумить трава,
вежі половецької задвигтілися.
А Ігор-князь поскочив горностаєм в очерет
і білим гоголем на воду.
Зметнувся на борзого коня
і скочив з нього сірим вовком.

І помчав він до луку Дінця,
і полетів соколом під млою,
забиваючи гусей і лебедів
на сніданок, обід і вечерю.
Коли Ігор соколом полетів,
тоді Влур вовком помчав,
струшуючи собою студену росу:
підірвали-бо своїх борзих коней.

Донець рече:
«Княже Ігорю!
Не мало тобі величі,
а Кончакові — прикrostі,
а Руській землі — веселості!»
Ігор рече:
«О Донче!
Не мало й тобі величі,
бо леліав ти князя на хвилях,
слав ти йому зелену траву на своїх берегах
срібних,
одягав ти його теплою млою під тінню
дерев зелених,
стеріг ти його гоголем на воді,
чайками на струмках,
чернядьми на вітрах».

Не така ж, говорять, ріка Стугна;
мало води маючи,
пожерши чужі ручаї і струмки,
розширена в усті,
юнака князя Ростислава погребла
на дні при темнім березі.
Плаче мати Ростиславова
по юнаку князю Ростиславу.
Поникли квіти жалобою,
і дерево з туги к землі приклонилось.

То не сороки заскрекотали —
по сліду Ігоревім їздить Гзак з Кончаком.
Тоді ворони не каркали,
галки позмовкали,
сороки не скрекотали,
полози повзали тільки.

Дятли стукотом путь до ріки вказують,
солов'ї веселими піснями світ провіщають.

Мовить Гзак Кончакові:
«Коли сокіл до гнізда летить —
соколича розстріляємо своїми золоченими
стрілами».

Каже Кончак до Гзи:
«Коли сокіл до гнізда летить —
то ми сокільця опутаємо красною дівницею».
І каже Гзак Кончакові:
«Якщо його опутаємо красною дівницею,
не буде нам ні сокільця,
ні нам красної дівниці,
і почнуть нас птиці бити в полі Половецькім».

Сказав Боян про походи Святослава,
піснетворець часу давнього —
Ярослава, Олега, княжого:
«Хоть і тяжко тій голові бути без пліч —
зле і тілу без голови», —
Руській землі без Ігоря.
«Сонце світиться на небесах —
Ігор князь в Руській землі», —

Г. Якутович.
Ілюстрація до
«Слова...»

дівчата співають на Дунаї,
в'ються голоси через море до Києва.

Ігор їде по Боричевім до святої Богородиці
Пирогощої.

Землі раді, городи веселі.

Співавши пісню старим князям,
потім і молодим співати:

«Слава Ігорю Святославичу,
буй-туру Всеволоду,
Володимиру Ігоровичу!»

Здоров'я князям і дружині,
Що стають за християни на поганії полки!

Князям слава і дружині!
Амінь.

1. «Почати старими словами ратних повістей про похід Ігорів» збирався
А віщий Боян
Б князь Ігор
В автор «Слова...»
Г Ярославна
2. «...Укріпив ум силою своєю і вигострив серця свого мужністю; сповнившись ратного духу, він навів свої хоробрі полки на землю Половецькую за землю Руськую» руський князь
А Всеволод
Б Володимир
В Ігор
Г Святослав
3. Слова про своє військо «мої... воїни вправні — під трубами повиті, під шоломами злеліяні, кінцем списа згодовані, путі їм відомі...» належать князеві
А Ігорю
Б Святославу
В Всеволоду
Г Ярославу Осмомислу
4. Князь Ігор промовив до своєї дружини слова: «Браття і дружино! Лучче ж би потятим бути, аніж полоненим бути»
А перед першою битвою
Б перед другою битвою
В у полоні
Г після повернення з полону

5. У тексті слова «О Руськая земле, уже за горами еси!» повторюються
- А** тричі
 - Б** двічі
 - В** один раз
 - Г** чотири рази
6. Ярославна зверталася до сил природи за допомогою в такому порядку
- А** до вітру, до Дніпра, до сонця
 - Б** до Дніпра, до вітру, до сонця
 - В** до сонця, до Дніпра, до вітру
 - Г** до сонця, до вітру, до Дніпра

7. Якими постають стосунки між братами Ігорем і Всеволодом зі слів: «Ігор жде милого брата Всеволода»; «І сказав йому буй-тур Всеволод: "Один брат, один світ світлий — ти, Ігорю!"»?
8. Прочитай слово князя Ігоря перед своїм військом на початку походу. Поясни своє розуміння мети походу, сказаної князем: «Хочу-бо, — сказав, — списа приломити кінець поля Половецького; з вами, русичі, хочу голову свою положити або напитися шоломом з Дону!»
9. Поясни метафоричне зображення війська на полі бою, розуміння воїнами свого завдання в битві, висловлені в рядках: «Русичі великії поля черленими щитами перегородили, шукаючи собі честі, а князю — слави».
10. Що стояло на перешкоді походу? Чи зупинили наступ русичів на половців затемнення сонця, зловісні віщування природи? Прочитай, як відбувався перший бій із завойовниками.
11. Як нагнітаються почуття тривоги перед другою битвою? Який настрій створює картина, змальована в рядках: «Другого дня вельми рано криваві зорі світ провіщають; чорнії тучі з моря ідуть, хотять прикрити чотири сонця, а в них трепечуть блискавки синії. Бути грому великому! Іти дощу стрілами з Дону великого!»?
12. Прочитай, як відбувалася друга битва з половцями. Поясни, який художній засіб використано в зображенні поразки дружини князя Ігоря: «Бились день, бились другий; третього дня під полудень упали стяги Ігореві».
13. Прокоментуй пояснення автора причини поразки Ігоревої дружини, висловлене в рядках: «Воювання князям із поганими пропало, сказав-бо брат брату: "Се моє і те — моє теж". І почали князі про малее — "се великее" мовити і самі на себе крामолу кувати. А погані з усіх сторін приходили з побідами на землю Руськую».

14. Які художні засоби використані в цитаті — образному авторському коментарі реакції Руської землі на поразку княжого війська: «І застогнав же, браття, Київ тугою, а Чернігів напастями. Тоска розлилася по Руській землі, печаль буйна тече серед землі Руської»?
15. У чому полягала суть віщого сну Святослава? Які коментарі сну київського князя зробили бояри, розтлумачивши народнопоетичні символи смертельної небезпеки, коли йому «Всю ніч звечора сірі ворони каркали»?
16. Хто з руських князів проголосив слова, які виражають ідею твору: «Вступіте, господарі, в золоті стремена за обиду часу нашого, за землю Руськую, за рани Ігореві, смілого Святославича!»? Сформулюй ідею «Слова про похід Ігорів».
17. Чому, на твою думку, князь Святослав у своєму знаменитому «золотому слові, з сльозами змішаному» звертається до багатьох князів руських?
18. Що являє собою речення, яке тричі повторюється перед кожним звертанням Ярославни до могутніх сил природи, у котрі вірила героїня і які уявлялись їй живими: «Ярославна рано плаче у Путивлі на забралі, мовлячи»? Яку роль воно відіграє в художньому тексті?
19. Якими змальовані в «Слові...» завойовники, їхні ватажки?
20. Що сприяло втечі князя Ігоря з полону в дорозі додому? Як зустрічали його на батьківщині?

21. Склади й запиши план «Слова про похід Ігорів».
22. Поміркуй, чому князь Святослав докоряє князям Ігореві та Всеволоду, що «Рано есте почали Половецьку землю мечами разити, а собі слави шукати... Що ж ви вчинили моїй сріберній сідині?»
23. Проведи невелике дослідження на тему: «Засоби характеротворення князя Ігоря».
24. Намалюй уявний словесний портрет Ярославни.

Випиши цитати до характеристики образів князів, образу Руської землі.

Зауваж

Частина «Слова про похід Ігорів», відома завдяки Тарасові Шевченку під назвою «Плач Ярославни», споріднена з **народними голосіннями**, які ще називають плачами, тужіннями. Тужіння вголос біля померлого, над його могилою чи за ним виливалися в речитативи болю, розпачу, жалю, співчуття родині. Слова й традиційні народні голосіння,

пов'язані з давніми ритуалами, замовляннями, вірою в магічну силу, розкривають чимало таємниць людської душі, висвітлюють конкретні сторінки буття родини, життя померлих. Плачуть-голосять в основному жінки.

Ярославна, вірна дружина князя Ігоря, з молитвою-замовляннями звертається до могутніх сил природи: вітру, Дніпра-Славутича, сонця — й оплакує долю не лише свого лада, а і його хоробрих воїнів, благає їм допомоги.

ПЕРЕКЛАДИ ТА ПЕРЕСПІВИ «СЛОВА ПРО ПОХІД ІГОРІВ»

Зауваж

Щодо з'ясування жанру «Слова про похід Ігорів» одностайності немає. Перші видавці визначали «Слово...» як героїчну пісню; інші дослідники називають його старовинним віршем, римованою прозою, ораторським твором. У тексті трапляються терміни «пісня», «повість», у назві — «слово». Сучасні вчені відзначають, що тут наявні яскраво виражені епічні елементи, сильний ліричний струмінь, ритмізована мова, своєрідна композиція, що дає підставу вважати цей оригінальний високохудожній твір **героїчною поемою**.

До речі...

Переклад — це текст, слово, усне висловлювання, літературний твір, перекладені з однієї мови іншою з максимальним збереженням стилю письменника, мовних особливостей. У перекладі не повинно бути імпровізації.

Переспів — вільний переклад віршами; те, що є повторенням відомого, сказаного, написаного; це власний твір автора, написаний на основі сюжету, змісту, образів, ідей іншого твору.

«Слово про похід Ігорів» спонукало багатьох письменників до створення високомайстерних перекладів і переспівів. Найперший переклад твору українською мовою належить М. Шашкевичу. У другій половині XIX ст. талановиті переклади та переспіви «Слова...» здійснили І. Вагилевич, М. Максимович, С. Руданський, Т. Шевченко, І. Франко, Ю. Федькович, Б. Грінченко та ін.; у XX ст. — М. Зеров, Н. Забіла, В. Шевчук, Вал. Шевчук, П. Тичина, А. Малишко та ін. У стилі народної думи Панас Мирний склав переспів «Дума про військо Ігореве». Одним із найкращих поетичних переспівів вважають «Слово про Ігорів похід» М. Рильського.

Тарас Шевченко

ПЛАЧ ЯРОСЛАВНИ

В Путивлі граді вранці-рано
Співає, плаче Ярославна,
Як та зозуленька кує,
Словами жалю додає.
— Полечу, — каже, — зигзицею,
Тією чайкою-вдовицею,
Та понад Доном полечу,
Рукав бобровий омочу
В ріці Каялі. І на тілі,
На княжім білім, помарнілім,
Омию кров суху, отру
Глибокої, тяжкої рани...

І квилить, плаче Ярославна
В Путивлі рано на валу:
— Вітрило-вітре мій єдиний,
Легкий, крилатий господине!

В. Гурін. Ярославна

Нащо на дужому крилі
На вої любії мої,
На князя, ладо моє миле,
Ти ханові метаєш стріли?
Не мало неба, і землі,
І моря синього. На морі
Гойдай насади-кораблі.
А ти, прелютый... Горє! Горє!
Моє веселіє украв,
В степу на тирсі розібгав.

Сумує, квилить, плаче рано.
В Путивлі-граді Ярославна.
І каже: — Дужий і старий,
Широкий Дніпре, не малий!
Пробив еси високі скали,
Текучи в землю половчана.
Носив еси на байдаках
На половчан, на Кобяка
Дружину твою Святославлю!..
О мій Словутицю преславний!
Моє ти ладо принеси,
Щоб я постіль весела слала,
У море сліз не посилала, —
Сльозами моря не долить.

І плаче, плаче Ярославна
В Путивлі на валу, на брамі;
Святеє сонечко зійшло.
І каже: — Сонце пресвятеє
На землю радість принесло
І людям, і землі, моєї
Туги-нудьги не розвело.
Святий, огненний господине!
Спалив еси луги, степи,
Спалив і князя, і дружину,
Спали мене на самоті!
Або не грій і не світи...
Загинув ладо... Я загину!

1. В описі природи після поразки війська князя Ігоря «Никне трава жалощами, а дерево з тугою к землі приклонилось» використано художній засіб

А епітет
Б порівняння
В гіперболу
Г персоніфікацію

2. Масштабність кровопролитної другої битви дружини князя Ігоря з половцями: «...а такої битви — не чувано! Чорна земля під копитами кістями була засіяна, а кров'ю полита: тугою зійшло це по Руській землі!» змальовано за допомогою художніх засобів

А епітетів, метафори, порівняння
Б гіперболи, постійного народного епітета, персоніфікації
В персоніфікації, епітетів, порівняння
Г порівняння, літоти, персоніфікації

3. Установи відповідність між героями та їхніми репліками

1 князь Ігор

А Путі їм відомі, яруги їм знайомі, луки у них напружені, сагайдаки отворені, шаблі вигострені

2 князь Всеволод

Б Тож всядьмо, браття, на свої борзії коні та на Дін синій поглянем

3 князь Святослав

В Яр-туре Всеволоде! Стоїш ти в обороні, прищеш ти на воїв стрілами, гримиш ти об шоломи мечами харалужними

4 княгиня Ярославна

Г Уже нам своїх милих лад ні мислю помислити, ні думою здумати, ні очима оглядіти, а золота і срібла того не мало згубити

5 бояри

Г О мої синовці, Ігорю і Всеволоде!.. Ваші хоробрі серця в жорстокім харалузі сковані, а в смілості загартовані

Д Чому, господине, мої веселощі по ковилі розвіяв?

1	
2	
3	
4	
5	

4. Знайди й прочитай уривки в «Слові...», у яких використано фольклорні елементи: народнопоетичні образи, елементи фольклорних жанрів (народної думи, історичної пісні, голосіння, замовляння тощо), художні засоби (постійні народні епітети, поетичний паралелізм, тавтологія, рефрени), поясни їхню стилістичну роль.

5. Завдяки яким синтаксичним і стилістичним засобам досягається надзвичайний динамізм твору?

6. Поясни, як мова персонажів їх характеризує.

7. Визнач і запиши елементи сюжету «Слова про похід Ігорів». Знайди позасюжетні елементи, поясни їхню композиційну роль у творі.
8. З'ясуй жанр, тему та ідею «Слова про похід Ігорів».
9. У чому полягає різниця між перекладом і переспівом художнього твору? Додатково прочитай переспіви фрагментів «Слова про похід Ігорів». Зістав їх із перекладом Л. Махновця, порівняй і зроби висновки про оригінальність чи однотипність кожного тексту.
10. Яке враження справив на тебе вірш Т. Шевченка «Плач Ярославни»? Проаналізуй художні засоби творення образу героїні.

11. Знайди в тексті уривок, якому відповідають подані ілюстрації до «Слова...». Наскільки вдало, на твою думку, художник відтворив епізоди?
12. Проведи невелике дослідження на тему: «Образ Руської землі у «Слові про похід Ігорів»» (у творчій групі), розкривши одне з питань: 1. Географічні назви Русі: річки, моря, міста. 2. Персоніфіковані описи природи: сходу сонця, гудіння вітру, блискавиць, грому тощо. 3. Тваринний світ Київської Русі на сторінках «Слова...»: буй-тур, зеґзиця (зозуля), вовки, орли, лисиці, солов'ї, галки, соколи, кречет, ворон тощо. 4. Давня українська міфологія у творі: язичницькі божества Дажбог, Хорс, Стрибог, Велес (Волос); діва Обида, див, ладо.

1. Вивчи напам'ять вірш Т. Шевченка «Плач Ярославни».
2. Підготуйся до написання твору на одну з тем: «Чим вразила мене найдавніша літературна пам'ятка нашого народу «Слово про похід Ігорів»?»; «Образи руських князів у «Слові про похід Ігорів»»; «Поетичність образу Ярославни»; «Образ Руської землі в «Слові про похід Ігорів»».

- Я вмію виразно й усвідомлено читати поему, переказувати й коментувати сюжет «Слова...».
- Я вмію характеризувати образи руських князів, княгині Ярославни, образ Руської землі, символічно-міфологічні образи, фольклорні мотиви, стилістичні засоби, особливості композиції твору.
- Я вмію визначати основну ідею твору.
- Я можу висловлювати власні міркування про актуальність «Слова...» в наш час.
- Я усвідомлюю, що любов до рідної землі, вірність у коханні — вічні загальнолюдські цінності.

СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Поезія — це завжди неповторність,
Якийсь безсмертний дотик до душі.

Ліна Костенко

Цей розділ ми починаємо
поетичними рядками Ліни Костенко,
які влучно й глибоко наголошують
на ролі ліричних творів,
адже емоційно наснажене слово
в римованій оправі якнайкраще
припадає до душі читача.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО (1814–1861)

Поет, мислитель, художник.

Відомі твори:

*поєми «Гайдамаки», «Кавказ», «Сон»,
«Катерина», «Наймичка»,
послання «І мертвим, і живим...»;
п'єса «Назар Стодоля»*

Тарас Шевченко народився 9 березня 1814 р. в с. Моринцях Звенигородського повіту Київської губернії (нині Черкаська область) у кріпацькій родині. Про дитинство знаного у світі поета й художника тобі відомо з попередніх класів, тож поведемо розмову про доросле життя митця.

У сімнадцятирічному віці Тарас Шевченко прибув до Петербурга з іншою челяддю пана Енгельгардта. Вирішивши мати кваліфікованого майстра та зваживши на невідступні Тарасові прохання, поміщик дозволив йому вчитися малювати. Учителем Тараса був Василь Ширяєв, відомий майстер декоративних розписів.

У його майстерні Тарас пройшов певну малярську підготовку, брав участь у виконанні живописних робіт в урядових будинках, виготовленні декорацій для петербурзьких театрів. У вільний від роботи час і білими ночами юний художник у Літньому саду

Літній сад у Петербурзі

змальовував статуї. Вирішальне значення для нього мала зустріч із земляком — художником Іваном Сошенком, який увів Шевченка в коло найвідоміших діячів української й російської культур, познайомив з Євгеном Гребінкою, Карлом Брюлловим, Олексієм Венеціановим, Василем Жуковським. Талант Тараса проявився настільки яскраво, що вони вирішили визволити його з кріпацтва й дати змогу здобути класичну освіту.

Марно Карл Брюллов і Олексій Венеціанов намагалися переконати пана Енгельгардта відпустити на волю талановитого кріпака: поміщик зажадав від них нечувану на той час суму — 2500 карбованців. Щоб дістати такі гроші, Карл Брюллов на-

*К. Брюллов. Портрет
В. Жуковського*

писав портрет поета Василя Жуковського, який служив при царському дворі. Картину розіграли в лотерею, і бажану суму грошей було зібрано. 22 квітня 1838 р. Енгельгардт усе ж таки підписав відпускну, а 25 квітня на квартирі Карла Брюллова в Академії мистецтв Василь Жуковський вручив її Тарасові Шевченку. Ось як Іван Сошенко описує цей день: «Нараз до кімнати моєї через вікно плигає Тарас, мало мене не звалив з ніг, кидається мені на шию й гукає: "Воля! Воля!" — "Чи не здурів ти, кажу, Тарасе?" А він усе своє — підстрибує й гукає: "Воля! Воля!"»

Тарас Шевченко став вільною людиною, і юнака зарахували до Академії мистецтв. Розпочався новий етап у його житті. У листі до брата Микити Тарас так пише про відчуття свободи: «Так

Петербурзька академія мистецтв

от, бач, живу, учусь, нікому не кланяюсь і нікого не боюсь, окрім Бога, — велике щастя бути вільним чоловіком, робиш, що хочеш, ніхто тебе не спинить».

Навчання в Академії мистецтв, вивчення французької мови, відвідування музеїв і театрів, знайомство з відомими митцями — усе це формувало інтелект Тараса Шевченка, сприяло зростанню його як митця.

Проте йому боліло серце за рідний край, братів і сестер. Про це, зокрема, свідчать уривки із цитованого вище Тарасового листа до брата Микити: «...як тільки отримаєш мого листа, зараз до мене напиши, щоб я знав... Нехай же я хоч через папір почую рідне слово, нехай хоч раз поплачу веселими сльозами, бо мені тут так стало скучно, що я всяку ніч тільки й бачу вві сні тебе, Кирилівку, та рідню, та бур'яни; весело стане, прокинусь, заплачу». Про біль за рідний край ідеться і в рядках написаного в цей період вірша «Думи мої, думи мої...», з яким ти сьогодні ознайомишся. До речі, саме цим твором починається збірка Тараса Шевченка «Кобзар», яка побачила світ 1840 р.

Закінчивши Академію мистецтв, поет 1846 р. повернувся в Україну, влаштувався на роботу в Київській археологічній комісії, почав змальовувати й описувати історичні пам'ятки. У Києві познайомився з викладачем історії Київського університету Миколою Костомаровим. Він загітував Шевченка ввійти до Кирило-Мефодіївського братства, яке, діючи таємно, поширювало ідеї ліквідації кріпацтва, єднання слов'янських народів на засадах рівності й братерства. Саме ці погляди поділяв Тарас Шевченко, за них же й постраждав.

5 квітня 1847 р. поета було заарештовано й відправлено до Петербурга. Його звинувачували не лише за участь у братстві, а передусім за написання революційних творів. В очікуванні вироку Шевченко провів у казематі¹ два місяці. Тут він написав більшість віршів, які ввійшли до циклу «В казематі» (один із них — «Садок вишневий коло хати...» — тобі вже відомий). Деякі твори циклу подано в цьому підручнику, прочитавши їх, ти дізнаєшся, про що думав і що відчував поет в цей тяжкий для нього час.

З-поміж учасників Кирило-Мефодіївського братства найтяжче було покарано Тараса Шевченка: «за створення підбурливих і найвищою мірою зухвалих віршів» він був засланий до Оренбурзького окремого корпусу рядовим солдатом. Імператор Микола I

¹ *Каземат* — у дореволюційній Росії — одиночна камера для ув'язнення у фортеці.

власноруч зробив помітку на вирoku: «під найсуворіший нагляд із заборonoю писати й малювати».

У засланні поет провів 10 років. Перші три роки він перебував в Орській фортеці, Оренбурзі й на Аралі в складі Аральської описової експедиції. Тут були люди, які його підтримували й намагалися полегшити умови заслання. У цей період Тарас Шевченко написав ряд віршів і поем, виконав майже двісті художніх робіт. На жаль, і така «воля» тривала недовго. За доносом прапорщика про те, що поет порушує царський наказ, Шевченка заарештували й перевели на службу в Новопетровське укріплення. Прихильники попередили його про арешт заздалегідь, тому поет устиг передати друзям деякі твори, а листи, які одержував від рідних і товаришів, спалив.

Умови в Новопетровському укріпленні були жахливими: навколо пустеля, пісок і солоня вода, до найближчого культурного центру тисячі кілометрів, клімат такий шкідливий, що солдатів тут змінювали через два роки. Його ж протримали в цій глухомані майже сім років. На муштру він мусив ходити навіть хворим. За цей час Шевченко не написав жодного вірша.

Т. Шевченко.
Автопортрет. 1847 р.

Т. Шевченко. Новопетровське укріплення. 1856–1857 рр.

1857 р. поета було звільнено. Останні роки життя він провів у Петербурзі. 1860 р. Рада Академії мистецтв присвоїла Тарасові Шевченку звання академіка-гравера.

10 березня 1861 р. народний поет помер.

* * *

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?..
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?..

Бо вас лихо на світ на сміх породило,
Поливали сльози... Чом не затопили,
Не винесли в море, не розмили в полі?
Не питали б люди, що в мене болить,
Не питали б, за що проклинаю долю,
Чого нуду світом? «Нічого робить», —
Не сказали б на сміх...

Квіти мої, діти!
Нащо вас кохав я, нащо доглядав?
Чи заплаче серце одно на всім світі,
Як я з вами плакав?.. Може, і вгадав...
Може, знайдеться дівоче
Серце, карі очі,
Що заплачуть на сі думи —
Я більше не хочу...
Одну сльозу з очей карих —
І... пан над панамі!..
Думи мої, думи мої!
Лихо мені з вами!

За карії оченята,
За чорнії брови
Серце рвалося, сміялось,
Виливало мову,
Виливало, як уміло,
За темнії ночі,
За вишневий сад зелений,
За ласки дівочі...
За степи та за могили,
Що на Україні,
Серце мліло, не хотіло
Співать на чужині...

Не хотілось в снігу, в лісі,
Козацьку громаду
З булавами, з бунчугами¹
Збирать на пораду...
Нехай душі козацькїй
В Україні витають —
Там широко, там весело
Од краю до краю...
Як та воля, що минулась,
Дніпр широкий — море,
Степ і степ, ревуть пороги,
І могили — гори.
Там родилась, гарцювала
Козацькая воля;
Там шляхтою, татарами
Засівала поле,
Засівала трупом поле,
Поки не остило...
Лягла спочить... А тим часом
Виросла могила,
А над нею орел чорний
Сторожем літає,
І про неї добрим людям
Кобзарі співають,
Все співають, як діялось,
Сліпі небораки,
Бо дотепні... А я... А я
Тільки вмю плакати,
Тільки сльози за Україну...
А слова — немає...
А за лихо... Та цур йому!
Хто його не знає!..
А надто той, що дивиться
На людей душою —
Пекло йому на сім світі,
А на тім...
Журбою
Не накличу собі долі,
Коли так не маю.

¹ *Бунчуг, бунчук* (іст.) — булава з металевою кулькою на кінці та прикрасою-китицею з кінського волосу.

Нехай злидні живуть три дні —
Я їх заховаю,
Заховаю змію люту
Коло свого серця,
Щоб вороги не бачили,
Як лихо сміється...
Нехай думка, як той ворон,
Літає та кричить,
А серденько соловейком
Щебече та плаче
Нишком — люди не побачуть,
То й не засміються...
Не втирайте ж мої сльози,
Нехай собі ллються,
Чуже поле поливають
Щодня і щоночі,
Поки, поки... не засиплють
Чужим піском очі...
Отаке-то... А що робить?
Журба не допоможе.
Хто ж сироті зазидує —
Карай того, Боже!

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас —
Де ж мені вас діти?..
В Україну ідіть, діти!
В нашу Україну,
Попідтинню, сиротами,
А я тут загину.
Там знайдете щире серце
І слово ласкаве,
Там знайдете щирі правду,
А ще, може, й славу...

Привітай же, моя ненько!
Моя Україно!
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину.

1. Найактивнішу участь у викупі Тараса Шевченка з кріпацтва брали
 - А** родичі поета
 - Б** Євген Гребінка й Іван Сошенко
 - В** царська родина
 - Г** Карл Брюллов і Василь Жуковський
2. Збірка «Кобзар» Тараса Шевченка починається віршем
 - А** «Садок вишневий коло хати»
 - Б** «Заповіт»
 - В** «Думи мої, думи мої...»
 - Г** «Мені тринадцятий минало...»
3. Установи відповідність між образами та їхніми ознаками (Т. Шевченко. «Думи мої, думи мої...»)

1 очі	А добрі
2 брови	Б карії
3 ночі	В щирі
4 люди	Г чорнії
	Г темнії

1	
2	
3	
4	

4. Розкажи історію викупу Тараса Шевченка з кріпацтва.
5. За що поета було заарештовано? Яким був вирок?
6. Яким настроєм сповнений вірш Тараса Шевченка «Думи мої, думи мої...»? Цей твір поет написав у 1839 р., коли він уже був звільнений із кріпацтва й навчався в Академії мистецтв, відвідував театри й музеї. Як ти вважаєш, чому автор звертається до такої тематики у відносно спокійну й щасливу для нього годину?
7. Знайди у вірші риторичні запитання. Яку роль вони відіграють у творі?
8. Чому, на твою думку, автор у кінці й у середині речень так часто вживає три крапки?
9. Розкрий символічне значення таких образів вірша: *ворон, степ, вітер*. Знайди й поясни інші символи в цьому творі.
10. Визнач провідні мотиви вірша «Думи мої, думи мої...».

11. Випиши з тексту вірша антоніми. Поясни, яку роль вони відіграють у творі.
12. Поміркувавши, чому ліричний герой (поет) називає свої думи дітьми й квітами, вислови під час дискусії в класі свої роздуми на тему: «Яка роль поета в житті народу?»

1. Вивчи напам'ять фрагмент вірша Тараса Шевченка «Думи мої, думи мої...» (не менше третини).
2. Поміркуй, за яким принципом поет поділив вірш на шість частин. Випиши з кожної частини головні за змістом рядки.

«В казематі»

Цикл «В казематі» Тарас Шевченко написав навесні 1847 р., очікуючи в камері вироку за участь у Кирило-Мефодіївському братстві та написання революційних творів. Але спочатку з'ясуємо, що таке цикл у літературі. **Художній (літературний) цикл** — це сукупність художніх творів одного жанру, які об'єднуються задумом автора в естетичну цілість. Послідовність творів, які включають до циклу, визначається мінливістю настрою ліричного героя.

Усього до циклу «В казематі» входить тринадцять віршів: «Садок вишневий коло хати...», «Мені однаково, чи буду...», «Ой три шляхи широкії...», які ти сьогодні прочитаєш, та інші. Усі вірші цього циклу різні за настроєм, мотивами, ритмікою, проте їх об'єднує задум автора. Який саме? Прочитавши наступні два твори й пригадавши «Садок вишневий коло хати...», спробуй визначити авторський задум, який їх об'єднує.

* * *

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько мені.
В неволі виріс між чужими
І, неоплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру.
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі.
І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: — Молись,
Молися, сину, за Вкраїну
Його замучили колись. —
Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та неоднаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені.

Зуваж

Жанр поезії, у якому автор висловлює свої роздуми над проблемами життя і смерті, сенсу людського буття тощо, називається **медитацією**. Вірш Тараса Шевченка «Мені однаково, чи буду...» є зразком медитації.

* * *

Ой три шляхи широкії
Докупи зійшлися.
На чужину з України
Брати розійшлися.
Покинули стару матір.
Той жінку покинув,
А той сестру. А найменший —
Молоду дівчину.
Посадила стара мати
Три ясени в полі.
А невістка посадила
Високу тополь.
Три явори посадила
Сестра при долині...
А дівчина заручена —
Червону калину.

Не прийнялись три ясени,
Тополь всихала,
Повсихали три явори,
Калина зов'яла.
Не вертаються три брати.
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті.
Сестра плаче, йде шукати
Братів на чужину...
А дівчину заручену
Кладуть в домовину.
Не вертаються три брати,
По світу блукають,
А три шляхи широкії
Терном заростають.

1. Установи відповідність між назвами віршів Тараса Шевченка та уривками з них

- 1 «Мені однаково, чи буду...»
- 2 «Ой три шляхи широкії...»
- 3 «Садок вишневий коло хати...»
- 4 «Думи мої, думи мої...»

- А Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
- Б Серце мліло, не хотіло
Співать на чужині
- В Сестра плаче, йде шукати
Братів на чужину...
- Г А мати хоче научати,
Так соловейко не дає
- Г Малого сліду не покину
На нашій славній Україні

1	
2	
3	
4	

2. Установи відповідність між віршами Тараса Шевченка та їхніми мотивами

1 «Мені однаково, чи буду...»	А роль поета в житті народу	<table border="1"><tr><td>1</td><td></td></tr><tr><td>2</td><td></td></tr><tr><td>3</td><td></td></tr><tr><td>4</td><td></td></tr></table>	1		2		3		4	
1										
2										
3										
4										
2 «Ой три шляхи широкії...»	Б перемога добра над злом									
3 «Садок вишневий коло хати...»	В уболівання й туга за Україною									
4 «Думи мої, думи мої...»	Г мрія про щасливе, гармонійне життя									
	Г' розлука з рідними, сирітство матері без синів									

3. Установи відповідність між героїнями твору й деревами, які вони посадили («Ой три шляхи широкії...»)

1 мати	А висока тополя	<table border="1"><tr><td>1</td><td></td></tr><tr><td>2</td><td></td></tr><tr><td>3</td><td></td></tr><tr><td>4</td><td></td></tr></table>	1		2		3		4	
1										
2										
3										
4										
2 невістка	Б червона калина									
3 сестра	В три явори									
4 дівчина	Г верба									
	Г' три ясени									

4. За яких умов були написані вірші «Мені однаково, чи буду...» та «Ой три шляхи широкії...»?
5. Яких людей у вірші «Мені однаково, чи буду...» автор називає «злыми» й «лукавими»?
6. Поясни, як ти розумієш слова в рядку «На нашій — не своїй землі».
7. У яких рядках вірша «Мені однаково, чи буду...» висловлене поетичне кредо Тараса Шевченка?
8. Визнач народнопісенні образи й засоби художньої виразності у вірші «Ой три шляхи широкії...».
9. Розкрий символічне значення образів калини, тополі, явора, ясена, терена у вірші «Ой три шляхи широкії...».
10. Якими за настроєм є вірші «Мені однаково, чи буду...», «Ой три шляхи широкії...» і «Садок вишневий коло хати...»? Що об'єднує їх в один цикл? Визнач авторський задум у створенні циклу «В казематі».

11. Музику до творів циклу «В казематі» написали М. Лисенко, П. Чайковський, Я. Степовий та ін. Уважно перечитавши вірші цього циклу, «поклади їх на музику» словесно: визнач темп, ритм, зміни в музичному настрої, музичні інструменти тощо.
12. Проведи мовне дослідження: визнач в одному з творів циклу «В казематі» ті слова, які найчастіше повторюються. З'ясуй, як вони перегукуються з ідеєю й мотивами вірша.

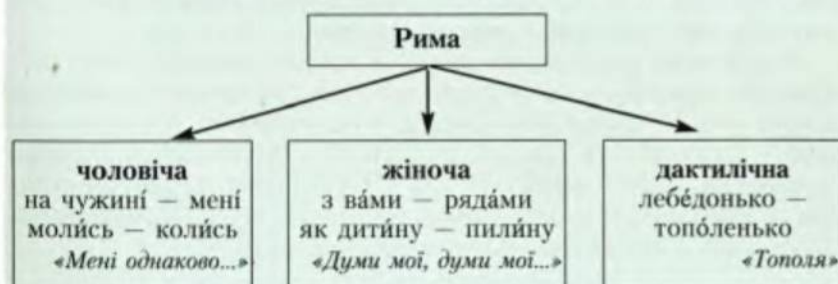
1. Вивчи напам'ять вірш Тараса Шевченка «Мені однаково, чи буду...».
2. Проілюструй один із фрагментів вірша «Ой три шляхи широкі...» (малюнком чи словесно — за бажанням).

ТЕОРИЯ ЛІТЕРАТУРИ

Віршування

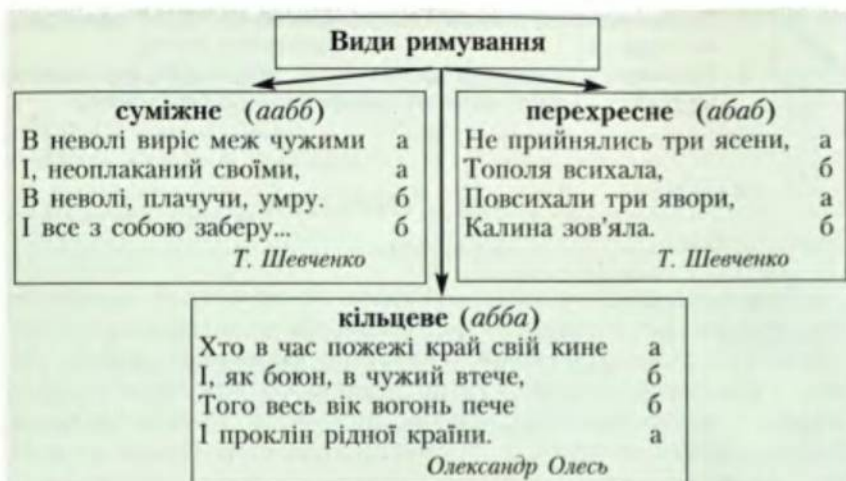
Чим відрізняються віршовані твори від прозових? Передусім ритмічністю, яку створює певне чергування наголошених і ненаголошених складів, а також співзвучне закінчення рядків. До речі, віршування, засноване на закономірному чергуванні наголошених і ненаголошених складів, називають **силабо-тонічним** (з грец. склад і наголос), а співзвучне закінчення рядків, як тобі вже відомо з 5 класу, — **римою**. Саме ритмічно організована мова надає твору мелодики, емоційно його забарвлює й увиразнює. Ритмічну будову одного чи кількох віршів називають **ритмомелодикою**.

Рима відіграє важливу роль у створенні віршового ритму. Рими поділяють на **чоловічі** (з наголосом на останньому складі віршового рядка), **жіночі** (з наголосом на передостанньому складі) й **дактилічні** (з наголосом на третьому складі від кінця).

Визначають також **внутрішню риму**, тобто риму в середині рядка: *квіти мої, діти* («Думи мої, думи мої...»). Ця рима властива багатьом поетичним творам Тараса Шевченка.

За способом розташування рим у віршованому творі розрізняють **суміжне римування** (перший рядок римується з другим, а третій — з четвертим (аабб)), **перехресне римування** (перший рядок римується з третім, а другий — з четвертим (абаб)) і **кільцеве** (перший рядок римується з четвертим, а другий — з третім (абба)).

Як уже зазначалося, у віршованому творі наголошені й ненаголошені склади чергуються. Ритмічно вони об'єднуються в групи по два або по три склади, з-поміж яких обов'язково є один наголошений. Такі групи складів називають *стопами*. Отже, **стопа** — це повторювана група складів, до якої входить один наголошений склад і один або два ненаголошені.

Залежно від кількості складів, які містять стопи, вони бувають *двоскладові* й *трикладові*. **Двоскладові стопи** мають два склади, а **трикладові** — відповідно три.

Розглянемо двоскладові стопи. У двоскладових стопах наголошеним може бути як перший, так і другий склад. Наголошені склади умовно позначають рискою з наголосом (´), а ненаголошені — дужкою (∪). Двоскладову стопу з наголошеним першим складом називають **хореєм** (´ ∪), а з наголошеним другим складом — **ямбом** (∪ ´). Зобразимо схематично перші чотири рядки вірша Тараса Шевченка «Мені однаково, чи буду...».

```

Мені однаково, чи буду
∪ ´ | ∪ ´ | ∪ ∪ | ∪ ´ | ∪
Я жить в Україні, чи ні.
∪ ´ | ∪ ´ | ∪ ∪ | ∪ ´
Чи хто згадає, чи забуде
∪ ´ | ∪ ´ | ∪ ∪ | ∪ ´ | ∪
Мене в снігу на чужині...
∪ ´ | ∪ ´ | ∪ ∪ | ∪ ´
    
```

Вертикальними рисками в кожному рядку позначено межі між стопами. Залежно від кількості стоп у рядку визначають віршовий розмір поетичного твору. Він може бути *двостопним*, *тристопним*, *чотиристопним* і т. д.

Кожен рядок вірша «Мені однаково, чи буду...» складається з чотирьох ямбів, — отже, віршовий розмір цього твору — чотиристопний ямб. В уривку наявні чоловіча (другий і четвертий рядки) і жіноча рими (перший і третій рядки), римування — перехресне (абаб).

Зверни увагу, третя стопа кожного рядка має по два ненаголошені склади. Така стопа виконує допоміжну роль, її називають **пірихієм** (◡ ◡). Пірихій часто трапляється у віршованих творах, але на визначення віршового розміру не впливає.

Будова вірша — це система впорядкованих у певний спосіб елементів. Але не подумай, що письменник, перед тим, як створити поезію, чітко визначає віршовий розмір, будує схему, за якою пише поетичні рядки. Ні, народження поезії — це творчий процес, ритм і мелодика народжуються інтуїтивно. Українські вчені створили словник рим, у якому подано слова, які мають співзвучні закінчення, тобто римуються. І не лише письменники-початківці, а й досвідчені майстри слова звертаються до нього, бо іноді важко знайти те слово, яке б влучно відповідало змісту твору саме в тому місці, де має бути рима. Такий процес можна назвати шліфуванням слова, ограновуванням поетичного рядка.

Складнішими за будовою є трискладові стопи, про них ти дізнаєшся пізніше, коли вивчатимеш творчість Володимира Сосюри.

1. Повторювану групу складів, до якої входить один наголошений склад і один або два ненаголошені, називають

А ямбом
Б хореем
В стопою
Г пірихієм

2. Риму в середині рядка називають

А чоловічою
Б жіночою
В дактилічною
Г внутрішньою

3. Установи відповідність між термінами та їхніми визначеннями

1 суміжне римування

А ритмічна будова одного чи кількох віршів

2 перехресне римування

Б римування першого рядка з третім, а другого з четвертим

3 кільцеве римування

В римування першого рядка з другим, а третього з четвертим

4 ритмомелодика

Г співзвучне закінчення рядків
Г римування першого рядка з четвертим, а другого з третім

1	
2	
3	
4	

4. Чим розрізняються за значенням слова *віршовий* і *віршований*?
5. Пригадай, який вірш називають *білим*. Чому білий вірш відносять до поетичних, а не до прозових творів?
6. Творам яких видів мистецтва властива ритмомелодика?
7. Яку роль у віршовому рядку відіграє пірихій?
8. Які з вивчених на цьому уроці термінів мають, на перший погляд, емоційне забарвлення? Чому ти так вважаєш?
9. Що ти знаєш про словник рим?
10. Знайди у вивчених творах Тараса Шевченка слова, які слід неправильно наголошувати саме під час читання віршів. Чому в таких випадках треба порушувати норму?

11. Вияви порушення ритму в окремих рядках вірша Тараса Шевченка «І досі сниться: під горою...» і віднови цей ритм, переставивши слова в належному порядку.
12. Побудуй схему до вірша Тараса Шевченка «І досі сниться: під горою...» і визнач його віршовий розмір.

І досі сниться: під горою
Меж вербами та над водою
Біленька хаточка. Сидить
Неначе й досі дід сивий
Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве
Своє маленькеє внуча.
І досі сниться, вийшла з хати
Веселая, мати, сміючись,
Цілує діда і дитя
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки, і годує,
І спать несе. А дід сидить
І усміхається, і стиха
Промовить нишком: — Де ж те лихо?
Печалі тії, вороги?

І нищечком старий читає,
Перехрестившись, *Отче наш*.
Крізь верби сіяє сонечко
І тихо гасне. День погас
І все почило. Сивий в хату
Й собі пішов опочивати.

До речі...

Значну частину термінів української мови запозичено з латини, грецької, італійської, французької та інших мов. Вони не мають емоційного забарвлення, проте переклад деяких термінів на мову-джерело може бути несподіваним, навіть емоційним, і, на перший погляд, не мати зв'язку з позначуваним поняттям. Скажімо, **ямб** грецькою мовою означає напасник, **хорей** — хор, **дактилічний** утворено від слова **дактиль**, що грецькою означає палець.

1. На місце крапок добери відповідні слова з поданих у довідці синонімічних рядів. Запиши цей уривок у зошит.

Кобзар співав в пустелі Косаралу,
у ... батюшки-царя.
Кайдани, шаленіючи, ... ,
щоб заглушити пісню.

А пісня наростала у засланні.
А пісня грати розбивала
Правдивій пісні передзвін кайданів —
то тільки звичний

Ліна Костенко

Довідка: кутузки, камери, каземати; дзвеніти, брязкати, бряжчати; на стократ, вкрай, вщент; супровід, акомпанемент, награвання.

2. Побудуй схему й визнач віршовий розмір відновленого вище вірша Ліни Костенко.

ТЕОРИЯ ЛІТЕРАТУРИ

Види й жанри лірики

Твори художньої літератури поділяють на три роди: *епос*, *лірика* й *драму*.

Слово *лірика* запозичене з грецької мови. Воно походить від назви струнного музичного інструмента — ліри. Під акомпанемент ліри в Стародавній Греції виконували пісні.

Ліричними називають твори, у яких відображено внутрішній світ людини через передачу почуттів, думок, переживань у певних обставинах, під впливом певних подій. У ліричних творах з особливою виразністю виявляється емоційне ставлення ліричного героя (автора) до зображуваного.

Якщо в епічних і драматичних творах письменник відображає зовнішні обставини життєвих ситуацій людини, детально

розкриває її характер, то в ліричних творах об'єктом зображення є внутрішній світ людини, її думки, переживання тощо.

Ліричні твори пишуть переважно віршованою мовою. Їх поділяють на чотири основних види:

- **громадянська лірика** — твори, у яких думки й переживання викликані суспільно-політичними подіями («Заповіт»);
- **філософська лірика** — твори, у яких передано думки й почуття, викликані складними проблемами буття: життя й смерті, розвитку суспільства, природи та ін. («Минають дні, минають ночі...»);
- **пейзажна лірика** — твори, у яких настрої ліричного героя суголосний із настроєм природи, переживання й відчуття виникають від споглядання природи («За сонцем хмаронька пливе»);
- **особиста (інтимна) лірика** — твори, у яких настрої ліричного героя викликані особистими переживаннями, спогадами про рідний край («Думи мої, думи мої...»). Також у творах інтимної лірики настрої ліричного героя зумовлюється гамою душевних відчуттів, поривань, що виникають від високого й тонкого почуття — почуття кохання.

Значна частина художніх творів поєднує різні види лірики. Скажімо, вірш Тараса Шевченка «Садок вишневий коло хати...» належить до пейзажної лірики, проте цьому твору властиві й елементи громадянської лірики, оскільки в ньому йдеться не лише про ідилічний¹ вечір, а й про родину як одну з основ гармонії світу. Вірш «Мені однаково, чи буду...» можна віднести як до громадянської лірики (уболівання за долю поневоленої України), так і до філософської (роздуми над проблемами буття).

За формою ліричні твори поділяють на такі жанри: *ідилія*², *пісня*, *гімн*, *елегія*, *медитація*, *думка*, *ода*, *епіграма* та ін. Останні три жанри ти вивчатимеш у старших класах.

На дозвіллі

Про життя й творчість Тараса Шевченка ти можеш більше дізнатися за такою адресою в мережі Інтернет:
forum.ua-admin.com/viewtopic.php?t=653-45k

¹ *Ідилічний* — близький до природи: мирний, безтурботний.

² *Ідилія* — невеликий поетичний твір, що зображує мирне, безтурботне життя селян на лоні природи.

* * *

Минають дні, минають ночі,
 Минає літо, шелестить
 Пожовкле листя, гаснуть очі,
 Заснули думи, серце спить,
 І все заснуло, і не знаю,
 Чи я живу, чи доживаю,
 Чи так по світу волочусь,
 Бо вже не плачу й не сміюсь...
 Доле, де ти! Доле, де ти?
 Нема ніякої,
 Коли доброї жаль, Боже,
 То дай злої, злої!
 Не дай спати ходячому,
 Серцем замирати
 І гнилою колодою
 По світу валятись.

А дай жити, серцем жити
 І людей любити,
 А коли ні... то проклинай
 І світ запалити!
 Страшно впасти у кайдани,
 Умирати в неволі,
 А ще гірше — спати, спати
 І спати на волі,
 І заснути навік-віки,
 І сліду не кинуть
 Ніякого, однаково,
 Чи жив, чи загинув!
 Доле, де ти, доле, де ти?
 Нема ніякої!
 Коли доброї жаль, Боже,
 То дай злої! злої!

1. Установи відповідність між назвами творів Тараса Шевченка та їхніми уривками

1 «Мені однаково, чи буду...»	А І все заснуло, і не знаю,
Чи я живу, чи доживаю...
2 «Ой три шляхи широкії...»	Б І нищечком старий читає,
Перехрестившись,
Отче наш
3 «Минають дні, минають ночі...»	В Хто ж сироті завидує —
Карай того, Боже!
4 «Думи мої, думи мої...»	Г В неволі, плачучи, умру.
І все з собою заберу...
Г Повсихали три явори,
Калина зов'яла

1	
2	
3	
4	

2. Вірш Тараса Шевченка «Минають дні, минають ночі...» належить до лірики

- А інтимної
 Б громадянської
 В пейзажної
 Г філософської

3. Ліричними жанрами є

- А поема й гімн
 Б гімн і пісня
 В пісня й байка
 Г байка й медитація

4. Яка художня деталь натякає на осінь, що посилює сумний настрій вірша «Минають дні, минають ночі...»?

5. Визнач і прочитай присудки першого речення у вірші «Минають дні, минають ночі...». Якого ефекту досягає автор, використовуючи їх?
6. Знайди слова й рядки, що повторюються, прочитай їх. З якою метою автор вдається до прийому повтору?
7. Опиши стан ліричного героя. Як цей стан його характеризує?
8. Побудувавши схему до перших чотирьох рядків вірша, визнач його віршовий розмір.
9. Визнач провідну ідею вірша «Минають дні, минають ночі...».
10. Назви основні мотиви вивчених творів Тараса Шевченка. Прокоментуй їх.

11. Випиши з вірша «Минають дні, минають ночі...» антоніми. Поміркуй, чим зумовлене використання великої кількості антонімів у невеликому вірші.
12. Усно проаналізуй вірш Тараса Шевченка «Минають дні, минають ночі...» за поданим нижче планом.

План

1. Ім'я автора, назва твору, час, умови написання.
2. Основні мотиви вірша.
3. Провідна ідея твору.
4. Образи. Символи, їхнє значення.
5. Мовні засоби художньої виразності (епітети, метафори, порівняння, повтори, анафора, персоніфікація, гіпербола). Їхня роль у художньому творі.
6. Віршовий розмір.
7. Враження від вірша.

1. Письмово проаналізуй один із вивчених віршів Тараса Шевченка за поданим вище планом.
2. До першого уроку за творчістю Івана Франка підготуй коротке усне повідомлення (п'ять-сім речень) про головні історичні події в Україні наприкінці XVI — на початку XVII ст.

- Я можу розповісти про викуп Тараса Шевченка з кріпацтва.
- Я вмію виразно і вдумливо читати його поезії.
- Я знаю і вмію визначати види й жанри лірики, віршовий розмір твору.
- Я вмію аналізувати лірику поета, коментувати основні мотиви, ідеї, визначати художні засоби в ній.
- Я можу висловлювати власні міркування щодо проблем, порушених у творах Тараса Шевченка.
- Я усвідомлю громадянську позицію людини як один із проявів її духовності.

ІВАН ФРАНКО (1856–1916)

*Письменник, літературний критик,
фольклорист, перекладач,
громадський діяч.*

Відомі твори:

*поєми «Іван Вишенський», «Мойсей»;
повість «Захар Беркут»;
драма «Украдене щастя»*

Іван Якович Франко народився 27 серпня 1856 р. в с. Нагуєвичі, неподалік від Львова. Родина Франків була досить заможною: батько мав понад тринадцять гектарів поля, славився як добрий коваль. Мати мала чудовий голос, співала дітям, розповідала казки. Саме це сприяло формуванню в майбутнього поета глибокого розуміння неповторної краси природи й людини.

Іван ріс допитливим хлопчиком, мав добру пам'ять. За два роки початкової школи він навчився читати й писати українською, польською та німецькою мовами. Коли Франкові виповнилося вісім років, батьки віддали його до так званої «нормальної школи» Дрогобича. Саме тут він зазнав знущань від панських дітей-однокласників і деяких учителів. Михайло Кобилецький, шкільний друг Франка, згадував, як учитель каліграфії вдарив Івана по голові за повільну роботу на уроці. Хлопчик зомлів, а коли отямився, то почув від учителя принизливі слова. Незважаючи на знущання, Іван Франко здивував усіх: за підсумками навчального року він став найкращим учнем. Його успіхами особливо тішився батько, про це Іван Франко згадував так: «Я не бачив його, а тільки коли мене викликали першого, щоб одержати нагороду, то я почув, що він голосно заплакав». А через два місяці батька не стало.

Іван почав заробляти на життя, пишучи однокласникам твори. Із цього часу вчитель почав дивуватися: усі учні так раптово порозумнішали, не списують, кожен розкриває тему по-своєму.

Після смерті батька хворій матері було складно утримувати велике господарство. Тож згодом вона одружилася з Гринем Гаврилом, який ставився до дітей Франкової родини, як до рідних.

Хлопець продовжив навчання в Дрогобицькій гімназії. У цей час він утратив і матір. Як не було тяжко Іванові-сироті, проте в навчанні він виявляв феноменальні здібності: міг майже дослівно повторити подану вчителем на уроках інформацію, читав багато книжок, досконало оволодів німецькою та польською мовами.

У дев'ятнадцятирічному віці Франко вступив на філософський факультет Львівського університету. За відмінні успіхи його звільнили від сплати за навчання та призначили заохочувальну стипендію.

В університетські роки талановитий студент увійшов до складу редакції журналу «Друг», у якому раніше, коли ще навчався в Дрогобицькій гімназії, дебютував як поет із сонетом «Народна пісня». Іван Франко навчався також у Чернівецькому й Віденському університетах, в останньому, захистивши дисертацію, здобув учений ступінь доктора філософії.

Австрійська влада тричі ув'язнювала Франка, оскільки вважала небажаним напрям його громадсько-політичної діяльності. Ось один із спогадів письменника від першого ув'язнення: «Дев'ять місяців, проведених у тюрмі, були для мене тортурою. Мене трактовано як звичайного злодія, посаджено між самих злодіїв і волюг. А що вікно задля задухи мусило бути день і ніч отворене й до дверей продувало, то я щодня будився, маючи на голові повно снігу, навіяного з вікна».

Із видатних творів Франка тобі вже відома повість «Захар Беркут». У 8 класі ти ознайомишся з історичною поемою «Іван Вишеньський», а в 10-му — прочитаєш поему «Мойсей», поезії зі збірок «З вершин і низин», «Зів'яле листя» та ін.

Іван Франко помер 28 травня 1916 р., похований у Львові.

Зауваж

Іван Франко — людина титанічної праці: видані **п'ятдесят** томів — це тільки половина його творчої спадщини. Однак навіть видане вражає здобутками: **сім** томів оригінальної поезії, **шість** — перекладної, **дев'ять** томів оригінальної прози, **два** томи драматичних творів.

Це цікаво

Про Івана Франка казали, що він співпрацював майже з усіма газетами й журналами, що виходили друком у Європі за його життя. Художні твори писав не лише українською, а й польською, німецькою, російською. Він перекладав із багатьох мов світу (як живих, так і мертвих). У його творчій спадщині — переклади й переспіви Гомера, Сапфо й Софокла, Горация й Овідія, індійської «Махабхарати» й арабської поезії, старогерманських, старонорвезьких та ісландських балад, іспанських романсів та ін.

Хто такий Іван Вишенський?

Український письменник Іван Вишенський народився майже півтисячоліття тому під Дрогобичем, недалеко від Львова. Відомостей про його життя збереглося дуже мало. Невідомо точних дат народження й смерті письменника, ким були його батьки, як минало дитинство і де він здобув освіту.

У зрілому віці Іван Вишенський жив у містах Волині, Галичини й Поділля. Цікавою сторінкою його життя є переселення в тридцяти-тридцятип'ятирічному віці на гору Афон, що в Греції. Чому молодий і енергійний чоловік постригся в ченці й зрікся всіх принад земного життя, достеменно невідомо. Дослідники припускають, що причиною таких змін могло стати нещасливе кохання. Як би там не було, але Іван Вишенський обрав аскетичний спосіб життя на Афоні — одному із центрів православ'я.

Звідси він надсилав в Україну послання, у яких виступав проти покатоличення й ополячення України, переконливо заявляючи, що український народ ніколи не скориться кривавим гнобителям. Іван Франко, дослідник життєвого й творчого шляху Вишенського, так про це писав: «Ніколи ще до того часу сильні миру сього, світські чи духовні, не чули від простого українця таких гордих, рішучих і потрясаюче сильних слів». Твори Івана Вишенського виражали визвольні прагнення народу.

На Афоні письменник прожив понад сорок років: мешкав у кількох монастирях, потім поселився в скиті. Зрікшись усього світського, він дав обітницю мовчання. Проте відчувши тугу за рідною землею й зваживши на заклики українських братств, Іван Вишенський 1604 р. приїхав до України. Проживши два роки у Львові та інших містах, він повернувся на Афон. Тут наказав замурувати себе в кам'яній печері. У молитвах і роздумах приблизно в сімдесятирічному віці Іван Вишенський помер.

Детальніше про письменницьку діяльність Івана Вишенського ти дізнаєшся в 9 класі.

*С. Караффа-Корбут.
Іван Вишенський*

*Монастир Ксеропотаму
на горі Афон*

ІВАН ВИШЕНСЬКИЙ

Присвячую А. Кримському¹

I

Мов зелена піраміда
на хвилястім синім полі,
на рівнині лазуровій
велетенський ізмарагд,² —

так облита дивним морем,
під безхмарним теплим небом
зноситься, шумить, пишаєсь,
спить Афонська гора.

Спить? Та ні! Природа-мати
ненастанно тут працює,
ненастанно строїть, бавить
ту пестієчку³ свою.

Унизу, де з хвиль кипучих
гранітові сірі скали
гордо, просто вгору пнуться —
стіни, колоси⁴, стовпи, —

там внизу музика дика
не вгаває на хвилину,
б'ються хвилі о каміння,
бризка піни срібний вал.

А вверху хребти гірській,
віковим покриті лісом,
вічну, тиху пісню грають
у задумі без кінця.

Та, проте, гора дрімає;
день і ніч пливе над нею,
мов рожева легка хмара, —
крику, гомону не чуть.

¹ *Агатангел Кримський* — український учений-філолог, сходознавець і письменник; знав більше шістдесяти мов; перебував у дружніх стосунках з Іваном Франком.

² *Ізмарагд* — смарагд.

³ *Пестієчка* (розм.) — пестунка.

⁴ *Колос* (заст.) — тут: статуя, колона, обеліск величезних розмірів.

Хоч повзуть тут скрізь по горах
стежечки, немов гадюки,
та, проте, не оживляє
їх розмова, спів, ні сміх.

Хоч розсипані по горах,
по лісах, ярах і скелях,
по полянах пречудових
і оселі, і хатки, —

та, проте, тиша глибока
заляга на тих оселях,
і лежить печать мовчання
на сотках старечих уст.

Скрізь тиша і скрізь мовчання,
сірий одяг, хід повільний
і худі, понурі лиця,
непритомний, сонний вид.

Тричі лиш на день по горах
пролунає голос дзвонів,
мов проквилить над горою
стадо дивних лебедят.

Плачуть жалібно ті дзвони,
мов нарікання, докори
на людей, що замертвили
пречудовий сей куток,

Що гніздо думок високих,
школу поривів геройських,
пристань для орлів змінили
на сумну тюрму для душ.

II

На Афоні дзвони дзвонять
у неділю по вечерні;
починає Прот великий,
окликаєсь Ватопед.

Далі зойкнув Есфігмену,
загудів Ксеропотаму,

там Зографу, далі Павлю,
розгудівся Іверон¹.

Покотилися по горах
ті ридання металеві,
окликаєсь кожда скеля,
кождий яр і кождий скит².

І вторують їм зітхання,
і худі хрестяться руки,
і несеться тихий шепіт:
«Со святими упокой!»³

Ті ридання металеві —
знак, що хтось розстався з світом, —
тут нікого не тривожать:
се щоденна новина.

Чи то скитник вмер у скиті
так, як жив — самотній, тихий, —
і про смерть його дізнались
аж у кілька день пізніш, —

тим дізнались, що покійник
не явився в монастир свій,
не приніс свою роботу,
бобу пригорщі не взяв?

Чи то вмер чернець у кельї⁴,
пишучи святую книгу,
мінею⁵ та кіноваром
в'язні титли⁶ красячи?

¹ ...починає Прот великий, окликаєсь Ватопед. Далі зойкнув Есфізмену, загудів Ксеропотаму, там Зографу, далі Павлю, розгудівся Іверон — назви афонських монастирів.

² *Скит* — у православних монастирях невелике житло ченців-самітників, розташоване віддалік від основних монастирських будівель.

³ «Со святими упокой!» — слова заупокійної молитви.

⁴ *Келья* (*келія*) — житло ченця або черниці (окрема кімната в монастирі чи будиночок).

⁵ *Мінеї* — тобто Четьї Мінеї, церковно-релігійні збірки, які містять життя святих, перекази та повчання, складені за порядком днів кожного місяця.

⁶ *Тітло* — у деяких стародавніх мовах надрядковий знак над скорочено написаним словом або над літерою, ужитою в значенні цифри.

Чи то вмер послушник смирний —
пан колись, чи князь, чи вояк,
але тут віддавна в кухні
монастирський послугач?

Чи то вмер якийсь достойник,
єромонах¹ чи ігумен², —
тут усім однака шана:
«Со святими упокой!»

Чи то, врешті, хтось живий ще
сходить на «остатній ступінь»,
покидає світ і волю,
щоб в печері смерті ждять?

Глянь, у скелях височенних,
у стрімких, гранітних стінах,
що над морським валом висять, —
чи там гнізда ластівок?

Ні, се нори жолоблені,
недоступні, темні ями,
січені в скалі печери,
схованки для мев³ хіба.

Ні, се нори для аскетів⁴,
се «остатній ступінь», подвиг
крайній і безповоротний,
брама вічності вузька.

Хто пройшов новицьку службу,
монастирське строге право
і важкую, мовчазливу
працю в тихому скиту, —

хто бажає довершити
аскетичний острий подвиг,

¹ *Єромонах* (церк.) — монах у сані священника.

² *Ігумен* — настоятель православного монастиря; духовний сан монахів.

³ *Мева* (діал.) — чайка.

⁴ *Аскет* — у давнину християнський подвижник, який виснажував себе постом; пустельник.

в пості, самоті, мовчанні,
слухать голосу душі, —

хто порвав зо світом зв'язки,
поборов бажання тіла,
чує силу і охоту
в очі вічності глядіть, —

той за дозволом найстарших
вибира собі печеру,
вибира собі могилу,
відки вороття нема.

І тоді ридають дзвони,
і тоді по всім Афоні
тихий шепт іде старечий:
«Со святыми упокой!»

III

На Афоні дзвони дзвонять
у неділю по вечерні:
починає Прот великий,
окликаєсь Ватопед.

Далі зойкнув Есфігмену,
загудів Ксеропотаму,
там Зографу, далі Павлю,
розливаєсь Іверон.

Покотилися по горах
ті ридання металеві,
окликаєсь кожда скеля,
кождий яр і кождий скит.

Стихли дзвони, у повітрі
довго ще тремтів їх голос,
і в монастирі Зографу
заскрипіли ретязі¹.

Відчинилась темна брама;
з монастирського подвір'я

Гора Афон.
Фото з космосу

¹ Ретязь (діал.) — залізний засув.

виступає хід церковний,
монотонний чути спів.

Віють хоругви червоні,
наче проблиски пожежі;
дерев'яний хрест з Розп'ятим
передом помалу йде.

Йдуть монахи бородаті
у фелонах¹-багряницях,
знов монахи бородаті
босі, в простих сіряках.

Серед них дідусь похилий,
зморщений, сивобородий,
в сіряці на голім тілі,
хрест березовий несе.

Простий хрест, в корі береза,
а від моря вітер віє,
білу бороду старечу
по березі розвіва.

І пливе старечий голос
із тим співом монотонним,
що виводить сумовито:
«Со святыми упокой!»

Стежкою, що круто в'ється,
тягнеться той хід церковний
зразу лугом, далі лісом,
там, де чути моря рев.

Серед розкошів природи
похоронний спів лунає,
серед пахоців вечірніх,
куриться кадила дим.

Ось спинився хід церковний
на обірвищу крутому,

¹ *Фелон* (церк.) — верхнє вбрання священика, яке вдягають під час богослужіння; риза.

над безоднею страшною, —
глянеш вниз — аж жах бере.

Мов гігантський мур гранітний,
прямовисно голі скали
пнуться із безодні моря
в лазурову височінь.

Глянь з гори — на морі човен,
що покрай скали гойдаєсь,
видасться, мов білий лебідь,
що гойдаєсь на воді.

Глянь з долини — всі ті люди,
що стоять над тим обривом,
видадуться, мов ягнята,
що пасуться на скалі.

В тій скалі з долини видно
штиро́гранну¹ чорну пляму,
мов печатку величезну, —
в половині висоти.

Се є вхід в живу могилу,
у печеру пустельницьку,
висічену там Бог зна ким
і Бог зна кому й нащо.

Не дійти туди ногами,
ні драбиною не злізти,
лиш на шнурі у повітрі
долетіти, наче птах.

У окрайчику скальному
рівчачок протертий шнуром —
знак нехибний того місця,
де внизу печери вхід.

Тут спинився хід церковний,
стали, править панахиду...
Де ж той мрець, кого ховають?
Де блаженний той аскет?

¹ Штирогра́нний (діал.) — чотиригранний.

IV

От скінчилися відправи,
і останнюю молитву
на колінах прошентали
всі пустинники й ченці.

І встає ігумен перший,
і всі встали за чергою,
і довкола тихо стало,
море лиш реве внизу.

І підніс ігумен голос,
і звертається до діда,
що стояв серед монахів
із березовим хрестом.

Ігумен

Старче Йване, перед Богом,
перед злotosяйним сонцем
і перед хрестом спасенним
заклинаю тут тебе.

Щиро нам скажи, по правді:
чи по добрій своїй волі,
чи по зрілій постанові
йдеш у сю печеру?

Старець

Так.

Ігумен

Чи немає в твоїм серці
ще прихильності до світа
і прив'язання до рідних,
дум і бажань світових?

Чи навіки ти відрікся
всього, що відводить духа
від єдиного бажання
вічного спокою?

Старець

Так.

Ігумен

Чи обдумав ти всю важкість
самоти, безповоротність
отого життя в печері,
всі страховини спокус?

Чи обдумав ти всю гіркість
жалю, що явиться може,
каяття, що затроїти
може тут твій подвиг?

Старець

Так.

Ігумен

Будь же Бог благословенний,
що вітхнув тобі сю думку!
Най же він тобі допоможе
до кінця пройти сей шлях!

Дотепер ти між живими
був наш брат Іван Вишенський;
відтепер в життю земному
змазане ім'я твоє.

Так іди в свою дорогу!
Хрест, що маєш у долонях, —
се тобі наш дар єдиний,
інших і не тра¹ тобі.

Що потрібно для поживи
твому тілу, раз на тиждень
брат ключар на посторонку²
спустить відсіля тобі.

Прощавай! Прийми від мене
сей останній поцілунок,
і дай Бог нам пострічаться
швидко в ясності Його!

Цілував ігумен старця,
інші монахи потихо

¹ Тра (діал.) — треба.

² Посторóнок — мотузок.

цілували його руки,
поли сіряка його.

Потім два щонаймолодші
шнуром старця обв'язали
попід пахи, кінці шнура
в руки міцно прийняли.

І перехрестився старець,
над безодню вийшов сміло,
сів і звільна став спускатись
у страшенну глибінь.

Вітер буйно дув від моря,
бороду його й волосся
розвівав, і він, притисши
хрест до себе, швидко щез.

V

«О, вітай, моя домівко,
тиха пристане по бурях,
до якої ненастанно
здавна-здавна я тужив!

Камінь тут довкола мене —
се тверда, незламна віра,
се мій дім і мій притулок,
подушка і накриття.

Хрест отсей — то мій товариш,
мій повірник у дні смутку,
оборона від спокуси
і підпора в скону час.

Небо синє, що крізь отвір
загляда в мою печеру, —
се надія, що полине
у той шлях душа моя.

Сонце ясне, що при сході
на часок в мою домівку
сипле золото й порфіру¹, —
се великий Божий дух,

¹ Порфіра — тут: червоний колір.

що в блаженній хвилини
грішну, скорбну людську вдачу
ущасливлює безмірних
райських розкошів чуттям.

А те море лазурове,
що там гріється на сонці,
а внизу тут б'єсь о скали,
і хлопочеться, й реве, —

се життя земного образ
ясний, тихий та принадний,
коли здалека дивиться,
а гіркий, страшний вблизу.

Се мій світ. Усе змінчиве
щезло геть. Затихли крики,
гомін бою життєвого
тут мене не долетить.

Щезло все дрібне, болюще,
що чуття в душі ворухить
і увагу відвертає
від найвищого єства.

Полишилось лиш постійне,
супокійне і величне.
Про постійне і величне
думай тут, душе моя».

Так балакав сам до себе
у ясині¹ свій старець,
що ще вчора звавсь Вишенський,
а сьогодні вмер для всіх.

Так балакав не устами —
він устами вже давненько
відовчився промовляти,
тільки голос духа чув.

І в ясині у куточку
сів на камені, плечима
сперся о стіну холодну,
голову схилив униз.

¹ Яскі́ня (діал.) — печера.

Голова його могутня,
на худій, жилистій шиї
гнулася сама в долину,
мов на тичці той гарбуз.

Сперши бороду на груди,
впер він зір у одну точку
і сидів отак недвижно
довго-довго, наче спав.

Зразу все немов померкло
перед ним, і дроз пробігла
по худім старечім тілі,
і зомліли змисли всі.

Потім мов теплом дихнуло
і по тілі розлилося
щось солодке, м'яко-м'яко
попід шиєю пройшло.

І в душі мелькнула мати,
як його малим хлоп'ятком
попід шийку лоскотала,
ах, а він сміявся, сміявся!

Потім слух його прокинувся;
мов діамантова нитка,
тон якийсь потягся довгий —
любий, радісний такий!

І душа, мов той метелик,
десь летить за любим тоном;
та чимдалі — тонів більше,
і все дужчають вони.

Вже гармонія могутня
лється синьою рікою,
і розкішні тони, бачся,
небо й землю обняли.

І пливе душа аскета
на гармонії величній,
мов на морських хвилях лебідь
вверх гойдається, то вниз.

Поміж небом і землею
вверх, то вниз душа аскета
розколисана несеться
швидше, швидше, розкішніш!

І гармонія велична
робиться фіолетова,
далі синьо-лазурова,
далі пурпуром ярким.

Ось із хвиль тих пурпурових
стрілив промінь золотистий,
вибухнув вулкан огнистий,
ріки світла потекли.

Розлилось безмежне море
світла ясно-золотого,
і зелено-золотого,
й білого, неначе сніг.

Грають світляні каскади,
величезні колеса
у всіх кольорах веселки
котяться по небесах.

І рука якась незрима
розпуска барвисті пасма,
розпуска могутні тони
з краю світу аж на край.

Розпускає, порядкує,
і збирає, і мішає —
мов калейдоскоп гігантський,
грає світ весь перед ним.

Мов дитя, душа аскета
потонула в тому морі
тонів, фарб, у тім розкішнім
захваті — і він заснув.

VI

День за днем минає рівно,
як на морі безбережнім

та нова шибнула думка
у старечій голові.

«Сім братів колись, тікавши
від поганської погоні,
схоронились у яскиню
і заснули твердо в ній.

А павук отак самісько
заснував весь вхід яскині,
врятував їх від погоні,
спас для Божої хвали.

Тою сіткою закриті,
спали ті брати в яскині
триста літ, аж поки Бог їх
на свідоцтво не позвав.

Збуджені Господнім словом,
стали свідками безсмертя,
свідками того, що в Бога
три століття — се момент.

Може, з Божого наказу
сей павук тут сіть мотає,
може, Бог мене на свідка
теж для себе зберіга?»

Втім, тихенько забриніла
павутина; чорна муха
замоталася в ту сітку,
стала сіпатись, пищать.

І павук прибіг щодуху,
і давай мотати живо
павутину, і в'язати
мусі крила і лапки.

То прискочить, муху вкусить,
то відскочить, знов мотає;
муха сіпаєсь щосили,
і тріпочесь, і пищить.

«Га, поганий кровопийце, —
мовив старець, — чи на те ти

аж мою найшов яскиню,
щоб і тут життя вбивать?»

І вже руку піднімає,
щоб розшарпать павутину,
увільнити бідну муху, —
та знов думка зупиня:

«Без Господнього хотіння
навіть мушка ся не згине;
Бог і сьому павукові
дав отсей його талан.

І яке ж я маю право
відбирать йому сю страву,
на котру він своїм робом
таки тяжко працював?»

І він став поклони класти,
гаряче почав молитись,
та весь час він, молячися,
чув, як муха, мов дитя,

сіпалась у павутинні,
і пищала, і квила. —
Серце в старця тріпоталось, —
та рука не піднеслась.

VII

«Цілу ніч гуляв тут вітер,
скиглив по щербатих скелях,
вило море й кам'янії
стіни гризло і товкло.

Цілу ніч страшенний холод
проникав мене до кості,
і, немов на Божім суді,
я тремтів, зубами сік.

Я тремтів, у кут яскині
заховавшись, і тривога
проняла мене, й молитва
не ворушилась в душі.

І я чув себе безсильним,
бідним, хорим, самотнім,
мов дитя, сирітка кругла
без матері, без батька.

Бачилось, земля застигла,
вимерли всі люди в світі,
я один лишивсь, самотній
у страховищах тих.

Бачилось, і Бог у небі
вмер, один лиш чорний демон
тепер паном у всесвіті
і гуляє, і реве.

І я був мов та пилина,
згублена з порядку світа,
що про неї всім байдуже —
Богу, й людям, і чортам.

А тепер заблисло сонце,
зникли демони півночі,
уляглись вітри скажені,
теплотою подиха.

Теплота нагріла тіло,
і душа воскресла в тілі,
віднайшла свого Бога
і молитву віднайшла.

Що ж се за крутії дорі,
у які мій ум заходить?
Сеї теплоти крихітка
в тілі душу виклика!

Так удар кресала іскру
викликає із кременя,
а ся іскра — се пожежа,
жар і блиск, тепло й життя.

Жар, життя, тепло і світло,
разом з тим і смерть, руїна,
і нове життя, й безсмертя —
се душа всесвітя — Бог.

Крихта теплоти і світла —
іскра в тілі у мертвому
душу будить, без тієї
теплоти душі нема.

А в душі розводить ясність,
порив, віру — без тієї
теплоти немає віри,
ані ясності в душі.

А та віра творить чуда,
творить і найвище чудо
над всі чуда — творить Бога,
відкрива його для нас.

Бог відкрився нам — от дивно!
Все він відкривався в днину,
у гарячім, теплім краю,
в світлі, в блискавці, в огні.

В реві вихру, в пітьмі ночі,
у ледах, снігах ціпущих
він не відкривавсь нікому.
Бог — се світло і тепло!

Але ж Бог — творець усього,
він творець тепла і світла...
Чи творець морозу й леду?
Ні, про се мовчить письмо.

Се тепло — воно за хвилю
в мертвім тілі творить душу,
у душі тій родить віру,
вицвіт віри тої — Бог...

Чом не можна би подумать,
що душа, і її віра,
і сам Бог — то тільки витвір
тої дрібки теплоти?

Боже, може, гріх так думать?
Але ти ж велів шукати
правди!.. Без твоєї волі
думка не прийде на ум».

Так з думками бився старець,
і молився, і томився,
але давнє просвітління
не хотіло вже вернути.

І він плакав: «Чи на те ж я
тиху келію покинув,
скит відлюдний, щоб аж тута
в путах сумніву скінчить?»

VIII

«Що за незвичайні гості
в мою яму заблудили?
Що се за посли і відки
вітер ось мені приніс?

Ті платочки сніжно-білі —
чи це сніг? Але ж не тають!..
Дивний запах з них несеться...
Боже мій, вишневий цвіт!

Цвіт вишневий — тут, в тих скелях!
Де тут вишні на Афоні?
О, скажіть, таємні гості,
повідайте, відки ви?

Запах ваш такий чудовий,
аж до серця він доходить,
в душу сипле насолоду,
чимось рідним навіва.

О, скажіть — ви з України,
із далеких рідних селищ,
що тепер вишневим цвітом
скрізь обсіпані стоять?

Чую, чую рідний запах,
і моє стареє серце
грає в груді! Боже милий,
та невже ж я не забув?

Та невже ж та Україна —
сей квітчастий рай веселий,

се важке, криваве пекло —
ще для мене не чужа?

Що мені до неї? Важко
їй, небозі, там боротись
з єзуїтами й ляхами,
та не легко ж і мені.

Є своя борба у мене,
та борба, що кождий мусить
сам перевести з собою,
поки іншим помагати.

А чи ж я свої найкращі
думи, і чуття, й змагання
не віддав їй на службу
в тій великій боротьбі?

Чи ж не був я їй порадник
на непевнім роздоріжжі?
Чи не додавав відваги
її втомленим борцям?

Ах, і чи то не ранила
мою душу їх невдяка,
непокірність і зневага,
нетямучість їх тупа?

Чи ж мене не відіпхнуло
їх гордеє недовірство?
Чи я не отряс назавше
пил їх із своїх чобіт?

Так чого ж ви, білі гості,
сиротята веснянії,
ви тут з вихром заблукали
і свій запах принесли?

Не для мене вже ваш запах!
Не для мене ті далекі
спомини про Україну —
я давно для неї вмер!

Вмер! А чом же серце скаче,
чом же кров живіше б'ється,
думка чайкою літає
над садками рідних сіл?

Пігі! Пігі! Цвіти, трави...
Вишні, молоком облиті...
Верби, мов зелені копи...
Дим зо стріх угору в'єсь...

Соловейко на калині
так лящить, аж серцю любо...
Діти бігають... Дівчата
десь співають у садку...

Геть, о геть, далекі гості!
Ви внесли мені тривогу
в пристань тихого спокою,
вир життя в мою труну».

IX

Вечоріє. Тінь довжезна
від скали лягла на море,
а там ген легенькі хвилі
злотом, пурпуром горять.

Із гнізда скального старець
тихо дивиться на море,
з хвиль тих злото-пурпурових
десь мостить далеко шлях.

Шлях мостить у край далекий,
через гори і долини
аж на рідную Вкраїну,
а тим шляхом думи шле.

Шле сердечне привітання,
і любов свою, і тугу,
що, здавалося, давно вже
похоронені були.

Аж ось, глянь, тим ясним шляхом
звільна барка надпливає,

бризка золото й пурпура
з-під весел і з-під руля.

Теплий вітерець вечірній
роздуває білий парус,
і пливе, мов лебідь, барка
до Афонської гори.

Чи то братчики вертають,
що ходили в край далекий
на монастирі просити?
Чи то прості гандлярі?

Чи побожні пілігрими,
паломники правовірні,
прибувають на поклони?
Чи до Прота¹ се посла?

Старець прослідив очима
барку, поки за скалою
не сховалась аж у пристань,
як сховалась — він зітхнув.

Знать, привиділись старому
в барці кунтуші² козацькі
і шапки червоноверхі —
ні, се, певно, привид був!..

X

Знову ніч, і знову ранок,
і поклони, і молитва,
і в старій душі тривога,
сумніви і неспокій.

Аж нараз почувся стукіт —
на горі, хтось по закону,
каменем о скали стукав,
старець стуком відповів.

І спускається на шнурі
кіш з поживою для нього,

¹ *Прот* — найстарший над цілою чернеchoю республікою на Афоні.

² *Кунтуш* (заст.) — верхній розпашний чоловічий одяг заможного українця та поляка XVI–XVIII ст.

а на дні коша біліє
запечатане письмо.

Затряслись у старця руки:
на письмі слова знайомі
український той скоропис
і знайома печать.

«Старцю чесному Івану,
що в Афонській самотині
шлях важкий, тісний верстає,
шлях, показаний Христом, —

православні з України,
зібрані у місті Луцьку¹
на братерськую пораду,
шлють благання і привіт.

Богу дякуєм святому,
що про нас не забуває
і важкії нам спокуси
шле для нашого добра.

Що важкі його удари
нас кують, мов те залізо,
з жужелиці² очищають
і гартують, наче сталь.

Богу дякуєм святому
й молитвам тих богомольців,
що тягар хреста на плечі
за братів своїх беруть.

Ласкою його святою
й молитвами богомольців
стоїмо ще твердо в вірі
і не тратимо надій.

¹ ...православні з України, зібрані у місті Луцьку... — тут ідеться про зібрання православних українців 1621 р. в Луцьку. На ньому було прийнято ухвалу просити Івана Вишенського повернутися з Афону в Україну для захисту православ'я від католицької шляхетсько-польської експансії.

² Жужелиця — хижий жучок, що живиться комахами, молюсками та рослинами.

Б'ють на нас і явно, й тайно
вороги непримиримі,
напасти, і брехні, й зради
нас підкопують і рвуть.

Відреклись нас сильні світа —
і князі, і воєводи, —
кинули Христове стадо,
за мамоною¹ біжать.

Наші пастирі духовні
поробилися вовками,
шарпають Христове стадо
і отруту в душі ллють.

Мов голодний лев пустині,
так ричить у нашім горю
голос лютої наруги:
“Де ваш Бог? Де ваша міць?”

Тим-то ми, маленький човник
серед хвиль отих бурхливих,
з молитвами і сльозами
раду радити зійшлись.

Тямлячи слова Христові:
Царство Боже — труд великий,
і трудівники одні лиш
завойовують його, —

тямлячи твою науку,
що, як пастирі нас зрадять,
треба нам, самому стаду,
про своє спасіння дбать, —

обмірковували разом,
як би нам від сеї бурі
хоч малесеньким оплотом
церков Божу захистить.

І прирадили зібрати
в одно огнище всі сили,

¹ *Мамона* — у християнських церковних текстах — злий дух, уособлення користолюбства.

щоб велике спільне діло
поспівало і росло.

І отсе шлемо до тебе,
чесний батьку наш Іване,
своїх братчиків з благанням:
будь ти нашим стерником¹.

Поверни ти на Вкраїну,
загрівай нас своїм словом,
будь між нами мов та ватра
у кошарі пастухів.

Ватра, що холодних гріє,
дає світло серед ночі
і лякає злу звірюку,
душі радує живі.

Будь ти нам духовним батьком,
будь нам прикладом високим,
будь молитвою душ наших,
нашим гаслом бойовим.

Поміркуй: тяжкі негоди
насаджають в душах злобу,
ненастанні наруги,
замуровують уста.

Поміркуй: неправда й кривда,
як та хижая вовчиця
у своїм гнізді смердючим,
родить хижих вовчонат.

Поміркуй: лукавство й зради
убивають правдомовність,
а в кого затруте серце,
той отрутою й плює.

Батьку, батьку! Люте горе
вже калічить наші душі;
вовчєнята, хоч беззубі,
вже повзають серед нас!

¹ *Стернік* (заст.) — рульовий.

Батьку, батьку! від ударів
гнуться наші чола й спини,
і отрутою страшною
накипає нам душа!

Покажися тут між нами —
як старий борець незламний!
Один вид твій нас, похилих,
напростує, покріпить.

Слухай, рідна Україна,
стара мати-жалібниця,
голосом плачливим кличе
своє любеє дитя.

Врем'я йде на неї люте,
перехресная дорога
перед нею — хто покаже,
яким шляхом їй іти?

Не згордуй же сим благанням!
Поспішай спасати матір!
Може, голос твій і ум твій
все поверне на добро».

А на верхнім боці карти
припис був: «Післанці руські
ждуть на відповідь до завтра, —
завтра будуть на скалі».

XI

По печері ходить старець,
хрест до груді притискає,
молитви тихенько шепче
і не думає про лист.

«Хрест — моє добро єдине,
хрест — одна моя надія,
хрест — одно моє страждання,
одинока вітчина.

Все, що поза ним, — омана
і чортячая спокуса;
лиш один тут шлях правдивий
і спасенний — шлях хреста.

Що сей лист і що сей голос?
До кого? До старця Йвана.
Старця Йвана вже немає,
він умер, умер для всіх.

Що мені до України?
Хай рятується, як знає, —
а мені коли б самому
дотиснутись до Христа.

Адже я слабий і грішний!
Я не світоч, не міся,
їх від згуби не відкуплю,
сам із ними пропаду.

Ні, не зраджу свого Бога,
не зломаю заповіту
і ярмо хреста отсього
до могили донесу.

Близько вже. Мабуть, для того
б'є на мене вал остатній
і остатня часть дороги
так болюща і важка.

Вже недовго. Боже! Боже!
Облегши мені тягар мій!
Просвіти остатню стежку,
що мов губиться у млі!»

Усю ніч молився старець,
обливав лице сльозами,
до хреста старечі груди,
мов до матері, тулив.

Він ридав, шептав і кликав,
та було довкола темно,
і в душі страшенно темно,
і просвітлення не йшло.

А коли воскресло сонце,
він сидів і ждав тривожно,
поки камінь загуркоче,
голос ізгори озвесь.

Ось гуркоче глухо камінь,
старець разом стрепенувся,
та рука не простяглася,
він на знак не відізавсь.

«Старче Йване! Старче Йване!» —
кличе голос, і здається,
що се крик тривоги, болю,
що рятунку просить він.

«Старче Йване! Старче Йване!
Се посланці з України,
се твої убогі діти,
Старче Йване, відозвись!»

Старець слухав, дух заперши,
його ухо жадно ссало
український любий голос, —
але він не відізавсь.

«Старче Йване! Старче Йване!» —
довго кликали посланці,
а внизу лиш море вило,
та не відізавсь Іван.

ХІІ

Вечоріє. Наче сизий
килим, тінь лягла на море,
а з-поза гори проміння
скісно в морі порина.

Золотистий шлях простягся
від тих морських хвиль рухливих
до верха гори Афона,
під скалою море гра.

У печері в самім вході
згорблений сидить пустинник
і письмо раз в раз читає
і сльозами полива.

«Слухай, рідна Україна,
стара мати-жалібниця,
голосом плачливим кличе
своє любеє дитя».

«Любеє, нема що мовить!
Що в найтяжчую годину,
в непрозору, люту скруту
свою матір покида!

Що в засліпленні безумнім
сам лише спастися хоче,
а братів тривожних, бідних
без поради покида!

І яке ж ти маєш право,
черепино недобита,
про своє спасення дбати
там, де гине мільон?

Чи забув слова Христові:
“Добрый пастир власну душу
віддає за своє стадо”?
Ти хіба не пастир їх?

Чи забув слова Христові:
“Хто рече: кохаю Бога,
а не порятує брата, —
той брехню на душу взяв”?

Адже ж за всі душі тії,
що там впадуть у зневірі,
а ти б піддержав їх — в тебе
Бог рахунку зажада.

Адже ж ті твої чернечі
горді мрії про спасення
тут, далеко від спокуси, —
се ж спокуса, гріх тяжкий.

Се не Божий шлях верстаєш,
а дияволів служиш,
майстру гордоців, що Богу
рівним бути забажав.

Се не Божий шлях! Таж навіть
якби в рай ти так дістався,
а твій рідний край і люд твій
на загибель би пішов, —

адже ж рай тоді для тебе
пеклом стане! Сама думка:
“Я міг їх порятувати!” —
тобі з неба зробить ад!»

І смертельна тривога
зціпила старече серце
і заперла дух у груді, —
зимний піт лице покрив.

Він зирнув на синє море,
де рубцем золототканим
зарисовувався обрис
від Афонської гори.

Глянь, з Афонської затоки
звільна барка випливає,
із отіненого плаю
ген на сонячний біжить.

Турчин баркою кермує,
в барці кунтуші козацькі
і шапки червоноверхі,
бризка золото з весел.

Ах, посланці з України!
В старця серце стрепенулось,
і в тривозі, і в нетямі
худі руки він простяг.

«Стійте! Стійте! Завернітесь!
Я живу ще! По-старому
ще кохаю Україну,
решту їй життя віддам!

Стійте! Стійте! Завернітесь!»
Та дарма! Не чують крику,
і по хвилях золотистих
барка геть пливе й пливе.

І ламає руки старець,
і болюче серце тисне,
і перед хрестом на камінь
він кидається лицем.

«О Розп'ятий! Ти ж лишив нам
заповіт отой найвищий:
свого ближнього любити,
за рідню життя віддати!

О Розп'ятий! Глянь на мене!
О, не дай мені пропасти
у безодні мук, розпуки,
у зневір'я глибині!

Дай мені братів любити
і для них життя віддати!
Дай мені ще раз поглянуть
на свій любий, рідний край!

Глянь, отсе остатня нитка,
що мене тягла до праці!
О, не дай же їй порватись!
Заверни її сюди!

О, зішли противний вітер!
Підійми грізную хвилю!
Або дай мені злетіти,
мов пташині, зі скали!

Ти ж Благий і Всемогущий!
О, коли моя молитва,
і моє мовчання, й труди,
і всі подвиги, й весь піст

мали хоч зерно заслуги,
хоч пилиночку значіння, —
то я радо, о Розп'ятий,
все без жалощів віддам.

Все віддам, готов, як грішник,
вічно у смолі кипіти, —
лиш тепер зроби для мене
чудо: барку заверни!

Або дай мені до неї
відси птахом долетіти,
або збігти, мов по кладці,
по промінню золотім.

Ох, таж ти, малим ще бувши,
бігав з храму по промінню,
і по морі серед бурі,
мов по суші, ти ходив.

Дай, о дай мені се чудо!
Лиш одно, на сю хвилину!
Не лишай мене в розпуці,
мов стривожене дитя!» —

Так моливсь Іван Вишенський,
хрест щосили тис до груді —
і нараз почув, як дивна
пільга біль його втиша.

Легко-легко так зробилось,
щезла дикая тривога,
ясна певність розлилася
у обновленій душі.

Ясна певність, що послухав
Бог оце його благання,
що настала хвиля чуда —
просвітління надійшло.

Те, чого він ждав так довго,
обдало його, мов легіт,
мов гармонія безмежна,
райські пахощі святі.

І він радісно піднявся,
і перехрестився тричі,
і благословив промінний
шлях, що скісно в море йшов.

Він нічого вже не бачив,
тільки шлях той золотистий
і ту барку ген на морі, —
і ступив — і тихо щез.

А в печері пустельницькій
тільки білий хрест лишився,
мов скелет всіх мрій, ілюзій,
і невинний моря шум.

До речі...

Іван Вишенський відомий ще як майстер творення нових слів — неологізмів. Ось приклад таких слів в одному з його творів: *еще еси кровоед, мясоед, вълоед, скотоед, звѣроед, свиноед, куроед, гускоед, птахоед, сытоед, сластноед, маслоед, пироноед, еще еси периноспал, мяк-коспал, подушкоспал; еще еси тѣлоугодник, еще еси тѣлолюбитель; еще еси кровопрагнитель; еще еси перцолюбец, шафранолюбец, имберолюбец, кгвоздиколюбец, кминолюбец, цукролюбец.*

Мова творів Івана Вишенського — це суміш старослов'янської та народної української мови.

Зауваж

Мовний засіб, який полягає в сполученні логічно несумісних (різко протилежних) понять, має назву **оксиморон**. Наприклад: *жива могила* («Іван Вишенський» І. Франка), *на нашій, не своїй землі* («Мені однаково» Т. Шевченка), *страшенно веселий, ходячий труп* (усне мовлення). Оксиморон використовують як художній засіб для створення емоційності й виразності.

- За відмінні успіхи Івана Франка звільнили від сплати за навчання, призначили заохочувальну стипендію в
 - «нормальній школі» Дрогобича
 - Дрогобицькій гімназії
 - Львівському університеті
 - Чернівецькому університеті

- Установи відповідність між словами та їхніми значеннями

1 скит

А у давнину християнський подвижник, який виснажував себе постом; пустельник

2 титло

Б настоятель православного монастиря; духовний сан монахів

3 аскет

В у деяких стародавніх мовах надрядковий знак над скорочено написаним словом

4 ігумен

Г у християнських церковних текстах — злий дух, уособлення користолюбства

Г у православних монастирях невелике житло ченців-самітників, розташоване віддалік від основних монастирських будівель

1	
2	
3	
4	

3. Установи відповідність між образами та їхніми символічними значеннями

1 камінь	А се надія, що полине
у той шлях душа моя
2 хрест	Б се життя земного образ
ясний, тихий та принадний,
коли здалека дивитись,
а гіркий, страшний вблизи
3 небо	В сипле золото й порфіру, —
се великий Божий дух
4 сонце	Г се тверда, незламна віра,
се мій дім і мій притулок,
подушка і накриття
Г' мій повірник у дні смутку,
оборона від спокуси
і підпора в скону час

1	
2	
3	
4	

4–6. Установи послідовність розділів поеми за їхнім коротким змістом

А Діалог Івана з ігуменом біля скелі й благословіння на аскетичне життя
Б Монолог-медитація Івана: Бог і світ, творений ним; поява сумнівів щодо зробленого вибору
В Поселення Івана Вишенського в скелі; опис стану аскета
Г Споглядання козацького посольства з України
Г' Роздуми Івана Вишенського над тим, чи повернутися в Україну, тим самим порушивши обітницю
Д Розповідь про устрій (побут, звичаї) на Афоні
Е Читання головним героєм листа з України
Є Детальний художній опис Афонської гори
Ж Повернення посольства в Україну; рішення Івана повернутися в рідний край
З Споглядання снування павуком тенет і мухи, яка в них потрапила, роздуми над долею й Божим бажанням
И Поява на обрії посланців з України; роздуми над своєю місією
І Чернечий хід з Іваном до скелі

1	
2	
3	
4	
5	
6	
7	
8	
9	
10	
11	
12	

- Який фрагмент поеми тобі найбільше запам'ятався? Чому саме?
- За допомогою яких мовних засобів художньої виразності в поемі створений давній колорит? Наведи приклади.
- Як перегукується фотографія монастиря із зображенням у поемі?
- Поясни, як ти розумієш зміст словосполучення *жива могила* (III розділ).

11. Який образ, пов'язаний зі спогадами про Україну, використав автор у VIII розділі поеми? Поміркуй, чому.
12. Чому Іван Вишенський називає Україну в одній строфі протилежними за значенням словами (VIII розділ)?

Та невже ж та Україна —
сей квітчастий рай веселий,
се важке, криваве пекло —
ще для мене не чужа?

13. Із чим асоціюється Україна в спогадах Івана Вишенського (VIII розділ)? Які символи автор у них використав? Розкрий їхнє значення.
14. Випиши з X розділу поеми три-чотири приклади інверсії. На чому наголошує автор, використовуючи цей синтаксичний прийом?
15. Знайди в X розділі поеми й прочитай рядки, які свідчать про авторитет Івана Вишенського в Україні. Поміркуй, чому ці рядки сповнені особливого пафосу.
16. Прочитай ті рядки листа, де описано ситуацію в Україні. Які образи використано в ньому? Чому, на твою думку, саме такі образи?
17. Перечитай XI розділ поеми «Іван Вишенський». Як характеризують Івана Вишенського його роздуми? Він — слабодухий, невпевнений, дослухається до голосу Божого, боїться порушити дану раніше обіцянку чи, навпаки, — сильний і впевнений у своєму виборі?
18. Чому, читаючи поему, іноді доводиться порушувати норму в наголошуванні слів?
19. Які слова Христа стали аргументом у роздумах Івана Вишенського щодо неправильності вибору? Прочитай і прокоментуй їх.
20. Прокоментуй останню строфу поеми Івана Франка.

21. Словесно намалюй «побачену» в поемі Афонську гору, використавши порівняльні звороти I розділу, колір і настрій.
22. Запиши в зошит уривок з V розділу поеми (від слів *І гармонія велична // робиться фіолетова* до слів *у всіх кольорах веселки // котяться по небесах*) і зафарбуй кожен рядок тим кольором, який виник у твоїй уяві під час його читання. Примруж очі й зістав побачену палітру кольорів із настроєм, який створюють ці рядки. Чи збігаються вони? Про що це свідчить?
23. Намалюй словесний портрет Івана Вишенського. В описі використай рядки з III розділу поеми.
24. Як ти вважаєш, що таке *подвиг* і *героїзм*? Поміркувавши над цим запитанням, візьми участь у дискусії на тему: «Чи можна Івана Вишенського вважати героєм?»

1. Склади й запиши план до характеристики образу Івана Вишенського.
2. За складеним планом підготуй усну характеристику образу головного героя поеми.

ТЕОРИЯ ЛІТЕРАТУРИ

Історична поема

Із 6 класу ти знаєш, що поема — це літературний жанр (тобі відомі поеми Тараса Шевченка «Іван Підкова» й «Тарасова ніч», Ліни Костенко «Чайка на крижині», Василя Голобородька «Біла лелека»). Пригадай, що таке поема й до якого літературного роду вона належить.

За способами зображення життя літературні твори поділяють на три роди: лірику, епос і драму. Ліричні й епічні твори тобі вже знайомі. У ліричних творах життя відображається через передачу почуттів, думок, переживань людини в певних обставинах, під впливом певних подій, а в епічних — життя змальовується у формі авторської розповіді про людей і події, у них широко й багатогранно відтворюються життєві явища, події подаються в минулому часі, як такі, що відбулися.

Твори, у яких поєднано ознаки лірики й епосу, називають *ліро-епічними*.

Ліро-епічним називають віршований твір, у якому розповідається про вчинки персонажів (наявний сюжет) і разом з тим у прямій формі виявляється ставлення автора до цих вчинків, до героїв твору (ліричні відступи). Отже, в одному творі поєднуються епічні сюжетно-розповідні елементи, а також властива ліриці емоційність і віршована форма. Жанрами ліро-епічних творів є *балада, байка й поема*.

Поема — це ліро-епічний віршований твір, у якому зображені важливі події, яскраві, сильні людські характери, а розповідь про героїв, події супроводжується авторськими відступами.

Поєми властиві такі ознаки:

- глибоке розкриття почуттів персонажів, великий ліризм (ця ознака простежується з IV розділу — з діалогу ігумена з Іваном Вишенським — і до кінця поеми: читач разом із головним героєм твору хвилюється, розмірковує, вагається);
- пафосність (натхнення, піднесеність найяскравіше виявляються в мові ліричного героя, а особливо в Івана Вишенського, мова головного героя сповнена особливої пристрасті);
- зображення характеру героя в розвитку (у IV розділі Вишенський дає обітницю до кону вести аскетичний спосіб життя в яскіні; у V розділі герой пристосовується до нових умов життя, на самоті розмірковує над своїм рішенням і відчуває полегшення й тепло; у VII розділі в героя виникають сумніви щодо свого вибору; у VIII, IX й XI розділах, коли прибувають посланці з України, ці вагання посилюються; а в кінці поеми Іван Вишенський уже нехтує навіть спасінням власної душі заради України).

Первісно поема була епічним твором, що виростав із народних героїчних пісень. Такими поемами є давньогрецька «Іліада» Гомера, давньоруське «Слово про похід Ігорів», українські народні думи. У пізніші часи в поемах також зображувалося героїчне минуле, проте вони вже мали ліро-епічний характер.

У поємі Івана Франка змальовано історичну постать — письменника й громадського діяча Івана Вишенського, у ній також згадуються конкретні історичні події (*православні з України, зібрані у місті Луцьку; важко їй, небозі, там боротись з єзуїтами й ляхами* та ін.). Особливого архаїчного колориту творові надають історизми (*кокос, стерник, кунтуш*). Отже, поєму, у якій зображено героїчні постаті й події минулого, називають **історичною**.

До речі...

У творах різних жанрів на історичну тематику звучить як історична правда, так і **художній вимисел**. Про історичні постаті й події письменник дізнається з документальних джерел: листів, угод, літописів, записів очевидців тощо. Історичні факти відображені також у фольклорних творах, проте достеменними їх уважати не можна. Як ти вже знаєш, народ, оспівуючи своїх героїв, часто наділяв їх неймовірною силою, іноді приписуючи їм навіть чужі подвиги (здебільшого за допомогою гіперболи), і, навпаки, — применшував сили й здобутки ворогів (переважно за

допомогою літоти). Так народ виявляв повагу до своїх захисників і зневагу до ворогів. До такого прийому іноді вдаються й письменники, проте в їхніх творах ще є місце й для вимислу. Скажімо, думки Івана Вишенського в скелі, його психологічний стан, описані в поемі, — це плід фантазії Івана Франка. Автор поеми не знав про них достовірно, адже вони не задокументовані. Про них письменник міг лише здогадуватися. Джерелом для таких додумувань імовірно стали написані на Афоні послання, відомості про Вишенського, збережені в тогочасних документах і творах його сучасників, знання психології людей, які обирають аскетичний спосіб життя, інтуїція тощо.

Уважно перечитавши поему «Іван Вишенський», статтю «Хто такий Іван Вишенський?», а також інші джерела про життя й діяльність цієї історичної особи, ти зможеш певною мірою визначити, де в поемі правда, а де художній вимисел.

- Віршований твір, у якому поєднуються сюжетно-розповідні елементи й емоційність, за родовою ознакою називають
 - ліричним
 - епічним
 - драматичним
 - ліро-епічним
- Жанрами ліро-епічних творів є
 - пісня, гімн, елегія, медитація
 - новела, оповідання, повість, роман
 - послання, ода, ідилія, казка
 - балада, байка, поема
- Слова *колос*, *стерник*, *кунтуш* є
 - діалектизмами
 - історизмами
 - неологізмами
 - церковними

- Визнач ознаки поеми як літературного жанру.
- Які з названих ознак (*історична, біографічна, психологічна, філософська, соціальна, романтична, сатирична*) властиві поемі «Іван Вишенський? Обґрунтуй свою відповідь.
- Назви раніше прочитані в українській і зарубіжній літературах ліро-епічні твори та їхніх авторів.
- Чому народ у думах і піснях, а письменники в історичних творах, крім історичної правди, удаються й до художнього вимислу?
- Що може стати джерелом для художнього вимислу?
- У чому актуальність поеми «Іван Вишенський» у наш час?
- Поясни, як ти розумієш слова Дмитра Павличка про те, що Іван Франко став «учителем української нації».

11. Що, на твою думку, у поемі «Іван Вишенський» є історичною правдою, а що художнім вимислом? Обґрунтуй свою відповідь.
12. Прокоментуй такі слова Івана Франка: *«Як син українського селянина, вигодуваний чорним селянським хлібом, працюю твердих селянських рук, почуваю обов'язок панщиною всього життя відробити ті шеляги¹, які видала селянська рука на те, щоб я міг видряпатись на висоту, де видно світло, де пахне воля, де яснують вселюдські ідеали».*

- Я знаю, у чому полягає різниця між історичною правдою та художнім вимислом у поемі Івана Франка «Іван Вишенський».
- Я вмію аналізувати текст поеми й характеризувати образ Івана Вишенського.
- Я можу пояснити внутрішній стан Івана Вишенського, використовуючи текст поеми.
- Я можу дискутувати про поведінку й вибір Івана Вишенського.
- Я знаю, що таке історична поема.
- Я знаю, чим актуальна поема «Іван Вишенський» у наш час.
- Я усвідомлюю те, що письменники-філософи — це духовно багаті особистості й що кожна людина має право на вибір.

На дозвіллі

Про життя і творчість Івана Вишенського ти можеш більше дізнатися за такою адресою в мережі Інтернет:
www.ukrcenter.com/library/read.asp?id=3948

¹ *Шеляг* — старовинна українська найдрібніша монета польського походження.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА
(Справжнє ім'я та прізвище
Лариса Петрівна Косач)
(1871–1913)

*Поетеса, перекладач, громадська діячка.
Відомі твори: поема «Давня казка»;
драма-феєрія «Лісова пісня»;
драматичні поеми «Бояриня»,
«Одержима»*

Лариса Петрівна Косач народилася 25 лютого 1871 р. в Новограді-Волинському (нині місто в Житомирській області) у родині українських інтелігентів. Батько, Петро Косач, був повітовим службовцем — юристом, людиною передових поглядів; мати, Олена Пчілка, — українською письменницею.

Леся навчилася читати в чотири роки, а в п'ять — грала на фортепіано й навіть написала змістовного листа своєму дядькові Михайлу Драгоманову (відомий український учений і громадський діяч). У родині Косачів панувала повага до народних звичаїв і традицій.

У сім'ї Леся була другою дитиною із шести. Старшим був брат Михайло, з яким вона була по-особливому дружною. Якось узимку разом із Михайлом вона пішла до річки Стир на свято Водохреща. Леся настільки захопилася побаченням, що навіть не помітила, як замочила ноги в крижаній воді. Після того вона почала тяжко хворіти. Спочатку батьки думали, що це звичайна застуда, проте згодом київський хірург поставив страшний діагноз — туберкульоз кісток (дівчинці в цей час ще не виповнилося й десяти років!). Потім патологічний процес поширився на легені й нирки. Тож з дитинства Леся відзначалася рішучим характером, засвоївши одне правило, яке упродовж життя її підтримувало: «щоб не плакати, я сміялась».

Із 1882 р. постійним Лесиним місцем проживання стало село Колодяжне. Саме тут, на Волині, серед розкішної й чарівної природи формувався стиль майбутньої поетеси. До речі, любов до краси природи стане провідним мотивом у всій її творчості.

Леся Українка.
Фото. 1887 р.

Через тяжку хворобу Леся до школи не ходила, а здобувала освіту самотужки, проявляючи феноменальні здібності. Попри постійні болі в кістках, вона й далі грала на фортепіано, малювала, знала майже всі європейські мови (понад десять!), а в дев'ятнадцятирічному віці для молодшої сестри написала книжку «Стародавня історія східних народів», яку вже після смерті поетеси було видано як підручник для національної школи.

Склавши перший вірш у дев'ять років, вона підписала його «Леся Українка». Коли дівчині виповнилося двадцять два, світ побачила її перша поетична збірка «На крилах пісень», яку високо оцінив Іван Франко, назвавши найвищим здобутком української літератури за 1893 рік.

У 1894 р. Леся Українка відвідала свого дядька Михайла Драгоманова в Софії. Вона впорядкувала його бібліотеку, познайомилася з емігрантами й культурними діячами Болгарії. Повернення додому було затьмарене негласним наглядом, установленим царською охранкою. Щоразу, коли поетеса поверталася з-за кордону, по-особливому відчувала політичну неволю, про що переконливо свідчать такі її рядки: «Мені сором, що ми такі невільні, що носимо кайдани й спимо під ними спокійно. Отже, я прокинулась, і тяжко мені, і жаль, і болить...»

Щодня долаючи фізичний біль, Леся Українка виявляла неабияку мужність — писала високохудожні твори:

Я на гору круту, крем'яную
Буду камінь важкий підіймать
І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать.

«Contra spem spero!»

Усе життя Леся Українка змагалася з тяжкою недугою: вона виїжджала на лікування в Карпати, Крим, Італію, Єгипет, Грузію. Передчуваючи трагічний кінець, 1913 р. поетеса написала заяву до бібліотеки Наукового товариства ім. Т. Шевченка прийняти її твори в депозит (на збереження). Цього ж року вона померла в грузинському місті Сурамі. Поховано Леся Українку в Києві на Байковому кладовищі.

«Білий будиночок»
у с. Колодяжному

ДАВНЯ ВЕСНА

Була весна весела, щедра, мила,
Промінням грала, сипала квітки,
Вона летіла хутко, мов стокрила,
За нею вслід співучії пташки!

Все ожило, усе загомоніло —
Зелений шум, веселая луна!
Співало все, сміялось і бриніло,
А я лежала хвора й самотна.

Я думала: «Весна для всіх настала,
Дарунки всім несе вона, ясна,
Для мене тільки дару не придбала,
Мене забула радісна весна».

Ні, не забула! У вікно до мене
Заглянули від яблуні гілки,
Замиготіло листячко зелене,
Посипались білесенькі квітки.

Прилинув вітер, і в тісній хатині
Він про весняну волю заспівав,
А з ним прилинули пісні пташині,
І любий гай свій відгук з ним прислав.

Моя душа ніколи не забуде
Того дарунку, що весна дала;
Весни такої не було й не буде,
Як та була, що за вікном цвіла.

1. У п'ятирічному віці Леся Українка написала змістовного листа
 - А татові
 - Б матері
 - В братові Михайлу
 - Г дядьку Михайлові Драгоманову
2. У вірші «Давня весна» епітетами *щедра* і *ясна* наділена
 - А пісня
 - Б луна
 - В воля
 - Г весна

3. Установи послідовність уривків вірша «Давня весна»

- А** Для мене тільки дару не придбала,
Мене забула радісна весна...
Б Моя душа ніколи не забуде
Того дарунку, що весна дала...
В Прилинув вітер, і в тісній хатині
Він про весняну волю заспівав...
Г Ні, не забула! У вікно до мене
Заглянули від яблуні гілки...

1	
2	
3	
4	

4. До якого виду лірики належить вірш «Давня весна»?
5. Чи можна вважати вірш Лесі Українки «Давня весна» автобіографічним? Аргументуй свою відповідь.
6. Прихід весни — це завжди свято душі. Поміркуй, чому для ліричної героїні, описаної у вірші, такої весни ніколи не було й більше не буде.
7. Чому для зображення приходу весни автор використовує саме персоніфікацію й метафору? Наведи приклади з тексту вірша.
8. Чи збігаються барви й динаміка приходу весни, що виникли у твоїй уяві під час читання вірша «Давня весна», із зображенням на картині?

П. Балла. Стояла я і слухала весну

9. Визнач основний мотив вірша.
10. Побудувавши схему першої строфи поезії, визнач віршовий розмір.

11. На твою думку, який темп і настрої переважали б у музиці до вірша «Давня весна»? Які музичні інструменти були б використані? У якому місці й чому відбулася б зміна в темпі й настрої пісні?
12. Підготуйся до виразного читання вірша «Давня весна» й візьми участь у конкурсі на кращого читця.

* * *

Ви щасливі, пречистії зорі¹,
ваші промені — ваша розмова;
якби я ваші промені мала,
я б ніколи не мовила слова.

Ви щасливі, високії зорі,
все на світі вам видко звисока;
якби я так високо стояла,
хай була б я весь вік одинока.

Ви щасливі, холоднії зорі,
ясні, тверді, неначе з кришталю;
якби я була зіркою в небі,
я б не знала ні туги, ні жалю.

За народною символікою, зорі — то діти сонця й місяця або запалені Богом свічки на честь народжених людей.

Митрополит Іларіон пояснював, що зорі символізують Божі очі, думки, вони «святі й праведні». Язичники ж уважали зорі вікнами неба, через які боги дивляться на світ. У християнстві зоря — символ оборони живих людей. Кожна людина при народженні нібито отримує свою зірку, яка сяє на небі (у християнстві — ангел-охоронець).

Часто в поезії зоря символізує таку жадану, але нездійсненну мрію, нерозділене кохання.

За іншими версіями, зоря може бути символом фантастичної машини, яка в змозі повертати навіть час! Чому? Астрономи стверджують, що деякі зорі, які ми бачимо, уже не існують тисячі років, бо згасли. Але оскільки вони дуже віддалені, то від них іде світло (за земними мірками) десятки тисяч років. Тобто ми бачимо деякі зорі (хоч їх уже й немає) такими, якими вони були сотні віків тому (*Словник символів*).

А. Гайдамака. Зоряний хрест

¹ *Зоря* — символ животворної й родючої природи; дівчини-красуні, кохання; доброї душі; нового щасливого життя; світлого духу, оборонця людей; вічності; очей Бога.

І. Айвазовський. Аюдаг

* * *

Хотіла б я піснею стати
У сюю хвилину ясну,
Щоб вільно по світі літати,
Щоб вітер розносив луну.
Щоб геть аж під яснії зорі
Полинати співом дзвінким,

Упасти на хвилі прозорі,
Буяти над морем хибким.
Лунали б тоді мої мрії
І щастя моє таємне,
Ясніші, ніж зорі яснії,
Гучніші, ніж море гучне.

Зауваж

Цікаву історію має слово **мрія**. Сьогодні воно стало таким же звичним, як і прадавні слова **вода, небо, весна**. Уяви собі, його не знав навіть Тарас Шевченко, бо воно виникло вже після смерті поета, у 1871 р. Слово **мрія** придумав український письменник Михайло Старицький, який уперше використав його в листі до Олени Пчілки. І згодом воно зазвучало у творах письменників і в народній мові.

1. Установи відповідність між назвами віршів Лесі Українки та їхніми уривками

1 «Давня весна»

2 «Ви щасливі, пречистії зорі...»

3 «Хотіла б я піснею стати...»

4 «Як дитиною, бувало...»

А Лунали б тоді мої мрії
І щастя моє таємне...

Б Все ожило, усе загомоніло —
Зелений шум, веселая луна!

В З тихим плескотом на берег
Рине хвилечка перлиста

Г І, забувши давню гордість,
Плачу я, щоб не сміятись

Г ...якби я так високо стояла,
хай була б я весь вік одинока

1	
2	
3	
4	

2. Вірш «Ви щасливі, пречистії зорі...» належить до лірики
А пейзажної
Б інтимної
В філософської
Г громадянської
3. Установи відповідність між художніми засобами виразності та їхніми прикладами (вірш «Хотіла б я піснею стати...»)

1 епітет	А на хвилі прозорі
2 метафора	Б гучніші, ніж море гучне
3 порівняння	В полинути співом
4 інверсія	Г по світі літати
	Г яснії зорі

1	
2	
3	
4	

4. Прокоментуй останні два рядки першої строфи вірша «Ви щасливі, пречистії зорі...».
5. Що здавна в українців символізує зоря? У якому із символічних значень ужито це слово в поезії? Обґрунтуй свою відповідь.
6. Визнач анафору у вірші «Ви щасливі, пречистії зорі...». Яку роль вона відіграє?
7. Визнач у вірші епітети до слова *зорі* й з'ясує, яку роль вони відіграють у творі. Які з них постійні (часто вживані в усній народній творчості)?
8. Чи щаслива лірична героїня у вірші «Ви щасливі, пречистії зорі...»? Обґрунтуй свою думку.
9. Прочитай матеріал рубрики «Зауваж» й поміркуй, чи органічно сприймалося слово *мрія* у вірші «Хотіла б я піснею стати...» у часи його написання. Якщо так, то чому?
10. Визнач у вірші «Хотіла б я піснею стати...» слова, що позначають кольори й звуки. Поміркуй, як вони впливають на настрої поезії. Перепиши в зошит таблицю й заповни її.

Зорові образи	Слухові образи

11. Якщо вірш не має назви, то нею традиційно стає перший рядок. Добери свою назву до віршів «Ви щасливі, пречистії зорі...» й «Хотіла б я піснею стати...».
12. Склади невеликий опис (п'ять–сім речень) морського пейзажу за картиною «Аюдаг» І. Айвазовського, використавши цитату з вірша Лесі Українки «Хотіла б я піснею стати...».

Вивчи напам'ять вірш Лесі Українки «Хотіла б я піснею стати...».

ДАВНЯ КАЗКА

Поема

Може б, хто послухав казки?
Ось послушайте, панове!
Тільки вибачте ласкаво,
Що не все в ній буде нове.

Та чого там, люди добрі,
За новинками впадати?
Може, часом не завадить
І давніше пригадати.

Хто нам може розповісти
Щось таке цілком нове,
Щоб ніхто з нас не відмовив:
«Ет, вже ми чували сее!»

Тож, коли хто з вас цікавий,
Сядь і слухай давню казку,
А мені коли не лаврів,
То хоч бубликів дай в'язку.

I

Десь, колись, в якійсь країні, —
Де захочете, там буде,
Бо у казці, та ще в віршах,
Все можливо, добрі люде.

Десь, колись, в якійсь країні
Проживав поет нещасний,
Тільки мав талан до віршів
Не позичений, а власний.

На обличчі у поета
Не цвіла урода гожа,
Хоч не був він теж поганий, —
От собі — людина Божа!

Той співець — та що робити!
Видно, правди не сховати,
Що не був співцем поет наш,
Бо зовсім не вмів співати.

Та була у нього пісня
І дзвінкою, і гучною,
Бо розходилась по світу
Стоголосою луною.

І не був поет самотнім, —
До його малої хати
Раз у раз ходила молодь
Пісні-слова вислухати.

Тее слово всім давало
То розвагу, то пораду;
Слухачі співцю за тее
Ділом скрізь давали раду.

Що могли, то те й давали,
Він зо всього був догодний.
Досить з нього, що не був він
Ні голодний, ні холодний.

Як навесні шум зелений
Оживляв сумну діброву,
То щодня поет приходив
До діброви на розмову.

Так одного разу ранком
Наш поет лежав у гаю,
Чи він слухав шум діброви,
Чи пісні складав — не знаю!

Тільки чує — гомін, гуки,
Десь мисливські сурми грають,
Чутно разом, як собачі
Й людські крики десь лунають.

Тупотять прудкії коні,
Гомін ближче все лунає,
З-за кущів юрба мисливська
На долину вибігає.

Як на те ж, лежав поет наш
На самісінькій стежині.
«Гей! — кричить він, — обережно!
Віку збавите людині!»

Ще, на щастя, не за звіром
Гналася юрба, — спинилась.
А то б, може, на поета
Не конечне подивилась.

Попереду їхав лицар,
Та лихий такий, крий Боже!
«Бачте, — крикнув, — що за птиця!
Чи не встав би ти, небоже?»

«Не біда, — поет відмовив, —
Як ти й сам з дороги звернеш,
Бо як рими повтікають,
Ти мені їх не завернеш!»

«Се ще таке полювання! —
Мовить лицар з гучним сміхом. —
Слухай, ти, втікай лиш краще,
Бо пізнаєшся ти з лихом!»

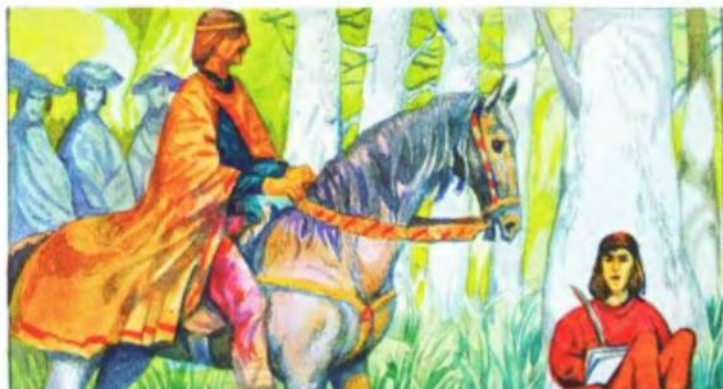
«Ей, я лиха не боюся,
З ним ночую, з ним і днюю,
Ти втікай, бо я, мосьпане¹,
На таких, як ти, полюю!

В мене рими-соколята,
Як злетять до мене з неба,
То вони мені вполюють,
Вже кого мені там треба!»

«Та який ти з біса мудрий! —
Мовить лицар, — ще ні разу
Я таких, як ти, не бачив.
Я тепер не маю часу,

А то ми б ще подивились,
Хто кого скорій вполює.
Хлопці! геть його з дороги!
Хай так дуже не мудрує!»

¹ *Мосьпане* (заст.) — уживається як звертання в значенні «Милостивий пане добродію!».

«От спасибі за послугу! —
Мовить наш поет, — несіте.
Та візьміть листки з піснями,
Он в траві лежать, візьміте».

«Він, напевне, божевільний, —
Крикнув лицар. — Ну, рушаймо!
Хай він знає нашу добрість —
Стороною обминаймо.

А ти тут зажди, небоже,
Хай-но їхатиму з гаю,
Я ще дам тобі гостинця,
А тепер часу не маю».

«Не на тебе ждять я буду, —
Так поет відповідає, —
Хто ж кому подасть гостинця,
Ще того ніхто не знає».

Лицар вже на те нічого
Не відмовив, геть подався;
Знову юрба загукала,
І луною гай озвався.

Розтеклись ловці по гаю,
Полювали цілу днину,
Та коли б вже вполювали
Хоч на сміх яку звірину!

А як сонечко вже стало
На вечірньому упрюзі¹,
Стихли сурми, гомін, крики,
Тихо стало скрізь у лузі.

Гурт мисливський зголоднілий
Весь підбився, утомився,
Дехто ще зоставсь у гаю,
Дехто вже й з дороги збився.

Геть одбившись від гурту,
Їде лицар в самотині.
Зирк! — поет лежить, як перше,
На самісінькій стежині.

«Ах, гостинця ти чекаєш! —
Мовив лицар і лапнувся
По кишенях, — ой небоже,
Вдома гроші я забувся!»

Усміхнувся поет на тее:
«Не турбуйсь за мене, пане,
Маю я багатства стільки,
Що його й на тебе стане!»

Спалахнув від гніву лицар,
Був він гордий та завзятий,
Але ж тільки на упертість
Та на гордощі багатий.

«Годі жартів! — крикнув згорда. —
Бо задам тобі я гарту!»²
А поет йому: «Та й сам я
Не люблю з панами жарту...

Бачиш ти — оця діброва,
Поле, небо, синє море —
То моє багатство-панство
І розкішне, і просторе.

¹ На упрюзі (заст.) — у вечірні години.

² Задати (дати) гарту — понівечити, знищити.

При всьому сьому багатстві
Я щасливий завжди й вільний».
Тут покликнув лицар: «Боже!
Чоловік сей божевільний!»

«Може быть, — поет відмовив, —
Певне, всі ми в Божій волі.
Та я справді маю щастя,
І з мене його доволі.

Так, я вільний, маю бистрі
Вільні думи-чарівниці,
Що для них нема на світі
Ні застави¹, ні границі.

Все, чого душа запрогне,
Я створю в одну хвилину,
В таємні світи надхмарні
Я на крилах думки лину.

Скрізь гуляю, скрізь буяю,
Мов той вітер дзвінкий в полі;
Сам я вільний і ніколи
Не зламав чужої волі».

Засміявсь на тее лицар:
«Давню байку правиш, друже!
Я ж тобі скажу на тее:
Ти щасливий, та не дуже.

Я б віддав отой химерний
Твій таємний світ надхмарний
За наземне справжнє графство,
За підхмарний замок гарний.

Я б віддав твоє багатство
І непевнії країни
За єдиний поцілунок
Від коханої дівчини...»

Щось поет хотів відмовить
На недбалу горду мову,

¹ Заста́ва — перешкода, пастка.

Та вже сонечко червоне
Заховалось за діброву.

Надійшла сільська молодь,
Що з роботи поверталась,
І побачила поета,
З ним приязно привіталась.

Тут поет взяв мандоліну¹,
І на відповідь гуртові
Він заграв, і до музики
Промовляв пісні чудові.

Всі навколо нерухомі,
Зачаровані стояли,
А найбільше у дівчаток
Очі втіхою палали.

Довго й лицар слухав пісню,
Далі мовив на відході:
«Що за дивна сила слова!
Ворожбит якийсь, та й годі!»

II

Літнім вечором пізенько
Сам поет сидів в хатині,
Так од ранку цілу днину
Він просидів в самотині.

Тож сидів поет в віконці,
Слухав співів, що лунали
Скрізь по полю і до нього
У хатину долітали.

Співи стихли, потім хутко
Налетіла літня нічка;
Дерева шуміли з вітром,
Гомоніла бистра річка.

¹ *Мандоліна* — струнний щипковий музичний інструмент з овальним корпусом і чотирма парами струн, на якому грають тонкою пластинкою із загостреним кінцем (медіатором).

І поет в своїй хатині
Прислухавсь до того шуму,
Погляд в темряву втопивши,
Він таємну думав думу.

Тільки чує — хтось підїхав
На коні до його хати
І спинився, потім зброя
Почала чиясь бряжчати.

Що за диво! Під віконце
Хтось помалу підступає.
Тут поет не втерпів: «Хто там? —
Невідомого питає. —

Якщо злодій, то, запевне,
Помиливсь ти, любий друже!»
«Ні, се я, — озвався голос, —
Маю справу, пильну дуже».

«Хто ж се "я"?» — поет питає.
«Я, Бертольдо, лицар з гаю».
Тут поет пізнав той голос:
«А, мисливий! Знаю, знаю!

Вибачай, прошу до хати,
Хоч у мене трошки темно,
Бо коли я сам у хаті,
Не палю вогню даремно;

Та для гостя запалю вже».
І добув вогню з кресала.
Перед ним лицарська постать
Владаря Бертольда стала.

«Добрий вечір!» — «Добрий вечір». —
Став тут лицар і — ні слова.
Щось ніяк не починалась
Тая пильная розмова.

«Де ж твоя, мій гостю, справа?» —
Далі вже поет озвався.
Лицар стиха одмовляє:
«Я, мій друже, закохався...»

Тут поет йому говорить:
«Що ж на се тобі пораджу?
А проте доказуй далі,
Може, чим тебе розважу».

«Закохався я і гину, —
Каже лицар, — вдень і вночі
Бачу я перед собою
Ясні оченьки дівочі».

«Що ж? — поет на те говорить. —
То за ручку та й до шлюбу!»
«Ох! — зітхає лицар. — Візьме
Інший хтось дівчину люблю!

Під балкон моєї донни¹
Кожен вечір я приходжу,
І в журбі тяжкій, в зітханнях
Цілу нічку я проводжу.

На мою журбу й зітхання
Я відповіді не маю,
Чим я маю привернути
Серце милої, — не знаю!

Може б, краще їй припали
До сподоби серенади?..»
Тут поет на те: «Запевне,
Треба пташечці принади!»

«Голос маю, — каже лицар, —
Та не тямлю віршування...» —
«Певна річ, — поет говорить, —
То не легке полювання,

А то б досі вже на лаври
Хто б схотів, то й був багатий,
Ні, — химерний, норовистий
Кінь поезії крилатий!»

«Правду кажеш, — мовив лицар, —
Але ж я тебе благаю,

¹ *Донна* — слово, що додається до імен знатних жінок в Італії.

Щоб поміг мені в сій справі.
Пам'ятаю, як у гаю

Ти своїм віршем чудовим
Чарував усю громаду, —
Тільки ти один тепера
Можеш дати мені пораду!

За пораду все, що хочеш,
Дам тобі я в надгороду». —
«Ну, на се, — поет відмовив, —
Не надіюся я зроду.

Можу я знайти й без плати
Для приятеля пораду.
Ось пожди лиш трохи, зараз
Будеш мати серенаду.

Та мені для сього треба
Ймення й вроду панни знати». —
«Йй наймення Ізідора,
А вродлива!.. не сказати!..»

Більш поет вже не питався,
Сів, задумавсь на хвилину,
Записав щось на папері,
Зняв з кілочка мандоліну,

Показав слова Бертольду,
Мандоліну дав у руки
Та написанії вірші
І промовив для науки:

«Ти, співаючи, на струнах
Маєш так перебирати:
Ut-fa-lá-sol, fa-mi-ré-sol...
Далі можеш сам добрати...»

«От спасибі!» — крикнув лицар.
Ще ж поет не відозвався,
А вже лицар був надворі.
На коня! і геть погнався.

І погнався лицар хутко
Через доли, через гори,
І спинився під віконцем
У своєї Ізідори.

Хутко в неї під віконцем
Мандоліна залунала,
Із потоку гуків чулих
Серенада виринала:

«Гордо, пишно, променисто
Золотії світять зорі,
Та не може дорівнятись
Ні одна з них Ізідорі!

Найчистіші діаманти
Сяють ясні та прозорі,
Та не може дорівнятись
Ні один з них Ізідорі!

Дорогих перлин коштовних
Є багато в синім морі,
Та не може дорівнятись
Ні одна з них Ізідорі».

Отже, ледве серенада
Залунала у просторі,
Вийшла з хати Ізідора
Подивитися на зорі.

А як стихли під балконом
Любі гуки мандоліни,
До Бертольда полетіла
Квітка з рожі від дівчини.

В ту ж хвилину Ізідора
Зникла хутко, наче мрія,
Та залилася в Бертольда
Квітка з рожі і — надія!

III

Боже, Боже! що то може
Наробити серенада!..
Зникли в серденьку в Бертольда
Темна туга і досада.

Усміх донни Ізидори
Був дедалі все ясніше,
І щораз вона ставала
До Бертольда прихильніше.

Далі перстень Ізидорин
На руці у нього сяє,
Нареченою своєю
Він кохану називає.

Як же бучно, як же втішно
Всім гулялось на весіллі!
Танцювали, попивали
Від неділі до неділі.

Всіх приймали, всіх вітали.
Всім уміли догодити,
Тільки нашого поета
Пан забувся запросити.

Звісно, клопоту багато
Завжди пану молодому, —
Хто ж би міг ще пам'ятати
Про якогось там сірому?

Час летів, немов на крилах,
І, мов сон, життя минало.
Та незчувсь Бертольд, як лихо
Несподівано настало.

Забажалось королеві
Звоювать чужее царство,
Розіслав він скрізь герольдів¹
На війну скликать лицарство.

І якраз серед бенкету
В замку нашого Бертольда
Залунала гучна сурма
Королівського герольда.

Прощай, дружино люба,
Всі розкоші, всі вигоди!

¹ *Герольд* — глашатай, оповісник при дворах феодальних правителів, а згодом при дворах європейських монархів.

Все те треба проміняти
На далекії походи.

Залишить Бертольдо мусив
Молодую Ізидору,
У неділю вранці-рано
Вже він вирушив із двору.

Подалося геть за море
Все одважнєє лицарство;
Там за морем десь лежало
Бусурманське господарство.

І пішло одважне військо
Через нетрі та пустині;
Не один вояк смутився
По своїй рідній країні.

Та коли вже надто тяжко
Туга серце обгортала,
То співці співали пісню,
Пісня тугу розважала:

«Не журись, коли недоля
В край чужий тебе закине!
Рідний край у тебе в серці,
Поки спогад ще не гине.

Не журись, не марно пройдуть
Сії сльози й тяжка мука;
Рідний край щиріш любити
Научає нас розлука».

Так вони співали, йдучи
Через дикії пустині,
Додавав той спів розваги
Не одній смутній людині,

Попереду всього війська
Три старшії виступали:
Карлос, Гвідо і Бертольдо;
За одвагу їх обрали.

Їдуть, їдуть, врешті бачать —
Три дороги розійшлися,
Розлучились тут найстарші,
Кожний різно подалися...

Карлос вибрав шлях направо,
Гвідо вибрав шлях наліво,
А Бертольд подався просто.
«Дай же, Боже, нам!» — «Щасливо!»

І Бертольдові спочатку
Справді щастя панувало —
Довелося звоювати
Городів чужих чимало.

От вже він на стольне місто
Погляда одважним оком,
Але тут-то саме щастя
Обернулось іншим боком.

Чи то врешті у Бертольда
Притомилося лицарство,
Чи то владар бусурманський¹
Міцно так тримавсь за царство, —

Тільки твердо так трималось
Місто гордее, уперте:
Раз одбилося, потім вдруге,
Потім втретє, ще й вчетверте.

Тут прийшлося Бертольду з лихом:
Край чужий, ворожі люди,
Голод, злидні, військо гине...
Що то буде, що то буде?!

Місяць, другий вже ведеться
Тая прикрая облога,
Серед війська почалися
Нарікання і тривога.

Приступили до Бертольда
Вояки й гукають грізно:

¹ Владар бусурманський (заст.) — володар країни іншої віри.

«Гей, виводь ти нас ізвідси!
Геть веди, поки не пізно!

Нащо ти сюди на згубу
Підманив нас за собою?
Чи ти хочеш, щоб усі ми
Наложили головою?

Осоружне нам се місто!
Хай їй цур, такій облозі!
Хай їй цур, самій тій славі!
Хай їй цур, тій перемозі!..»

Хтів Бертольд розумним словом
Люте військо вгамувати,
Та воно дедалі гірше
Почало репетувати.

Далі кинулись до зброї...
Бог зна чим би то скінчилось...
Але тут хтось крикнув: «Стійте!»
Військо раптом зупинилось.

Вийшли тут наперед війська
Військові співці слаутні,
Всі вони були при зброї,
А в руках тримали лютні.

З них один промовив: «Браття!
Часу маєте доволі,

Щоб Бертольда покарати,
Він же й так у вашій волі.

Ми б хотіли тут в сій справі
Скільки слів до вас сказати,
Та співцям співати личить,
Отже, ми почнем співати».

Тут один із них тихенько
Струни срібнії торкає,
Усміхається лукаво
І такої починає:

«Був собі одважний лицар,
Нам його згадать до речі,
Він робив походи довгі, —
Від порога та до печі.

Він своїм язиком довгим
Руйнував ворожі міста...
Чули ви його розповідь:
“Я один, а їх аж триста!”

Ну, та сей одважний лицар
Якось вибрався до бою.
І вернувся живий, здоровий:
Талісман він мав з собою.

Я гадаю, талісман сей
Кожен з вас тут знать готовий,
Се буде речення мудре:
Утікай, поки здоровий!»

«Утікай, поки здоровий!» —
Всі співці тут заспівали;
Вояки стояли тихо,
Очі в землю попускали.

Раптом зброя заблищала,
І гукнуло військо хором:
«Ми готові йти до бою,
Краще смерть, ніж вічний сором!»

І метнулися у напад
Так запекло, так завзято,

Що не встигла й ніч настати,
Як було вже місто взято.

Місто взято, цар в полоні
Бусурманський. Перемога!
От тепер уже одкрита
Всім у рідний край дорога.

Тут на radoщах Бертольдо
Всіх співців казав зібрати,
І, коли вони зібрались,
Привселюдно став казати:

«Ви, співці славутні наші,
Ви, красо всього народу!
Ви нам честь відрядували,
Вам ми винні надгороду!»

Та співці відповідали:
«Ні, не нам, ласкавий пане:
Той, хто сих пісень навчив нас,
Надгороду хай дістане».

«Де ж він, де? — гукнув Бертольдо. —
Що ж він криється між вами?» —
«Він не тут, — співці говорять, —
На війні не був він з нами.

Він зостався, щоб піснями
Звеселять рідну країну,
Там він має розважати
Не одну сумну родину».

«Знаю я сього поета
І його величну душу,
І тепер йому по-царськи
Я подякувати мушу.

Тільки б дав нам Бог щасливо
Повернутися додому,
Срібла, золота насиплю
Я співцеві дорогому!..»

IV

Кажуть, весь поміст у пеклі
З добрих замірів зложився!
Для пекельного помосту
І Бертольдо потрудився...

Вже давно Бертольд вернувся
Із далекої чужини,
Знов зажив життям веселим
Біля милої дружини.

Знов у нього в пишнім замку
Почалося вічне свято, —
О, тепер було у нього
Срібла, золота багато!

Окрім того, що набрав він
На війні всього без ліку,
Ще король йому в подяку
Нагороду дав велику.

Сила статків та маєтків!
Вже Бертольдо граф заможний!
Він живе в своєму графстві,
Наче сам король вельможний.

Та околиця, де жив він,
Вся була йому віддана,
Люд увесь в тім краю мусив
Узнавать його за пана.

Тож спочатку того щастя
Справді був Бертольдо гідний:
Правий суд чинив у панстві,
До підданих був лагідний.

Але то було не довго,
Він дедалі в смак ввіходив
І потроху в себе в графстві
Інші звичаї заводив.

Що ж, напитки, та наїдки,
Та убрання прехороші,

Та забави, та турніри,
А на все ж то треба гроші!

Та й по всіх далеких війнах
Граф привчився до грабунку,
А тепер в своїй країні
Він шукав у тім рятунку.

Почалися нескінченні
Мита, панщина, податки,
Граф поставив на дорогах
Скрізь застави та рогатки.

Трудно навіть розказати,
Що за лихо стало в краю, —
Люди мучились, як в пеклі,
Пан втішався, як у раю.

Пан гуляв у себе в замку,
У ярмі стогнали люде,
І здавалось, що довіку
Все така неволя буде.

Розливався людський стогін
Всюди хвилею сумною,
І в серденьку у поета
Озивався він луною...

Ось одного разу чує
Граф лихі, тривожні вісті:
Донесла йому сторожа,
Що не все спокійно в місті;

Що співці по місті ходять
І піснями люд морочать,
Все про рівність і про волю
У піснях своїх торочать.

Вже й по тюрмах їх саджають,
Та ніщо не помагає,
Їх пісні ідуть по людях,
Всяк пісні ті переймає.

«Ну, — гукнув Бертольд, — то байка!
Я візьму співців тих в руки!»

Раптом чує — десь близьенько
Залунали пісні гуки:

«В мужика землянка вогка,
В пана хата на помості;
Що ж, недарма люди кажуть,
Що в панів біліші кості!

У мужички руки чорні,
В пані рученька тендітна;
Що ж, недарма люди кажуть,
Що в панів і кров блакитна!

Мужики цікаві стали,
Чи ті кості білі всюди,
Чи блакитна кров полетіть,
Як пробити пану груди?»

«Що се, що? — кричить Бертольд. —
Гей, ловіть співця, в'яжіте!
У тюрму його, в кайдани!
Та скоріш, скоріш біжіте!»

Коли се з-за мурів замку
Обізвався голос долі:
«Гей, біжіте, панські слуги,
Та спіймайте вітра в полі!

Не турбуйся ти даремно,
Все одно, вельможний пане,
Вловиш нас сьогодні десять,
Завтра двадцять знов настане!

Нас таки чимале військо,
Маєм свого отамана,
Він у нас одважний лицар,
Врешті, він знайомий пана...»

Мов крізь землю провалився
Той співець — утік од лиха.
А Бертольд сидів і думав,
Далі так промовив стиха:

«Маєм свого отамана! —
Ось де корінь цілій справі!

Ну, та я тепера хутко
Положу кінець забаві!»

Тут він двох щонайвірніших
Слуг до себе прикликає
І до нашого поета
У хатину посилає:

«Ви скажіть йому від мене,
Що я досі пам'ятаю,
Як пісні його втішали
Нас колись в чужому краю.

Власне, я тепер бажаю
Дать йому за них заплату:
Я поетові дарую
В себе в замку гарну хату.

Я його талан співацький
Так високо поважаю,
Що співцем своїм придворним
Я зробить його бажаю.

Ви скажіть, що він у мене
Буде жити в шані, в славі,
Тільки, звісно, хай забуде
Різні вигадки лукаві».

Слуги зараз подалися
До убогої оселі,
Принесли вони поету
Ті запросини веселі.

Усміхаючись, він слухав
Те запрошення знаднєє,
А коли вони скінчили,
Так промовив їм на сєє:

«Ви скажіте своєму пану,
Що заплати не бажаю,
Бо коли я що дарую,
То назад не одбираю.

Хай він сам те пригадає,
Що то ж я йому дав злото,
Хоч тепер об тім жалкую,
Краще б кинув у болото!

Ви скажіть, що я не хочу
Слави з рук його приймати,
Бо лихую тільки славу
Тії руки можуть дати.

Золотих не хочу лаврів,
З ними щастя не здобуду.
Як я ними увінчаюсь,
То поетом вже не буду.

Не поет, у кого думки
Не літають вільно в світі,
А заплутались навіки
В золотії тонкі сіті.

Не поет, хто забуває
Про страшні народні рани,
Щоб собі на вільні руки
Золоті надіть кайдани!

Тож підіте і скажіте,
Що поки я буду жити,
Не подумаю довіку
Зброї чесної зложити!»

З тим вернулись вірні слуги
До Бертольда і сказали:
«Так і так поет відмовив,
Ми даремне намовляли...»

Аж скипів Бертольд, почувши
Гордовиту відмову,
До поета посилає
Посланців тих самих знову:

«Ви скажіть сьому зухвальцю,
Що тепер настав день суду,
Що терпів його я довго,
Але більш терпіть не буду.

Коли він складання віршів
Бунтівничих не покине,
То в тюрму його закину,
Там він, клятий, і загине!»

Знову слуги подалися
До убогої хатини
І, підходячи, почувши
Тихий бренькіт мандоліни.

У вікно зирнули слуги,
Бачать: зібрана громада,
Всі стоять навколо ліжка,
Мов якась таємна рада!

Утомивсь поет від праці,
Третій день лежить в недугі,
Слухачі навколо нього
Посхиляли чола в тузі.

А поет усе то грає,
То щось пише на папері
Й роздає писання людям, —
Тут вступили слуги в двері.

Всі метнулись хутко з хати,
І поет один зостався,
Подививсь на слуг спокійно,
Гордовито привітався.

Всі Бертольдові погрози
Слухав мовчки, усміхався.
А коли скінчили слуги,
Так до них він обізвався:

«Ви скажіть своєму пану,
Що готовий я в дорогу,
Тільки хай велить прислати
Слуг ще двох вам на підмогу.

На запросини ласкаві
Я не можу встать з постелі,
Вам нести мене прийдеться
Аж до нової оселі.

Та й в темниці буду вільний, —
Маю думи-чарівниці,
Що для них нема на світі
Ні застави, ні границі.

І мого прудкого слова
Не затримає темниця,
Полетить воно по світі,
Наче тая вільна птиця.

З словом зіллється в темниці
Гіркий жаль і тяжка туга,
І тоді потрійна стане
І страшна його потуга.

І поет від свого люду
Не почує слів догани
В день сумний, коли на нього
Накладатимуть кайдани!»

Так довіку у темниці
Довелось поету жити,
За тюремний спів він мусив
Головою наложити.

Та zostалися на волі
Молоді його нащадки,
Що взяли собі у спадок
Всі пісні його, всі гадки.

Здійнялось повстання в краю,
І Бертольда вбили люде,
Та й гадали, що в країні
Більш неволі вже не буде.

Та зостався по Бертольду
Молодий його нащадок,
І пиху його, й маєтки
Він забрав собі у спадок.

І тепер нащадки панські
Тюрми міцніі будують,
А поетові нащадки
Слово гостреє гартують.

Проти діла соромного
Виступає слово праве —
Ох, страшне оте змагання,
Хоч воно і не криваве!

А коли війна скінчиться
Того діла й того слова,
То скінчиться давня казка,
А настане правда нова.

1. Поет допомагав Бертольдowi
 - А** один раз
 - Б** двічі
 - В** тричі
 - Г** чотири рази
2. *Не поет, хто забуває // Про страшні народні рани — це слова*
 - А** ліричного героя
 - Б** Бертольда
 - В** поета
 - Г** Ізідори
3. Установи послідовність уривків поеми «Давня казка»
 - А** Вибачай, прошу до хати,
Хоч у мене трошки темно...
 - Б** Як же бучно, як же втішно
Всім гулялось на весіллі!
 - В** Не поет, у кого думки
Не літають вільно в світі...
 - Г** Як на те ж, лежав поет наш
На самісінькій стежині

1	2
2	3
3	4
4	1

4. Установи відповідність між частинами поеми та їхнім змістом

<ol style="list-style-type: none"> 1 I частина 2 II частина 3 III частина 4 IV частина 	<ul style="list-style-type: none"> А на прохання Бертольда поет складає серенаду для Ізідори Б Бертольд одружується з Ізідорою, а потім захоплює бусурманську столицю В поет знайомиться з Бертольдом; виникає конфлікт між ними Г поета ув'язнюють; Бертольдо помирає Г автор звертається до читачів з настановою прочитати казку 	<table border="1" style="border-collapse: collapse; text-align: center;"> <tr><td>1</td><td></td></tr> <tr><td>2</td><td></td></tr> <tr><td>3</td><td></td></tr> <tr><td>4</td><td></td></tr> </table>	1		2		3		4	
1										
2										
3										
4										
5. Поема Лесі Українки «Давня казка» — твір
 - А** епічний
 - Б** ліричний

- В** ліро-епічний
Г драматичний
6. Основною проблемою поеми «Давня казка» є
 - А** жадоба до збагачення
 - Б** роль митця в суспільстві
 - В** служіння своїй Батьківщині
 - Г** прагнення людини до вдосконалення
 7. Чи справедливий аргумент навів поет лицареві, коли під час першої зустрічі пояснював, чому не хоче поступитися дорогою?
 8. Як проявилось почуття гідності й гумору поета в кінці першої зустрічі з лицарем? Свою відповідь проілюструй рядками з твору.
 9. Що змусило лицаря змінити ставлення до поета (наприкінці I частини)?
 10. Чому добрий граф Бертольдо став жорстокою й жадібною людиною?
 11. Бертольдо не раз хотів віддячити поетові. Чи можна вважати графа невдячною людиною? Обґрунтуй свою відповідь.
 12. Прокоментуй такі слова поета:
*Золотих не хочу лаврів, —
 З ними щастя не здобуду,
 Як я ними увінчаюсь,
 То поетом вже не буду.*
 13. Прокоментуй такі слова поета: «*Та й в темниці буду вільний*».
 14. Чому Леся Українка назвала твір казкою? Чи є в ньому щось фантастичне, справді казкове?
 15. Поясни лексичне значення слів *мосьпане, донна, герольд*. Яку роль у творі вони відіграють?
 16. Яку добру пораду і в який момент слід було б дати Бертольдові?
 17. Як ти розумієш рядок, яким закінчується поема: «*А настане правда нова*»? Невже правда може мати термін давності?
 18. Які факти біографії Лесі Українки суголосні з проблемами поета з «Давньої казки»?
 19. Визнач головну думку поеми «Давня казка».
 20. Чи актуальна нині поема Лесі Українки «Давня казка»? Обґрунтуй свою думку.

21. Добери заголовок до кожної частини поеми й запиши в зошит.
22. Об'єднавшись у групи по три-чотири учні, підготуйся до виразного читання за ролями першої й останньої частини поеми.

23. Митець повинен служити тільки музі чи й народові? Вислови свої міркування щодо цього питання під час дискусії в класі.
24. Серед видатних громадських і культурних діячів України на грошових знаках зображена лише одна жінка — Леся Українка (на двохсотгривенній купюрі!). Поміркуй, чому саме Леся Українка.

1. Вивчи напам'ять уривок з поеми Лесі Українки «Давня казка» від слів «Ви скажіте своєму пану...» до слів «Зброї чесної зложити!».
2. Склади план порівняльної характеристики поета й Бертольда.

- Я можу розповісти про життя Лесі Українки, про її мужність і силу духу.
- Я можу визначити основні мотиви прочитаних поезій Лесі Українки.
- Я можу прокоментувати зміст поеми «Давня казка», визначити її основні проблеми й мотиви, головну думку.
- Я можу висловити власні судження про свободу творчості, про вільнолюбство людини.
- Я вмію визначати художні виражальні засоби та їхню роль у вивчених творах Лесі Українки.
- Я усвідомлю важливість формування й розвитку індивідуальності, неповторності творчої особистості.

На дозвіллі

Більше про життя й творчість Лесі Українки ти можеш дізнатися за такою адресою в мережі Інтернет:

www.knyha.com/ukr/authors/?id=2074

ВОЛОДИМИР СОСЮРА (1898–1965)

Поет.

Відомі твори: поеми «Червона зима»,
«Мазепа»; вірші «Любіть Україну!»,
«Так ніхто не кохав...»; роман «Третя рота».
Лауреат Державної премії УРСР
ім. Т. Г. Шевченка (1963)

Володимир Миколайович Сосюра народився 6 січня 1898 р. в м. Дебальцеве Донецької області. Дитячі роки поета минули в с. Третя Рота, куди переїхали батьки. В автобіографічному романі «Третя рота» Володимир Сосюра так описує родину: «...За походженням мати була сербкою, хоча прізвище мала Локотош, що угорською мовою означає — “слюсар”. Батько за походженням був француз — правильне прізвище “Соссюр”, навіть із приставкою “де”. Пономаренко Пантелеймон Кіндратович, який читав початок цього роману, сказав мені, що я ніякий не француз і що моє правильне прізвище не “Соссюр”, а “Сюсюра” (і звідки він це узяв, бо в документах нашого колишнього волосного правління я дійсно записаний на прізвище “Сюсюра”). Але дід мій підписувався “Соссюр” і казав, що наше прізвище українізували писарі».

Початкову освіту Володя здобув під опікою батька, який, будучи креслярем за фахом, працював і шахтарем, і писарем, і вчителем, і адвокатом.

Після двокласної сільської школи юнак навчався в ремісничому училищі, а потім в агрономічній школі. Вищу освіту здобував на робітфаці Харківського інституту народної освіти. У романі «Третя рота» Володимир Сосюра згадує цікавий випадок, який стався під час навчання в цьому закладі: «І от я на третьому триместрі робітфаку ХІНО. До класу входить викладач української літератури Єрофеїв. Між іншим, тоді вийшла друком хрестоматія з української літератури, укладена професором Плеваком, і основники-студенти вивчали мене по всій Україні, а я вчився на робітфаці. Цікаво? Такі “казуси” могли бути тільки за диктатури пролетаріату. Єрофеїв почав за списком знайомитись

із робітфаківцями. Коли він дійшов до мене й назвав моє прізвище, я підвівся.

— Сидіть, сидіть!

Я сів.

— Ви не родич того Сосюра, що пише вірші?

— Ні, це — я.

— А може, ви його брат?

— Та ні! Це — я.

А потім професор Єрофеїв, коли закінчував свою лекцію, часто питав мене:

— Ну, як? Правильно я говорив?»

Протягом життя В. Сосюра написав і видав понад шістдесят поетичних збірок і поем. Згаданий автобіографічний роман «Третя рота» поет написав наприкінці життя, проте книжка побачила світ через десятки років після його смерті. У ній він відверто й чесно розповів не лише про романтичні дитячі роки, а й про формування й становлення людини як особистості в тоталітарній радянській країні.

Помер Володимир Сосюра 8 січня 1965 р., похований у м. Києві.

САД (Уривок)

В огні нестримної навали
рубали, різали наш сад...
А ми дивилися назад
і за минулим сумували...

Руками власними тюрму
творили ми собі одвічну...
О, будьте прокляті, кому
назад повернуто обличчя!

Брати нас брали на штики
за слово, правдою повите...
Ви ж розумієте, — віки
не знали ми, чиї ми діти!..

Хтось застромив у серце шило
в чеканні марному весни...
В саду розкішному лишилися
одні пеньки та бур'яни.

Кати на струни наші жили
тягли із рук, як сон, блідих...
І з нас співців собі купили,
щоб грали їм на струнах тих.

Ми йшли кривавими стежками,
нам тільки снівся волі згук.
І похоронно над полями
кричав і плакав чорний крук...

Він нам кричав про волі гнів,
щоб ми повстати захотіли!
Й кривавий дзьоб об струни-жили
в безкраїм розпачі точив...

Коли ж приходили раби
володарям на струнах грати,
серця не тисло від журби
і не обурювали грати...

А струни плакали... Не в бій —
вони нас кликали в утому...
Та от — прийшов співець новий
і в струни вдарив по-новому.

І ми здригнули!.. Душі громом
залив музичний буревій,
що мчав, мов рокоти ріки,
що рвався в даль крізь піну шалу!..
І зацвіли старі пеньки,
і бур'яни травною стали...

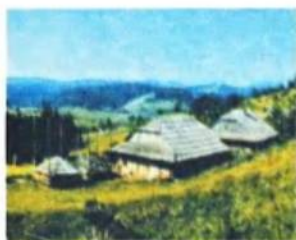
Це в день було, коли той спів
так схилював серця всім хорі...
А уночі вже сад шумів
і крізь гілля сміялись зорі...
Так несподівано і скоро
наш сад повстав і зашумів...

Його рубали, а він ріс!
На місці зрубаного дуба
росли нові!.. І навіть хмиз
угору дерся!..

Краю мій!
Ми дочекалися весни,

ми вже підходимо до брами!..
Це ти той сад, о краю мій,
колись порубаний катами!..
Над золотими берегами
ти знов шумиш, такий рясний!..

ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ ВІРША «ЛЮБІТЬ УКРАЇНУ!»

*Закарпаття.
Сучасне фото*

Історію вірша «Любіть Україну!» Володимир Сосюра повідав нам в автобіографічному романі «Третя рота». Ось кілька уривків про долю цього твору: «Радісно ми поверталися до Києва... Та от, як удар страшного й несподіваного гromу з безхмарного неба, редакційна стаття “Правди”, у якій мене за вірш “Любіть Україну!”, за любов до України “в стягів багряному шумі” названо, по суті, націоналістом за те, що я нібито пишу за Україну поза часом і простором (а “знамен червоний шум!...” “Зойки гудків”) і що Україна “між братніх народів, мов садом рясним, сієє вона над віками!”...

Справа в тому, що “Правда” критикувала перший варіант “Любіть Україну!”, написаний у 1944 р., сім років тому, де був рядок: “Без неї — ніщо ми, як порох і дим, розвіяний в полі вітрами”, і цей варіант переклав Прокоф'єв. А в збірці “Щоб сади шуміли”, за яку я був нагороджений Сталінською премією 1-го ступеня, був надрукований вірш “Любіть Україну!”, у якому рядок: “Без неї — ніщо ми...” я замінив рядком: “між братніх народів...”, щоб показати Україну не ізольовано від своїх соціалістичних побратимів і посестер. Але “Правда” почала мене бити за перший варіант “Любіть Україну!”, що під цим віршем підписалися б такі недруги українського народу, як Петлюра й Бандера... І скільки я не казав, що я виправив “Любіть Україну!”, мені не вірили й били до самозабуття...»

Відтоді минуло більше п'ятдесяти років, нині ми живемо в незалежній державі Україні. Сучасний літературознавець Ніна Бернадська, професор Київського університету імені Тараса Шевченка, так пише про сьогодення цього вірша: «Цей вірш став хрестоматійним, проте й досі друкується не

*М. Романишин.
Видубицький монастир
при місячному сяйві*

за першою публікацією 1944 р., а за “виправленим” радянською цензурою. Порівняймо, наприклад, різні варіанти п'ятої строфи: донедавна її текст звучав так: вона, тобто Україна, “...у квітці, в пташині, в електровогнях...”, натомість у В. Сосюри: “...у квітці й пташині, в кривеньких тинах...”

Крим. Сучасне фото

Здавалося б, зміна лише кількох слів, але вона спотворювала пафос твору, думку поета, його справжні почуття до України. Електровогні — символ радянської влади, її здобутків, кривенькі тини — символ споконвічного селянського хліборобського краю, не завжди щасливого, але свого, рідного, єдиного, наділеного щедрою долею й Божою ласкою.

Шановний восьмикласнику, твої батьки вивчали в школі другий варіант вірша (виправлений) — тобі ж ми пропонуємо ознайомитися з первинним і вивчити його напам'ять.

ЛЮБІТЬ УКРАЇНУ!

Любіть Україну, як сонце, любіть,
Як вітер, і трави, і води,
В годину щасливу, і в радості мить,
Любіть у годину негоди.

Любіть Україну у сні й наяву,
Вишневу свою Україну,
Красу її, вічно живу і нову,
І мову її солов'їну.

Без неї — ніщо ми, як порох і дим,
Розвіяний в полі вітрами...

Любіть Україну всім серцем своїм
І всіми своїми ділами.

Для нас вона в світі єдина, одна,
Як очі її ніжно-карі...

Вона — у зірках, і у вербах вона,
І в кожному серця ударі,

У квітці й пташині, в кривеньких тинах,
У пісні у кожній, у думі,
В дитячій усмішці, в дівочих очах,
І в стягів багряноту шумі...

Як та купина, що горить — не згора,
Живе у стежках, у дібровах,
У зойках гудків, і у хвилях Дніпра,
У хмарах отих пурпурових,

В огні канонад, що на захід женуть
 Чужинців в зелених мундирах,
 В багнетях, що в темі пробивають нам путь
 До весен, і світлих, і щирих...
 Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
 І сльози, і все, до загину...
 Не можна любити народів других,
 Коли ти не любиш Україну.
 Дівчино! Як небо її голубе,
 Люби її кожну хвилину...
 Коханий любить не захоче тебе,
 Коли ти не любиш Україну.
 Любись у труді, у коханні, в бою,
 В цей час, як гудуть батареї...
 Всім серцем любись Україну свою, —
 І вічні ми будемо з нею.

1. Прізвище Володимира Сосюри з французької на українськ переінакшив («Третя рота»)
 - А батько
 - Б дід
 - В козацький писар
 - Г сам поет
2. Твір Володимира Сосюри «Сад»
 - А епічний
 - Б ліричний
 - В ліро-епічний
 - Г драматичний
3. Установи відповідність між образами та їхніми ознаками («Любись Україну!»)

1 мова	А жива і нова	1
2 Україна	Б щаслива	2
3 краса	В вічна	3
4 година	Г солов'їна	4
	Г вишнева	

4. Прочитай останній рядок кожної строфи поезії «Сад» і з'ясуй, у якому місці змінюється настрій вірша. Прокоментуй цю зміну.
5. Як ти вважаєш, хто є «співцем новим» у вірші «Сад»? Обґрунтуй свою думку.
6. Розкрий алегоричне значення таких образів: *сад, пеньки та бур'яни, криваві стежки, чорний крук, струни-жили*.
7. Пригадай, що таке *пафос*. Чи сповнені вірші «Сад» і «Любись Україну!» пафосом? Свою відповідь обґрунтуй.

8. Чому долю вірша «Любіть Україну!» в заголовку поданої вище статті названо *тернистим шляхом*?
9. Визнач основну думку вірша «Любіть Україну!».
10. Чи справедливим, на твою думку, є повернення в шкільні підручники першого варіанта вірша «Любіть Україну!»? Чому?

11. Проведи мовне дослідження у вірші «Любіть Україну!» за поданим нижче планом:
 - а) визнач однорідні члени речення у творі;
 - б) поміркуй, чому їх так багато саме в цьому вірші;
 - в) з'ясуй, яку роль відіграють однорідні члени речення в поетичних рядках;
 - г) сформулюй висновок свого дослідження й запиши його в зошит.
12. Випиши з вірша «Любіть Україну!» слова, що позначають колір (або кольорові предмети), і зафарбуй їх. Як співвідносяться кольорова палітра й настрій вірша?

Вивчи напам'ять вірш Володимира Сосюри «Любіть Україну!».

ВАСИЛЬКИ

Васильки у полі, васильки у полі,
а у тебе, мила, васильки з-під вій,
і гаї синіють ген на видноколі,
і синіє щастя у душі моїй.

Одсіяють роки, мов хмарки над нами,
і ось так же в полі будуть двоє йти,
але нас не буде. Може, ми квітками,
може, васильками станем — я і ти.

Так же буде поле, як тепер, синіти,
і хмарки летіти в невідомий час,
і другий, далекий, сповнений привіту,
з рідними очима порівняє нас.

ТЕОРИЯ ЛІТЕРАТУРИ

Інтимна лірика

Поезія Володимира Сосюри «Васильки» різко контрастує з віршами «Сад» і «Любіть Україну!» як за мотивами, так і за настроєм, і за сприйняттям. Таку відмінність можна пояснити належністю віршів до різних видів лірики. Твори «Сад» і «Любіть Україну!» глибоко патріотичні за змістом, у них проголошується ідея нерозривної єдності людини з природою, яскраво звучать мотиви відданості Батьківщині, любові до неї. Отже, ці твори належать до громадянської лірики. А ось у поезії «Васильки» тонко передано красу людських почуттів, читач усвідомлює щирість особистих почуттів людини — це невід'ємне багатство її духовного світу. Вірші, у яких настрої ліричного героя викликані особистими переживаннями, належать до інтимної (особистої) лірики.

Віршові розміри

Визначаючи віршовий розмір поетичного твору, слід з'ясувати, які стопи (дво- чи трискладові) і скільки їх у віршовому рядку. Двоскладові стопи — ямб і хорей — ти вже знаєш з уроків за творчістю Тараса Шевченка (с. 86). А які ж бувають трискладові стопи? Певна річ, такі стопи містять три склади, один із яких наголошений. Залежно від того, на який із трьох складів стопи падає наголос, і визначають віршовий розмір.

Трискладову стопу з наголосом на першому складі називають **дактилем** (— ◡ ◡), з наголосом на другому складі — **амфібрахієм** (◡ — ◡), а з наголосом на третьому складі — **анapestом** (◡ ◡ —).

Зобразимо схематично першу строфу вірша «Любіть Україну!»:

Любіть Україну, як сонце, любіть,

◡ — ◡ | ◡ — ◡ | ◡ — ◡ | ◡ —

Як вітер, і трави, і води,

◡ — ◡ | ◡ — ◡ | ◡ — ◡

В годину щасливу, і в радості мить,

◡ — ◡ | ◡ — ◡ | ◡ — ◡ | ◡ —

Любіть у годину негоди.

◡ — ◡ | ◡ — ◡ | ◡ — ◡

Перший і третій рядки написані неповним чотиристопним амфібрахієм (неповним, тому що остання стопа не має третього складу), а другий і четвертий рядки — тристопним амфібрахієм.

Це цікаво

Цікавою є етимологія назв трискладових стоп: у грецькій мові **амфібрахій** — це короткий з обох боків, **анapest** — відбитий назад, а **дактиль** — це палець.

1. Установи відповідність між термінами та їхніми визначеннями

1 амфібрахій	А двоскладова стопа з наголосом на першому складі
2 анапест	Б двоскладова стопа з наголосом на другому складі
3 дактиль	В трискладова стопа з наголосом на першому складі
4 ямб	Г трискладова стопа з наголосом на другому складі
	Ґ трискладова стопа з наголосом на третьому складі

1	
2	
3	
4	

2. Установи відповідність між видами лірики та їхніми визначеннями

1 громадянська	А твори, у яких настрої ліричного героя викликаний особистими переживаннями
2 філософська	Б твори, у яких передано думки й почуття, викликані складними проблемами буття: життя й смерті, розвитку суспільства
3 пейзажна	В твори, у яких думки й переживання викликані суспільно-політичними подіями
4 інтимна	Г твори, у яких зображено історичні події та героїчні вчинки людей
	Ґ твори, у яких настрої ліричного героя суголосний з настроєм природи, переживання й відчуття виникають від споглядання природи

1	
2	
3	
4	

3. Установи відповідність між назвами творів Володимира Сосюри та уривками з них

1 «Третя рота»	А Кати на струни наші жили тягли із рук, як сон, блідих...
2 «Любіть Україну!»	Б Так же буде поле, як тепер, синіти, і хмарки летіти в невідомий час...
3 «Сад»	В Юначе! Хай буде для неї твій сміх, і сльози, і все, до загибуні...
4 «Васильки»	Г Замиготіло листячко зелене, Посипались білесенькі квітки
	Ґ Але мій диплом — мої три твори вибраних поезій

1	
2	
3	
4	

4. Що таке *інтимна лірика*?
5. Вірш «Васильки» — зразок інтимної лірики. Чи можна його віднести ще й до пейзажної та філософської лірики? Свою відповідь обґрунтуй.
6. Визнач мовні художні засоби у вірші «Васильки» (художній паралелізм, повтор, метафора, інверсія, епітет).
7. За допомогою чого створюється мелодійність фрази у вірші?
8. Побудувавши схему вірша «Васильки», визнач його віршовий розмір.
9. Що навчає цінувати вірш «Васильки»?
10. Назви мотиви лірики Володимира Сосюри за вивченими творами.

11. Якби тобі довелося покласти слова вірша «Васильки» на музику, то якою б вона була за настроєм, темпом? Які музичні інструменти довелося б використати?
12. Підготуйся до виразного читання віршів Володимира Сосюри й візьми участь у конкурсі на кращого читця.

Побудуй схему поезії Лесі Українки «Ви щасливі, пречистії зорі...» й визнач її віршовий розмір.

- Я вмію аналізувати вірші Володимира Сосюри.
- Я можу пояснити алегоричність образів у творах поета.
- Я вмію визначати віршові розміри.
- Я вмію визначати різницю між патріотичною та інтимною лірикою.
- Я усвідомлюю, що щирість особистих почуттів людини — це невід'ємне багатство її духовного світу.

На дозвіллі

Про цікаві моменти життя Володимира Сосюри ти можеш прочитати в його автобіографічному романі «Третя рота» за такою адресою в мережі Інтернет:

www.ukrcenter.com/library/read.asp?id=1557&page=56

БОРИС ОЛІЙНИК
(Народився 1935 р.)

Поет, громадський діяч.

Відомі твори:

вірші «Ринг», «Вибір», «Пісня про матір»;
поема «Крило».

Лауреат Державної премії УРСР
ім. Т. Г. Шевченка (1983)

Борис Ілліч Олійник народився 22 жовтня 1935 р. в с. Зачепилівці на Полтавщині. Вірші почав писати ще в шкільному віці, коли «топтав стежку до п'ятого класу Зачепилівської семирічки», а це були повоєнні роки.

Родині загиблого на фронтах солдата жилося важко. Оскільки в цей час Борис ще був маленьким хлопчиком, увесь тягар післявоєнних літ ліг на плечі матері. Попри все, вона вважала себе щасливою, бо жила поміж добрих, співучих полтавців. Тож саме завдяки її невсипущій праці «молоділа й прикрашалась килимами» земля.

І хоча Борис Олійник писав про свою матір — він уболював за долю всіх матерів, які жили за законами добра й справедливості і навчали своїх дітей, «як на світі по совісті жити».

Лише тонкий лірик може так ніжно й душевно написати про матір:

...від лютої зими
Затуляла нас крильми,
Прихилялася
Теплим леготом.
Задивлялася білим лебедем.

Була для всіх сивим, світлим сонечком.

Багато віршів Бориса Олійника про матір, рідний край, про добро та людські чесноти стали народними піснями. Чимало з них покладено на музику.

ВИБІР

Над штормом, над шабельника зблиском,
Над леготом теплим в житах
Гойдається вічна колиска
Маятником Життя.

Життю — ні кінця, ні начала.
І вічно по колу землі:
Комусь — лебеді від'ячали,
Комусь — ще сурмлять журавлі.

Один передбачливо очі
Прикрив ще за крок від межі,
Ввійшовши клітиною ночі
Тихенько: чи жив, чи й не жив?

А інший — на кроки не міряв:
Летів, і гримів, і... згорів,
І люди відкрили в сузір'ях
Зіницю нової зорі.

Коли б загадали: — Хочеш,
Одне лише слово твоє —
І вища — лаврова! — почесть
Чоло твоє обів'є, —

Я б вибрав найвищу почесть:
У чистім і чеснім бою
На чорному мармурі ночі
Зорю записати свою!

- Вірш «Вибір» є зразком лірики
А інтимної
Б пейзажної
В громадянської
Г філософської
- Установи послідовність частин вірша «Вибір»
А Один передбачливо очі
Прикрив ще за крок від межі...
Б Гойдається вічна колиска
Маятником життя
В Комусь — лебеді від'ячали,
Комусь — ще сурмлять журавлі
Г А інший — на кроки не міряв:
Летів, і гримів, і... згорів...

1	
2	
3	
4	

3. Установи відповідність між художніми засобами й прикладами («Вибір»)

1 інверсія	А летів, і гримів, і... згорів
2 епітети	Б над шабельника зблиском
3 антоніми	В за крок від межі
4 градація	Г життю — ні кінця, ні начала
	Г у чистім і чеснім бою

1	
2	
3	
4	

4. Як ти розумієш слова про матір із поданої вище статті про Бориса Олійника: «завдяки її невсипущій праці „молоділа й прикрашалась килимами” земля»?
5. Із яким темпом і настроєм треба читати вірш Бориса Олійника «Вибір»? Чому?
6. Пригадай, хто такий *ліричний герой*.
7. Якими чеснотами наділений ліричний герой у вірші?
8. Хто з відомих тобі людей «летів, і гримів, і... згорів»?
9. Прокоментуй останні три рядки вірша.
10. Визнач провідну думку вірша «Вибір».

11. Розкрий символічне значення образів лебедів і журавлів. Поміркуй, зіставляються чи протиставляються ці два образи у вірші. Обґрунтуй свою думку.
12. Що, на твою думку, краще: *передбачливо очі прикрити ще за крок до межі* чи *кроки не міряти, а летіти, гриміти й згоріти*? Яких людей на землі більше?

Вивчи напам'ять «Пісню про матір» Бориса Олійника.

ПІСНЯ ПРО МАТІР

Посіяла людям літа свої, літєчка житом,
 Прибрала планету, послала стежкам споришу,
 Навчила дітей, як на світі по совісті жити,
 Зітхнула полегко — і тихо пішла за межу.

— Куди ж це ви, мамо?! — сполохано кинулись діти.
 — Куди ж ви, бабусю? — онуки біжать до воріт.
 — Та я недалечко... де сонце лягає спочити.
 Пора мені, діти... А ви вже без мене ростіть.

— Та як же без вас ми?.. Та що ви намислили, мамо?
 — А хто нас, бабусю, у сон поведе у казках?
 — А я вам лишаю всі райдуги із журавлями
 І срібло на травах, і золото на колосках.

— Не треба нам райдуг, не треба нам срібла і злота,
 Аби тільки ви чекали на нас край воріт.

Та ми переробим усю вашу вічну роботу,
Лишайтесь, матусю. Навіки лишайтесь. Не йдіть.

Вона посміхнулась, красива і сива, як доля,
Махнула рукою — злетіли увись рушники.
«Лишайтесь щасливі», — і стала замисленим полем
На цілу планету, на всі покоління й віки.

РИНГ

І гнів, і жах. І білі маски
Облич.
І злами рук, як ринв.

І от затихло.
Тільки пласко
Лисніє квадратний ринг.

Там не суперник мій,
а ворог
Зіперсь бундючно на канат.
Над ним у чорному,
як ворон,
Чаклує хижий секундант¹.

Той ворог хитро, як лисиця,
Мені готує рішенець².
Нахабно в праву рукавицю
Кладе для певності свинець³.

Суддя те бачить.
Та... не баче.
Вони у змовинах давно.
Та й переможців же тим паче
Не судять потім все одно.

А зал, як тур, реве безжально.
Назад одрізано путі:
Мій секундант у роздягальні
Лишив рушник на видноті.

Що ж, буде бій.
Важкий. Без правил.

¹ Секундант — посередник і помічник учасників спортивних змагань.

² Рішенець (перен.) — тут: смерть, загибель.

³ Свинець — тут: куля.

Мій ворог — публіки владар —
Мені вцілятиме ізправа
Під серце зважений удар.

Він буде бить мене, як схоче:
І знизу, й справа, і згори.
І нижче пояса. І очі
Схова продажний рефері.

Я все стерплю в жорстокім герці,
Аби лише, зберігши стиль,
Не пропустить удару в серце.
Не пропустить... Не пропустить...

Ще буде потім раунд третій.
І вже коли в канатний скрут
Я буду ворогом припертий
І загнаний в четвертий кут,

Коли, нахабний і безкарний,
Повірить він у мій кінець
І для останнього удару
Зведе з правицею свинець,

Я вибираю в жмуток силу
Своїх поразок і удач —
В ім'я Отця, і Духа, й Сина
Обрушу з лівої удар.

Такий, що раптом ляже
тиша.

І стануть зайві лікарі.
І марно буде, наче миша,
Метатись підлий рефері.

То буде бій...
А зараз мертво
Лисніє холодом квадрат.
Іду. І поруч твердо
Крокує Честь — мій секундант.

1. Вірш «Ринг» є зразком лірики

- А** інтимної
- Б** пейзажної
- В** громадянської
- Г** філософської

2. Установи послідовність частин вірша «Ринг»

- А** Той ворог хитро, як лисиця, // Мені готує рішенець
Б Там не суперник мій, а ворог // Зіперсь бундючно на канат
В В ім'я Отця, і Духа, й Сина // Обрушу з лівої удар
Г Він буде бить мене, як схоче: // І знизу, й справа, і згори

1	
2	
3	
4	

3. Установи відповідність між художніми засобами й прикладами («Ринг»)

1 порівняння	А Мій ворог — публіки владар —
Мені вцілятиме ізправа
2 антоніми	Б Я визбираю в жмуток силу
Своїх поразок і удач...
3 інверсія	В Не пропустить удару в серце.
Не пропустить... Не пропустить...
4 повтор	Г Там не суперник мій, а ворог
Зіперсь бундючно на канат
Г Той ворог хитро, як лисиця,
Мені готує рішенець

1	
2	
3	
4	

4. Який малюнок залишився у твоїй уяві після прочитання вірша «Ринг»? Які кольори переважають?
 5. Чи кожній людині та як часто доводиться в житті виходити на ринг? Якими бувають життєві ринги?
 6. Як сприймаються люди в залі? Кого вони уособлюють?
 7. Випиши з вірша в дві колонки слова з позитивним і негативним значенням. Яких слів більше? Чим це зумовлено?
 8. Хто є справжнім секундантом ліричного героя?
 9. Охарактеризуй образ ліричного героя.
 10. Визнач провідну думку вірша «Ринг».

11. Нагадаємо, що *парцеляція* — це такий художній прийом, коли члени простого речення перетворюються на окремі неповні речення (відокремлюються крапкою). Знайди приклади парцеляції у вірші «Ринг» і поміркуй, яка роль цього прийому в поетичному мовленні.
 12. Чи станеться так колись, що вірші Бориса Олійника «Вибір» і «Ринг» утратять актуальність? Вислови свої роздуми під час дискусії в класі щодо цього питання.

Підготуйся до виразного читання віршів Бориса Олійника.

- Я вмію виразно і вдумливо читати вірші поета Бориса Олійника.
- Я можу охарактеризувати образ ліричного героя у віршах «Вибір» і «Ринг» і визначити провідні думки в них.
- Я можу провести аналогії між провідними думками вивчених віршів і власними спостереженнями й міркуваннями.

ВОЛОДИМИР ПІДПАЛИЙ (1936–1973)

*Поет, прозаїк, перекладач.
Відомі збірки поезій: «Зелена гілка»,
«В дорогу — за ластівками»,
«Вишневий світ»*

Володимир Олексійович Підпалій народився 9 травня 1936 р. в с. Лазірках на Полтавщині в сім'ї залізничника. Коли хлопчику було сім років, батько загинув при форсуванні Дніпра. Поет гірко зізнавався: «Дитинство... вкрала війна в мого покоління». У школі дуже багато читав, любив літературу й історію.

Володимир Підпалій працював у тракторній бригаді, служив на флоті, а після демобілізації закінчив філологічний факультет Київського університету імені Тараса Шевченка. Упродовж подальшого життя був редактором у видавництвах. У царині художньої літератури прославився як поет. Помер Володимир Підпалій 1973 р. від невиліковної хвороби.

Прочитавши подані нижче уривки з «Автобіографії» В. Підпалого, ти дізнаєшся про дитинство поета.

«У травні 1939 року в дитячих яслах, що містилися в обійсті тодішнього голови сільської ради, давали уколи. Загледівши небезпеку від жінки в білому халаті, я показав їй язика і заховався під ліжко, а коли вони полізли за мною (це було в кімнаті господаря), я направив на них важезного нагана, котрого надибав під подушкою. Був переполох, цукерки; нагана я віддав, за що відразу був покараний: окрім уколу на попі, щеміли днів зо два вуха. Отож звідти ще виніс — змирення карасться...

На четвертому році життя батько дозволив мені посидіти на коні. Уже дорослим я кілька разів убивався з коней до смерті, але в серці поруч зі страхом падіння посилилася любов до гриви й вітру від швидкого галопу.

Із тварин найбільше жалю собак і волів. Перших, що все розуміють, а сказати не вміють. Волів — що терплять, хоч могли б і не терпіти, — силу яку ж мають, але чого варте їхнє терпіння! Навіть у людей, коли вони важко живуть, не такі сумні очі».

ТИХА ЕЛЕГІЯ¹

Коли мене питають: «Любиш ріки,
річки, і річечки, і потічки?» —
Відмовчуюсь: вони в мені навіки,
а для мого народу на віки...

Коли мене запитують: «Роду
чи зможеш прислужитись? Як і де?» —
Мовчу: на ясні зорі, тихі води
хай випадкове слово не впаде...

Коли мене питають: «Любиш землю,
поля, озера, яблуні в саду?» —
Я знов мовчу: від них не відокремлю
себе й тоді, як в землю перейду...

Коли мене питають: «Рідну мову
чи зміг би поміняти на чужу?» —
Моя дружина сину колискову
співає тихо... Краще не скажу...

Коли мене питають: «Україну
чи зможеш ти забути на чужині?» —
Кричу: «Кладіть мене отут у домовину
живим!.. Однаковісінько мені...»

1. Одне з найбільших вражень дитинства Володимира Підпалого — це сумні очі

А «людей, коли вони важко живуть»

Б коней

В волів

Г собак

¹ *Елегія* (з грец. журлива пісня) — це один із жанрів лірики: вірш, у якому виражені настрої смутку, журби, задуми, туги.

2. Установи відповідність між запитаннями й відповідями («Тиха елегія»)

- 1 Любиш ріки,
річки, і річечки, і потічки?
- 2 Любиш землю,
поля, озера, яблуні в саду?
- 3 Рідну мову
чи зміг би поміяти на чужу?
- 4 Україну
чи зможеш ти забути на чужині?

А ...від них не відокремлю
себе й тоді, як в землю
перейду...

Б Моя дружина сину
колискову співає тихо...
Краще не скажу...

В ...на ясні зорі, тихі води
хай випадкове слово
не впаде...

Г «Кладіть отут у домовину
живим!.. Однаковісінько
мені...»

Г ...вони в мені навіки

1	
2	
3	
4	

3. Вірш «Тиха елегія» — зразок лірики

- А** громадянської
Б інтимної
В пейзажної
Г філософської

4. Що таке *елегія*? Чому, на твою думку, Володимир Підпалій назвав свій вірш цим словом, додавши до нього означення *тиха*?
5. Поясни відмінність у написанні (і наголошуванні) слів першої строфи *навіки* й *на вікі*.
6. Чим розрізняються за значенням слова *ріки*, *річки* й *річечки*? З якою метою вжито цей синонімічний ряд?
7. Визнач анафору. Яку роль вона відіграє у вірші?
8. Поясни, як ти розумієш такі рядки: *на ясні зорі, тихі води // хай випадкове слово не впаде...*
9. Знайди Шевченкові слова у вірші «Тиха елегія». З якого вони твору та як із ним перегукуються?
10. Чи актуальний нині вірш «Тиха елегія»? Обґрунтуй свою думку.

11. Поміркуй, чому саме колискова є найпереконливішим аргументом щодо відданості рідній мові?
12. Підготуйся до виразного читання вірша «Тиха елегія» і візьми участь у конкурсі на кращого читця.

Випиши слова-символи з вірша «Тиха елегія» й розкрий їхнє значення.

ЗАПРОСИНИ

У холодному небі
золотий човен
із хмари на хмару,
на хмару із хмари —
і на місці...

Я розкажу тобі таке,
чого не зможе інший,
бо таємницею володіємо
я та ніч...

Там,
де три гори зійшлися,
там,
де три ріки злилися,
там,
де три шляхи зв'язалися,
стоїть хатка.

А в тій хатці
за трьома замками,
за трьома дверима,
у якомусь із трьох кутків —
золоті весла...

А в холодному небі
золотий човен
із хмари на хмару,
на хмару із хмари —
і на місці...

Ніч осіння довга —
ходімо!
Нас тепер двоє
знає про весла —
ходімо!

...У холодному небі
золотий човен
із хмари на хмару,
на хмару із хмари —
і на місці!
Ходімо!

Навіть
якщо не дійдемо —
ходімо!

1. Ліричний герой у вірші «Запросини» шукає

А золотий човен

Б хатку

☒ **В** золоті весла

Г три шляхи

2. Установи послідовність уривків вірша «Запросини»

- А Я розкажу тобі таке, // чого не зможе інший...
Б Ніч осіння довга — // ходімо!
В Навіть // якщо не дійдемо — // ходімо!
Г ...у якомусь із трьох кутків — // золоті весла...

1	
2	
3	
4	

3. Вірш «Запросини» — зразок лірики

- А пейзажної
Б філософської
В громадянської
Г інтимної

4. Пригадай, що таке *білий вірш*. З'ясуй, за допомогою яких засобів ритмізований вірш.
5. Визнач рефрен у вірші «Запросини». Яку роль він відіграє?
6. Який числовий символ створює відчуття магічності й казковості?
7. Чому за віршем «Запросини» логічніше було б створити не кінофільм, а мультиплікаційну стрічку?
8. Розглянь ілюстрацію до вірша «Запросини» й домалуй її словесно. Знайди й прочитай той фрагмент тексту, якому відповідає малюнок.
9. Які рядки вірша засвідчують упевненість і оптимізм у правильності вибраного шляху ліричним героєм?
10. Визнач головну ідею вірша.

11. Проведи спостереження за поділом речень на окремі рядки й прокоментуй розміщення слів у них.
12. Проведи невелике дослідження образності вірша «Запросини»: з'ясуй, які образи переважають — зорові чи слухові. Чим це викликано?

Поділи текст вірша «Запросини» на частини за зміною подій і добери заголовок до кожної з них.

- Я вмію виразно і вдумливо читати вірші Володимира Підпалого.
- Я можу прокоментувати основні ідеї, утілені в них.
- Я можу співвіднести ідеї віршів Володимира Підпалого з власними думками про мову, народ, його сучасне й майбутнє.

ІВАН МАЛКОВИЧ
(Народився 1961 р.)

*Український письменник, перекладач,
редактор, видавець.
Відомі збірки поезій: «Білий камінь»,
«Ключ», «Вірші»*

Іван Антонович Малкович народився 10 травня 1961 р. в м. Березові Нижнім Івано-Франківської області. Закінчив скрипковий клас Івано-Франківського музичного училища та філологічний факультет Київського університету імені Тараса Шевченка.

На Всеукраїнському семінарі молодих авторів дев'ятнадцятирічного Івана Малковича було визнано найкращим поетом. Вихід його першої книжки гаряче вітала Ліна Костенко.

Понад десять років тому Іван Малкович заснував нині найвідоміше в Україні видавництво дитячої літератури «А-ба-ба-га-ла-ма-га». Тепер його незмінно асоціюють з красивими, добрими книжками для тих, кому «від 2 до 102» (такий віковий читачський діапазон визначає Іван Малкович для своїх видань). Саме його стараннями кожен том надзвичайно популярної книжки Дж. К. Ролінг «Гаррі Поттер» потрапляє до рук українських читачів у перекладі рідною мовою. Оформлення цієї книжки вважається найкращим у світі — цей факт визнає не лише Лондонський офіс «Гаррі Поттера», а й сама авторка.

Нині Іван Малкович мешкає в Києві зі своєю родиною — дружиною й двома синами. Пише поезії, казки, видає книжки.

СВІЧЕЧКА БУКВИ І

Напучування сільського вчителя

Хай це, можливо, і не найсуттєвіше,
але ти, дитино,
покликана захищати своїми долоньками
крихітну свічечку букви «ї»,
а також,

витагнувшись на пальчиках,
 оберігати місячний серпик
 букви «є»,
 що зрізаний з неба
 разом із ниточкою.

Бо кажуть, дитино,
 що мова наша — солов'їна.
 Правильно кажуть.

Але зятям собі,
 що колись
 можуть настати і такі часи,
 коли нашої мови
 не буде пам'ятати
 навіть найменший соловейко.

Тому не можна покладатися
 тільки на солов'їв,
 дитино.

Г. Нарбут. Абетка

До речі...

Ї — тринадцята літера українського алфавіту. Відсутня в усіх інших алфавітах. Створена за зразком кириличної літери **і**. Друкована форма літери **ї** з'явилася в XVI ст. Уперше в сучасному значенні літери **ї** вжита 1875 р. (З енциклопедії).

- Друкована форма літери **ї** з'явилася в
 - XVI ст.
 - XVII ст.
 - XVIII ст.
 - XIX ст.
- Ліричний герой у вірші «Свічечка букви **ї**» звертається до
 - учня
 - читача
 - дитини
 - соловейка
- Установи послідовність уривків вірша «Свічечка букви **ї**»
 - ...можуть настати і такі часи, коли нашої мови не буде пам'ятати навіть найменший соловейко
 - Бо кажуть, дитино, що мова наша — солов'їна. Правильно кажуть
 - ...але ти, дитино, покликана захищати своїми долоньками крихітну свічечку букви «**ї**»...
 - Тому не можна покладатися тільки на солов'їв, дитино

1	
2	
3	
4	

4. Як називають вірш з неримованими рядками? Чому такі твори вважають поетичними, а не прозовими?
5. Чому українську мову називають солов'їною?
6. Знайди й прочитай слова, які свідчать про те, що це «вірш-напучування».
7. Чому, ведучи розмову про букви *ї* та *є*, автор уживає слова зі зменшувально-пестливими суфіксами?
8. Прокоментуй останнє речення вірша «Свічечка букви *ї*».
9. Яка головна думка вірша?
10. Чи актуальний цей вірш на сьогодні? Обґрунтуй свою думку.

11. Поміркуй, за яким принципом вірш поділено на п'ять частин.
12. Чому ліричний герой (сільський учитель) радить захищати саме букви *ї* та *є*?

Намалюй букви *ї* та *є*, художньо їх оформи.

МУЗИКА, ЩО ПІШЛА

Коли вона плелася в коси —
чом, скрипко, відвернулась пріч?
Як музику пустила босу
в таку непевну, звабну ніч?

Ох, смиче, теж дививсь куди ти? —
вже ж сивина спадає з пліч, —
як босу музику пустити
в таку непевну, звабну ніч?..

Візьму собі землі-окраєць,
піду блукати по світах, —
хай тільки вітер завиває
в моїх розхристаних слідах...

О молю, тату, як спитають,
куди ваш син подався з віч —
скажіть: він музику шукає,
що босою пішла у ніч.

ІЗ ЯНГОЛОМ НА ПЛЕЧІ

Старосвітська балада

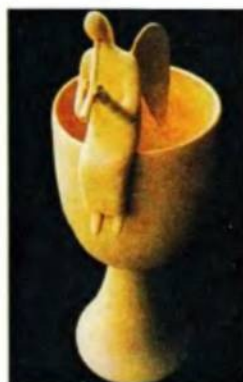
Краєм світу, уночі,
при Господній при свічі
хтось бреде собі самотньо
із янголом на плечі.

Йде в ніде, в невороття,
йде лелійно, як дитя,
і жене його у спину
сірий маятник життя, —

щоб не вештав уночі
при Господній при свічі,
щоб по світі не тинявся
із янголом на плечі.

Віє вітер вирівний,
виє Ірод моровий,
маятник все дужче бухка,
стогне янгол ледь живий...

А він йде і йде, хоча
вже й не дихає свіча,
лиш вуста дрижать гарячі:
янголе, не впадь з плеча.

Л. Красюк.
Благословенний день

— Запам'ятай! —

Свіча (свічка) — символ вогню, сонця, життя, духовної енергії, чистоти серця, тепла й любові до Бога.

За народним повір'ям, зорі — небесні свічки, для кожного по одній; коли людина помирає, її зоря-свічка гасне, коли живе грішним життям — тьмяніє (Із словника символів).

- Вірш «Музика, що пішла» — зразок лірики
 - пейзажної
 - інтимної
 - філософської
 - громадянської
- Балада як жанр літератури є твором
 - епічним
 - ліричним
 - ліро-епічним
 - драматичним
- Установи послідовність уривків балади «Із янголом на плечі»
 - Віє вітер вирівний, // виє Ірод моровий...
 - ...хтось бредє собі самотньо // із янголом на плечі
 - Йде в ніде, в невороття, // йде лелійно, як дитя...
 - ...лиш вуста дрижать гарячі: // янголе, не впадь з плеча

1	
2	
3	
4	

4. Яке значення мають скрипка й смичок у вірші «Музика, що пішла»?
5. Як ти розумієш персоніфікований (олюднений) образ музики?
6. Що символізує «землі окраєць»?
7. Випиши з вірша «Музика, що пішла» епітети й поясни, як ти їх розумієш.
8. Вірш «Музика, що пішла» написаний восени. Як перегукується зміст і настрої твору з цією порою року?
9. Що символізує свіча? Яку роль вона відіграє в баладі «Із янголом на плечі»?
10. Визнач головну ідею балади «Із янголом на плечі».

11. Випиши з балади «Із янголом на плечі» дієслова, що позначають рух (переміщення в просторі). Охарактеризуй динаміку руху. Як вона впливає на сприйняття твору?
12. Охарактеризуй слухові й зорові образи балади «Із янголом на плечі». Який за настроєм має бути музичний супровід цього твору?

Вивчи напам'ять баладу «Із янголом на плечі».

- Я вмію виразно й усвідомлено читати вірші Івана Малковича.
- Я вмію аналізувати їхній прихований зміст, переданий за допомогою художніх засобів.
- Я вмію словесно відтворювати світ, відображений в образах поезій Івана Малковича.

НАЦІОНАЛЬНА ДРАМА

«Сцена — мій кумир,
театр — мій священний храм!»
Ці слова належать
найвидатнішому українському
драматургові Іванові Карпенку-Карому.
З його цікавою та повчальною комедією
з красномовною назвою «Сто тисяч»
ти ознайомишся найближчим часом.

Головний А. Н. САНСАГАНСКИЙ
Начало въ 8 час. дня.
ПРОЩАЛЬНЫЙ СПЕКТАКЛЬ НЕ БУДЕТ.
Въ Воскресенье 1-го Февраля.
ПРОЩАЛЬНЫЙ СПЕКТАКЛЬ
СТО ТЫСЯЧЪ
Начало въ 8 час. вечера.
Роль Биксаентуры — А. Н. САНСАГАНСКИЙ.
УЧАСТВУЕТЪ ВСЯ ГРУППА.
Начало въ 8 час. вечера.

ПРОЩАЛЬНАЯ ВИСТАВА.

ІВАН КАРПЕНКО-КАРИЙ

(Справжнє ім'я та прізвище *Іван Карпович Тобілевич*)
(1845–1907)

Видатний драматург¹, актор, режисер,
один з основоположників українського професійного
театру, громадський і культурний діяч.
Відомі твори: комедії «Мартин Боруля»,
«Сто тисяч», «Хазяїн», «Суєта»;
драми «Наймичка», «Безталанна»;
трагедія «Сава Чалий»

Іван Карпович Тобілевич народився 29 вересня 1845 р. в с. Арсенівці (тепер с. Веселівка Кіровоградської обл.) у сім'ї управителя поміщицького маєтку Карпа Тобілевича, вихідця із збіднілої дворянської родини, який викупив із кріпацтва майбутню дружину Євдокію Садовську. Мати була берегинею великої сім'ї. Ця талановита, обдарована родина дала Україні видатних діячів української культури: трьох братів, відомих під псевдонімами Іван Карпенко-Карий, Микола Садовський і Панас Саксаганський, та сестру Марію Садовську-Барілотті, які становили основу знаменитого «театру корифеїв²», ядро головної театральної трупи³.

Хлопець здобував освіту в Бобринецькому повітовому училищі, був кращим учнем і закінчив навчання з відзнакою. У чотирнадцятилітньому віці він змушений був заробляти на шматок хліба. Спочатку Іван працював писарчуком у різних повітових установах, потім у канцелярії поліцейного управління Єлисаветграда (нині Кіровоград), займався палітурництвом книжок у Новочеркаську під трирічним поліцейним наглядом, хлібробством на рідному хуторі Надія.

Коли в містечку Бобринці утворився драматичний гурток, хлопець став одним із найактивніших його учасників. Він так захопився театральним мистецтвом, що одного разу йшов із

¹ Драматург (з грец. драма — дія; сценічний твір) — письменник, який створює драматичні твори для постановки на сцені.

² Корифей (з грец. вождь, ватажок) — той, хто досягнув видатних успіхів, найвизначніший діяч у якійсь галузі науки, мистецтва.

³ Трупа (з нім. букв. натовп) — колектив артистів театру або цирку.

Бобринця в Єлисаветград 53 кілометри пішки, щоб подивитися «Наталку Полтавку» І. Котляревського у виконанні місцевих акторів, а також виставу «Отелло» В. Шекспіра за участю видатного негритянського трагіка Айрі Олдріджа в головній ролі, доброго знайомого Тараса Шевченка.

1865 р. Іван Карпенко-Карий разом із Марком Кропивницьким організував аматорський театральний гурток у Єлисаветграді. За його участю та режисурою тут були поставлені п'єси І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, О. Пушкіна, М. Гоголя та ін. Уже тоді він став популярним актором та організатором театральної справи, був людиною багатогранною та надзвичайно скромною, що неодноразово підкреслювали його сучасники. Найяскравіше виконавська майстерність І. Карпенка-Карого проявилась у різнопланових ролях Возного («Наталка Полтавка»), Калитки («Сто тисяч»), Пузиря («Хазяїн»), Назара («Назар Стодоля» Т. Шевченка) тощо. Кожен його персонаж позначений яскравим українським колоритом.

Помер І. Карпенко-Карий 15 вересня 1907 р. в Берліні від невиліковної хвороби. Тіло його було перевезене й поховане за заповітом письменника біля хутора Надія (тепер заповідник-музей І. Карпенка-Карого «Хутір Надія»).

П'єси за творами видатного українського драматурга ставляться на сценах усіх театрів України. Його ім'я присвоєно Київському національному університету театру, кіно і телебачення. За визначенням Івана Франка, Іван Карпенко-Карий «був одним із батьків новочасного українського театру, визначним артистом та при тім великим драматургом, якому рівного не має наша література».

Театр корифеїв

27 жовтня 1882 р. на сцені міського театру в Єлисаветграді Марко Кропивницький поставив драму «Наталка Полтавка» І. Котляревського за участю Марії Заньковецької в ролі Наталки. Так розпочалася історія українського професійного театру корифеїв, який досяг класичних вершин акторської та режисерської майстерності й набув світової слави.

*І. Карпенко-Карий
і М. Садовський.
Фото 1868 р.*

М. Кропивницький

П. Саксаганський

М. Старицький

Цей період розвитку української драматургії й театру — унікальне явище у світовій культурі, пов'язаний із визначними іменами братів Тобілевичів (І. Карпенка-Карого, М. Садовського, П. Саксаганського), М. Кропивницького, М. Старицького, М. Заньковецької, Г. Затиркевич-Карпинської, Л. Липицької та інших, які були справжніми подвижниками національного мистецтва. У 1881 р. в м. Кременчуку був створений професійний український театр, який наступного року переїхав до Києва, звідки почалася його нова історія.

Російський уряд усіляко обмежував розвиток української літератури: Емський указ 1876 р. забороняв українське друковане слово; звукувалося коло сюжетів для театральних вистав до селянського побуту; заборонялися переклади українською мовою п'єс зарубіжних драматургів. Проте українські митці по-новому осмислювали проблематику українського життя на театральній сцені. Разом із п'єсами М. Кропивницького й М. Старицького драматичні твори І. Карпенка-Карого стали основою репертуару українського реалістичного театру, що набув широкої популярності не тільки в Україні, а й далеко за її межами й посів помітне місце в історії культури нашого народу.

Зауваж

Улюбленим місцем праці й відпочинку Івана Карпенка-Карого був хутір Надія на Кіровоградщині — садиба, з якою письменник пов'язав усе життя. Він любив приїжджати сюди при кожній нагоді, знімав із себе міський одяг, брав до рук плуга, косу чи граблі й займався фізичною працею. У полі обідав і ночував, уставав удосвіта — і до роботи. Працю на землі вважав найефективнішими ліками від міської перевтоми.

З роками хутір перетворився на тихий, культурний куток. Посаджені драматургом дерева давали тінь, степи — повітря, а кришталева поверхня викопаного ним ставка втихомирювала душу. Тут І. Карпенко-Карий написав найкращі драми: «Сава Чалий», «Хазяїн», «Сто тисяч», «Суєта».

СТО ТИСЯЧ

Комедія в 4 діях
(Скорочено)

ДІЄВІ ЛЮДЕ:

Герасим Никодимович Калитка — багатий крест'янин.
Параска — жінка його.
Роман — син їх.
Савка — кум Герасима, крест'янин.
Бонавентура — конач.
Невідомий — єврей.
Гершко — фактор¹.
Мотря — наймичка.
Клим — робітник.

ДІЯ ПЕРША

ЯВА I

У хаті яку хвилину немає нікого; входить Невідомий.

Невідомий. Нікого нема... Охо-хо-х! Трудно теперечки жити на світі. А через чеву і трудно? Через того, що багато розумних понаставало... Усі торгують, а покупателі тільки глазами купують, і торгівлі нема — один убиток. Так я себе видумал нову комерцію: хороший будет гендель², ежелі удасться... Попробуєм!...(...)

ЯВА VI

Герасим і Роман.

Герасим. А ви чого тут збіглись, роботи нема, чи що?

Роман. Та я розірвав рукав... Мотря зашила.

Герасим. А мати ж де?

Роман. Пішли до попа...

Герасим. Знайшла празник. Іди ж до роботи, бо там роти пороззявляють та й стоятимуть. Нехай коней розпряжуть, а зброю³ зараз однеси в комору, щоб якої реміняки не порізали на батоги.

Роман. Добре. Тут жид⁴ якийсь питав вас і копача. (Вийшов).

¹ *Фактор* — маклер; професійний посередник в укладанні торговельних і біржових угод; посередник у розв'язанні різних побутових справ.

² *Гендель* (зневажл.) — торгівля, комерція з метою наживи; бариш.

³ *Збр'ю* — предмети для запрягання або сідлання коней та інших тварин; упряж.

⁴ *Жид* (заст.) — те саме, що єврей.

Герасим (один). Жид — то діло, а копач — морока. Ху! Слава Богу, справився з ділами: совершив купчу, і земельки прибавилось. І бумага зелена, мов земля, укритая рястом!.. Ох земелько, свята земелько, Божа ти дочечко! Як радісно тебе загрибати докупити, в одні руки... Приобрітав би тебе без ліку. Легко по своїй власній землі ходить. Глянеш оком навколо — усе твоє: там череда пасеться, там орють на пар, а тут зазеленіла вже пшениця і колосується жито — і все то гроші, гроші, гроші... Кусочками, шматочками купував, а вже і у мене набралось: тепер маю двісті десятин — шматочок кругленький! Але що ж це за шматочок! Он у Жолудя шматочок — так-так! — однієї шпанки ходить дванадцять тисяч, чотири чи п'ять гуртів випасається скоту. Та що? Свиной одних, мабуть, з тисяча, бо то ж зимою тільки біля свиней шість чоловік день при дні працює!.. І яким побитом Жолудь достав таку силу грошей — не зрозумію... Я сам пам'ятаю, як Жолудь купував баранців, сам їх різав, торгував м'ясом у різницях, а тепер — багатир. Де ж воно набралось? Не інаше, як нечистим путем! Тут недоїдаєш, недопиваєш, день при дні працюєш, жінка з діжі рук не виймає — і тільки ж всього-на-всього двісті десятин, а то ж, мабуть, і в десять тисяч не вбереш. Не спиться мені, не їється мені... Під боком живе панок Смоквинов, мотається і туди й сюди, заложив і перезаложив — видно, що замотався: от-от продасть або й продадуть землю... Ай, кусочок же! Двісті п'ятдесят десятин, земля не перепахана, ставок рибний, і поруч з моєю, межа з межею. Що ж, копіталу не хватає... Маю п'ять тисяч, а ще треба не багато не мало — п'ятнадцять тисяч! Де ти їх візьмеш? Прямо, як іржа, точить мене ця думка! Де їх взяти?.. Де?.. Хіба послухать жидка, піти на одчай, купити за п'ять тисяч сто тисяч фальшивих і розпускать їх помаленьку: то робітникам, то воли купувать на ярмарках... Мужик не дуже-то шурупає в грошах, йому як розмальована бумажка, то й гроші. Страшно тільки, щоб не влопатись... Обіщав жид сьогодні привезти напоказ. Може, це він уже й заходив. Цікаво дуже бачити фальшиві гроші.

ЯВА VII

Савка і Герасим.

Савка. Здрастуйте, куме! Добре, що я вас дома застав.

Герасим. А навіщо ж то я вам так пильно потрібен?

Савка. Відгадайте! Шкода, не відгадаєте... Грошей позичте, куме! Карбованців з сотню, до Семена.

Герасим. Я ж кажу, що так!.. Виходить: недовго думавши — давай! Хіба у мене банк, чи що?

Савка. Та до кого ж ти і вдаришся? Жид злупе такого проценту, що ніяк не викрутишся потім.

Герасим. Хто ж тепер, куме, не лупить? Лупи та дай.

Савка. То вже лупить краще ви, куме, та дайте.

Герасим. Нема! Хоч носа відкрити, то й десятки зайвої не витрусиш — усі віддав за землю.

Савка. Де ж ті гроші, куме?

Герасим. Та Господь їх знає. Я сам не раз, не два над цим думав.

Савка. Чув я, що Жолудь нечисті гроші має, від самого, не прихаті згадуючи, сатани, то, може, й другі так саме достали... Тільки де ж вони з ним познайомились і як? От що цікаво! Вже ж і я не полохливого десятка, пішов би до нього в гості у саме пекло: надокучило отак раз у раз позичати, нехай би дав, іродів син! Чи душу йому, лущипірові, треба, то нехай би брав, бо без душі, мабуть, легше, як без грошей. Я вам, куме, признаюсь, що сам ходив під Івана Купайла, як мені казано, на роздоріжжя... Повірите, звав, нехай Бог простить, Гната безп'ятого! Так що ж — не виїшов, тільки налякав.

Герасим. Цікаво! Розкажіть, будь ласка...

Савка. Знаєте, за третім разом, як я гукнув: вийди до мене, безп'ятий, я тобі в ніжки уклонюся, до смерті слугою твоїм буду!.. А він — і тепер моторошно — зайцем мимо мене — тільки фа! аж свиснув, та — хо-хо-хо! То я тікав з того місця, мало дух з мене не виперло... Прости, Господи! Дві неділі слабів: бувало, тільки що шерхне, так увесь і затремтю, і волосся на голові підніметься. На превелику силу одшентала Гаврилиха.

Герасим. Не надіявся, куме, щоб ви такі сміливі були...

Савка. Ну, а що ж його робить, коли грошей треба день у день! От і тепер: післязавтрього строк платить Жолудю за землю, держу там у нього шматочок, а тут невивстача. Договір же такий: як грошей в строк не віддам — хліб зостанеться за Жолудьом без суда. Та що там балакати! От, ей, правду вам кажу, куме: якби знав, що за цим разом дасть, знову пішов би кликати — так грошей треба.

Герасим. Сміливі, сміливі ви, куме... З вами і не такі діла можна робить.

Савка. Ха! Чого там бояться? Страшно тільки без грошей, а з грішми, сказано ж, і чорт не брат.

Герасим (*набік*). Треба це на ус закрутить.

Савка. Куме! Та, може ж, таки найшлася б у вас там яка сотняга? Позичте! Батьком буду величати.

Герасим. Що його робить? Хіба от що: я, знаєте, сам позичив оце в Хаскеля для домашнього обіходу; тільки платю п'ять

процентів у місяць. Коли дасте п'ять процентів, то я поділюся з вами, так уже, для кума.

Савка. П'ять?.. Та що маєш робить... І за це велике спасибі, давайте.

Герасим. Принесіть же мені запродажню запись на воли.

Савка. Як? Хіба ж я вам воли продав?

Герасим. Вийде так, ніби продали... Ніби! Розумієте? А я ті самі воли віддам вам до Семена, а на Семена ви віддасте мені сто карбованців і запродажню я розірву, а як не віддасте, то я візьму воли... Так коротча справа.

Савка. Це добра справа!.. То й воли до вас вести, чи як?

Герасим. Ні. Ви підіть у волость, то писар знає і напише таку запродажню як слід, а ви запродажню принесете мені, то я вам гроші дам.

Савка. Та візьміть, куме, вексель¹, навіщо вам ця плутанина?

Герасим. Ні, куме, я переконався, що запродажня надійніше вексель...

Савка. Так... Ну, добре. То вже ж, мабуть, завтра принесу. А ви дома будете завтра?

Герасим. Дома.

Савка. Так... Прощайте. (*Набік*). Е, куме, мабуть, і в тебе нечисті гроші, і в тебе душа вже не своя. (*Зітхає, виходить*).

Герасим (*сам*). Одважний чоловік! До чорта ходив, і на все піде за гроші, а я візьму з нього вексель. Найшов дурня! Продай воли — бери гроші... не віддаси грошей — давай воли, бо то ж мої, я вже їх купив, я вже не буду править грошей, а воли давай. Так надійніше.

ЯВА VIII

Герасим і Невідомий.

Невідомий. Здрастуйте вам!

Герасим. Здрастуй. (*Набік*). Той самий жид... аж мороз поза шкурою пішов. Ну що?

Невідомий (*озирається*). А нічого...

Герасим. Приніс?

Невідомий. Є.

Герасим (*зітхнув*). Показуй.

Невідомий (*оглядається кругом, заглядає у вікно, потім виймає гроші, усе нові, несе до столу, розкладає на столі*). Теперечки пізнавайте, почтенний, де тут фальшиві, а де настоящі?

¹ *Вексель* — борговий документ установленого державою зразка про обов'язкову сплату боржником певної суми грошей у вказаний строк.

Герасим (*довго розгляда, придивляється на світ*). От так штука! От так штука! Не вгадаю! (*Розгляда*). Не вгадаю!

Невідомий (*знову зазира у вікно*). І ніхто не вгадає. Я присягну на Біблію, що всякий прийме! Ето робота первий сорт. Ми не робимо такой дрянї, як другі... Їх роблять у англичан, і англичанин їх возить, а я у нього агентом.

Герасим. Ну й зроблені, ну й зроблені — прямо настоящі, і не кажи... Як дві каплі води, всі однакові... руб — руб, три — три — однаковісінькі! Покажи ж, будь ласка, котра фальшива?

Невідомий. Оце одна — руб, а це друга — три.

Герасим. Оці-о? Оці? Та ти давай мені таких грошей хоч лантух — прийму. Як же ти їх розбираєш?

Невідомий. Ми?... Ето секрет. Нащо вам усе знать? Товар нравиться — візьміть, не нравиться — не беріть. Ми не нуждаємся в покупателях; ми їх розпустили і розпускаємо, може, мільон, і всі благодарять... Ви знаєте, теперечки етих денег скрізь доволі, може, і у вас у кишені єсть такі самі.

Герасим. Ну так! Звідкіля вони у мене візьмуться? Хіба дав хто, справді? Ану, глянь. (*Показує свої гроші*).

Невідомий (*розгляда*). Как нема, коли є!.. От одна трьох-рубльовая, от друга... Хе-хе-хе! Ето усе нашей фабрики.

Герасим. Свят, свят, свят! Та ти брешеш?

Невідомий. Побей мене Бог!

Герасим. Диво! От так штука! Оце, кажеш, фальшиві? Це я взяв від Жолудьова прикажчика. Виходить, їх і у Жолудя доволі є... Он як люди багатіють. Я їх помітю: надірву краї... От тільки одно мені дивно: чом же ти сам не торгуєш на ці гроші, а тільки другим наділяєш?

Невідомий. Ви все любопитнічаєте. Ну, а отчего ви не продайте фальшивих денег? Відіте, у всякого своя комерція. (...)

Герасим. І то правда. (*Розгляда гроші*). Не надивуюсь! Настоящі, натуральні! Помітю й ці. (*Надрива краї*).

Невідомий. У нас порядок; фірма почтенная, товар з Лондона прямо ідють в кожаних мішках; ежелі возьмете, то скажіть, сколько вам нужно, — я буду телеграму пускати у Адессу, і англичанин сам вивезе їх на нашу станцію.

Герасим. Розпалилась до них моя душа... Сто тисяч візьму!

Невідомий. Нехай вам Бог помагає! А коли вивезти?

Герасим. Сьогодні у нас субота... У понеділок можна?

Невідомий. Можна, зачем не можна — усе можна!

Герасим. А ці дві бумажки ти дай мені — може, я пробу зроблю: куплю на них що-небудь.

Невідомий. Навіщо, коли у вас свої є... А между прочім, візьміть. Так у понедельнік увечері ви будете на вокзалі у тому місті, де для мужчин і для дам, — розумієте?

Герасим. Розумію.

Невідомий. Прощайте. (*Ide*). Дай вам Бог з моєї легкої руки зробиться міліонером!

Герасим. Спасибі!..

Невідомий виходить.

(*Сам*). Тепер коли б розмінять фальшиві гроші в казначействі... Самому страшно, щоб не влопатися... Хіба кума взять у компаньйони? Що ж, коли він чорта не боявся, то не побоїться казначея, щоб розмінять гроші. Кращого компаньйона, як кум, не знайти!

Входе копач.

ЯВА IX

Герасим і копач.

Герасим. От чортяка принесла цього бродягу! Півобіда сам злопає і на перешкоді ділові стане... Треба його як-небудь вирядить.

Копач. Здоровенькі були! Як поживаєте, що поробляєте, кого виглядаєте? Хе-хе!

Герасим. Хоч голий, так веселий! Здрастуйте.

Копач. Поздравляю з придобутієм земельки, дай Бог єщо столько прикупить... Безподобная у вас вода, зараз пив; і містечко у леваді біля верби гарне. Отам би каші наварить з таранькою та попоїсти по-чумацьки... Хе-хе-хе!

Герасим. Мабуть, голодний, бо змаху про кашу забалакав. (...)

Копач. (...) Так, так, Никодимович! Скупуйте помаленьку, скупуйте! Єй-богу! Чого ви? Думаєте — шуткую? Які тут шутки? Хазяйственный мужик — велике діло! Ворушіться, ворущіться! Крутить головою: купили у Борща, купуйте у Смоквинова, а там у Щербини... Пани горять, а мужички з пожару таскають... Це не пустяк! Ви як помагаєте? Вони привикли омари там, шампанське — от грошики й ухнули, а там і іменія ахнули! А ви — галушечки, картопельку, кулешик, чехоньку, та й то не щодня, а воно жирок і наростає... Гляньте навколо: Жолудь — десять тисяч десятин. Чобіт — п'ять тисяч десятин, Пузир — три тисячі; а тут і ви помаленьку та помаленьку, прикупувайте та прикупувайте.

Герасим. Що там я купив, і балакать не варт.

Копач. Одразу ж не можна! Ви візьміть примір із свині: от вона ходить на подвір'ї — худа, обдрипана, а закинули ви її в саж,

стали харчі кращі давати, то вона помалу й отягнеться, а там і сало наростає — так і ви... Опит — велике діло!

Герасим. Спасибі! То це ви мене із свинею рівняєте?

Копач. Не в тім річ! Ви не обіжайтесь — це примір. Ви не взирайте! Помалу, помалу і у вас сала набереться доволі, тоді порівняєтесь з Чоботом, а може, і з Жолудьом... На все свій час, своє время. Не можна ж зразу, в тім і примір. Практика, опитність — велике дело. Вас вже не обманеш, ви всякого обманете, а це велике дело, коли не тебе за чуба держать, а ти других за чуба держиш. (...)

Герасим. Ох Бонаventura Бовтурович, все то добре, що ви кажете, тільки речі ваші — не гроші, за них земельки не купиш, а тут грошей, грошей, грошей треба. Ось під боком лежить земелька, а я слину ковтаю. Та яка земля? Неперепажана, ставок рибний, і з моєю — межа з межею!

Копач. Потрошку, потрошку — пам'ятайте мій примір. От ви б самі ставочок тут унизу викопали, рибу завели: лини, карасі... Нема краще, як м'ясо свинина, а риба линина. Хе-хе-хе!

Герасим. Викопаем. Може, ви вже грошей знайшли, то позичили б на хазяйство?

Копач. І це діло таке, що одразу не можна, — ще не наскочив! (...)

Герасим. Ет! Ви тільки хвалитесь... Тридцять літ шукаєте грошей, а нічогошенько не знайшли. (...) Що ж би ви зробили, якби гроші викопали?

Копач. Зараз би поїхав в Париж.

Герасим. Чого? Щуп оцей показувать? Та ви ж і балакать по-їхньому не вмієте.

Копач. О, я їм скажу... Та все одно ви не зрозумієте!

Герасим. Е, бачите, ви не вмієте, та вже й круть-верть.

Копач. Не вмію? Вів ля Буланже, вів ля Ельзас, аб-а Ельман! Оле куто ля фуршет!.. Оле кашон, ля помдетер, вів ля патрі!.. А що?

Герасим. Та хто його знає що! Чую тільки, що не по-нашому лопочете.

Копач. У тім сила! Ви собі думаєте, що це дурак який ходить?

Герасим. Та хто його знає.

Копач. То-то бо й є! А я мовчу і таки свого доб'юсь... а тоді і будете руками об поли бить... Хе-хе-хе! Наука, Никодимович, наука! Можна пожаліть, що ви сина не вчили,

М. Старицький
у ролі копача

а я б коло нього був позанявся, і він би знав французького языка не хуже мене, для того є самоучитель Марго й другі книги.

Герасим. Що там наука? Забавка дитяча! На біса йому здалося отак лопотать языком, як ви оце лопочете, хіба гиндиків дражнить? Я придивився: як тільки вчений, так і голодранець: ні землі, ні грошей, і таки дурень дурнем — застав його коняку запрягать, то й не запряже, він зараз полізе по книжках, по тих рихметиках шукать, як це робиться.

Копач. Практики нема. А от я запряжу вам в яку хочете збрую: хоч в затяжний хомут, хоч у шори... Хе-хе-хе! А от в шори ви і не запряжете!

Герасим. Що ні, то ні. Я їх і не бачив, які вони.

Копач. Хе-хе-хе! От бачите... і тут наука... Ні, ви против науки не ідіть! Без науки, без струменту, без опиту, куди не повернися, нічого не зробиш. (...)

Герасим. Вчений поки Бога змалює, то чорта зїсть. Та це все чортзна-що ми балакаєм; краще ви скажіть мені, чи не знаєте багатої дівчини для мого Романа? Ви по світу ходите, то повинні знать, де є багаті дівчата.

Копач. Знаю. Як не знать — знаю... От хоч би й у старшого Пузиря — дві дочки на возрасті. Я у них як дома.

Герасим. А скільки Пузир дасть приданого за дочкою грішми? Як думаєте?

Копач. Не скажу. А тим часом спрос не біда. А знаєте що? А ви кажіть: що? А от що! Поїдемо ми завтра з Романом до Пузирів... Так ніби поросят купувати — у них завод добрий. Там кабани, прямо хоч лягай на спині. Круп отакий... ребра круті, ніжки коротенькі, як добре угодуєш, пудів вісім сала! Вам таки треба парочку поросят таких купить. Свині — грунт у хазяйстві: і сало, і ковбаси, і окороки — та й продать можна. Пузир продав двадцять годованих кабанів і згріб тисячу карбованців.

Герасим. Тисячу? Оце грунт, що гроші можна загрибать, а окороки — то німецька вигадка.

Копач. Ой, не кажіть! Якби оце окорок, та горчиця, та горілки чарку — як би ви смакували!

Герасим. Ви-таки, мабуть, любите по-панськи: хоч не їсти, то побалакать про смачну їжу.

Копач. Не в тім річ! Заговорили за дівчат, а звели на свиней. Що ви скажете на моє пропозицію їхать до Пузиря на оглядини?

Герасим. А що ж, з Богом! Хіба коней наймать, чи що?

Копач. Жаль тільки, що Роман французького языка не знає, а то ми б там з ним жуків пускали — жеркотали б по-французькому. Хе-хе-хе! Це важкий предмет.

Герасим. Та це чортзна-що! Ви ударяйте на гроші — гроші
всьому голова.

Завіса

1. Батько Івана Тобілевича походив із
 - А кріпацької сім'ї
 - Б збіднілої дворянської родини
 - В селянської родини
 - Г сім'ї театральних діячів
2. Іван Тобілевич увійшов в українську культуру під псевдо-
німом
 - А Карпенко-Карий
 - Б Садовський
 - В під власним прізвиськом
 - Г Саксаганський
3. Установи відповідність між словами та їхніми значеннями

1 драма	А колектив артистів театру або цирку
2 корифей	Б письменник, який створює драматичні твори для постановки на сцені
3 трупа	В твір, призначений для постановки на сцені
4 драматург	Г той, хто досягнув видатних успіхів, найвизначніший діяч у якійсь галузі науки, мистецтва
	Г любитель, той, хто охоче займається чим-небудь, не маючи фахової підготовки

1	
2	
3	
4	

4. Що цікавого ти знаєш про Івана Карпенка-Карого?
5. У яких умовах розвивалися українська драматургія і театр другої половини XIX ст.? Що ти знаєш про театр корифеїв? Назви найяскравіших представників українського театру корифеїв.
6. Як на початку твору «Сто тисяч» подано перелік дійових осіб? Про що йдеться в коментарі автора про соціальний, родинний стан персонажів?
7. Прочитай монолог Герасима Калитки, який уже став класичним (ява VI). Яка самохарактеристика головного героя впливає з нього?
8. Якими постають куми, Савка й Герасим, у діалозі про позичку грошей (ява VII)?
9. Прочитайте за ролями яву IX — діалог Герасима Калитки й копача.
10. Поясни, як характеризують головного героя твору його репліки з діалогу з копачем Бонавентурою (ява IX): «Мабуть, голодний, бо змаху про кашу забалакав»; «Ох, Бонавентуро... все то добре, що ви кажете, тільки речі ваші — не гроші, за них земельки не купиш, а тут грошей, грошей, грошей треба».

11. Поміркуй, чому багатий селянин Герасим Калитка погодився на сумнівну й ризиковану справу — купівлю фальшивих грошей у Невідомого.
12. Візьми участь у дискусії на тему: «Що позитивного ти побачив в образі Герасима Калитки? І чи побачив взагалі?» (За змістом першої дії).

1. Прочитай другу дію комедії «Сто тисяч».
2. Випиши цитати до характеристики образу Герасима Калитки.

ТЕОРИЯ ЛІТЕРАТУРИ

Драматичний твір

Тобі вже відомо, що художні твори поділяються на три роди: епос, лірику й драму. З епосом і лірикою ти вже ознайомився, тож розглянемо особливості драми. Слово *драма* в широкому значенні — це літературний рід, у вузькому — драматичний жанр. Для розрізнення цих значень учені визначають жанр словосполученням *власне драма*.

Драматичний твір — це літературний твір, побудований на основі дії персонажів та їхніх висловлювань у діалогах, монологів, полілогах героїв безпосередньо перед глядачами (читачами) у теперішньому часі (у ремарках¹ зазначається: «виходить», «закривають вікна» тощо). Авторська характеристика й оцінка подій і героїв незначна й міститься лише в коротких ремарках. П'єси призначені здебільшого для постановки на сцені, хоча мають художню цінність і як твори для читання.

Сюжет драматичного твору розгортається послідовно. Йому властиві такі елементи: експозиція, зав'язка, розвиток подій, кульмінація, розв'язка. У п'єсі, крім вчинків персонажів, особливе значення має внутрішня дія — зіткнення поглядів, ідей і життєвих позицій, виражених у діалогах, суперечках. Драматичні твори будуються на гострих конфліктах².

Основним зображально-виражальним засобом драматичного твору є мова персонажів, у висловлюваннях яких виявляються

¹ *Ремарка* (з фр. спостерігати, відмічати) — авторські пояснення в драматичному творі стосовно умов і часу дії, зовнішнього вигляду й поведінки дійових осіб.

² *Конфлікт* (з латин. зіткнення, боротьба) — зіткнення, боротьба протилежних поглядів; серйозне непорозуміння, суперечка.

риси характеру героя, його душевний стан, характеристика інших дійових осіб.

Композиція драматичного твору полягає в тому, що основу п'єси становлять монологи, діалоги, полілоги, які передаються через репліки персонажів та авторські ремарки. Драматичний твір складається з декількох великих частин — *дій* або *актів*. Дія поділяється на яви або сцени, картини — частини драматичного твору, пов'язані з появою на сцені або виходом з неї дійової особи.

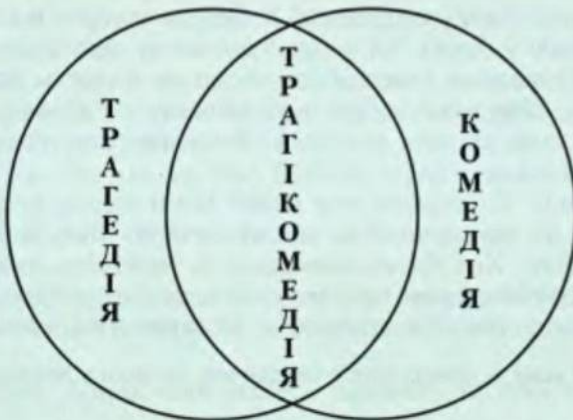
Драматичні твори класифікують на три головні жанри: **трагедію**, **комедію** та **власне драму** (соціально-побутову, психологічну, історичну).

Комедія (з *грец.* весела процесія, пісня) — драматичний твір, у якому засобами гумору й сатири відображається смішне, висміюються негативні явища й риси вдачі людей. Серед жанрових різновидів визначають: комедії характерів, побутові інтриги, ліричні й сатиричні комедії.

Трагедія — драматичний твір, що ґрунтується на гострому, непримиренному конфлікті особистості, яка прагне максимально реалізувати свій творчий потенціал, з неможливістю його практичного втілення в життя. Герой трагедії потрапляє в безвихідне становище й часто гине.

Трагікомедія — різновид комедії; драматичний твір, у якому поєднуються ознаки комедії та трагедії: під час комедійного конфлікту відбуваються події трагічного масштабу.

З'ясувати, у чому полягає особливість трагікомедії, ти зможеш, ще раз уважно прочитавши визначення понять *трагедія* і *комедія* та розглянувши подану нижче схему.

Жанр п'єси І. Карпенка-Карого «Сто тисяч» учені визначають як сатиричну трагікомедію характерів, бо у творі висміюється надмірна жадоба до збагачення — визначальна риса вдачі головного героя Герасима Калитки.

Іван Карпенко-Карий утвердив жанр комедії в українській літературі як універсальну форму художнього відображення життя, показ найрізноманітніших проявів взаємин між людьми, їхнього внутрішнього світу в контексті національних і загальнолюдських цінностей.

ДІЯ ДРУГА

(...)

ЯВА II

Герасим (за коном¹): Вставайте ж, вставайте! Не мніться. Чепіга² зайшла, пора скотину порать.

Копач. Еге! Герасим вже по хазяйству гасас — невсипущий.

Входе Герасим.

Герасим. О, і ви вже встали? Чого так рано? Полежали б ще.

Копач. Не спиться. Почув, що ви встали, та й я піднявся.

А знаєте, що я придумав?

Герасим. А що?

Копач. Ви б зробили калакольчик у ту хату... Тут віршовка над ліжком. От прокинулись, пора вставать — зараз: дзін, дзін, дзін; сам ще лежиш, а там встають.

Герасим. Та це чортзна-що! Я буду лежать, то всі будуть лежать. (Загляда у двері). Чи не поснули знову, щось тихо у тій хаті? От вам і дзвінок, і вигладає ж, скажи на милість. Ану, ану!

Копач. Оце саме добра пора копати: не душно, холодком можна Бог знає скільки викопать. Воно ще рано, тільки на світ благословиться.

Герасим. Та де воно вам рано? Вони надолужать: то вмиваннячком, то взуваннячком, або як почнуть Богу молитися, то й сонце зійде. Хоч би ж молилось, а то стоїть, чухається та шепче собі губами, аби простоять більше без роботи. Вже ж я їм і Отченаша даю. Як затоплю — то зараз і на землі. (Одчиня

¹ Кін, на коні — спеціальний майданчик, на якому показують вистави; сцена.

² Чепіга — рукоятка в плузі; тут: місяць.

двері навстіж і стоїть на дверях). Кажете — рано, вже — світ білий, кури піднімаються. Так і хазяйство проспий! Стара, а стара! Параско, пора до коров, чого ви там мнетесь? Ану, ану! Хлопці, гайда з хати! Тільки коти в таку пору сидять у хаті на печі, а робітники та собаки надворі повинні бути. Це хто вийшов? Клим! Ти що ото несеш під пахвою? А йди сюди, я полапаю.

Входе Клим.

ЯВА III

Ті ж і Клим.

Клим. Що? Хліба взяв окраєць — поки до обіда, то їсти захочеться.

Герасим. І тобі не гріх? Неділя свята, а ти ні світ ні зоря вже й жереш! Не пропадеш, як до обіда попостиш хоч раз у тиждень. Однеси хліб назад. Стара, Параско!

ЯВА IV

Ті ж і Параска.

Параска (*на дверях, з дійницею в руках*). Чого ти гвалтуєш?

Герасим. Що це в тебе за порядки? Диви! Хто хоче, той і бере без спросу, мабуть, ти хліба не запираєш?

Параска. Оце вигдавав! Де ж таки, щоб хліб був незапертий, нехай Бог милує, все заперто.

Герасим. Один візьме, другий візьме — так і хліба не наста-чиш! Де ти взяв хліб?

Клим. Та я ще вчора за вечерею заховав окраєць.

Герасим. Чуєш, Параско? Хліб крадуть у тебе з-під носа, гарна хазайка! Чого ж Мотре глядить?

Параска. Ну, а що ж я зроблю, коли хватають, як на зар-ванській вулиці? Чи чуєш, Мотре, вже хліб крадуть, скоро самим нічого буде їсти... (*Пішла*).

Герасим. Це так, це так! Однеси зараз назад — гріх у неді-лю снідять.

Клим. Якби я спав у неділю, то й не снідав би, а то з цієї пори до обіду на ногах, не ївши, охлянеш.

Герасим. Бійся Бога! Хіба ти з'їси до обіда півхліба?

Клим. Атож! Бога треба боятися, щоб не з'їсти до обіда пів-хліба.

Герасим. Одріж собі скибку, подавись ти нею, а то однеси назад.

Клим. Поживишся скибкою, як собака мухою. (Пішов).

Герасим (до Копача). Така з'їжа, така з'їжа, що й сказати не можна! Повірите: з млина привезуть пуд тридцять борошна, не встиєш оглянутися — вже з'їли. Настане день, то роботи не бачиш, а тільки чуєш, як губами плямкають.

Копач. Сарана.

Герасим. Гірш! Повірите, що у них тільки й думка — як би до сніданку; а після сніданку все погляда на сонце — коли б скоріше обідати. Чи воно таке ненажерливе, чи Господь його знає! По обіді: сюди — тень, туди — тень — давай полуднувати, та ще коли б хоч їли скоріше, а то жує та й жує, прямо душу з тебе вимотує: хліб з'їдає і час гаїть! Він собі чавкає, а сонце не стоїть, котиться наниз; йому ж того тільки й треба, аби мерщій до вечері.

Копач. Хе-хе-хе! Ви опит великий в цім ділі маєте.

Герасим. Та ні, ви те візьміть: ти мізкуєш, ти крутиш головою: де того взяти, де того, як обернутися, щоб земельки прикупить; та за думками і не їється тобі, і не спиться тобі... Мене вже ці думки зовсім ізсушили... До того додумаєшся, що іноді здається, наче хто вхопив тебе за ноги і крутить кругом себе! А вони до того байдужі, тільки й думають: їсти і спати — і жеруть, і жеруть, як з немочі, а сплять, як мертві.

Копач (зітхнувши). Щасливі люде... Я й сам від думок не сплю. (...)

У розмові з Герасимом Бонавентура розповідає про свої марення, мрії про знайдений і викопаний скарб.

ЯВА V

Ті ж і Роман.

Роман висловлює батькові незадоволення своєю поїздкою до Пузиря, особливо з Бонавентурою.

Герасим. Що це кума і досі нема за грішми? Цілу ніч не спав, все міркував і таки став на одній думці: побалакати з кумом і, коли згодиться, послати його в місто розмінити гроші. (Закриває двері, виймає гроші і розглядає). Прямо як настоящі, і не пізнав би, коли б не понадривав сам край, а все-таки береженого Бог береже — треба розмінити у казначействі.

Стук.

Чи не кум?

За дверима голос Параски: «Та відчини-бо!»

Жінка. І чого її чортяка несе? (*Одмика двері*).

ЯВА VI

Герасим і Параска.

Параска. Що ти затіваєш, скажи на милость Божу?

Герасим (*злякано*). А ти почім знаєш?.. А тобі яке діло?

Параска. Хоч би ж сказав, пораявся...

Герасим. Звідкіля вона довідалась?! Знай свою діжу, а у мої діла носа не тикай!.. Иди собі, иди, не заважай мені думать.

Параска. Та ти на старість щодня дурніший робишся.

Герасим. Ей, Параско!

Параска. Чого там Параско?

Герасим. Не чіпляйся! У мене в шапці більше розуму, ніж у тебе в голові.

Параска. Та з великого розуму в дурний заходиш! Що це ти затіяв — женить Романа на Пузирівні?

Герасим. А-а! То ти про це? (*Набік*). Думав, що довідалась за гроші, — аж всередині похолонуло. Ну так що ж? Тобі яке діло?

Параска. Не хочу я нікого за невістку, опріч Мотрі. Сам казав, що будеш її сватать; діти полюбилися, я до неї привикла, вона — до мене; дівка красива, здорова, зна всі порядки: коло птиці, коло свиней, коло корів — одно слово, хазяйка біля всього; в хаті, як у кімнаті; я вже нездужаю, а против неї, скільки їх у нас не було, ніхто хліба не спече, ніхто борщу не наваре, хоч і без олії іноді, а всі їдять, не нахваляться.

Герасим. Не треба мені ні доброго хліба, ні доброго борщу, бо чим краще спече, а смачніше зваре, тим більше робітники з'їдять... Мені треба невістку з приданим, з грішми.

Параска. Візьмеш в обидві жмені.

Герасим. Иди собі, не заважай мені думать.

Параска. Нехай же тільки Роман жениться на Пузирівні — не буде їй пресвітлої години: я її заїм.

Герасим. Про мене, хоч цілком з начинням ковтни її, мені аби гроші. Иди собі, Параско, від мене. Тут думок, як піску в морі, а ти з чортзна-чим причепилась.

Параска. Які там думки, чом же ти не пораєшся зо мною?

Герасим. Не з твоєю головою мене вчить... Иди собі.

Параска. Тьфу! на твою дурну голову.

Герасим. Я тебе як плюну!.. (Заміряється їй вдарить).

Входить Савка.

ЯВА VII

Ті ж і Савка.

Савка. Здрастуйте, з неділею будьте здорові!

Герасим. Спасибі, будьте і ви здорові.

Савка. А ви зі старою, як сизі голуби, і досі вуркочете?

Герасим. Еге!.. Нема нікого, то ми собі удвох...

Савка. Нагадали молодощі і вуркотали?

Герасим. Иди, Парасю, по своєму ділу, а у нас своє.

Параска. Бодай ти пропав! (Вийшла).

Савка. Бач — «Парасю». Любо їй слухать, то все достатки роблять. А ми зі старою тільки лаємось і все через гроші: того нема, другого нема — і раз у раз гир-гир-гир, гар-гар-гар! Оце їй зараз посварились: виряджав її до церкви, а вона їй наносіла: у других, каже, фурғони, любо глянуть, а я на возі: який ти хазяїн, каже. Така мене злість взяла, що мало-мало не потяг віжками, а все гроші...

Герасим. Я, слава Богу, і фурғони маю, та моя стара не хоче їздити. Каже, потрудюсь пішечком для Божого храму, а скотинка нехай одпочине.

Савка. От через те вам і Бог дає! Охо-хо-х! Приніс же я за продажню... А Роман куди збирається їхать?

Герасим (лічить гроші). Хочу свинку і кнурця купити у Пузиря — хвалять завод... (Перелічивши, ліче другий раз). Що то гроші, куме! Свині завідські, коні завідські, вівці завідські... (Дає гроші).

Савка. І де вони набрали таку силу грошви? Вже, куме, хоч ви мені що хочете кажіть, а я знаю, що більше нігде було достать грошей, тільки од нечистого. Їх дід, кажуть, знався з нечистим, він як умирав, то доти не вмер, поки стелю не розібрали. (Хова гроші).

Герасим. То було колись. А тепер, куме, такі люде понаставали, що чорт, не при хаті згадуючи, боїться і носа показати між них. Так, хіба зведе дурну дівку з чужим чоловіком, поскоромить яку непутящу молодичку з недолітком, посварить батька із сином, зведе на бійку приятелів, а щоб він узяв у розумного чоловіка душу і за це дав йому грошей? Шкода: і душі не візьме, і грошей не дасть, бо чоловік його обмане... Тільки вдариться до доброго аблаката, то той таку машину підведе, що в чорта очі на роги повилазять. Ні, куме, тепер не ті часи... (Таємливо). Люде самі уміють робити гроші краще від чорта.

Савка. Тобто фальшиві?

Герасим (*озирається, зазирає двері*). Еге. Та ще й які гроші. У вік вічний не розбереш, чи вони фальшиві, чи вони настоящі.

Савка. Не віряться мені, щоб такі гроші були. Я пам'ятаю, як один панок наробив фальшивих грошей, аж з Варшави привозив майстрів, а тільки випустив, зараз і піймався.

Герасим. Ну, а якби були такі гроші, що всяке прийме, то ви б згодились достать таких грошей?

Савка. Я? З охотою. Коли люде багатіють, то чом же нам не попробувать щастя... Надокучили прокляті злидні!.. Тільки горе мое — грошей нема; а без грошей же не достанеш і фальшивих бумажок. Та й де вони є отакі, як це ви кажете?

Герасим. Є... є... куме... Та ви зараз від мене прийняли на десять рублів фальшивих бумажок.

Савка (*витає гроші з кишені*). Що це ви, куме... Господь з вами! Мені так страшно стало, як тоді, коли ходив викликать безп'ятого... (*Розглядає*). Де ж вони тут? Це ви на глум мене піднімаєте?.. Гроші всі натуральні, як є!

Герасим. Отже, побий мене Бог, меж ними є фальшиві, і таких грошей можна купити скільки хочеш... Пристанете в компанію? Купимо сто тисяч.

Савка. Стривайте, куме, помовчіть, нехай я опам'ятаюсь, бо з мене мало дух не випре... Сто тисяч! (*Тре голову, потім тяжко зітхає*). Ні... куме, може, ви жартуєте зо мною?

Герасим. Не до жартів мені, куме, самому. Бодай я завтра сонця не побачив, коли жартую!

Савка. Покажіть же мені, котра настояща, а котрі фальшиві.

Герасим. Угадайте самі.

Савка (*розглядає*). Не вгадаю.

Герасим. Оце вони! Ну як таких грошей не купити? (*Виймає з пачки три бумажки по три і одну рубльовку*).

Савка. Ніколи в світі б не подумав, що це фальшиві.

Герасим. Отже, неважаючи на те, що гроші зроблені дуже добре, все-таки перше, ніж купити таку суму, їдьте ви, куме, хоч зараз в казначейство і розміняйте ці гроші; як казначей прийме, то всяке прийме...

Савка. А як казначей не прийме та протокола зроблять, га?

Герасим. Е, куме, ви чорта не боялись, а протокола боїтесь.

Савка. То-то бо й є, що чорт не такий страшний, як його малюють, а протокол...

Герасим. Дурниця! Скажете, що ви продали незнакомому чоловікові воли і між іншими грішми взяли й ці, а я посвідчу, що іменно так, то й край.

Савка. Добре, їду! Тільки договір краще грошей! Скільки ви мені дасте, як купите?

Герасим. А скільки хочете?

Савка. Скільки? Від кожної тисячі, що купите, мені сто карбованців.

Герасим. Багато буде. Я ж таки буду гроші свої кривні терять, а ви тільки поміч мені дасте. Візьміть п'ятдесят від тисячі.

Савка. Ні, куме! Коли вже труситься, то хоч знать за віщо.

Герасим. А, нехай буде по-вашому. Отоді, куме, заживем, га?

Савка. Заживем! Об землю злидні, а розторгувавшись, ще прикупимо... А тим часом гаяться нічого: давайте мені цих безбілетних окрімно, а замість їх дайте настоящих десять.

Обмінюють гроші.

Може, й це такі? Хе-хе-хе!

Герасим. Ні, більше десятки нема.

Савка. Прощайте, зараз їду до Жолудя, а звідтіля у город. (Пішов).

Герасим. Нехай вам Бог помагає і щастить на добрее діло... Якась полегкість на серці, і наче душа моя почуває удачу. Коли б Господь поміг, тоді земелька Смоквинова наша! (...)

Мотря дізнається про мету поїздки Романа до Пузиря. Між ними вибухає сварка, у кінці якої хлопець остаточно вирішує: «Оце дівка!.. Оце жінка — сама за косарем зв'яже! Та хоч би батько цапа скавав, а я таки женюсь на Мотрі».

ЯВА XI

Герасим і Параска.

Параска. Звели і нам коней запрягти.

Герасим. Навіщо?

Параска. У церкву поїду з Мотрею.

Герасим. Ще що вигадай! До церкви можна й пішки піти, тут недалеко — три верстви.

Параска. Туди три та назад три, то вже шість.

Герасим. Люде в Київ ходять за чотириста верстов, а ти не хочеш потрудитися для Божого дому й шість верстов — ай-ай-ай, а ще й богомольна! Важко вже тобі пішки піти до Божого дому шість верстов... Худобу ганять в празник — гріх. Блажен чоловік, іже скотину милує.

Параска. Що ж, тобі більше коней жаль, ніж жінки?

Герасим. Скотина гроші коштує, вона цілий тиждень робить на нас, а в неділю, що мала б відпочити, — гони в церкву. Це не по-Божому і не по-хазяйськи.

Параска. Та й я ж цілісінький тиждень на ногах і роблю не покладаючи рук.

Герасим. То — ти, а то — коняка... Ти собі робиш, а коняка тобі. Та й знову — робота до роботи не приходитьсь. Хіба ти борону або плуга тягаєш? От якби ви вдвох з Мотрею крумера попотягали — то інша річ... Не дам коней. Пожальй скотину раз, вона тобі послуже десять раз... Іди пішки, Господь прийме твої труди і дасть тобі здоров'я.

Параска. Та чи ти ж з розумом? Всяке знає, що ми хазяїни неабиякі, а я буду тьопатись стільки світу пішки до церкви.

Герасим. Ото-то бо й є, що хазяїни, і кожний скаже, що це по-хазяйськи: скотинка одпочива, а хазяйка пішки. Іди, іди, Параско, пішки. Бог прийме твої труди... а коні одпочинуть — завтра робота...

Параска. Сором людям в очі дивиться! Та ми ж пішки поспіємо на шапкобрання. Так буде, як у ту неділю: люде з церкви, а ми в церкву.

Герасим. Не мніться, то поспієте і на херувими... а коней гріх ганять у неділю.

Параска. А бодай ти пропав зі своїми кіньми разом.

Герасим. Параско! Не лайся, щоб я, часом, ради неділі не дав тобі по потилиці.

Параска. Бий, бодай тобі руки посохли! І змолоду із синяків не виходила, бий і на старість! У! Харциз — коняку жаліє, а жінку бити збирається. Тьфу!

Герасим. От же вдарю!

Параска. Бий, бий, я не тікаю!

Герасим. Ах ти ж відьма чортова, то ти оце мене дратувать заходила, та я... *(Кидається на Параску, хватає за очіпок).*

Входе копач. Калитка цілує Параску.

ЯВА XII

Копач, Калитка і Параска.

Копач *(заміча поцілунок)*. Старики — емпе-амуре! Ха-ха-ха! За щупом я сюда вернувся. *(Бере щуп)*. І на амури здесь наткнулся! Собственный экспромт! Адье! Оставляю вас в пріятном тет-а-тет. Ха-ха-ха!

Завіса

1. Зробити «калакольчик у ту хату», щоб будити всіх, Герасимові запропонував
 - A** Невідомий
 - Б** Роман
 - В** Бонаventura
 - Г** Клим
2. Калитка упіймав з окрайцем хліба в неділю
 - A** Бонаventura
 - Б** Савку
 - В** Клима
 - Г** Романа
3. Установи відповідність між героями та їхніми репліками

<ol style="list-style-type: none"> 1 Герасим 2 Бонаventura 3 Параска 4 Савка 	<ol style="list-style-type: none"> A Коли люде багатіють, то чом же нам не поспробувать щастя... Б Поживишся скибкою, як собака мухою В Герасим уже по хазяйству гасає — невсипущий Г Е, куме, ви чорта не боялись, а протокола боїтесь Г' Та я ж цілісінський тиждень на ногах і роблю не покладаючи рук
--	---

1	
2	
3	
4	

4. Охарактеризуй особливості драми як літературного роду. Поясни, чим драма відрізняється від епосу та лірики, наведи приклади.
5. Які жанрові різновиди драми як літературного роду ти знаєш? Наведи приклади різножанрових драматичних творів І. Карпенка-Карого.
6. Із комедії «Сто тисяч» прочитай приклади ремарок, яви, реплік героїв, діалогів, монологів, полілогів. Прокоментуй роль мови персонажів у драматичному творі.
7. Поясни, у чому полягає особливість трагікомедії як жанру драматичного твору.
8. Перекажи, про що розмовляли куми Герасим і Савка. До якої справи долучив Калитка Савку?
9. У які комічні ситуації потрапляють Герасим та Параска? Які смішні вислови Савки, Бонаventura коментують їх? (Кінець XI яви, другої дії).
10. Прочитайте виразно в ролях яву XI про те, як Параска з Мотрею збиралися в неділю до церкви.

11. Прокоментуй слова Калитки, сказані в діалозі з Параскою: «Пожалій скотину раз, вона тобі послуже десять раз... Іди пішки, Господь прийме твої труди і дасть тобі здоров'я» (ява XI). Які засоби комічного використано в репліці героя?
12. Охарактеризуй подружжя Калиток за їхніми репліками (дія друга).

1. Прочитай третю і четверту дії комедії.
2. Випиши приклади гумористичних фраз і сцен у п'єсі.

ДІЯ ТРЕТЯ

Декорація та ж.

ЯВА I

Герасим одягнутий лежить на лаві, спить; а потім Роман.

Герасим (*сонний, бормоче*). Став рибний! Риба все линина... лини, карасі... (*Стогне*).

Входить Роман.

Роман. Ого, батько сплять і досі. Що за знак? Чи не випили, буває, вчора? Тільки вони не охочі гулять, хіба хто могорича поставив, а на свої не будуть пить. Від своєї, кажуть, у грудях пухне. Навідаюсь потім, вчора приїхав пізно і не бачився ще з батьком. (*Виходе*).

Герасим (*сонний, бормоче, так бува в кошмарі*). Ва-ва-ва! О-о-о-ші! Го-ом, го-ом! (*Балака ясніше*). Кругом, кругом усе моє. (*Спить тихо, потім знову так саме*). Е-е-а-ам, а-а-ам. (*Говоре хутко*). Не дам, не дам, не дам! (*Стогне*). У-у-у! (*Схоплюється*). Господи, помилуй! (*Оглядається кругом*). Спав... Тьфу! Снилось, що кум гроші однімав. (*Витира ніт*). Аж упрів, так боровся, не давав. А робітники, мабуть, сплять. (*Біжить до дверей, одчиняє і кричить*). Хлопці, вставайте! Ченіга зайшла.

ЯВА II

Входе Роман.

Роман. Де там ченіга, вже сонце зійшло, давно всі на роботі.

Герасим. Ото диви, як заснув! Побудив усіх, а сам тільки прикурнув — і до цієї пори проспав. А ти ж чого це дома?

Роман. Підстовба¹ зламалась, та я заніс до коваля, а поки зварить — зайшов додому.

Герасим. Чорт на вас настачить, катюги, — залізо ламають! Чого ти так запізнився, мабуть, упівночі приїхав від Пузирів?

Роман. Та задержали.

Герасим. Ну-ну, розкажуй: як приймали, чим частували? Чи уподобались дівчата? Га?

Роман. У них були гості: пани якісь, офіцери.

¹ Підстовба (діал.) — деталь плуга.

Герасим. Хе-хе-хе! І ти рядом з панами, з офіцерами? Он куди Калитка заліз! Що то гроші!

Роман. Та мене, тату, у горниці¹ і не кликали, я на кухні й обідав.

Герасим. Оце гарно... А сто чортів їх матері — хазяйського сина і в хату не закликали! Ну, а Бонавентура ж що?

Роман. Бодай той Бонавентура сказився! Тільки під'їхав під крильце, а він зараз зіскочив з фургона й почав кумедію приставлять: вірші читає, по-турецькому, чи що, балака. Люде аж за животи беруться та регочуть, а він рад, що на посміх здався, та ще гірше! Тут вийшов і Пузир. Тож регоче і закликає його в хату. Бонавентура, показуючи на мене, каже: «Кличте ж і його, це Калитчин син — хазяїн гарний»... А Пузир одказує: «Голяк масті, чирва світить!»² Нехай, — каже, — розпряга коні та йде у застольну³, там і пообідає, у мене гості не такі, щоб рядом його посадити».

Герасим. Ах ти ж погань! Мужва репана! Давно лизала панам руки, за верству шапку скидала, а тепер розжилася, кумпанію з панами водить і зараз морду пиндючить перед своїм братом! Ах ти ж Пузир з горохом! Та я як позичав князеві гроші, то рядом сидів... Чого ж ти там zostався? Було б круть — і додому.

Роман. Ждав Бонавентури, думав свиней купити... Свині завідські, остроухі, гарні свині, я бачив.

Герасим. Та нехай їм чорт з їх завідськими свинями, коли вони самі гірш свиней.

Роман. Бачив я й дочок Пузиревих — ходили з охвицерами на проходку. Одягнені по-панячи й ходять з вихилясами — настоящі панночки.

Герасим. Чортзна-що, покручі! Роботи з неї ніякої, знаю я: все подай, все прийми, від дзеркала вірьовкою не відтягнеш, на двір — не то зимою, а й літом — виходе тільки на шпацир! На біса нам білоручки, дармоїди... Стривай лишень, хтось, либонь, під'їхав. (*Біжить до вікна*). Чи не кум Савка вернувся? І ноги затрусилась. Іди по своєму ділу.

Роман вийшов.

¹ *Горниці* (розм.) — гарно прибрана кімната.

² *Голяк масті, чирва світить!* — каламбур із термінів, що стосуються гри в карти: голяк — убога людина, масть — один із чотирьох розрядів у колоді карт, чирва — масть у картах — червоне серце; тут образно: біднякові скрізь невдача.

³ *Застольня* — місце для прислуги.

Ой Пузири! Глядіть, щоб ви не полопались, а замість вас Калитку розіпре грошвою... Отоді я вам покажу, як хазяйнувати! Я не буду панувати, ні! Як їв борщ та кашу, так і їстиму, як мазав чоботи дьохтем, так і мазатиму, а зате всю землю навкруги скуплю. Їдеш день — чия земля? Калитчина! Їдеш два — чия земля? Калитчина! Їдеш три — чия земля? Калитчина! Диханіє спирає... А скотини, а овець розведу — земля під товаром буде стогнати! Отоді і я скажу про Пузиря: голяк масті, чирва світить!

Входить Гершко, одягнений чисто, по-городському.

ЯВА III

Гершко і Герасим.

Гершко. Здрастуйте, Герасим Никодимович!

Герасим. Знову жид!.. А ти звідкіля знаєш, що мене звуть Герасим та ще й Никодимович?

Гершко. Хто ж не знає такого хазяїна... Всі знають.

Герасим. Невже всі? (*Набік*). От тобі й чирва світить. (*До Гершка*). А вас як звуть?

Гершко. Григорій Мойсеевич. (...)

Герасим. А чого ж ти приїхав до мене?

Гершко. Єсть гендель — хотіте купити землю?

Герасим. Оце спитав! Та чи єсть же на світі такий чоловік, щоб не хотів землі купити? Тут під боком межа з межею Смоквинова земля: неперепажана, ставок рибний — а! Та все лини та карасі — можна грошики лупити у городі.

Гершко. Ну, і ви хочете покупати цю землю?

Герасим. Ох, хочу, голубчику, хочу! І вдень, і вночі тільки про це й думаю... Одна біда — грошей не вистачає.

Гершко. Я можу вам допомогати покупати землю Смоквинова.

Герасим. Як? Грошей даси?

Гершко. Зачим гроші? Ми грошей не маємо, ми із розумом живемо.

Герасим. Як грошей нема, то й розуму Біг дасть.

Гершко. помиляєтесь, Герасим Никодимович, не так: як розум є — будуть гроші! Хе-хе-хе!

Герасим. А може, так. Ну, показуй же твій розум.

Гершко. Извольте, з нашим удовольством: Смоквинов позичає на удешевлення хазяйства п'ять тисяч! Хе-хе-хе! Яке там удешевлення? Пхі! Между прочого, мені досконально звесно, що він уже п'ять іменів проїв. Ну, добре, нехай собі їсть!.. Він любе смачно

їсти, а ви любите землю... Давайте йому п'ять тисячов під закладну, візьміть добрі проценти — і земля буде ваша.

Герасим. Яким побитом?

Гершко. А скудова він візьме заплатить долг, га? Скудова, я вас питаю? Земля заложена і перезаложена ув банк, прийде строк платити — її будуть продавати з аукціону, тоді ви приймете на себе банк — і земля ваша.

Герасим. Це виходить, я йому не позичу, а дам завдаток на землю і ще й процент візьму?

Гершко. Зараз видко комерчеську голову, з вами легко діло мати.

Герасим (*про себе*). Що ж його робить? Два діла збіглось докупи... Кума ще нема... Голова тріщить! (*До Гершка*). Треба подумати.

Гершко. Ви довго не думайте, бо до Смоквинова уже приїздив фактор купувати землю... (...)

Калитка торгується з Гершком, який пропонує за факторську послугу п'ятдесят карбованців спочатку і після закінчення справи — ще п'ятдесят. Герасим обурюється.

Гершко. Наш заробіток у год раз, треба пользоваться. (*Встає*). Не дасте ви, дасть Жолудь. Разлі міне не всьо равно — аби гроші.

Герасим. Аби гроші... Правда. Візьміть же тепер двадцять п'ять, а решту — як діло скінчиться, бо, ей, нема при собі! Хоч гарячим залізом печіть, не можу зараз більше дати.

Гершко. Ну, край. Давайте гроші; зараз поїду.

Герасим (*шука*). Отак! Тільки двадцять і знайшов... Зділайте милість, візьміть двадцять, а решту потім, за мною не пропаде.

Гершко. Ну що робить?.. Нічого з вами робить, давайте. (*Бере гроші*). Теперечки поїду прямо до Смоквинова. Ну, прощайте. Так через день-два?

Герасим. Найбільше, як через три.

Жид вийшов.

ЯВА IV

Герасим (*сам*). От збіглися діла докупи... Упустить землю Смоквинова, та ще у такі лапи, як у Жолудя, — гріх смертельний, все одно, що посиротить свою землю на віки вічні, бо від Жолудя вже не поживишся. А тут знову, як його упустить случай: дати п'ять, а взяти сто тисяч! Серце перестає битися, як подумаю: за п'ять — сто тисяч! Господи! Коли б тільки кум

благополучно розміняв, а тоді я й Гершка обманю, на біса мені його факторство здалося? Сам куплю у Смоквинова землю. Аби тільки гроші. А кума нема. А Господи, чого він бариться? Ну, що як кума арештували? От тобі й сто тисяч.

Входе Савка.

Кум! Слава Богу, діждався... думав — умру. Що?..

ЯВА V

Савка і Герасим.

Савка розповідає Герасимові, як він обмінював так звані фальшиві гроші на справжні: спочатку в трактирі у Кукленчихи, потім у Лошкаря, у казначействі.

Герасим (*цілує*). Сьогодні увечері у нас буде сто тисяч!

Савка. А у мене тільки десять!

Герасим. Куме! Я подарую вам ті сто рублів! (*Вийма запродажно і рве*). От вам запродажні! Погуляймо ж трохи, а увечері, куме, як смеркне, — на вокзал... А знаєте, треба щось видумати, яку-небудь причину нашій гульні — щоб не догадались, була. Я ніколи не гуляю, щоб не було підозріння. А от що: засватаю я Романа на Мотрі — от і буде причина нашій гульні. (*Гука*). Параско! Мотря! Роман! А ідіть сюди!

ЯВА VI

Ті ж, Мотря, Параска й Роман.

Герасим. Випий, стара.

Параска. Що це з ним? (*П'є*). Будьте здорові!

Герасим. Обідив Пузир Романа! Не закликав у хату, так я женою Романа на Мотрі. Мотре, підеш за Романа?

Мотря. Атож!

Герасим. Стара, що ти скажеш?

Параска. Я рада, що ти мене послухав! Такої невістки пошукать.

Герасим. А ти, Романе?

Роман. Спасибі вам, тату, що ви уважили мою просьбу.

Герасим. А ви, куме?

Савка. Я? (*Співає*).

Ой куме, куме, добра горілка —
Вип'ємо, куме, ще й з понеділка!

Герасим. Підтягуйте!

Савка. Складемося, куме, грошей по сорок —
Вип'ємо, куме, ще й у вівторок.

Герасим частує.

Добра горілка, краща від меду —
Вип'ємо, куме, ще й у середу.
Продаймо, куме, миски та ложки —
Вип'ємо, куме, ще й в четвер трошки.
Продаймо, куме, рябу телицю —
Вип'ємо, куме, ще й у п'ятницю.
Покиньмо, куме, всяку роботу,
Вип'ємо, куме, ще й у суботу.
Покиньмо, куме, всяке діло,
Вип'ємо, куме, ще й у неділю.
Од понеділка до понеділка
Вип'ємо, куме, — добра горілка!

Гуляй, душа, без кунтуша!

Завіса

1. Романа посадили в Пузиря обідати
 - А** на подвір'ї
 - Б** у горниці
 - В** поруч з панами, офіцерами
 - Г** на кухні, у застольні
2. Репліку «Ах ти ж погань! Мужва репана! Давно лизала панам руки, за верству шапку скидала, а тепер розжилася, кумпанію з панами водить і зараз морду пиндючить перед своїм братом!» сказав
 - А** Калитка про Пузиря
 - Б** Савка про Калитку
 - В** Пузир про Калитку
 - Г** Калитка про Жолудя
3. Установи відповідність між героями та їхніми репліками

1 Герасим	А Я рада, що ти мене послухав! Такої невістки пошукать	<table border="1" style="border-collapse: collapse; width: 40px;"> <tr><td>1</td></tr> <tr><td>2</td></tr> <tr><td>3</td></tr> <tr><td>4</td></tr> </table>	1	2	3	4
1						
2						
3						
4						
2 Роман	Б Ми грошей не маємо, ми із розумом живемо	<table border="1" style="border-collapse: collapse; width: 40px;"> <tr><td>1</td></tr> <tr><td>2</td></tr> <tr><td>3</td></tr> <tr><td>4</td></tr> </table>	1	2	3	4
1						
2						
3						
4						
3 Гершко	В А у мене тільки десять!	<table border="1" style="border-collapse: collapse; width: 40px;"> <tr><td>1</td></tr> <tr><td>2</td></tr> <tr><td>3</td></tr> <tr><td>4</td></tr> </table>	1	2	3	4
1						
2						
3						
4						
4 Параска	Г Ой Пузирі! Глядіть, щоб ви не полопались, а замість вас Калитку розіпре грошвою... Г Одягнені по-панячи й ходять з вихилисами — настоящі панночки	<table border="1" style="border-collapse: collapse; width: 40px;"> <tr><td>1</td></tr> <tr><td>2</td></tr> <tr><td>3</td></tr> <tr><td>4</td></tr> </table>	1	2	3	4
1						
2						
3						
4						

4. Зверни увагу на те, що в першій репліці Романа (ява І) син називає батька на «Ви»: «батько сплять і досі»; «вони не охочі гулять». Що тобі відомо про таку форму звертання в українських родинах?
5. Прочитай яву ІІ про гостювання Романа в Пузиря за ролями. Прокоментуй, як зреагував Калитка на зневажливе ставлення поміщика до свого сина.
6. Як характеризує Герасима Калитку його внутрішній монолог: «Я не буду панувати, ні! Як їв борщ та кашу, так і їстиму, як мазав чоботи дьохтем, так і мазатиму, а зате всю землю навкруги скуплю. Їдеш день — чия земля? Калитчина! Їдеш два — чия земля? Калитчина! Їдеш три — чия земля? Калитчина! Диханіє спирає...»?
7. У якому значенні Калитка вживає вислів «От тобі й чирва світить!» — частину фрази, яка повторюється в тексті двічі: «Голяк масті — чирва світить!» — під час розмови з фактором Гершком?
8. Про що свідчить той факт, що Герасим Калитка погоджується на сумнівну пропозицію Гершка — дати «п'ять тисяч під закладну» за землю поміщикові Смоквинову і взяти з нього «добрі проценти»?
9. Прочитай внутрішній монолог головного героя (ява ІV). Якими синтаксичними засобами передав драматург тривожний стан душі Калитки, його сумніви, як поводитися в ситуації, що склалася?
10. Як ти вважаєш, чому батько різко змінив думку щодо одруження сина Романа й наймички Мотрі?

11. Вислови роздум про проблему розподілу землі в сучасній Україні. Чи можна сказати, що знаменитий монолог Герасима Калитки про землю актуальний і нині?
12. Попрацюй у творчих групах. Пригадай із попередніх класів засоби гумору та сатири, прочитай про них на с. 368 підручника.
Відшукай у тексті п'єси та прокоментуй такі засоби творення комічного: а) згрубілі коментарі; б) прагнення дійової особи показати себе не тим, ким вона є насправді; в) надання предмету зображення невластивих йому рис; г) уживання жартівливих народних прислів'їв; г) урочистий тон при зображенні буденного; д) змішання різних стилів.
Зроби висновок, завдяки яким засобам драматург досягає комічного ефекту твору.

1. Запиши результати дослідження «Засоби гумору в комедії І. Карпенка-Карого "Сто тисяч"» у робочий зошит.
2. Випиши з тексту роздуми Герасима Калитки про землю в зошит.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Роман спілкується з Мотрею. Він потрапляє в комічну ситуацію, коли хотів поцілувати Мотрю, а виявилось, що це Гершко, якому здається, що на нього напали розбійники. Параска дивується зміні настроїв чоловіка, його незрозумілій веселості. Мотря теж здивована змінами в діях Калитки.

ЯВА VII

Входить тихо Герасим, а за ним Савка,
несе на плечах здоровий мішок з кожі.

Герасим. Ідть же ви, куме, розпряжіть коней і поставте їх біля фургона.

Савка. Ходім удвох.

Герасим. От тобі й маєш!.. А хто ж буде біля грошей?

Савка. Хіба ж їх хто візьме тут?

Герасим. Е, куме, на гріх майстра нема! Краще я тут поси-
дю — береженого й Бог береже.

Савка. І одходить од грошей не хочеться, так би й держав-
ся за мішок. (*Вийшов*).

ЯВА VIII

Герасим сам. Світить свічку, засвітив, поставив,
глянув на мішок, поцілував його.

Герасим. Отепер Пузир нехай скаже: голяк масті, чирва
світить! Ще поміряємось — хто голяк. Він думає, що дуже ро-
зумний. Ні, братіку, потягайся ще зо мною. Хе-хе-хе! Я не то
що, я й жида сьогодні обманив; поки мішок розшили — дзвінок,
він вийняв пачку, глянув я на неї — гроші... всередині колотить-
ся, а сам думаю, як би його обманить; другий дзвінок — жид за-
шамотався, бере мішок, не дає... «Давай гроші», — каже. Слово
за слово, а тут — третій; я тоді йому тиць замість п'ятьох та
тільки три тисячі. Ха-ха-ха! Отак ушквар! А він, не лічивши,
прямо в вагон. (...)

ЯВА X

Герасим, а потім Савка.

Герасим. От цікаве бісове насіння, так і загляда, а жидом
перелякала на смерть... Жолудь землю перекупує!.. Ха-ха-ха!

Завтра чуть світ однесу йому гроші, переплатю по десять рублів на десятині, а не попусту, щоб Жолудь купив.

Входе Савка.

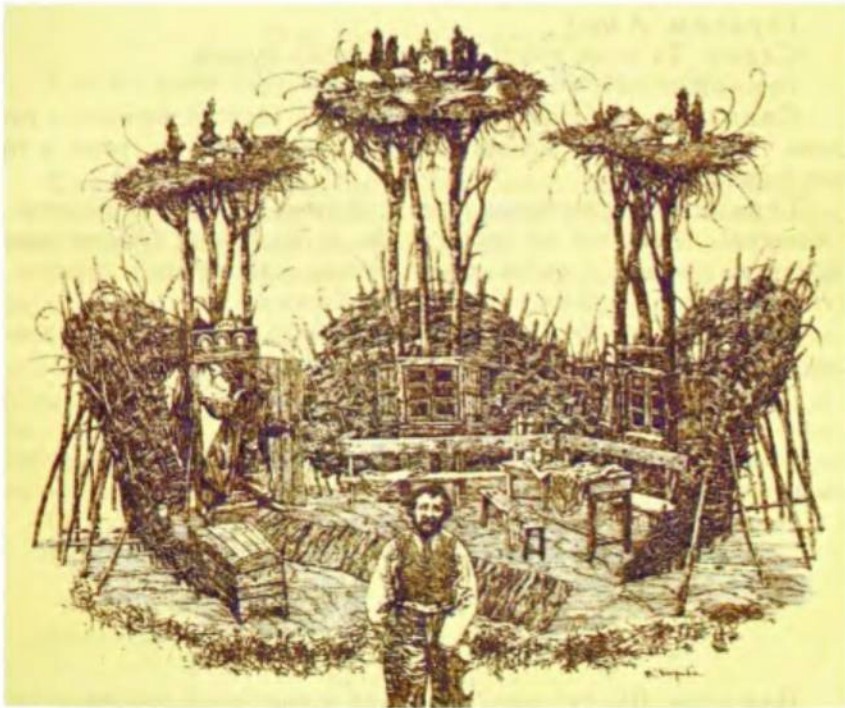
Савка. Ну, куме, нігде нічирк! Давайте мені моє, та, поки глуха північ, я собі піду.

Герасим. Куме, де ви дінете таку силу грошей? Нехай у мене будуть на схові.

Савка. Ні, так не буде! Я знайду, де своє сховати, а ви ховайте своє.

Герасим. Візьміть собі яку тисячу, бо зараз попадемося, а решту — через год.

Савка. Куме!.. Давайте моє мені... З мене печінка мало не витрусилась, поки це діло скінчилось, та щоб я не мав у руках свого заробітку, а заглядав вам у вічі, як цуцик? Вам цього хочеться, я знаю вас добре, бачу, куди ви гнете, але гляньте сюди! (Вийма ніж з-за халяви). Бачите? Не розпалюйте ж мене, бо тут вам і амінь, коли почнете крутити.

Декорація В. Бариви до вистави «Сто тисяч»

Герасим (*вийма з-за хляви ніж*). А ви думаєте, що я без запасу? Ха-ха-ха! Тільки, знаєте, це все чортзна-що! (*Хова ножа*). Це я для дороги мав... здіймайте лиш свиту, закривайте вікно, та будемо ділитися...

Закривають вікна свитами.

Я хотів як краще, бо у вас ніколи грошей не було, то зараз що-небудь і виявиться... а коли ви так боїтесь, то беріть собі, Бог з вами.

Савка. Не журіться, я зумію заховати, аби було що. (*Підходить до мішка*).

Герасим. То вам п'ять тисяч?

Савка. Десять... десять... кажу вам, десять... не розпалюйте мене!

Герасим. Та не кричіть-бо! Беріть, беріть десять... (*Набік*). Щоб тебе за печінку взяло. (*Вийма з мішка пачки по тисячі, навхрест оперезані бумагою, а кум розгляда*). Оце одна, а це друга, а це третя...

Савка. Стривайте... куме, гляньте...

Герасим. А що?

Савка. Та це не гроші, це чистісенька бумага.

Герасим. Як?!

Савка. Чиста бумага! От так машину підвела жидівська голова, тільки на трьох пачках спереду і ззаду наклеєні гроші, а то все чиста бумага.

Герасим (*хвата пачки одну за другою, перегляда*). Бумага!.. Обманив!.. Куме, він же гроші давав, я сам бачив! (*Хвата знов бумажки, розрива і кида*). Сама бумага... чистісенька бумага!.. (*Несамовито*). Ха-ха-ха!.. Сто тисяч!! Ха-ха-ха!

Савка. От же збожеволіє! Куме, заспокойтесь; що з воза впало, те пропало.

Герасим озирається, хватає пояс на лаві і біжить з хати.

Куме, куме! Куди ви? Господь з вами! Схаменіться, що з воза впало, те пропало.

Входе Параска.

ЯВА XI

Савка і Параска.

Параска. Що тут таке? Боже мій милостивий, кажіть, куме, куди він побіг, чого він так галаснув?

Савка. Сором признаться. Гляньте: оце добро ми купили за п'ять тисяч.

Параска. Як?

Савка. Так. Обманив жид: дав чистих бумажок замість грошей. А може, то й не жид був, може, нечиста сила перекинулась в жиди і отуманила нас так, що ми не роздивились і прийняли бумагу чисту за гроші.

Параска. А Господи, Господи! Бач, яке нещастя скоїлось; чула моя душа, що з ним щось недобре діється. Та чого ж він побіг?

Савка. Я й сам до пам'яті ніяк не прийду, всередині все колотиться.

Голос копача: «Поможіть, рятуйте!»

Чуєте? Хтось кричить!..

Параска. Ох, куме, голубчику, у мене й руки, і ноги тремтять — ходім.

ЯВА XII

Ті ж, копач і Герасим.

Копач (*несе Герасима на плечах*). Та допоможіть-бо!

Помагають і кладуть Герасима на ліжко.

Параска. Що з ним, що з ним, скажіть на милість Божу?

Копач. Це, я вам скажу, реприманд!¹ Качайте його, отак, отак! (*Качає Герасима*). Ну, реприманд!

Параска. Та що воно? Що? Ради Бога, скажіть, що то за болість така?

Копач. Та яка там болість! Стривайте, я розкажу, а ви тим часом тріть груди, добре тріть. Так, так... Ви мене слухайте... стоп! (*Прислухається до серця*). Тріть, тріть, тріть... Опит — велике діло... Серце наче ворухиться... А-а. Та й перелякав же ти мене, Никодимович, мало не вмер від страху, ну й йому б не жить на світі, якби не мій опит.

Савка. Кажіть, що трапилось?

Копач. Все по порядку — коло одного центра. Ножа!

Дають ножа.

Івановна, лийте йому води ложкою в рот.

Наливають води.

¹ *Реприманд* — тут: короткий вставний номер у цирку.

Ковтнув, ей-богу, ковтнув. Не журіться! Щастя маєте, що я ліг в клуні спать... Ліг, знаєте, я в клуні спать, і так мене один предмет заняв, що я й задрімав з думкою про нього; коли це сниться мені, що Роман позабирав копили кам'яні, — пам'ятаєте? Я вам розказував! Що на Боковеньці! Позабирив ті копили та й повісив надо мною їх. Тільки що оце сниться, аж щось мене по носі чирк, чирк... я рукою лапнув вгору, піймав за ногу, нога гойднулась, задригала і вирвалась, та як захарчить. Я схопився мов несамовитий, але зараз опам'ятався, запалив сірничок, дивлюся — і в очах потемніло! На перекладині висить Никодимович.

Параска. Боже мій, Боже, яке тяжке нещастя!

Копач. Но! Опит — велике діло! Я зараз виїняв перочинний ніж і перерізав пояса... і Никодимович упав на землю. Гляньте — дише.

Герасим поворушився і спазматично
в себе потягнув воздух.

Підводьте, підводьте.

Підводять Герасима, він ще потягнув у себе воздух
і ніби позіхає, дрижить і витирає піт.

Параска *(плаче)*. Старий, старий!

Герасим. Де я? *(Спазми)*.

Копач. Пийте воду. *(Подає)*.

Герасим п'є.

Що з вами? Що це ви вигадали?

Савка. Та годі, куме! Буде здоров'я — будуть і гроші, а я навіть від них одрікаюсь, ніколи в світі не буду хотіть більше, ніж Бог дає. Такої пригоди ніколи не ждав.

Копач. Які гроші?

Савка. Он гляньте, як нас обманили.

Копач. А-а! Зразу догадався! Опит — велике діло! На тім тижні в городі була така сама okazія! І багато видаурили?

Савка. П'ять тисяч...

Герасим *(захльобується воздухом)*. Ой... ой!..

Копач. Бризкайте водою.

Бризкають. Герасим піднімається.

Та годі вам, Никодимовичу, убиваться. Заспокойтесь нащот грошей! От поїдемо на Боковеньку, там є гроші, там є сила грошей, вірте, що достанем. Мені само провіденіє указує цей путь...

Примети які: скала, копил — так і копил — так, а посередині — кам'яна фігура... не я буду...

Герасим. Обікрали... ограбили... Пропала земля Смоквинова! Нащо ви мене зняли з віршовки? Краще смерть, ніж така потеря! (Ридає).

Завіса

Зауваж

Іван Карпенко-Карий дає своїм героям красномовні прізвища: Калитка — гаманець із грішми; Пузир — виріб із тонкої гуми, який при надуванні може луснути; Бонаventura — прізвище античного філософа, який відзначався красномовністю та афористичністю висловлювань, що підсилюють головну ідею трагікомедії. До речі, первісна назва п'єси «Сто тисяч» — «Гроші», так можна назвати головну сюжетну лінію: влада грошей у людському суспільстві, що веде до морального звиродніння стяжателя, людини, одержимої ненаситною жадобою збагачення.

- Герасим Калитка, замість п'яти тисяч, віддав у поїзді Невідомому
 - сто тисяч
 - три тисячі
 - одну тисячу
 - десять тисяч
- Калитку від смерті врятував
 - Бонаventura
 - Роман
 - Савка
 - про це в тексті не сказано
- Установи відповідність між народними прислів'ями та героями, які їх сказали

1 Савка	А Опит — велике діло
2 Герасим	Б На гріх майстра нема
3 Бонаventura	В Що з воза впало, те пропало
4 Роман	Г Хватають, як на зарванській вулиці
	Г Рад, що на посміх здався

1	
2	
3	
4	

- Чи насправді Калитка обдурив Невідомого під час обміну фальшивих грошей у вагоні? Обґрунтуй свою відповідь.
- У чому, по-твоєму, трагікомізм ситуації, коли Герасим і Савка стерегли гроші в мішку?

6. До яких роздумів спонукають слова Савки: «Буде здоров'я — будуть і гроші, а я навіки від них одрікаюсь, ніколи у світі не буду хотіть більше, ніж Бог дає»?
7. Тип «скупого» давно відомий у літературі. Це скупий у Мольєра, Скупий лицар у Пушкіна, Плюшкін — у Гоголя, Гобсек — у Бальзака, з образами яких ти ознайомишся у старшій школі. Поміркуй, як змальовано образ українського «скупого» в п'єсі І. Карпенка-Карого «Сто тисяч».
8. Який епізод у творі має трагікомічний зміст? Як ти ставишся до головного героя комедії — Герасима Калитки?
9. Поясни роль прізвищ героїв у рокритті ідеї комедії.
10. Узагальни, які проблеми порушує І. Карпенко-Карий у творі «Сто тисяч».

11. Перекажи, хто і як врятував Герасима Калитку.
12. Візьми участь у дискусії про бездуховність людини, про абсурдність дій героїв п'єси через власну скупість, сенс людського життя.

Склади план характеристики Герасима Калитки.

- Я знаю найголовніші відомості про видатного українського драматурга Івана Карпенка-Карого, умію розповідати про його життя і творчість.
- Я вмію визначати основні засоби змалювання образу Герасима Калитки, характеризувати його та інших дійових осіб.
- Я розумію актуальність проблем комедії для сучасного життя.
- Я можу дискутувати про бездуховність людини, про сенс людського життя та інші думки, викликані прочитаним твором.
- Я вмію робити власні висновки та узагальнення.
- Я усвідомлюю те, що бездуховність — прояв зла в житті людини.

З УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ

Пісня волі, споетизованої, може, у дні лихоліття,
чаруючим акордом лунала в серцях молоді,
поривала її туди, де ще не чуть кайданів,
скованих на людей людьми.

Михайло Коцюбинський

МИХАЙЛО КОЦЮБІНСЬКИЙ (1864–1913)

*Письменник, перекладач, громадський діяч.
Відомі твори: повісті «Fata morgana»,
«Тіні забутих предків»;
новели «Intermezzo», «Подарунок
на іменини», «Коні не винні»;
оповідання «Дорогою ціною», «Харитя»,
«Ялинка», «Маленький грішник»*

Михайло Михайлович Коцюбинський народився 17 вересня 1864 р. у м. Вінниці в сім'ї дрібного службовця. Його дитинство та юність пройшли в містечках і селах Поділля, куди батька переводили по службі.

Своїм вихованням М. Коцюбинський завдячував матері. В автобіографії письменник згадував, що вона допомогла йому сформувати вишуканий естетичний смак, «тонку й глибоку душевну організацію» та «любов і розуміння природи».

Михайло здобував освіту в Барській початковій школі, Шаргородському духовному училищі. Навчався добре, готував уроки краще за інших, був уважним, дуже старанним, не за роками серйозним і товариським. Захоплювався українськими народними піснями. Особливе враження на нього справляли лірники й бандуристи, яких часто запрошувала мати. Багато пісень, записаних від них, хлопець інсценував і за їхніми сюжетами разом із ровесниками ставив вистави. У дев'ять років почав писати пісні та вірші, у яких наслідував народну лірику.

*М. Коцюбинський.
70-і роки XIX ст. Фото*

Через тяжке матеріальне становище сім'ї юнакові не вдалося продовжити навчання. Він склав екстерном іспит при Вінницькому реальному училищі на звання народного вчителя, займався самоосвітою.

Після смерті батька турбота про велику родину важким тягарем лягла на плечі Михайла. Йому довелося працювати приватним учителем, щоб утримувати сім'ю.

Літературним дебютом М. Коцюбинського стали дитячі оповідання «Харитя», «Ялинка», «Маленький грішник», відомі тобі ще з молодших класів.

Пізніше письменник жив і працював у Молдавії та Криму, у Житомирі, в Італії на острові Капрі, у с. Криворівні на Прикарпатті. Михайло Коцюбинський подорожував країнами Центральної та Західної Європи, відвідав Австрію, Німеччину, Італію, Швейцарію. З 1898 р. переїхав до Чернігова, де й проживав до смерті — 25 квітня 1913 р. Письменника поховали у Чернігові на Болдиній горі — його улюбленому місці відпочинку.

Михайло Коцюбинський залишив велику кількість новел, оповідань, повістей. Своєю самобутньою працею він високо підвищив престиж українського художнього слова.

До речі...

Михайлик Коцюбинський був повновидим, невисоким на зріст хлопчиком, з темним, трохи кучерявим волоссям, завжди чепурний і чисто вдягнений. До товаришів ставився гарно, до всіх однаково уважно.

За спогадами дочки Ірини, «батько був улюбленцем усієї родини. Його ніжна чутлива натура притягувала до себе любов усіх. Він завжди одягався з особливим смаком. Широкопола капрійська панاما кидала тінь на засмагле високе чоло, під яким завжди билась думка».

Зауваж

Великої популярності серед екранізованих творів Михайла Коцюбинського набув художній фільм кіностудії імені О. Довженка «Дорогою ціною» Марка Донського за однойменною повістю прозаїка. Британська академія кіно визнала його найкращою зарубіжною картиною наприкінці 50-х років ХХ ст. Останній твір письменника «Тині забутих предків» надихнув кінорежисера Сергія Параджанова на створення чудового фільму, який уразив увесь світ.

ДОРОГОЮ ЦІНОЮ

(Скорочено)

Діялося це в тридцятих роках минулого століття. Українське поспільство, поборене в класовій боротьбі, з ярмом панцизничної неволі на шиї, тягло свою долю з глухим ремством. То не віл був у ярмі, звичайний господарський віл, якого паша й спочинок могли зробити щасливим: ярмо було накладене на шию дикому

турові, загнаному, знесиленому, але овіяному ще степовим вітром, із не втраченим іще смаком волі, широких просторів. Він ішов у ярмі, скорившись силі, хоч часом із гніву очі йому наливалися кров'ю, і тоді він хвищав ногами і наставляв роги...

Вільний дух народу ще тлів під попелом неволі. Свіжі традиції волі, такі свіжі, що часом трудно було відрізнити сьогодні од вчора, підтримували жевріючу під попелом іскру. Старше покоління, свідок іншого життя, показувало ще на долонях мозолі від шаблі, піднятої в оборону народних і людських прав. Пісня волі, споектизованої, може, у дні лихоліття, чаруючим акордом лунала в серцях молоді, поривала її туди, де ще не чуть кайданів, скованих на людей людьми. На широкі бессарабські степи, вільні, без пана й панщини, рвалась гаряча уява й тягла за собою сотки й тисячі...

От хоч би там, за Дунаєм, гей, там, за Дунаєм!.. (...)

Ярами, коритами висхлих річок, лісовими нетрями, прикриваючись нічною темрявою, ховаючись, мов од дикого звіра, тікало од пана і панщини все, що не заплісніло в неволі, не втратило ще живої душі, тікало, щоб здобути собі те, за що предки виймали шаблі з піхов або ставали до бою з кіллями та вилами...

А тим часом ворог не дрімав.

Власники душ, повернених у робуче бидло, записаних у господарський інвентар дідича разом із волами й кінями, найбільш боялись того неспокійного, вільнолюбного духу народного, бо його ніяк не можна було припасувати до панських інтересів, погодити з незмірними скарбами, які давала панові оброблена хлопом українська земля. Віковічна боротьба двох станів — панського й мужичого, боротьба хронічна, що часом приймала гострі форми і бурею проносилась над нещасним краєм, — ніколи не кінчалась, ба й не могла скінчитися, хоч пан переміг. Ще недавно, умившись в Умані власною кров'ю і накидавши в Кодні стіжок гайдамацьких голів, пан смакував перемогу, пильно обороняючи свої права на живий робочий інвентар — хлопа.

Хлоп протестував, хлоп тікав на вільні землі, рятуючись, як міг, од панщини, лишаючи на рідній землі все дороге, усе миле його серцю.

Але й там, далеко від рідних осель, настигала його панська рука. (...) На півдні Бессарабії, од бистрого Пруту, по лівім боці Дунаю, аж ген до моря стояло на чатах військо і заслоняло волю, що там, за широким Дунаєм, за зеленими прибережними вербами, синіла десь у чужій країні...

Голову втікача оцінено. За кожного спійманого прибережні козаки діставали плату. Сотки, тисячі нещасних попадалися до рук козакам — і мусили випити гірку до краю. Лиха доля чекала

втікача: його оддавано в некрути, засилано на Сибір, катовано канчуками, тавровано, мов худобу, або з оголеною напівголовою, збитого, збасаманеного, одсилано в кайданах назад до пана, знов у неволю, на панщину...

Чого він міг сподіватися вдома від пана?

А проте, мов талії води під теплим подихом весни, річкою текло вкраїнське селянство туди, де хоч дорогою ціною можна здобути бажану волю, а ні — то полягти кістками на вічний спочинок...

I

— То ти, Остапе?

— Я, Соломіє...

— Що ж воно буде?

— А що ж буде?.. Хай воно загориться без вогню й диму... Втечу... Піду за Дунай, може, ще там люди не пособачились... От бачиш — сакви¹... Бувай здорова, Соломіє...

— Тікаєш... покидаєш мене... І отсе я лишуся сама з тим осоружним чоловіком... Ні, тікай, тікай, Остапе... Коли б ти знав, що робиться у горницях: пан біга по хаті, мов скажений. «Бунтар, — кричить, — гайдамака! Він мені людей баламутить!..» Покликав осавулу: «Веди мені зараз Остапа Мандрику...»

— Так...

— «З живого шкуру здеру, чисто оббілюю²... Я ж йому пригадаю, гайдамаці, Кодню...»

— Так...

— «У некрути, — каже, — оддам...» А паня біла, біла, трясця трясця її, а вона руки заломила та: «Ромцю, каже, тікаймо звідси, бо ті хлопці заб'ють нас, як мого дідуся в Умані...» Тікай, Остапе, тікай, серце... Спіймають — катуватимуть нелюди, живого не пустять...

— Враг його бери... Не так мені страшно ляха, як злість бере на наших людей: застромив віл шию в ярмо та й байдуже йому, тягне, хоч ти що... Ех, піду, де воля, де інші люди... Бувай здорова, Соломіє...

— Перелазь, хоч попрощаємося.

Остап перекинув через тин, за яким стояла Соломія, сакви і сп'явся на тин. На нічному зоряному небі виткнулась ставна парубоча постать і зникла по хвилі в густих бур'янах по той бік тину.

— Ну, та й кропива ж тут, чисто попівся. Де ти, Соломіє? Поночі й не видно.

¹ *Сакви* — дві з'єднані одним полотнищем торби, які перекладають через плече на груди й спину або через спину коня, осла.

² *Оббілювати* — обробити тушу забитої тварини (зняти шкуру); тут: дуже сильно побити, закатувати.

— Ось я... — і перед Остапом зачорніла велика, як на доброго мужика, постать. — Ходім до ставка, посидимо під вербами. (...)

Остап із Соломією сіли під вербою, але їм не говорилося. Події, що несподівано привели їх до розлуки, ба й невідома будущина, яка кинула вже свою тінь на душу, збіглися у цей мент до купи і мов замулили глибину сердечну. Говорити мало — що скажеш кількома словами?... Говорити ширше — навіщо? Не полегша на серці, не одміниться доля... Та й ніколи вже... пора рушати.

— Ти ж кудю подасися, Остапе?

— Та мені аби на Чорний шлях, а там уже якось воно буде... там напутять уже...

— Ну, то не йди, голубе, селом, щоб не побачив хто... Я тебе духом перехоплю човном на той бік, а там чагарником, полем — та й вийдеш на шлях. Так безпечніше буде.

Соломія підійшла до ставка, скочила в човен і почала шарити на днищі.

— Капосний дід, одніс весло в катрягу¹... Ну, та дарма — обійдемось.

Одним зручним скоком Соломія опинилась на березі і з такою легкістю витягла з тину коляку, мовби то була застромлена дитиною ломачка.

Остап сів у човен, і Соломія одіпхнулась од берега. Човен плавко загойдався на воді, а далі тихо й рівно посунув по воді над зорями, що тремтіли на дні блакитної безодні. Соломія з тихим смутком дивилась на Остапа й чула, як по її виду котилась сльоза за сльозою. Вони мовчали. (...)

Чорний панський гай потиху одсувався назад, закутуючись волокнуватими пасмами білого туману. (...)

¹ Катря́га, катра́га (розм.) — дерев'яний курінь на пасіці.

Остап скочив на берег, легким рухом закинув на плечі сакви і незабаром зник у чагарнику, а на човні, як велетенська чавунна постать, іще довго стояла Соломія, спершись на кіл та вдивляючись у чагарник, де разом з Остапом зникало її щастя.

Остап ішов навпростець, минаючи вузькі, криві стежки, протоптані товаром і пастухами. (...) Одійшовши кілька гонів, Остап зупинився й озирнувся. Невиразною чорною плямою лежало сонне село у видолінку, і тільки в корчмі ясно світилось одиноким віконцем й приковувало до себе Остапів погляд. Се одиноким світлом серед сонного села було немов останнім «прощай» рідного закутка, ниткою, що в'язала його з батьківщиною, з усім близьким. Але за хвилину віконце згасло, і Остап почув, як разом із зниклим світлом у його серці щось урвалось і село геть одсунулось од його. Остап непомітно для себе зітхнув і рушив далі.

Чи то під впливом прощання й Соломіїних сліз, чи внаслідок реакції по пережитих турботах, його обгорнув жаль. Чого саме було жаль, він не міг би сказати, та й не думав про те. Так, просто жаль стис за серце, підступив до горла. Якесь струнка сердечна бренькнула, зачеплена тим жалем, а з чагарів та з нив, таких рідних і милих — він се почув зразу, — натовпом зниклись давні згадки дитинства, неясні, невиразні, але вимагаючі частини серця для землі, яку він покидав тепер навіки, може.

Кожен кущик, горбок, долинка, кожна стежечка — усе се було йому знайоме, промовляло до його. Тут, у товаристві однолітків-пастушків, заводив він безконечні грища. Тут він пас панську худобу. Панську! Тим-то й ба, що панську. Та й хіба він сам за весь свій двадцятилітній вік не був лишень панською худобою? Хіба його батько, мати, Соломія, навіть дідусь його, що ходив у Січ, а потім різав панів в Умані, — хіба ж вони не стали такою худобою?... Коли б вони не були панським товаром, то не міг би пан розлучити його із Соломією та силою оддати її за свого хурмана¹, не міг би сивого дідуся катувати на стайні нагаями... не похвалявся б оббілювати Остапа за сміливе слово.

— Оббілуєш... — злорадно осміхнувся Остап до себе. — Шукай вітра в полі... (...)

Коли б хоч дідусеві нічого не сталося через його... Та що йому станеться? Він уже старий, не сьогодні-завтра покладуть у яму... На згадку про діда Остап почув щось тепле у грудях. Ті билиці-казки про Січ, козацтво, про боротьбу з панами за волю, яких він слухав, затаївши дух і не зводячи розжеврілого ока з уст дідових, будили в дитячій голові химерні мрії, вояцький запал. Не раз

¹ Хурман (заст., розм.) — візник.

телята й вівці, спокійно пощипуючи травичку в чагарнику, були свідками козацьких нападів або уманської різни, виконаної підпасачами під проводом Остаповим. Воля, воля і воля! Се чарівне слово, споетизоване столітнім дідом, розпалювало кров у хлопця, а дедалі, з літами, під впливом витворених панщиною умов, прибирало більш конкретну форму, глибше значення. Народ стогнав у неволі, але стогнав потай, не протестуючи, і коли Остап, вихований дідом у давніх традиціях, здіймав річ про те, що пора вже висунути шию з панського ярма, люди спочували¹ йому, але далі спочуття діло не йшло. Знайшлися навіть такі, що вклали панові в уха бунтівничі речі молодика — і от тепер Остап, скривджений і цькований, мусив кинути рідний край. (...)

Тим часом темна блакить нічного неба почала потроху бліднути. Зі сходу дихнув вітрець і овіяв Остапа. І враз Остапові зробилось весело і легко. Він почувся на волі. Молода невитрачена сила хвилею вдарила в груди, розлилась по всіх жилах, запрохалась на волю... Остап зірвався на рівні ноги і не пішов, а побіг далі. Йому хотілось гукнути на всі легені словами пісні або хоч крикнути, взяти отак щось у руки — велике, міцне — і зламати його. Але він здержався.

Він ішов тепер прудко, сильно вимахуючи ціпком, мов усю силу свою молодечу вкладав і в ту ходу, і в рухи, а думки одна за одною, як на крилах, летіли все наперед. Не так думки, як уява. Уявляється йому Дунай, широкий-широкий — ну, як Дунай широкий. За Дунаєм — Січ. Басують під козацтвом коні, мов змії ті, повигинали шиї... Козацтво — як мак... Жупан червоний, вус чорний, довгий, при боці шабляка. Попереду... попереду — Остап. Кінь під ним гарячий, вороний, той, що в пана лишився на стайні; одіж із щирого срібла-злата, шабля довжезна. Він оповіда козакам, за віщо пан хотів його оббілувати, яка повелась тепер у них неволя в Уманщині, що треба піти і визволити народ із неволі, потішити на старість дідуся і одняти Соломію від її чоловіка, бо вона не хурмана панового, а його, Остапа, кохає... Козаки вклоняються йому, пускають із копита коні, кидаються в Дунай, перепливають його, а далі мчаться — Остап попереду — через луки й поля до них у село, в Уманщину... Чи бачиш, Соломіє?... (...)

Остап вийшов на шлях і озирнувся. Оддалеки щось манячіло на шляху, немов який подорожній, з клунками на плечах, плентався шляхом од села. (...) Тільки Остап звернув із дороги, як йому причулося, що щось немов гукає. Він озирнувся: прискорюючи ходу, подорожній махав на нього рукою, бажаючи, очевидно, спинити його. Що за мара? Першою думкою в Остапа було

¹ *Спочувати* — співчувати.

тікати. Але зваживши, що поки він один на один, — жахатися нічого, Остап зупинився, очікуючи й вдивляючись у подорожнього. (...)

Був то молодий, безвусий парубок, міцно збудований, у високій сивій кучмі, короткій чугайнці¹ і з довгим ціпком. Остапові було чудно, що парубок немов осміхався, але коли той наблизився і привітався до нього, Остап із несподіванки скрикнув:

— Соломіє!.. Чи ти здуріла?

— Може, й здуріла... — сміялася Соломія.

— Пек тобі, маро... Чисто парубок... Куди ти й по що?

— За Дунай, у Січ із тобою... Приймаєш товариша чи не приймаєш?

— Чи ти знавісніла, молодице, чи тебе нині жарт узявся?..

— Які там жарти... Скоро ти пішов, я як стала на човні, так і задубіла. Холодна, холодна, мов завмерла!.. Далі прокинулась і чую, що все мені противне, все гидке: і чоловік, і панщина, і життя моє безщасне... Пропadaй воно все пропадом... Піду і я світ за очі... Уже ж за тобою хоч серцеві легше буде... Та чимдужч додому, за торбину: вкинула що треба на дорогу. Тільки, думаю, пан ловитиме нас. Але й я не дурна. Дідька з'їсть, що спіймає... Метнулась до комори, зняла з жердки сорочку й штани... Тоді спідницю з себе, штани на ноги, накинула на плечі чугайнку, а на голову шапку — і козак козаком... Шукай тепер, пане, парубка з молодницею... ніхто не бачив, лиш двох парубків стрічали... Що ж мені з тим, що скинула, діяти? Покинути боюся, догадаються ще... Узяла своє під пахву, побігла до ставка, прив'язала камінь — і шубовсть у воду... Вічна пам'ять. А тоді селом, та на шлях, та біжу-біжу, щоб догнати. Ху, як ухекалась... Що ж, приймаєш парубка в товариші чи ні?

— А що ж я робитиму з тобою у Січі, гей!.. (...)

Остап осміхнувся. Він, властиво, радий був Соломії, лише ота несподіванка збила його з пантелику.

Сонце було низько, так у два чоловіки від землі, коли Остап прокинувся. Він хотів збудити Соломію, але лиш глянув на неї, як схопився за боки від шаленого реготу.

— Ха-ха-ха!.. От козак — розкозак!.. — реготався Остап. — Ха-ха-ха!..

Той регіт збудив Соломію. Вона схопилась і, протираючи очі, здивовано зиркала на Остапа.

— Ти чого?..

— Продери, продери очі... Ха-ха-ха!..

— Бачу вже... Та чого ти?

— Ну, тепер ходім.

¹ Чугайнка (діал.) — свита.

Остап підвів Соломію й потяг її до кринички.

— Стань на коліна і дивись у воду...

Соломія нагнулась і зазирнула до кринички. Звідти глянуло на неї свіже, повне обличчя з карими очима, що так виразно біліло при картатому очіпку й пасмах чорного волосся, що під час сну повисмикувалось із-під очіпка.

— Тепер глянь на свої ноги.

Соломія глянула і враз залилася дзвінким сміхом.

— Ха-ха-ха!.. — не вгавав Остап. — Голова молодичина, а ноги парубочі...

Вони реготались, мов діти: вона — тонко і дзвінко, як молода дівчина, він — грубіше, передчасним баском двадцятилітнього парубка.

— Що ж воно буде? — спитав перегодом Остап. — Таж як хто підгледить твій очіпок, не мине нас халепа.

— А ось що буде! — рішуче промовила Соломія і з сими словами здерла з голови очіпок. Чорні буйні коси впали їй на плечі й вкрили їх нижче пояса. — На, ріж...

— Що ти кажеш? — жахнувся Остап.

— Ріж, кажу...

— І тобі не жаль, Соломіє?

— Ані крихти... Ріж! — уперто намагалась молодича й сіла долі.

— Та в мене й ножиць чортма.

— Ріж ножем!..

Остап стояв вагаючись, але, бачачи молодичину упертість, вийняв ніж, поточив його об камінь і почав обтинати в кружок Соломіїне волосся.

Довгі пасма чорних кіс, мов мертві гадюки, тихо зсувались по плечах додолу і лягали на землі дивними покосами.

Однак Соломія дурила себе, запевняючи, що їй не жаль кіс. Як тільки ніж шурнув по волосся і до ніг Соломіїних упало перше пасмо кіс, вона почула якийсь біль у грудях, щось стисло за серце, і на очі набігли сльози.

Робота була скінчена. Остап одступивсь од Соломії, щоб здалека краще придивитись до своєї роботи, а Соломія, мовчазна й замислена, сиділа долі серед обтятого волосся і вдивлялась кудись у простір.

Заходяче сонце червоним світлом осявало сю картину: його, стрункого й міцного, з чорними очима, орлячим носом і темним молодим вусом на засмаленому обличчю, і її, що в образі білолицього чорнявого хлопця дивилась у простір засмученими карими очима.

— Ну, пора нам рушати... Гей ти, парубче, як тебе звати — Семеном чи як?

— Про мене й Семене... — зітхнула Соломія і знялась із місця.

До речі...

Задунайська Січ — організація колишніх запорозьких козаків, яка існувала з 1775 по 1828 р. на території Османської імперії в гирлі річки Дунаю. Після зруйнування російським царизмом Запорозької Січі 1775 р. значна частина козаків, уникаючи переслідувань і закріпачення, переселилася за Дунай. Турецький уряд надав запорожцям землі між Південним Бугом і Дунаєм. Унутрішній устрій Задунайської Січі був таким самим, як і на Запорозькій Січі. На Задунайську Січ часто втікали селяни й козаки з України, рятуючись від соціального та національного гніту. У травні 1828 р. під час російсько-турецької війни через зраду кошового Й. Гладкого — перехід на бік російської армії — турецький уряд жорстоко розправився із задунайцями: тисячі козаків було заарештовано, ув'язнено, убито, січові укріплення та церкву зруйновано й спалено.

Зауваж

Царська цензура під час підготовки повісті «Дорогою ціною» до видання заборонила друкувати вступ, спогади Остапа про діда Івана, його розповіді про гайдамацьке повстання, Умань і Кодню, про необхідність скинути панське ярмо, тим самим послаблюючи визвольну ідею твору.

1. Установи послідовність уривків повісті

- А** Голову втікача оцінено. За кожного спійманого прибережні козаки діставали плату. Сотки, тисячі нещасних попадалися до рук козакам — і мусили випити гірку до краю
- Б** Пісня волі, споетизованої, може, у дні лихоліття, чаруючим акордом лунала в серцях молоді, поривала її туди, де ще не чуť кайданів, скованих на людей людьми
- В** То не віл був у ярмі, звичайний господарський віл, якого паша й спочинок могли зробити щасливим: ярмо було накладене на шию дикому турові, загнаному, знесиленому, але овіяному ще степовим вітром, із не втраченим іще смаком волі...
- Г** А проте, мов талії води під теплим подихом весни, річкою текло вкраїнське селянство туди, де хоч дорогою ціною можна здобути бажану волю, а ні — то полягти кістками на вічний спочинок...
- Г** Хлоп протестував, хлоп тікав на вільні землі, рятуючись, як міг, од панщини, лишаючи на рідній землі все дороге, усе миле його серцю
- Д** Вільний дух народу ще тлів під попелом неволі. Свіжі традиції волі, такі свіжі, що часом трудно було відрізнити сьогодні од вчора, підтримували жевріючу під попелом іскру

1	Г
2	Б
3	В
4	А
5	Д
6	Г

2. Установи відповідність між фразеологізмами та їхніми значеннями

- 1 з живого шкуру здеру
2 шукай вітра в полі
3 духом перехоплю на той бік
4 не сьогодні-завтра
покладуть у яму

- А ніколи не знайдеш
Б надзвичайно швидко
В скоро помре
Г дуже тяжко покарають,
поб'ють
Г працюють абияк

1	А
2	Б
3	В
4	Г

3. У реченні «Чорний панський гай потиху одсувався назад, закутуючись волокнуватими пасмами білого туману» наявні художні засоби

- А гіпербола, алегорія
Б епітети, персоніфікація
В метафори, літота
Г постійні народні епітети, порівняння

4. Пригадай прочитані раніше твори Михайла Коцюбинського. Що в них тебе особливо вразило, запам'яталося?
5. Знайди образи-символи у вступі до твору й поясни їхнє значення. Чого досягає автор, протиставляючи символічні образи: звичайного господарського вола та дикого тура, ярма, кайданів і жевріючої під попелом іскри?
6. Прочитайте перший діалог Остапа й Соломії за ролями. З якими історичними подіями пов'язані слова *Кодня, гайдамаки, Умань*, що згадуються в розмові героїв?
7. Знайди й прочитай рядки про спогади дитинства, про вплив розповідей дідуса на формування волелюбного романтичного характеру Остапа, про його мрії.
8. Яким постає перед читачем Остап Мандрика в авторських відступах? Якою уявляється хлопцеві його мала батьківщина?
9. Склади усну розповідь про життя Остапа й Соломії в закріпаченому селі.
10. Про що свідчить відчайдушний учинок Соломії — утеча від нелюбого чоловіка до мандрівника Остапа, наказ парубкові відрізати її коси? Які художні засоби підкреслюють стан душі Соломії після відрізання кіс: «Довгі пасма чорних кіс, мов мертві гадюки, тихо зсувались по плечах і лягали на землю дивними покосами»?

11. Пригадай із зарубіжної літератури створений уявою письменників вічний тип шукача правди: твори Ш. Петефі, М. Лермонтова, Р. Стівенсона, Р. Бернса. Що об'єднує їхніх героїв?
12. Поміркуй, чому Михайло Коцюбинський починає свій високохудожній твір «Дорогою ціною» вступом-коментарем, насиченим символічними та алегоричними образами,

здавалося б, не пов'язаними, на перший погляд, із головними персонажами повісті.

Випиши зі вступу цитати про споконвічне прагнення українців до волі, а з I та II частин — цитати до характеристики Остапа й Соломії.

II

Була темна осіння ніч. Густа мряка чорним запиналом єднала з небом спалену сонцем полонину. У долині, на виднокрузі, сіріло щось широкою смугою і розпливалось у пільмі.

То був Дунай.

Ще густіший морок виповняв глибокі чортоторії, що збігали в долину по схилу прибережного узгір'я. В одній з таких яруг, глибоких та покручених по всіх напрямках весняними водами, на самому дні ворушились люди. То були втікачі. Два дні і дві ночі сиділи вони тут у вогкості й пільмі, ховаючись від козачих пікетів, розкиданих по лівому березі Дунаю. Якраз сьогодні, з опівночі, мусили вони прокрастися в прибережні комиші і там чекати перевозчиків із-за Дунаю.

Було їх там чоловік з тридцять, із дітьми, з усяким хатнім збіжжям, зі слабими навіть, яких не можна було кинути у чужій стороні.

Межи втікачами були й Остап із Соломією. Зазнавши всяких пригод, вони врешті добились до Дунаю і вкупі з іншими чекали перевозу. (...)

Іван пристав до Остапа десь у дорозі. Вони були з одного повіту, навіть села їх були близько. Се їх з'єднало, і з того часу Іван не розлучався із земляками. Весела і добродушна вдача Іванова не раз ставала їм у пригоді при довгій і важкій блуканні по чужих краях. Іван охоче оповідав про своє життя домашнє; з оповідання того можна було зрозуміти, що втік він не так од панщини, як від лютої жінки, яка мала занадто великі кулаки для малого на зріст Івана. От тою-то лютою жінкою й дратували раз у раз Івана, та він не сердився і добродушно викручувався жартами. (...)

Утікачі рушили до перевозу в суцільній темряві. Почалося пожвавлення. Раптом форкнув кінь — біля втікачів з'явилися козаки, які охороняли кордон. Вони стали виловлювати людей. Усі запанікували. У руки москаля потрапила й Соломія, яку визволив Остап. Іван кликав Остапа й Соломію до себе на човен, але вони розлучилися.

Що далі було — ні Остап, ні Соломія не могли добре пригадати. Вони лиш пам'ятали, що бігли на одчай, через комиші, через воду, у безпросвітній темряві, з почуттям звірини, за якою женуть собаки. Кілька разів Остап усакував у воду мало не по пояс, часто Соломія з розгону натикалась на кущ верболозу, але кожен раз вони давали собі раду і знов мчали вперед, добуваючи останні сили.

(...) Тут вони намацали сухе, затишне місце і тільки тоді почувли, що страшенно втомлені й зогріті шаленим бігом. Утома була така сильна, що брала верх над усім: вони просто впали. Без розмов, без думок вони поснули твердим, здоровим сном.

Прокинулись вони нерано. (...) Першою думкою в Остапа було довідатись, де вони. Він подався на розвідки і скоро вернувся, щоб заспокоїти Соломію: скрізь тихо, спокійно, днина тепла й ясна. Почали радитись.

Обоє згадали, що один мірошник із-над Пруту, однооккий Яким, такий забіглий, як і вони, тільки з Поділля, хвалився, що знає спосіб переправити їх у Туреччину, і вони, певне б, звернулися до нього, коли б Котигорошок та дід Овсій не підбили їх тікати разом із ними через Дунай.

Тепер нічого іншого не лишалося, як звернутися до того мірошника, бо переховуватися далі на сьому боці було небезпечно: їх могли спіймати, одіслати до пана або запроторити в тюрму. (...)

І вони, почистивши трохи свою молдаванську, заболочену вчора одержу, не гаючись, подались у дорогу. Вони йшли то шляхом, то стежками навпростець, намагаючись не звертати на себе уваги.

За Прутом була Туреччина.

Уже була ніч, коли вони підходили до кишиньських вітряків, що ліниво помахували крилами. На радість їм, у Якимовому вітряку світилося. Вони одхилили двері й увійшли. Там нікого не було — і Остап із Соломією присіли на мішках. У млині стояв теплий, приємно солодкуватий запах свіжої кукурудзяної муки. Борошняний пил висів у повітрі, а стіни, банти¹ і постав² були обсипані ним, як снігом. (...)

Мельників план був дуже простий: зв'язати невеличкий пліт, аби міг здержати двох людей, — і в темну ніч, ховаючись од козаків, переплисти в плавні. А там уже безпечно. Коли б не стало прихованого тут матеріалу, можна роздобути на березі річки. Аби обережно. (...)

¹ Банти́ — те саме, що бантина.

² Постав — пара млинових жорен, одне з яких нерухоме, а інше обертається на ньому.

При світлі воскової свічки, що роздобули в млині, вони взялися до роботи і так захопилися, що забули про втому та сон. Та матеріалу було не доволі для плота, і треба було одкласти роботу. (...)

Тільки вночі Остап із Соломією зважились податися на берег. Вилязючи з макітри на гору, вони побачили червоне крайнебо, наче сховався місяць.

— Що за мара, — обізвався Остап, — адже тепер не місячні ночі.

Та Соломія, що встигла вже злізти, раптом одхилилась і мало не скрикнула:

— А дивись!.. дивись!..

Остап глянув і остовнів.

Перед ним, на крайнебі, стояли високі вогняні гори. Та ні, вони не стояли. Вони рушались, як живі, хитались, тремтіли, осідали в одному місці і виростали в другому. Вони тихо жевріли, як купа іскристого золота, або вибухали червоним снопом полум'я. Відтак знесилювались, в'яли і гнулись од вітру, і знову росли, знов падали. Коли одна з них падала, друга підхоплювала її, здіймалась догори і бистро ламала лінію блискучих визубнів. Од них займалась на небі хмара і падала вкупі з далеким небом.

То горіли плавні.

З жахом вдивлялись Остап із Соломією в сю картину.

— Ні, не до нас йде, а вбік, за вітром, — із легким серцем зітхнула врешті Соломія.

Здавалося, розбурхане море вогню кипіло, ревло, бризкало вогняною піною, раз червоною, як грань, раз білою, як світло блискавки, і йшло сердитими хвилями на чорні безборонні плавні, що причаїлись і тремтіли в нічній пітьмі.

З опівночі пліт лежав готовий, аж просивсь на воду.

Він був важкий, кострубатий, і його треба було нести так, щоб не ослаб мотуз.

Остап і Соломія кректали, зупинялись, спочивали, обливались потом і знов тягли його на гору.

Навколо — ні душечки. Ні, їм таки везло нині! Туман стояв густий, мов кисіль; до світа було далеко, а кордонна сторожа або поснула, або вигинула.

— Заким сонце зійде — го-го! Де ми будемо... — радісно шептав Остап.

— Тоді кажи гоп, як перескочиш...

На березі було теж тихо і безлюдно. Каламутний Прут дихав вогким холодом. Сірі, ледве помітні в тумані плавні неспривітно шуміли.

Остап із Соломією потиху спустили пліт на річку. Він хлюпнув і глибоко осів у воду. Коли Соломія примостилася на плоті, Остап одіпхнув од берега і тоді скочив. (...) Вода зараз підхопила пліт, поволі обернула його і понесла вниз укупі з харчами, забутими на плоту. Та се була дурниця: вони були за кордоном.

Дивне почуття обхопило Остапові груди: замість радості — сильне обурення стрепенуло його істоту. В один мент відчув він усі кривди й знущання, які зазнав у покинутому краї, і, твердо упираючись ногами в нову, не панцизняну землю, він затис кулак і погрозив на той бік річки:

— Бодай ти запалася, триклята країно, з твоїми порядками!.. — закрив він наголос.

Одночасово на тому березі почулася кінська ступа.

— Хто там?.. — кинув у пільму кордонний козак і, не дочекавшись відповіді, бахнув наосліп із рушниць.

— Ой! — скрикнув Остап, ухопившись за груди і захитався.

— Нічаво-о!.. Коли не влучив, тікай собі з Богом! — добродушно промовив козак і ступою подався далі...

III

— Що тобі? — прискочила Соломія до Остапа і піддержала його. Вона вся похолола і тремтіла од жаху.

— Ой, — тихо стогнав Остап, — поцілів мене отут, під серце...

Соломія немов не розуміла того, що сталося. Вона торсала Остапа за одіжку, тягла його із собою і з жахом повторяла:

— Тікаймо... тікаймо... він іще стрілятиме, він уб'є тебе...

Помітивши, що Остап не рушиться з місця, вона вхопила його під руку і сливе поволокла за собою. Вона вскочила в комиші і бігла прудко, наскільки позволяв се Остап та густий очерет (...).

Остап несвідомо піддавався їй. Він біг за нею, хоч із кожним віддіхом і рухом кололо його в грудях і нападали часом млюсті, а з-під руки, якою він затуляв рану, стікало щось тепле й мокре.

«Аби лиш перебігти оце місце... аби лиш перебігти, і все минеться... нічого лихого не буде...» — блукали думки в його голові, і він біг, напружуючи останні сили, аби не відстати від Соломії.

Урешті він почув, що мліє.

— Стій... не можу... — шепнув він, опускаючись додолу.

— Що тобі? — опритомніла молодича, схилившись над ним.

— Крові багато витекло... — на силу вимовив Остап.

— Тебе зранено? Де? — скрикнула Соломія, опускаючись перед ним на коліна та намагаючись розглянути рану.

Але було темно, як у льоху. Не видно було навіть комиша, що стирчав густо, мов жито на ниві, круг них.

— Де тебе зранено?

— Отут, під серцем.

Соломія провела рукою по його грудях і намацала мокру й липку сорочку. Остап сикнув од того дотику.

У голові в Соломії розвиднілося. Жах її щез без сліду. Вона знала, що робити.

Обережно розцібнула йому сорочку й відкрила груди. Сього було мало. Вона роздерла пазуху, одліпила скривавлену сорочку, потім одшматувала довгий пас зі своєї підтички і з поміччю Остапа тісно зав'язала йому рану.

— Води!.. — попрохав ранений.

Води! Се легко було сказати! У сій пітьмі, у сій чорній невідомій пустині, де доволі було зробити кілька ступенів, щоб заблудитись, трудно було шукати воду. Серце Соломіїне рвала та просьба Остапова, а голова шукала способу. Ба! Адже вони на воді! Про се свідчить трясина, що вгинається під ногами. Соломія спробувала викопати рукою ямку і справді докопалась до води. Була се густа, гнила й тягуча рідина, з противним запахом шувару¹. Соломія зачерпнула її в пригорщі й подала Остапові. Той змочив уста, але пити її не міг. Соломія змочила йому чоло, скинула з себе верхню одіж і підмостила йому під голову. Проте, щоб пускатись у дорогу в таку пітьму в невідомій стороні, не було й гадки.

Треба було дочекатися світу. (...)

Та ще коли б вона хоч могла бачити його рану, його обличчя — їй, здається, не так би важко було. А то ся пітьма, сей чорний, клятий морок. Він оточав її з усіх сторін, слався перед очима, висів над головою, заповзав під шкуру, виповняв її всю та гнітив серце... Надаремне витріщала вона очі — вона не могла навіть одрізнити пальців на власній руці. Він жив, той морок, рушався, дихав, шептав щось тисячними устами, безперестанно, уперто, з посвистом, як стара баба. Соломія сиділа перестрашена та прислухувалася, про що шепче морок.

Утома взяла своє: Соломія навсидячки задрімала.

Коли вона прокинулася, сіре світло падало з хмарного неба. (...) Остап лежав тут же з розплющеними очима; його молоде обличчя немов прив'яло, на уста впала смага. (...)

За поміччю Соломіїною Остап звівся. Він затискав зуби та кріпився, щоб не стогнати, — так його боліло за кожним рухом десь під лопаткою. Соломія підтримувала його, і так вони звільна йшли поміж високими стінами жовтого комишу.

¹ Шувар — аїр.

Недовго їм довелося шукати води. Незабаром заблищало крізь комиш спокійне дзеркало озера.

Соломія напоїла Остапа, оглянула й обмила його рану. Вона приклала до рани мокру холодну ганчірку — і Остатові стало легше.

Почали радитись, як їм вибратися з плавнів, куди йти. (...)

Вони йшли так довго, не відаючи пори дня, бо над ними все висів клопоть олив'яної хмари, а круг них усе їжився височенний, цупкий, жовтий комиш, немов сунувся разом із ними, як зачарований. (...)

— Примости мене коло озера, аби я міг воду дістати, а сама йди, розглянь... — згоджувався Остап.

— Ти, певно, зголоднів, їсти хочеш?

— Ні, не хочеться... тільки пити.

Соломія нагнула комиш і зробила хворому ложе. Не зводячись, він міг зачерпнути пригоршнею води.

— Не сумуй же тут без мене, я швидко повернуся, — обернулась вона до нього і зникла в комишах.

Вона йшла і старалася нагадати собі плавні, як бачила їх згорі, до переправи.

Управо — горіло... так, управо горіло, — і туди гнав вітер вогонь; у ліву руку виднілись гори й верби. Значить, треба йти туди, проти вітру. Вона стрибала з купини на купину сливе бадьяра. З кожним ступенем надія росла в її серці, хоч картина не мінялася. Часом їй доводилось продиратися через таку гущину, що вона ледве пролазила поміж жовтими стінами. Посковзнувшись, Соломія вскочила вище колін у холодну тванюку.

(...) Раптом Соломія зупинилась і мало не зомліла од страшної думки, їй прийшло до голови, що вона може не знайти Остапа, бо нічим не значила своєї дороги. Треба було ламати комиш або що. Треба зараз вертатися, поки вона недалеко одійшла й не забула дороги. Серце її неспокійно калатало, коли вона бігла назад, одшукуючи свої сліди. Вона не мала часу на обережність — комиш бив її по лиці і навіть скалічив ногу. Та то були дрібниці. Коли б швидше знайти Остапа, вона тоді знов подасться на розвідки, тільки не буде такою дурною, не забуде значити дорогу. Спочатку все йшло добре, вона знаходила свої сліди і по них верталась. Та скоро сліди щезли. Соломії здалося, що вона дуже одхилилась уліворуч. Вона взяла трохи в праву руку і несподівано наскочила на чимале довгасте озерце. Тут вона не була, се вона твердо пам'ятала. Вона мусила вернутись трохи назад, щоб обійти перешкоду. Тепер Соломія вагалась, у якому напрямку йти. (...) Вона мусить бути недалеко од Остапа (...):

— Остапе-е!.. Оста-апе-е!..

Голос її прогучав глухо, стіна ворожого очерету не пустила його далеко, забрала в себе, ковтнула. Соломія ще раз гукнула — те ж саме. Серце в Соломії упало, руки звисли безвладно. Та не надовго. Новий приплив енергії, шалена відвага поійняли її волю, і вона кинулась уперед, розхиляючи й ламаючи очерет зі сліпою завзятістю зраненого оленя. Од часу до часу вона кликала Остапа. Відповіді не було... Комиш шумів. Він їжився перед нею, тіснив із боків, настигав іззаду, ловив корінням за ноги, колов і різав шорстким листом. Жовтий, гладкий, високий — він глузував із неї, помахуючи над її головою рудим чубом. Соломія чула до нього зненависть, як до живої істоти. Він дратував її. Коли б у неї був серп або ніж, вона різала б його доти, поки б він не поліг увесь або вона сама не впала трупом. Соломія накинулася на нього і почала трощити зі злості, з озвірінням, як свого ворога.

Вона рвала його, ламала, крутила і била ногами, а він згинався, упирався, зчіплювався вгорі китицями, ранив її руки і тільки корінням тремтів, немов од скритого реготу.

Соломія знесилилась і впала, їй стало душно. Піт краплями стікав по виду, груди важко дихали, і очі блищали, як у звіра, що попавсь у лабеті. Значить, немає виходу; вона мусить тут погинути, а Остап через неї — десь у другому кінці. Соломії не так жалко було себе, як Остапа; вона уявляла собі, як він тепер лежить хворий і самотній у пущі і вигляда її з очеретів, їй жаль стало молодого змарнованого життя — і вона заплакала.

Тим часом короткий осінній день гас, із плавнів вставала ніч. Спочатку морок поліз із-поміж очеретів, а за ним дихнули озера й купини білим туманом.

Ставало вогко й холодно. Поночі нічого було рушатись. Соломія сиділа, обнявши голову руками, і думала. (...)

Вона не могла б сказати, прокинувшись, чи було пізно, чи рано. Над комишами ще нижче, ніж вчора, спускалось олив'яне небо. Все тіло в Соломії боліло, як побите. Важкі повіки мимохіть спускались на очі, голова була несвіжа. Чим далі вона йшла, тим більше дивувалась, що сьогодні попадалось їй так багато живих істот. Тричі вона помітила крізь комиші сірий вовчий хребет, раз лисиця майнула коло неї хвостом, а то здалеку чулося немов кабаняче рохання. Вужі й гадюки набралися сьогодні особливої рухливості, бо все повзли й повзли в тому напрямку, як йшла Соломія, і їй треба було особливо вважати, щоб не наступити на слизьке й холодне гадюче тіло. Птахи кружляли над плавнями цілими хмарами і так верещали, що заглушали навіть шум плавнів. Соломія все йшла. Вона збирала свою енергію, всю силу волі, всю міць тіла і йшла уперто і завзято з вірою, що її широкі й високі груди зламають усі перешкоди. Однак краю плавням не було. Комиші, озерця, ерики... І знов комиші, і знов вода, і знов той самий згук розміреного, однотонного прибою морської хвилі. (...)

Обернувшись назад і глянувши на небо, вона побачила червоні, як грань, хмари — і зразу стали зрозумілими їй і той дим, що вона чула, і тепло, і неспокій птахів, і тікання звірів. Плавні горіли, вогняні гори наступали на них, несли усьому смерть. Але вогонь іще десь далеко. Коли швидше побігти — можна ще втекти. Тільки так душно, так важко... наче хто женеться ззаду і дихає, налягає на плечі. Соломіїне вухо ловить уже далекий лускіт сухого комишу, невиразне гудіння, наче звір-велет трощить щось, жвакає і важко сопить. Се ж видима смерть здоганяє її!.. Тут нема вже рятунку. Ніхто й ніщо не допоможе. Несказаний жах обняв Соломію. З криком «Ох Боже мій!.. ох Боже!..» вона шарпнулася із останніх сил і наосліп кинулася в очерети, слідком за гадюками, звіриною й усім живим, що, рятуючись од наглої смерті, мчало в перестрахи перед наступаючими бурунами вогняного моря...

А воно йшло. Воно котилось за ними невпинними, непереможними, веселими хвилями, золотом розсипалось по плавнях, жерло очерет, випивало воду, підпалювало небо...

* * *

По відході Соломії Остап почув себе одрізаним од світу, од людей. Гарячка палила його всередині, він щохвилини мочив руку у воді та охолоджував чоло, очі, голову. Йому докучило дивитись на жовті стіни комишу — і він заплющив очі. Він думав. Згадувались йому давні заміри, він думав про те, чого йшов сюди, у Туреччину, через віщо покинув рідне село й дідуся. Як-то тепер живуть дідусь, чи живі й здорові? Чи згадують Остапа? От коли б

вони прийшли й подивились на свого внука, підстреленого, зне-
силеного, покинутого в комишах на обід вовкам та воронам.

Йому все щось верзлося, і в маячні він кликав дідуса. Дідусь приходив. Тихо й непомітно вилазив він із комишів і ставав перед Остапом, згорнувши руки. (...)

Остап вів бесіду з дідусем — і дідусь потішав його, давав ради, розказував про колишнє й про те, що діється в селі тепер.

Як тільки Остап розплющував очі, дідусь ховався у комиші, але доволі було заплющити їх, як дідусь знов з'являвся і слухав пригоди Остапові або оповідав про себе.

Надвечір Остап почав турбуватися: де ділася Соломія, що її нема досі? (...)

Уночі стало йому гірше. Пропасниця тіпала ним, гарячка палила вогнем, а в грудях так кололо, що він на превелику силу ді-
ставав собі воду. Він хотів кашляти і не міг од болю. А Соломія не приходила. Остап не спав, а лиш часом, на кілька хвилин, за-
падав у нетяму. Ніч тяглась довго, безконечно, як смерть... А Со-
ломії не було... Де ж вона, що з нею? Остап нудився.

Удосвіта Остап почув, що коло нього жива істота.

— Ти, Соломіє? — поспитав він і одкрив очі.

«Чи вона жартує, що перекинулась собакою?» — подумав він і трохи опритомнів.

Проти нього стояв не пес, а вовк. Великий, сірий, забовтаний, з гарячими й голодними очима. Він насторошив вуха й простяг до Остапа морду, міркуючи, чи безпечно йому нападати, чи ні. Остап лежав безборонний і дививсь на вовка. Він добре бачив трохи кривий, глибокий і заслинений рот вовка, закрутки шерсті на його грудях й міцні замочені лапи.

Звір стояв нерухомо, врешті переставив одну лапу, далі дру-
гу і трошки присунувся до Остапа.

Остап зачерпнув пригоршнею води і бризнув на вовка. Бризи долетіли до його морди, кілька з них впало на неї. Вовк виска-
лив зуби й осів на задні лапи, але не одходив.

Остап знов покропив його водою. Вовк клацнув зубами і блимнув очима. Він був невдоволений. Посидівши трохи й не зводячи очей з Остапа, він раптом витяг шию, подався наперед і так жалібно завив, що Остапові аж мороз пішов поза шкіру. Вив він довго, на кілька нот, із великим смаком, із заплющеними очима. Врешті замовк, посидів трохи і наблизився до Остапа. Єдиним оружжям Остаповим була вода, і він од часу до часу обливав нею вовка, не допускаючи до себе. Вовк урешті скучив. Він кілька раз сердито, із запеклістю клацнув на Остапа зубами, крутнувся і шез у комишах.

По сих одвідинах Остап почав думати про смерть. Прийшла пора вмирати.

Чи живого, чи мертвого, а таки зїсть вовк або сточать хробаки в сих нетрях. Чи не однаково?

Остапові згадався Котигорошок. «Хіба я боюсь смерті? — чув він його цапинний голос. — Зроду-звіку. Пошли, Господи, хоч зараз. Раз умирати — не двічі... Умер — і край, більш не встанеш...»

Остап теж не боявся смерті. Йому тільки хотілось перед смертю побачити Соломію. Дідуся він бачив, той приходив до нього, а Соломії як нема, так нема... Деся заблудилась у плавнях або вовки роздерли її. І Остапові стало жалко Соломії, страх як жалко. Вона така добра, так кохала його, вона пішла за ним у далеку дорогу, не пожалкувала кіс своїх задля нього; вона доглядала його, як рідна мати, була вірна, як товариш. І саме тепер, коли вони здобули собі волю і мали в щасті й радості почати нове життя, приходять погибель і, як щенят у річці, топить їх обох... Він не хоче вмирати. Він хоче жити. Світ такий красний... Остап іще молодий, він не жив іще, не зазнав усього... Йому ще хочеться глянути на сонце, побачити світ Божий, людей, обняти Соломію... Він іще живий, він не лежатиме тут колодою, не ждатиме, аж прийде смерть...

Остап зсувається зі свого ложа і повзе.

Йому боляче. Ну, та нічого, терпи, козаче... Він буде плазувати, чіплятиметься не тільки руками й ногами, а й зубами навіть, а таки вилізе із сих мочарів.

Остап повзе. Йому трудно, кожну купину доводиться брати з бою, у грудях коле й спирає дух, ноги важкі, як колодки. Він спочиває, омліває часом, прокидається і знов повзе на дні комишевого моря. До серця б'є гаряча хвиля; дика, непереможна згага життя палить усередині, сповняє усю його істоту.

Раптом він чує над собою:

— Остапе! Остапе! Се ти? Живий?

Він знає, чий то голос: то вірна його жінка, то Соломія злинула з неба, щоб узяти його до себе.

— То я, то я, серце моє... — обзивається він до неї і чує, як вона зводить його, бере на руки, як малу дитину, і вони летять обоє у високості, ген-ген до зоряного неба... Йому так радісно, так добре...

1. У рядках «Він оточав її з усіх сторін, слався перед очима, висів над головою, заповзав під шкуру, виповняв її всю та гнітив серце» йдеться про

А дим
Б комиш
В морок
Г туман

2. У змалюванні очерету в тексті «Комиш шумів. Він їжився перед нею, тіснив із боків, настигав іззаду, ловив корінням за ноги, колов і різав шорстким листом... глузував із неї, помахуючи над її головою рудим чубом» використано художній засіб

А алегорію
Б гіперболу
В порівняння
Г персоніфікацію

3. Установи послідовність уривків повісті

А Соломія шукає вихід
Б Остапа випадково поранив козак
В Думки Остапа про смерть
Г Переможний поєдинок Остапа з голодним вовком

1	
2	
3	
4	

4. Чому Остап і Соломія відбилися від гурту втікачів?
5. Прочитай описи природи: мряки, мороку, Дунаю, палаючих плавнів. Які настрої вони створюють у читача, до яких подій готують?
6. Поміркуй над такими рядками із твору: «Дивне почуття обхопило Остапові груди: замість радості — сильне обурення стрепенуло його істоту». Чим була викликана така зміна настрою героя?
7. Що змушувало обох персонажів долати труднощі на шляху, рухало їхніми вчинками, поведінкою, визначало вибір у критичних ситуаціях? Розкажи про велике кохання між Остапом і Соломією, яке з появою нових труднощів усе міцнішало.
8. Проаналізуй поведінку Соломії в плавнях, зроби власні висновки про її вчинки, дії в страшних природних умовах.
9. Прочитай епізод у творі, коли до знесиленого Остапа підійшов голодний вовк. Прокоментуй майстерність

письменника в змалюванні цієї напруженої драматичної сцени.

10. Знайди й прочитай описи природи, роздуми Остапа й Соломії, коли вони діяли наодинці. Поясни їхню композиційну роль у повісті.

11. Вислови власні роздуми на тему: «Протест Остапа й Соломії проти кріпосницької наруги — це протест проти будь-якого насильства над людиною чи бажання особистого щастя закоханих, яких насильно розлучив пан?»

12. Проведи в парі невелике дослідження: «Значення кольорів і звуків у повісті» за таким планом: 1. Перечитай один з уривків: поєдинок Соломії з пожежею; кольори й звуки плавнів. 2. Вибери й запиши фрази, речення, у яких наявні кольори, звуки. 3. Згрупуй матеріал, проаналізуй його. 4. Зроби висновки про майстерність М. Коцюбинського в змалюванні кольорів, звуків для підсилення психологізму твору.

Випиши з описів природи приклади персоніфікації.

IV

Край битого шляху, яким селяни наддунайських сіл їздять у Галац, заховався серед купи верб та поміж очеретами циганський виселок. Він складався всього-на-всього з трьох хаток, властиво, курників, низеньких, кривих, зліплених із глини, як ластівчані гнізда.

У двох із них, очевидно, ніхто не жив, бо вікна були повидирані, комишеві стріхи обсипались і кінці лат стирчали з них, як ребра кістяка. Тільки в одній ліплянці світилися два віконця і вився димок із вербового димаря...

Там жила одинока у висілку циганська сім'я. (...)

Під вікном, у благаючій позі, стояла перед циганкою якась страшна жінка, бліда, простоволоса, у подертій заболоченій одязі, і намагалася щось вимовити, її уста ворушилися, та голос не добувався. Се її мучило, і вона говорила очима — червоними, наляканими, страшними. Врешті їй удалось прохрипіти:

— Люди... добрі... рятуйте... рятуйте!.. Остап лежить там, недалеко... ходім... рятуйте!..

Цигани нічого не розуміли.

— Содеш душа?¹ — питав старий циган.

¹ Содеш душа? (рум.) — Що кажеш?

Соломія, одначе, не слухала його — вона зверталась до Радy, хапала за плащ циганку, благала старого. Вона стогнала і тягла їх за собою.

(...) Врешті зупинилась, нагнулась до землі і промовила:

— Остапе!..

Одповіді не було.

Цигани теж нагнулися придивляючись. Лежав якийсь чоловік. Старий циган викресав вогню, запалив очеретину і наблизив її до Остапового обличчя. Очі в Остапа були заплющені, а на білому видy виразно зачорніли молоді вуса й густі брови. (...)

— Люди добрі, — благала Соломія, стоячи на колінах, — змилюйтесь, прийміть нас до хати... Ви ж бачите — пропадаємо... Чоловіка мого пострелено, він ледве живий, мало не загинули ми в плавнях... Я вам оддячу, я вам одроблю... Візьміть усе, що маю... все... та не кидайте нас... Ось нате...

Із сими словами Соломія зірвала з шиї торбинку і висипала з неї на руку старому циганові кілька срібних монет. (...)

Стара циганка віджила, коли принесено раненого. Їй страшно, жовте, відьомське обличчя зразу стало добрішим, а сиві пасма кіс, що вибивалися із-під чорної хустини, спокійно лягали на Остапові груди, мов на груди сина, коли вона обмивала та перев'язувала йому рану. Напоєний незабаром зіллям, із перев'язаною раною, зогрітий теплом, Остап розплющив очі. Се так врадувало стару циганку, що вона забелькотала щось жваво, сильно зачаділа з люльки і радісно потріпала Соломію по плечах.

Стара циганка взяла Остапа під свою опіку. Вона ходила коло нього, варила йому зілля, обдивлялась рану, поїла козячим молоком, особливо, коли Гіца та Радy виходили з дому. (...)

По обіді Гіца знімав зі стіни свою скрипку. Вся сім'я знала вже, чого має сподіватися, і розташовувалась під хатою. Стара циганка накладала червону люльку свіжим тютюном і вигідно мостилася на призьбі. Гіца насував на чоло подертий бриль, ставав у позицію коло дверей і починав. Спочатку Маріуца тільки світила на Радy білками, а він злегка підморгував їй гарячим оком та чорним вусом, але коли скрипка починала підсипати жару і лоскотати танцюристу жили, молодиця не витримувала, зривалася з призьби, як чорний птах, і кидалась у танець так прудко, що синій плащ її надувався і лопотів на вітрі. Радy був наготові. Усі рухи його, важкуваті звичайно, ставали в танці легкими й повабними, ноги ледве торкались землі, руки гнулись, як гумові, уся фігура його нагадувала тонку й гнучку лозину. Спочатку танцювали повільно, плавко, мов хитались від вітру. Та ось Гіца зігнувся і наліг на скрипку. Він підняв одну ноту і все викочував

і викочував її нагору, все вище та й вище, аж млоїло, аж дух захоплювало в грудях. Врешті нота зірвалась із високості й покотилась униз. Спочатку вона котилась одна, підскакуючи й розганяючись, та ось ненароком зачепила другу, третю. Бренькнули ті ноти і покотились разом униз, як камінці з гори, все швидше і швидше, все більш розганяючись, усе більше захоплюючи пот, зростаючи в лавину звуків, у грізний музикальний водоспад, у якому чулася дика енергія руху.

Той водоспад цілком захопив танцюючих, стрепенув усі їх жилки. Вони все прискорювали темп (...).

Остап теж вилазив із хати подивитись на танці.

«Чортзна-як гуляють, немов п'яні», — думав він та згадував музики у своїм селі, що наймав колись Соломії.

Несподівано трапилася пригода, яка змінила життя втікачів. Цигани однієї ночі вчинили розбій, у якому Гіцу поранили. Остап і Соломія вирішили залишити небезпечне місце, — свій тимчасовий притулок у циган. Наступного дня прийшли турецькі жовніри й забрали всіх, навіть Остапа, хоча той запевняв, що він чужий тут.

V

Соломія, нічого не знаючи про жовнірів, працювала з охотою, бо їй щастило: хазяїн дозволив прихистити в себе обох. Несподівано на базарі вона зустріла Івана Котигорошка, якому розповіла про їхні пригоди. Коли обоє прийшли до циган, побачили одні погроми. Остапа заарештували.

Соломія та Іван стали радитися, як визволити Остапа з тюрми. Вирішили підкупити турецьких жорнірів у поліційній дільниці. Іван віддав Соломії всі свої гроші. Проте коштів виявилось недостатньо. Їм лише повідомили, коли мають переправляти Остапа назад додому.

Соломія переконала Івана здійснити напад на човен на Дунаї та звільнити коханого. Іван погоджується. Вони придбали зброю і вирушили до річки.

(...) Соломія не відривала очей від берега. Там, над водою, купка людей лагодилась сідати в човен. «Чи їх трое, чи четверо?» — мучило Соломію питання, і вона ніяк не могла порахувати. Вона бачила, як вони сідали і як човен загойдався на воді, відділяючись від берега. Обидва човни сунулись по чорному дзеркалі й лишали за собою город. Турецький човен теж вплив на середину, певно, хотів покористуватися силою течії. Так вони плили далеко один від одного, не наближаючись до се-

бе. Швидко город зовсім закрився за прибережними вербами. Іван наліг тоді на весла, і його човен почав наганяти передній. Уже можна було розібрати, що там сиділо четверо — двоє на веслах, а двоє — один проти одного. Соломія впізнала Остапа.

Треба його сповістити.

— Оста-а-пе-е! — вигукнула вона на голос пісні, і той музикальний вигук покотився поміж білими берегами, долинув до людини на передньому човні і стрепенув нею.

— Оста-а-пе! — співала Соломія. — Ми їдемо тебе-е визволяти!.. Іван б'є одного... я стріляю другого, а ти возьми собі третього... (...)

Соломійн човен повернув боком і був усього на аршин від турецького, коли турки загалакали. Та було пізно: човни черкнулися, загойдались, і саме тоді, як турки з лайкою нагнулися, щоб відіпхнутись, Іван підняв весло і з усієї сили спустив його на червоний фез¹.

У той же мент між них блиснув постріл і звилась хмарка диму.

— Алла! — скрикнули турки з несподіванки.

Одного душив Остап.

Той мент був таким блискавичним, що видався хвилиною сну. Іван, спустивши весло на голову туркові, підняв його знов і на хвилину заляк, дивлячись на розгойданий, стрибаючий по воді човен із переляканими людьми. Соломію крізь серпанок диму опік лютий погляд чорних очей, і їй здавалося, що вона стріляє безперестанку, хоч могла вистрілити лише раз.

Раптом Іван почув, що його впекло щось у живіт. Він машинально спустив весло на турка, але весло сковзнуло і випало йому з рук; червоний фез турка якось витягся перед очима, немов виріс, відтак щез; Іван розкинув руки, похитнувся, у голові мигнула свідомість, що йому щось недобре.

— Ой Боже ж мій! — скрикнув він раптом і полетів навзаки у воду. Хиткий човен нагнувся під вагою його тіла і викинув Соломію. Льодова вода голками пройшлась по Соломійному тілу, сон щез, і свідомість освіжила мозок. Намагаючись вхопитись за перекинутий човен, Соломія побачила, що Остап б'ється в руках двох турків, а третій — той самий, що був під Івановим веслом, — держить у руках димучу ще рушницю. Довгий човен тріпався перед її очима на воді, як велика риба.

Значить, ні вона, ні Іван нікого не забили... Значить — усе пропало... Але їй не до того... Вона чує, що могутня течія бере її

¹ Фез — феска, головний убір східних народів.

у свої обійми, а чорна глибінь тягне за ноги. Приходить смерть. Але вона не дасться. Вона має сильні руки, а до берега недалеко. Вона чує за собою якісь крики, Остapів голос, та їй не до них. Вона мусить поспішати, поки не змерзло тіло...

— Остapе!.. — з розпукою кличе душа.

— Соломіє-є!.. — доноситься до неї крик серця. — Соломіє!.. — чує вона крізь холодну хвилю, що б'є їй в очі, торкається чола, розплутує коси...

Жовте, каламутне світло потиху лине догори... згадки життя займаються, як іскри, і гаснуть, попеліють, як іскри...

По чорній річці поміж білими берегами прудко пливе човен, тане вдалині й обертається в цятку... за ним несе вода другий, порожній, хлюпає в його білі боки і фарбує їх у червоний колір...

Тихо в повітрі...

* * *

Чимало води утекло в Дунаї з того часу. (...)

Тьмяно світяться вікна в маленькій хатинці, де сторож варить собі убогу вечерю. Весело, з тріском палає в печі сухий комиш і гутотить у комині. У печі щось булькає. Сивий дід гріє свою бороду біля вогню і слухає розмову вітру.

Що не кажіть, а він живий, той вітер. Він летить іздалеку, понад тихими селами і забирає по дорозі, всичує в себе і тишу села, і клекіт міста, шемрання темного лісу, дзюрчання вод і дзвін стиглого колоса. Він несе в собі весь гомін землі, від тихого бриління мушки до гуркоту грому, від скритого зітхання серця до крику смертельної розпуки.

Треба тільки уміти слухати. А дід навчився. Довгі роки самотнього життя серед розлогих просторів, у цьому царстві вітру, навчили його розуміти таємну розмову. Ось і тепер приносить йому той вірний товариш усякі звістки світу і кидає, мов цінний дарунок, у комин хатинки.

Дід піднімає кудлаті брови і слухає. Його мутні очі дивляться в простір, а усмішка розсуває зморшки.

— Чую, чую... — шепче він і виходить із хати. Темрява і пустка обгортають його. Він повертається в той бік, де далеко, за селами й ланами, пливе Дунай, — і шепче:

— Знов мене кличеш, Соломіє? Почекай, швидко прийду, не забарюся вже...

А вітер гуде, розвіває дідові бороду і приносить йому тихий, ледве чутний, мов із дна Дунаю, поклик:

— Оста-а-пе-е!..

— Отак вона мене часто кличе, — оповідає дід людям, що інколи заходять у сторожку. — Як тільки вітер загуде — так і кличе до себе... то в комин гукне, то надворі покличе... а часом серед ночі збудить... А не приходить, ні... Та й хвала Богу, бо засмутилась би небіжка, коли б прочитала моє життя, як воно списане на спині...

І Остап охоче піднімає сорочку і показує збасаманений синій хребет, де списана, як він каже, його життєпись.

— Оце ззаду пам'ятка від пана, а спереду, між ребрами, маю дарунок від москаля... кругом латаний... з тим і до Бога піду... Дорого заплатив я за волю, гірку ціну дав... Половина мене лежить на дні Дунаю, а друга чекає й не дочекається, коли злучиться з нею...

Зуваж

У композицію епічного твору, крім головного складника — сюжету з його елементами (експозицією, зав'язкою, розвитком дії, кульмінацією та розв'язкою) — можуть входити позасюжетні елементи — **пролог** та **епілог**.

Пролог (з грец. про — передмова, логос — слово) — вступ, що містить розповідь про події, які передували основній розповіді.

Епілог (з грец. епі — після, логос — слово) — післяслово, заключна частина твору, що розповідає про події, які відбулися після завершення розв'язки. Михайло Коцюбинський починає повість «Дорогою ціною» прологом і закінчує епілогом.

Як відомо, композицію епічного твору становлять також й інші позасюжетні елементи: описи (портрет, пейзаж, інтер'єр, описи інших предметів), роздуми (ліричні, філософські), мова персонажів, мова художнього твору тощо.

- Прочитай подані рядки: Оце ззаду пам'ятка від пана, а спереду, між ребрами, маю дарунок від москаля... з тим і до Бога піду...

Ця репліка належить

- А Іванові
- Б Раду
- В Гіці
- Г Остапові

1	
2	
3	
4	

2. У сюжеті повісті загибель Соломії у водах Дунаю — це

А зав'язка
Б розвиток дії
В кульмінація
Г розв'язка

1	
2	
3	
4	

3. В епілозі йдеться про

А діда Остапа
Б діда Соломії
В Остапа в старості
Г Івана Котигорошка

4. Прочитай опис музики й танцю, які виконували цигани. Як ти думаєш, чи вдалося М. Коцюбинському художнім словом передати характер мелодії та ритму, виконавську майстерність молоді циганської пари та старого цигана-музиканта? Як сприйняв це мистецтво Остап?
5. Прочитай уривок із повісті, як Іван та Соломія пішли визволяти Остапа від переправи його на батьківщину. Що ти думаєш про смерть Івана Котигорошка?
6. Який спосіб придумала жінка, щоб сповістити коханого про їхній напад на турецький човен?
7. Чому, на твою думку, письменник у сцені загибелі Соломії використав незакінчені неповні речення, у яких переважають розділові знаки — трикрапка?
8. Про що йдеться в епілозі? Яка ідея виражена в ньому? Як ти розумієш мотиви часу та вічності, що звучать в епілозі повісті?
9. Чому, на твою думку, М. Коцюбинський вживає в повісті циганські, турецькі, румунські слова, власні назви? Чи міг би він обійтися без них, замінивши їх українськими відповідниками?
10. Охарактеризуй образ Соломії за самостійно складеним планом.

11. Поясни відмінність між сюжетом і композицією художнього твору. Охарактеризуй особливості композиції повісті «Дорогою ціною». Доведи або спростуй тезу, висловивши роздум у науковому стилі: «Сюжет повісті Михайла Коцюбинського "Дорогою ціною" має пригодницький, романтичний характер».
12. Візьми участь у дискусії: «Яка тема в повісті "Дорогою ціною" є головною: тема непереможного кохання Остапа й Соломії чи тема споконвічної мрії українського селянства "здобути бажану волю, а ні — то полягти кістками на вічний спочинок"?»

Напиши твір на тему: «Краса вірності в коханні» (за повістю М. Коцюбинського «Дорогою ціною»).

- Я вмію аналізувати пригодницький, романтичний сюжет, композиційні особливості повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною», пояснювати відмінність між сюжетом і композицією.
- Я вмію розповідати про почуття героїв, спираючись на текст твору.
- Я вмію характеризувати образ Соломії, робити власні висновки, аналізуючи вчинки героїв.
- Я вмію аналізувати образи часу й вічності в повісті, символічні образи, роль кольорів і звуків.
- Я можу висловлювати роздуми про проблему волі людини й можливості її досягнення в сучасних умовах.
- Я усвідомлюю необхідність особистої свободи для гармонійного розвитку, красу глибокого почуття кохання, мужності, сили волі як рис характеру, необхідності боротьби зі злом.

ОСИП НАЗАРУК (1883–1940)

*Письменник, публіцист,
громадський діяч.*

*Відомі твори: «Українська повість
з 12-го століття у двох частинах:
"Князь Ярослав Осмомисл"»,
історичні повісті «Проти орд
Чингісхана», «Роксоляна»*

Осип Тадейович Назарук народився 31 серпня 1883 р. в м. Бучачі (тепер Тернопільської обл.). Навчався в Бучацькій та Золочівській гімназіях, на юридичному факультеті Львівського університету, потім здобув фах юриста у Віденському університеті.

У роки Першої світової війни Осип Назарук брав участь у діяльності Українських Січових Стрільців. Про цю славу сторінку в історії України написав багато творів. У Львові вийшла друком найвідоміша його праця про Січових Стрільців — «Слідами Українських Січових Стрільців», а у Відні — «Над Золотою Липою», які донині вважаються одними з найавторитетніших у вивченні історії УСС.

Письменника постійно приваблювала історична тематика. Першою була надрукована його «Українська повість з 12-го століття у двох частинах: "Князь Ярослав Осмомисл"», нагороджена товариством «Просвіта» престижною «Михайловою премією», що свідчить про надзвичайну популярність твору. У цей період О. Назарук написав ще дві історичні повісті: «Проти орд Чингісхана» й «Роксоляна», однак видати їх довго не вдавалося через політичні та воєнні події, які охопили Україну. Лише в 1930 р. «Історична повість з 16-го століття» під назвою «Роксоляна. Жінка халіфа й ладішаха (Сулеймана Великого), завойовника і законодавця» побачила світ.

У роки Української Народної Республіки О. Назарук очолив Управління преси та інформації. Після повернення до Галичини керував прес-квартирою Української Галицької Армії, а в період існування Західноукраїнської Народної Республіки як член уря-

ду займався питаннями преси й пропаганди. Коли ж Галичина опинилася під владою Польщі, письменник виїхав із Відня до Канади, де і змушений був залишитися. В еміграції редагував журнал «Січ» (Чикаго), газету «Америка» (Філадельфія). Повернувшись до Львова, Осип Назарук став редактором католицького часопису «Нова зоря», виступав із публіцистичними статтями.

Помер Осип Назарук 31 березня 1940 р. в польському місті Кракові, куди виїхав перед вступом радянських військ до Львова. Чимало з написаного залишилося в рукописах, а ті твори, які були надруковані, спіткала сумна доля. Після приєднання Західної України до Радянського Союзу 1939 р. книжки письменника були вилучені з бібліотек і заборонені як націоналістичні. Ім'я Осипа Назарука зникло з літератури.

Нині письменник і його твори повертаються в Україну. Неабиякий літературний талант, невичерпна творча енергія дали змогу Осипові Назаруку створити яскравий художній світ історичних героїв, якими захоплюються читачі різного віку: мудра Роксолана, хоробрий Ярослав Осмомисл, безстрашні українські Січові Стрільці.

Зауваж

За твердженням істориків, Роксолана (справжнє прізвище та ім'я Лісовська Анастасія Гаврилівна, 1505–1561) — дружина турецького султана Сулеймана II, дочка священика з галицького міста Рогатина. 1520 р. її захопили в полон кримські татари під час нападу на Рогатин. Потім вона потрапила до султанського гарему. За свідченням сучасників, була красунею, відзначалася розумом і музичним талантом. Як дружина Сулеймана II мала великий вплив на чоловіка й турецьку політику в Османській імперії 1520–1560 рр. Посприяла тому, що на турецький престол сів її син Селім II. При його владі відігравала важливу роль у політичному житті Туреччини. У Стамбулі та його околицях спорудила кілька історичних пам'яток.

Роксолана, Хуррем, Хасекі — так величали Настю Лісовську.

До речі...

Про Роксолану написано багато мистецьких творів: опера Д. Січинського «Роксоляна», повісті О. Назарука «Роксоляна», С. Плачинди та Ю. Колісниченка «Неопалима купина», драма Г. Якимовича, романи М. Лазорського «Степова Квітка» та П. Загребельного «Роксолана». У Львівському історичному державному музеї зберігається

портрет Роксолани, написаний невідомим художником наприкінці XVI ст.

В Україні в 1994 р. за повістю О. Назарука створено 25-серійний телевізійний фільм «Роксолана» (режисер Борис Нібієрідзе, музика Євгена Станковича; у головних ролях Ольга Сумська — Роксолана, Анатолій Хостікоєв — Сулейман Великий). У 2003–2004 рр. вийшло 20-серійне його продовження.

РОКСОЛЯНА

Жінка халіфа й падишаха (Сулеймана Великого),
завойовника і законодавця

Історична повість з 16-го століття
(Скорочено)

Зауваж

Повість О. Назарука «Роксоляна» була написана й опублікована в 30-х роках XX ст. Мова твору насичена галицько-подільськими діалектизмами, специфічною іншомовною лексикою за походженням із тюркських мов: східними назвами предметів, рослин, суспільних чинів, соціальних станів. Це одна з особливостей художнього стилю прозаїка. Уривки з повісті зберігають авторську манеру письма, але маловідомі слова адаптовані за сучасним українським правописом.

I

СТРАШНЕ ВЕСІЛЛЯ

Не знаєш ранком,
Що буде вечерком.
Народна приповідка

1

Було то в гарячий літній вечір 1518 р.

Золота велика зізда дня помалу заходила в найбільший став Поділля, що в блискучім озері світла лагідно шелестів м'якими хвилями води. Вона, мов цариця, лагодилася до сну на своїм м'яккім пурпуровім ложі. За ставом видніли темні окопи й білі стіни Рогатина та спокійна лента тихої річки Липи.

У такий час із-за синьої смуги лісу показалися чотири вози на порошнім шляху, що провадив зі Львова до Рогатина. На них їхали весільні гості. То старий Дропан, львівський купець, їхав із сім'єю в Рогатин женити свого одинака Стефана з дочкою о. Луки Лісовського — пароха при церкві Св. Духа на передмістю Рогатина.

Молодий Стефан Дропан, що вже від двох літ любився в Настуні Лісовській, не пам'ятався з весільної радості. Він більшу часть дороги йшов попри вози, хоч з нього сміялися, що й так сорше не буде на місці.

— Не спішися, бо й так не знати ранком, що буде вечерком, — говорив йому батько, що вже перейняв цю улюблену приповідку від свого свата, батька Настуні. (...)

4

(...) Молодий Стефан знайшов Настуню в крузі подруг, котрі товпилися на другім кінці подвір'я біля молодої циганки, що хотіла ворожити молодій. Якась тітка Настуні гаряче противилася тому, кажучи, що перед самим весіллям не годиться. А Настуня весело опиралася, кажучи раз у раз:

— Тіточко! Адже Бог могутніший від ворожки!

— Так, так! — підтягали за нею її подруги, а найбільше її приятелька Ірина. — Що Бог дадуть, те й буде!

Стефан сягнув у карман і сипнув на ворожку жменю дрібних грошей. Се рішило справу. Настуня кинулася радісно до нього і взяла його за руку. А ворожка, що зараз вибирила часть грошей, вхопила її за ліву руку й почала вдивлятися в неї. Тітка вже не противилася, у напруженню очікуючи.

Ламаною бесідою почала циганка говорити, дивлячись то в обличчя, то в долоню Настуні:

— Твоя чоловік багата, ах, яка багата. Дуже багата!..

— Ото виворожила! — сказала одна з подруг.

— Та се ми всі знаємо! — докинула друга й глянула на Стефана. Він опустил очі й увесь запаленів. А ворожка говорила даліше:

— У перлах ходити будеш... а горючий камінь у волоссю твоїм, а біленькі шовки на ніженьках твоїх, а червона кровця на рученьках твоїх... Ладан у кімнатах твоїх... А їсти будеш дорогий цинамон¹, а пити будеш солодкі сорбетти²... А мати будеш двох синів, як Єва... і два весілля, а одного мужа!..

— Ха-ха-ха! — засміялися подруги.

— Тіточко, тіточко! Аж два весілля й одного мужа! Як же се?

Тітка Катерина відповіла: «От верзе!» Підняла праву руку над молодятами й поважно перехрестила їх. Стефан весь час журився тим, відкіля він візьме аж таких багатств.

Циганка вдивлялася досі спокійно й немов з насолодою в біленьку рученьку Настуні. Нараз, немов збентежена сміхом дівчат,

¹ Цинамон — невелике південне дерево або кущ родини лаврових.

² Сорбетти — солодкі східні напої.

що перервали їй ворожіння, дуже споважніла й інакшим, суворішим тоном голосила свою ворожбу:

— Далека дорога без мостів, без шляхів... По чорнобиллю, по твердім корінню... де цвітуть шавлії і божії ручки... де сон-трава синіє... де горить горицвіт... де повзе дур-зілля й перекотиполе... перекотипол-ле... перекотипол-л-ле!..

Урвала, немов в екстазі, захлинаючись, як від води, і кинулася на землю збирати решту розсипаних грошей. Потім глянула глибоко в очі молодій і, навіть не звернувши уваги на Стефана, поспішно відійшла. Оглянулася ще кілька разів за Настунею і зникла за ворітьми.

Усім зробилося по її відході якось ніяково. Стара тітка Катерина заговорила:

— То, діти, все¹ так ворожать дівчатам перед вінчанням, що буде багата, дуже багата, що поїде в дорогу, далеку дорогу, що матиме синів, що буде їй і весело, і сумно, от як у життю буває. (...)

Вінчати молодят мав о. Іоанн зі Львова.

Уже було з полудня, як вийшли з дому й попрямували до церковці Св. Духа.

У хвили, коли Настуня з друзьбами² станула на першій дерев'яній східці церкви, сталося щось страшне. Що саме сталося, у першій хвили ніхто з учасників весілля не знав.

Вони тільки почули оподалік крики.

Уривані крики.

Усі занепокоїлися й заметушилися. Та й почали інстинктивно оглядатися за місцем укриття. Утім закричав хтось:

— Татари йдуть!

— Алла-гу! — залунали дикі крики вже в улиці і з боків. Весілля вмить розлетілося серед страшного переполоху. Кождий скавав, куди міг. Хто в сад, хто між будинками, хто в шуварі недалекої річки Липи.

Настуня вискочила з-між своїх друзьбів і хопилася свого судженого. Хвильку обоє стояли перед створеною й освітленою церквою, мов задеревілі. На хвильку пустилися йти в церкву, мов під опіку Святого Духа. А потому вибігли й пустилися бігти в сад.

Але вулиця була вже заповнена татарськими їздцями. Вони з диким криком перли наперед. Густі гриви й хвости їх негарних коней досягали землі. Багато весільних гостей було вже в їх руках — на арканах. На оболоню³ за садом теж видно було татар,

¹ *Все (діал.)* — завжди.

² *Друзьби (діал.)* — на весіллі хлопці від нареченого, боярини; *друзьки* — дівчата від нареченої.

³ *Оболоня* — заплавні луки.

що уганялися за поодинокими людьми то на конях, то пішки. Рев худоби долітав з цілого передмістя. Тут і там блимала пожежа. То татари підпалювали виграбовані дома передмість Рогатина.

Під навалом жаху Настуня зімліла й у своїй білій шлюбній сукні з вінком на голові впала на порошній дорозі. А Стефан прикляк біля неї...

І світ затьмився обоїм. (...)

У II–VIII розділах ідеться про те, як Настя Лісовська та інші рогатинці стали татарськими бранцями й пізнали пекельний жах полону. Татарський табір разом із полоненими жінками й чоловіками рушив на Схід. Хворих і немічних убивали на місці. Дівчина була найспокійнішою серед усіх. За це сторожа назвала її Хуррем, що, як пізніше дізналася Настуня, означало спокійна, безжурна, весела.

Ватага рушила до Чорного моря через Крим, минаючи татарські аули. У Бахчисараї Настю продали купцеві Ібрагіму та його вірменському спільникові, які відправили її в школу невольниць у місті Кафі¹. Тут учитель Абдуллаг навчав полонянок Корану, італієць Річчі — історії, жінки — мистецтву поведінки, спілкування з чоловіками, одягатися. У Кафі Настя дізналася про те, що на престол вступає молодий Сулейман.

Через море багатьох невольниць перевезли в місто Царгород², де Настю продали й відвели до сераю³ Сулеймана. Настуня стала служницею в султанській палаті. Тут дівчина почала пізнавати життя великого гарему⁴, його звичаї, інтриги, заздрощі, ненависть.

Одного пам'ятного дня дівчина несподівано зустрілася із султаном.

Зауваж

У XVI–XVII ст. на українські землі постійно нападали турки й татари, убивали мирне населення, масово вивозили в ясир жінок, дітей, сильних чоловіків. Слабих і немічних жорстоко страчували. Десяту частину полонених, в основному хлопчиків, віддавали ханові. Решту продавали на невольницьких ринках. Найбільший невольницький ринок був у Кафі. Українські дівчата-невільниці поповнювали гареми. Відомо, що українки ставали дружинами турецьких можновладців, такі, як Маруся Богуславка, Роксолана (Настя Лісовська).

¹ *Ка́фа* — нині Феодосія.

² *Ца́ргород* — Константинополь, по-турецьки Істамбул, або Стамбул, — нині найбільше місто Туреччини.

³ *Се́ра́й* — резиденція султана, комплекс султанських палат.

⁴ *Га́рём* — жіноче приміщення в будинку багатих мусульман.

Із початку XVII ст. козаки вели запеклу боротьбу із загарбниками, споряджали морські походи з метою визволення бранців.

VIII

СЛУЖНИЦЯ В СУЛТАНСЬКІЙ ПАЛАТІ

Любов перша — чаша запахучих квітів,
Любов друга — чаша з червоним вином,
Любов третя — чаша з чорної отрути.

Із сербської народної пісні

1

(...) Настуня прокинулася й відкрила очі. Інші невольниці ще спали.

Думки її перервала кяя-хатун¹, що прийшла будити невольниць. Вони позривалися на рівні ноги й почали одягатися. Мовчки одягалася й Настуня й потайки перехрестилася та змовила Отченаш.

Новокуплених невольниць повела кяя-хатун на перший поверх гарему, щоб показати їм його розклад. Опісля мали їх оглянути й розібрати між себе султанські жінки й одаліски². (...)

Настуню вибрала собі одна з султанських одалісок, гарна, але дуже розпещена туркиня.

У її кімнатах зараз лишилася Настя. З нею було там ще кілька невольниць.

Уже на другий день почала Настуня пізнавати життя великого гарему, його звичаї, зазисті, інтриги й ненависті. (...)

У душі відчувала, що все те тільки тимчасове. І тішилася тим, хоч воно трохи й турбувало її. Відколи розсталася з рідним домом, усе було в неї дивне й тимчасове. Все, все, все.

Було се в три тижні по прибуттю Настуні до її нової пані. (...)

Настуня привикла вже до своїх робіт, до ношення води, до миття кам'яних сходів, до чищення кімнат, до тріпання килимів і дива-

Невідомий
художник.
Ілюстрації з книги
А. Кримського
«Історія
Туреччини»

¹ Кяя-хатун — керівниця гарему, яка одержувала це місце тільки після тривалої служби.

² Одаліска — служниця або наложниця в гаремі.

нів, опісля до обтирання дорогих картин, укінці до скучного й довгого одягання своєї пані і навіть до тихого бездільного сидження в її передпокою. У думках старалася ще тільки привикнути до того, щоб не журитися на вид старих невольниць, котрі тут і там волочилися, як тіні, при ласкавіших жінках султанських.

Так надійшов пам'ятний для Настуні день і таємнича година її долі.

Вечеріло.

Служниці, між ними й Настя, кінчили одягати султанську одаліску в м'ягкі нічні шати й мали розходитися, як надійшов Кізляр-ага, начальник чорних слуг у ранзі великого візира. Він повідомив особисто паню, при котрій була Настуня, що сього вечера зволить її відвідати сам падишах. Низько склонився і вийшов.

Султанська одаліска оживилася так, що важко було пізнати, чи се та сама жінка. Її великі чорні очі набрали блиску й живості. (...) Всі її слуги одержали гострий наказ стояти біля дверей своїх кімнат і — не дивитися в очі великого султана, коли переходитиме. (...)

Настуня після наказу своєї пані скромно стала біля дверей її кімнати й поклала руку на залізній ґраті відчиненого вікна, у яке заглядали розцвілі квіти білого ясмину¹, пронизувані таємничим сяйвом місяця.

Серце в її грудях билосся живіше; вона була цікава побачити великого султана, перед котрим дрожали мільйони людей і навіть дикі татарські орди, які нищили її рідний край.

(...) Перший раз у житті відчула якийсь небувалий у неї внутрішній неспокій. І вся перемінилася в слух. І здавалося їй, що вона очікує співу соловейка, що він ось-ось затьохкає в парку...

Довго чекала.

Нарешті здалека зашелестіли кроки по килимах кімнат. Настя відчинила двері й машинально оперлася на залізній ґраті вікна, у котре заглядали розцвілі цвіти білого ясмину.

Не дивилася на молодого султана.

Тільки раз, один раз.

Султан став.

Так... Перед нею став і стояв у блиску місячного світла, у всій красі й молодості своїй, первородний син і правний наслідник Селіма Грізного, — Сулейман Величавий, — пан Царгорода й Єрусалима, Смирни і Дамаска, і семисот міст багатих Сходу і Заходу, десятий і найбільший падишах Османів, халіф усіх мусульман, володар трьох частин світу, цар п'ятьох морів і гір Балкану,

¹ Ясмін — жасмин.

Кавказу й Лівану, і чудних рожевих долин здовж Маріци, і страшних шляхів на степах України...

Ноги під нею задрижали.

Але свідомість мала майже ясну. Він був прекрасно одягнений, стрункий і високий. Мав чорні, як терен, блискучі, трохи зачервонілі очі, сильне чоло, матово-біле обличчя лагідного виразу, тонкий орлиний ніс, вузькі уста. Спокій і розум блистіли з карих очей його. На дорогій темній котарі¹ біля дверей одаліски виразно відбивалася висока постать його.

Стефан Дропан зі Львова був кращий, бо не такий поважний. Та цей був молодший від Стефана. Така молодість була від нього, що не могла собі уявити, як він міг би стати старцем з білою бородою і зморщеним обличчям, якого їй описував у Кафі учитель Абдулла. Се видалось їй просто неможливим.

Опустила очі вниз і ручку зняла із залізної грати...

Чула, як обкинув її поглядом згори додолу, мов жаром обсіпав. Збентежилася так, аж кров їй підійшла до личка. Засоромилася того, що її невілыницький одяг закривав красу її тіла. За хвилинку виринув у неї ще більший страх на думку, що скаже її пані на те, що султан так довго задержався тут...

Мимохіть підвела вії та благаючим поглядом показала султанові двері своєї пані, немов прохаючи, щоби скорше йшов туди. І знов опустила свої сині очі.

Але чи султана Сулеймана задержав білий квіт ясмину, що заглядав у вікно, чи білолиций місяць, що пронизував пахучі листочки ясмину, чи біле, як ясин, личенько Настуні, чи її переляк — досить, що султан не відходив; стояв, вдивляючись у неї, як в образ.

За хвилю запитав:

— Я тебе ще ніколи не бачив?

— Ні, — відповіла тихо, ледве чутно, не підводячи очей.

— Як довго ти тут?

У тій хвилі відчинилися двері сусідньої кімнати й виглянула султанська одаліска з розгніваним обличчям.

Султан рухом руки дав їй знак, щоб зачинила двері. Вона на одну мить спізнилася виконати наказ, на мить, якої треба, щоб кинути гнівним поглядом на свою служницю як суперницю. У ту мить молодий Сулейман обхопив поглядом обидві жінки. І сказав до Насті, збираючись до відходу:

— Ти підеш за мною!

Зовсім збентежена, глянула Настуня на свій одяг і на свою паню. А та стояла мов громом уражена. Настя машинально піш-

¹ *Котара* — штора.

ла за Сулейманом. Ідучи, відчувала на собі погляди своєї пані. А в дальших кімнатах і своїх товаришок, що кололи її завистю, мов отруйними стрілами.

3

Не пам'ятала, як і куди йшла і як опинилася в невеличкім наріжнім будуарі¹ гарему, де в заграбовані вікна заглядав синій, міцно пахучий боз².

Серце в її грудях билося так сильно, що сперла знов руку на ґрату вікна.

Молодий Сулейман підійшов до неї і, взявши її за руку, повторив своє питання:

— Як довго ти тут?

— Три тижні, — відповіла майже нечутно. А груди її так хвилювалися, що запримітив се султан і сказав:

— Ти чого така перелякана?

— Я не перелякана, тільки не знаю, як тепер покажуся на очі своїй пані, якій я мимохіть перебила твій прихід.

Забула з перестрахи додати який-небудь титул, належний володареві Османів. Говорила просто через «ти» і «твій». Він, очевидно, взяв се на рахунок незнання мови і звичаїв.

— Ти зовсім не потребуєш показуватися їй на очі, — відповів, усміхаючись.

— Чи ж не так само зле буде мені тепер у кожної з твоїх жінок? — замітила дуже тихо.

Султан весело засміявся і сказав:

— Ти, бачу, не знаєш, що котру жінку чи дівчину султан раз доторкнеться, її відокремлюють і дають їй окремих невольниць і євнухів³.

Хвилину билася з думками й відповіла, уся спаленіла від сорому:

— Мусульманам Коран забороняє насилувати невольниць проти волі їх...

Молодий Сулейман споважнів. Пустив її руку і здивований запитав з притиском на кожному слові:

— Ти знаєш Коран?

— Знаю, — відповіла вже трошки сміливіше. — І знаю, що Коран у багатьох місцях поручає як богоугодне діло звільнення

¹ *Будуар* — невеличка розкішно прибрана кімната багатой жінки для відпочинку та зустрічей із найближчими друзями.

² *Боз* (діал. *без, бевз*) — бузок.

³ *Євнух* — доглядач гарему.

невільниць, а передовсім лагідність і доброту супроти них. І знаю, що ти наймогутніший сторож і виконавець приписів Пророка, — додала, незначно підводячи очі на молодого султана Османів. (...)

А він не сподівався, що між невольницями одної зі своїх одалісок зустріне чужинку, яка кепською мовою, але зовсім влучно говоритиме про Коран і не схоче відразу кинутися йому до ніг — йому, наймогутнішому із султанів! (...)

— А чи ти по своїй волі лишилася б тут, якби я прирік взяти тебе до свого гарему на правах одаліски?

— Ти не зробиш сього, — відповіла.

— Чому?

— По-перше, тому, що я християнка.

— А по-друге?

— По-друге, тому, що я тільки як служниця слухняна...

Засміявся і сказав:

— По-перше, ти і як служниця не зовсім слухняна!

— А по-друге? — запитала.

— По-друге, говори ти по-третє, бо не скінчила.

— Скінчу! Отож, по-третє, я думаю, що тільки тоді можна віддаватися мужчині, коли його любиш...

— Значить, тобі треба сподобатися? — запитав з глуфом, який однаке щораз більше перемагала цікавість.

— Так, — відповіла наївно.

— А чи ти знаєш, що я міг би за такі слова взяти тебе силою до свого гарему як невольницю?

— І мав би тільки невольницю...

— Розумію. А як жінка ти хотіла б, щоб твоїй волі підлягали всі палати мої. Правда?

— Ні, — відповіла широко, як дитина. — Не тільки палати, але й уся твоя земля — від тихого Дунаю до Базри й Багдаду, і до кам'яних могил фараонів, і по найдальші стійки твоїх військ у пустинях. І не тільки земля, але й води, по котрих бушують розбишацькі судна рудого Хайреддіна.

Молодий падишах підняв голову, як лев, котрому на могутню гриву хоче сісти легка пташина. Так до нього не говорив ще ніхто!

Був у найвищій мірі здивований і — роззброєний. Тинь твердості зовсім щезла довкруги його уст. Велике зацікавлення сею молодою дівчиною, що так відрізнялася від усіх жінок у його гаремі, перемогло в нім усі інші почування. (...)

Він приступив до вікна і схопив кілька разів запашного воздуха, як ранений.

Вона жіночим інстинктом відчула, що доволі глибоко загнала йому в нутро солодку, але отруєну стрілу першого вражіння сим-

патії та любові. І відчувала, що він зараз спробує вирвати із серця ту стрілу.

Молодий Сулейман задумано вдивлявся в ясну ніч. Нараз став близько перед нею і запитав:

— Чи можна більше разів любити в життю?

— Я молода й недосвідчена в тім, — відповіла. — Але я недавно чула, як співали про се невольники із сербської землі, що працюють у твоїм парку.

— Як же вони співали?

— Вони співали так:

Любов перша — чаша запахучих квітів,
Любов друга — чаша з червоним вином.
Любов третя — чаша з чорної отрути...

Сказала се напівспівучим тоном, причім, як могла, так перекладала сербську пісню на турецьку мову. По хвилі докинула:

— Але я гадаю, що і перша, і друга любов може стати отрутою, коли не поблагословить її Бог всемогучий.

Сулейман признавав їй у душі глибоку рацію, бо розчарувався був на своїй першій любові.

Став як вкопаний. Був переконаний, що вона думає, що він уже перебув і третю любов... Не хотів оставити її в тім переконанню. По хвилі промовив помалу не то до себе, не то до неї:

— Першу чашу я вже випив. Тепер, мабуть, другу починаю пити, хоч вино заборонене Пророком. І вже чуюся п'яний від нього. Тільки третьої чаші ніколи не хотів би я пити...

Дивився допитливо в її очі. І був далеко кращий, ніж недавно, коли побачила його, як ішов до її пані. Тепер здавалося їй, що вже не від сьогодні знає його. Мовчки слухала биття власного серця. (...)

ТЕОРИЯ ЛІТЕРАТУРИ

Історичний факт і художній вимисел

В авторському післяслові до свого історичного роману «Роксолана» П. Загребельний зазначав: «Письменникові слугує все: документи, легенди, хроніки, випадкові записи, дослідження, речі... Історія далека від пристастей, вона позбавлена серця, їй чужі почуття, бо над нею панує неподільна сувора диктатура істини.

Єдине, що може письменник, — це створити... той чи інший настрій. Пишучи історичний роман, ти вихоплюєш із мороку забуття окремі слова, жести, риси обличчя, постаті, образи людей або лиш їхні тіні...» Так образно сказав митець про історичну правду та художній вимисел.

Автор історичного твору, на відміну від ученого-науковця, ставить за мету передати особливості епохи, стосунки між людьми, специфіку побуту, звичаїв, традицій. Він змальовує також події минулого, життя конкретних державних діячів, певні історичні події. Крім історичних осіб, у творі діють і вигадані персонажі, а розповідь про справжні історичні події доповнюється *художнім вимислом*. **Художній вимисел** — це народжена творчою уявою письменника художньо видозмінена дійсність. Без художнього вимислу, що поєднується з документальними фактами, не існують історичні роман, повість, оповідання, драма, поема. (Пригадай історичну поему І. Франка «Іван Вишенський»).

У примітках і поясненнях до повісті «Роксоляна» Осип Назарук писав: «Присвячую українським дівчатам сю працю про велику українку, що блистіла умом і веселістю, безоглядністю і милосердям, кров'ю і перлами. Присвячую на те, щоб вони навіть у найважчих хвилях свого народу і своїх не тратили бадьорості духу й були підпорою своїх мужів і синів і діяльними одиницями свого народу».

1. Повість Осипа Назарука «Роксоляна» має підзаголовок: історична повість з
 - А XVII століття
 - Б XVI століття
 - В XVIII століття
 - Г XIV століття
2. Циганку збентежило й змусило припинити своє ворожіння передбачення долі Насті
 - А Твоя чоловік багата, ах, як багата. Дуже багата!..
 - Б У перлах ходити будеш... а горючий камінь у волосся твоїм, а біленькі шовки на ніженьках твоїх, а червона кровця на рученьках твоїх...
 - В Далека дорога без мостів, без шляхів... По чорнобиллю, по твердім корінню... де цвітуть шавлії... де сон-трава синіє... де горить горицвіт... де повзе дур-зілля й перекотиполе...
 - Г А їсти будеш дорогий цинамон, а пити будеш солодкі сорбети... А мати будеш двох синів, як Єва... і два весілля, а одного мужа!..
3. У султанської одаліски Настя
 - А прибирала приміщення, одягала свою пані
 - Б нічого не робила, лише сиділа в передпокої
 - В працювала в саду
 - Г допомагала на кухні

4. Поясни різницю між історичною правдою та художнім вимислом, розкрий їхнє значення у творах історичних жанрів.
5. Що ти знаєш з уроків історії про Україну в XVI ст.?
6. Що ти знаєш про життя і творчість Осипа Назарука?
7. Що відомо про Роксолану як історичну особу?
8. Яке враження справив на тебе початок повісті «Роксоляна»? Що особливо запам'яталося?
9. Прочитай епізод нападу татар на Рогатин. Яким уявляється стан людей у цей момент?
10. Яке враження справив на Настю Сулейман при першій зустрічі? Прочитайте за особами перший діалог Роксоляни й Сулеймана. Як мова персонажів їх характеризує?

11. Чим, на твою думку, зацікавила молода невольниця турецького султана?
12. Поясни твоє розуміння цитати із сербської народної пісні, взятої за епіграф до VIII розділу: *«Любов перша — чаша запахучих квітів, // Любов друга — чаша з червоним вином, // Любов третя — чаша з чорної отрути»*.

1. Випиши цитати до характеристики Роксоляни.
2. Прочитай IX розділ повісті.

IX І ЗАЧАЛАСЯ БОРотьБА НЕВОЛЬНИЦІ З ПАНОМ ТРЬОХ ЧАСТЕЙ СВІТУ

1

До краю збентежена несподіваним знайомством з найвищою особою на всім Сході, вертала Настя до своєї службової кімнатки.

Увесь час, як ішла коридорами гаремліку, мала вражіння, що весь гарем не спить і не спав сеї ночі ні хвилини. Раз у раз ніби випадкове відхилялися котари й занавіси кімнат і будуарів по обох боках коридорів та виглядали з них сильно зацікавлені обличчя то її товаришок-невольниць, то одалісок у дорогих шахах, то навіть жінок султанських. Останнім кланялася по припису, як перед тим. Чула на собі погляди їх здивованих очей — то повні цікавості й зазвисті, то навіть нетаєної ненависті... І чула, як гарячка підходила їй до очей. І чула роздразнення в кождім нерві. А передовсім — збентеження. Не знала, як іти, що робити з власними руками, як держати голову. Так ішла, мов між двома рядами огнів і різок. Насилу здержувала сльози в очах.

А як знайшлася перед входом до своєї службової кімнатки, побачила самого Кізляр-агу в ранзі великого візира з трьома групами гаремових слуг. (...)

Знала, що титул «хатун» не належав їй, бо була невольницею і щодо звільнення треба було формального акту. Знов мала легке враження глуму. Але Кізляр-ага, чоловік серйозний, промовив до неї поважно:

— Благословенне хай буде ім'я твоє, хатун, і нехай Аллах внесе через тебе добро й ласку свою в ясний дім падишаха! Отсе слуги твої! А зараз запровадимо тебе до твого будуару, бо не годиться, щоб ти оставалася в малій кімнатці хоч би хвилю довше від часу, коли взяв тебе за руку великий султан Османів.

Рухом руки показав закриту лектику¹ на знак, що може всідати. Збентежена в найвищій мірі, звернулася Настя мовчки по свої убогі речі. Але Кізляр-ага вмить додумався того і сказав:

— Усі твої речі, хатун, уже в лектиці...

Рада була сісти в неї, щоб укритися від очей здовж коридорів. Але якийсь дивний сором вчорашньої невольниці відпихав її від шовкових занавіс лектики. Воліла вже йти, ніж датися нести.

Коли зайшла в призначений для себе будуар, глибоко зітхнула і кинула оком на ряд своїх кімнат. Були ще краще уряджені, ніж у її дотеперішньої пані. Чудовий запах ладану нісся злегка по них. Подумала, що завдячує все те тільки довгій розмові з падишахом, а може, його збуреному по відході виглядові, котрий мусіла запримітити служба.

Одна біла й одна чорна невольниці заметушилися і принесли своїй пані нічний одяг. Але Настя була така втомлена переживаннями сеї ночі, що не хотіла змінити одягу.

Зітхнула кілька разів глибоко і зімкнула повіки. Але заснути не могла. Кров, мов молотками, стукала їй у висках, а перед очима повторялися картини подій, які пережила від учора...

«Десь тепер, може, дзвонять на утренью в Рогатині», — подумала і лягла на м'яккім дивані. Схилилася так, що головою діткнула його, закрила обличчя обома руками і розплакалася в молитві до Бога свого. Мала певність, що Бог вислухав її молитви в ніч перед проданням її на Авретбазарі і що дасть їй через знайомство із султаном можливість повернутися додому. Гарячо дякувала Богу.

Потім утома зробила своє, і сон зморив її.

2

Настуня пробудилася по короткім сні і скоро зірвалася з дивану. Хвилинку стояла перед ложем, протираючи очі, бо думала, що спить...

¹ Лектика — ноші.

Ще раз кліпнула очима по міцнім сні і пригадала собі, з ким учора говорила і як опісля сам Кізляр-ага запровадив її в отсі кімнати та призначив їй окрему прислугу. Чи все те дійсно сталося?..

Але якраз із-за котари сусідньої кімнати виглянула одна з призначених їй білих невольниць і, низько кланяючись, запитала, чи хатун хоче одягатися.

Кивнула несміло головою на знак згоди і не знала, що з собою діяти. Миттю вступили в її спальню дві інші невольниці і глибоко склонилися. Одна з них запитала, чи хатун хоче скупатися. Знов притакнула несміло, бо по тім, як іще вчора сама послугувала, було їй прикро вживати послуги інших. Її нові невольниці одягнули її тим часом і завели в гарну купальню.

Настя мовчки купалася, а серце її билось майже так, як учора, коли вперше побачила Сулеймана. По купелі слуги завели її в одягальню, де побачила прекрасні посудини з дорогими парфумами, ще кращими, ніж були в її попередньої пані.

А під вікнами цвіли прегарні лотоси, і пахуча бакуля, і дивний манго з квітом, як кров, червоним.

Деякі з тих парфумів і квітів бачила у своєї бувшої пані, але не всі. Не знала, як забиратися до того всього, хоч недавно сама помагала при тім своїй пані. Слуги робили з нею, що хотіли. На всі їх питання лише потакувала.

Відітхнула, коли скінчили її одягати і завели до їдальні, де вже був накритий стілик для неї з різними присмаками й овочами. Сказала їм, щоб оставили її саму.

Оглянулася, упала на коліна й довго молилася. Щира молитва заспокоїла її. Сіла до столу і несміло зачала куштувати присмаки із султанської кухні, думаючи про Сулеймана...

3

А молодий Сулейман встав з думкою про чужинку-невольницю. Чогось подібного ще не переживав. Був мов п'яний. У нім дрижали всі нерви.

Йому, панові трьох частин світу, опиралася його власна невольниця... І ще до того покликуючись на свою віру!.. Щось нечуване в його роді!.. (...)

Образ молодої чужинки таки стояв перед ним. Ось-ось стоїть мов жива: волосся золотисте, очі легко сині. Личко біле як сніг з таким відтінком, як у першого пуп'янка рози, а таке лагідне, як у його матері, що все боїться за нього. І притім так само енергійне!..

Здригнувся. Так, він ще не зустрічав у своїм житті жінки, котра більше пригадувала б йому матір, ніж ся невольниця.

А серед вічних підхлібств і подиву острє слово матері було йому таке приємне, як разовий хліб голодному. Був зовсім певний, що і ся невільниця скаже йому те саме, як тільки візьме її за жінку...

Устав і підійшов до вікна.

Парк цвів. І в душі султана розцвітала друга міцна любов. Відчував се глибоко і ще раз пробував з'ясувати собі, чим його властиво взяла за серце та чужинка з далекої країни, якої перед тим не бачив. Ще раз і ще раз уявляв собі її. Мала біле, як квіт ямину, личко і великий спокій у нім, і великі очі. А говорила так спокійно і розумно, якби належала до найвище освічених улемів¹ ісламу. (...)

Нервозно плеснув у долоні.

До кімнати вступив німий невільник.

— Покликати Кізляр-агу!

Безмежно довгим видався йому час, заки прийшов найвищий достойник гарему. Він уважно подивився на змінєне обличчя падишаха і низько склонився, майже дотикаючи чолом долівки.

— Де єсть невільниця, з котрою я вчора вечером говорив? — запитав султан, пробуючи надати собі байдужний вигляд, хоч чув, що не стає йому віддиху.

— Благословенна Роксоляна Хуррем, як велить старий звичай, відокремлена була зараз по виході з наріжного будуару й одержала окремих невільниць і євнухів. Тепер одягається в новий одяг і виглядає, як сонце у квітах ямину, — відповів достойник, котрий зміркував, що молодий султан опанований уже пристрастю до нової жінчини.

Молодий Сулейман так знітився, що не знав, що відповісти. Відвернувся до вікна, щоб не дати слугі запримітити свого замішання.

Нараз прийшла йому до голови щаслива думка. І він сказав:

— Нехай прийде до мене Муг'єддін мудерріс²!

Кізляр-ага низько склонився й вийшов із кімнати. Заки дійшов до будинку улемів, знали вже всі в палаті, що першою в цілм гаремі стає бліда чужинка, невольниця Хуррем, «християнська собака», і зашипіла ненависть по коридорах, кімнатах і парках сераю, як їдовита гадина, що сунється по чудових квітах.

4

Султанові здавалося, що час задержався. (...)

— Заки я був у патріарха, улеми знайшли вже бувшого їх монаха, і то із землі Роксоляни, що втік з монастиря і прийняв віру

¹ Улем — учений.

² Мудерріс — учений, що після закінчення 10 наук учився ще найменше 7 літ.

Магомета. Я ніколи не дивився добрим оком на таких людей, але тут він може зробити послугу тобі. Іншого способу не бачу. Коли дозволиш, він іще сьогодні може говорити з тою невільницею.

— Роби, що уважаєш! — відповів коротко Сулейман. І додав: — Освоєними соколами ловлять соколів диких.

— А сей бувший монах хоч не сокіл, то дуже бистрий ястріб. Його знають наші улеми і кажуть, що він дуже спритний. Уже не раз уживали його.

— Побачимо! — сказав Сулейман.

Мугієддін мудерріс низько склонився і вийшов у задумі.

5

Ще того ж дня сталася в султанській палаті подія, якої не було, відколи в ній засіли предки Сулеймана: до гарему падишаха впровадив за його дозволом сам Кізляр-ага бувшого монаха й завів його до кімнат молоді Хуррем. І оставив його сам на сам з нею, тільки поставив сторожу з чорних євнухів під дверми.

Настуня, хоч знала строгі закони гарему, майже не здивувалася тим, що до неї допустили чужого мужчину. Відчула, що він приходить у зв'язку із султаном. Але в яким? Сього не могла додуматися, хоч з найбільшою увагою вдивлялася в обличчя гостя.

Була се людина літ понад 50, з хитрим виразом, який мають звичайно всі відступники.

Хоч мав уже постанову признатися, що він відступник, але тут ще раз передумав, чи сказати се, чи ні. І рішив сказати. Бо якби опісля довідалася правди, то не мала б уже ніякого довір'я до нього. А він сподівався ще не раз зустрічі з нею.

Поблагословив її знаком хреста і, завагавшись ще хвилю, заговорив рідною мовою Настуні:

— Дитино! Я — бувший монах, приходжу до тебе в справі дуже важній для всіх християн і для тебе...

Се так вразило Настуню, що вона стала, як неприємна. Хоч розуміла кожне слово, але не знала, що сказав їй гість.

Була би краще його зрозуміла, якби заговорив був по-турецьки або по-татарськи.

Він запримітив се і ще раз, помалу, повторив свої слова, що, як міцний мед, впливали на Настуню.

— Ви з мого рідного краю?! — запитала Настя, а сльози, як горох, пустилися їй з очей.

— Так, дитинко, так, — відповів гість.

— Ви давно з дому?

— Моїм домом, дитино, була монастирська келія, — відповів поважно. — А там, де ми родилися, був я давно-давно.

Настуня посумніла, а він сказав до неї лагідним тоном:

— Але я приходжу до тебе, дитино, у справі, близькій також нашій рідній землі, дуже близькій, хоч виглядає далекою.

Молода дівчина вся перемінилася в слух. (...)

Він розумів, що тепер почнеться його найтяжче завдання: зломити в душі людини святу форму її. Бо не суть думки, а форма найміцніше опановує душу чоловіка.

Се завдання було для бувшого о. Івана тим важче, що й він сам не порвав зовсім у нутрі з формою, яку мав у ній порвати. Його весь час мучив гріх відступництва.

Ясно розумів, що тут найслабше місце, на яким може заломитися все діло. Відітхнув, перехрестився й почав:

— У ясну, спокійну ніч, як вітри не віють від Гелеспонту і від Пропонтиди, як Єлінське море, гладке, мов дзеркало, посріблене сяйвом місячного блиску, вдихає в себе запах синеньких бозів, і білих ясминів, і червоних роз, — тоді Мати Божа Воротарниця в Іверській іконі на святім Афоні сходить з-понад брами на стежки колючі, на шляхи і кам'яні дороги... Іде босими ногами по гострім камінню, по твердім корінню й шукає при стежинках зломаних ростинок, шукає в болю ранених звірят, шукає горя в людській душі... І як іде розбійник з ножем у халяві, і як іде убийник з кривавими руками, і як іде зрадник правдивої справи, — вдається з ним в розмову і прощає йому, як тільки в нім відчує жаль за гріхи...

Молода невілляниця, спочатку дуже заслухана в бесіду бувшого монаха, перервала:

— Чи всі гріхи людські прощає Мати Божа Воротарниця?

— Ні, не всі, дитино. Є один гріх, якого не прощає навіть Мати Божа Воротарниця в Іверській іконі на святім Афоні.

— А який це гріх?

— Се гріх супроти мужа.

— Хто ж його прощає?

— Прощає церква Божа по словам Христовим.

Думка молодої невілляниці випрямилася, як струна, й інстинктом дійшла тасмниці вивищення церкви над земськими справами.

«Значить, хтось хоче мене так прив'язати до Сулеймана, щоб опісля тільки він мав владу наді мною», — сказала собі. Сама не знала, відки та сміла думка взялася в неї. Чула тільки, що її хтось у якійсь цілі хоче обмотати, і, що відбудеться завзята боротьба між нею і кимось іншим, хоч сильним, але скритим. Якийсь гострий глум вибухав із глибини її душі, і вона відповіла:

— А я знаю один гріх, якого не сміє простити навіть церква Божа.

— Ні, моя дитино! Церква має владу прощати всі гріхи.

— А чи ти, мій отче, простив би в ріднім краю, де вороги так нищать правовірний люд, зраду нашої церкви, так тяжко гнаній. Коли Мати Божа Воротарниця в Іверській іконі на святім Афоні не прощає зради лишень супроти одної людини, то як же могла би простити зраду супроти костей цілих поколінь і церкви Сина свого?..

Бувший монах зблід. Одинокє слабе місце мав у своїй душі, коли йшов до сеї дівчини. І якраз те місце вичула вона невинною душею. Зразу хотів пояснити їй, що церква все прощає, коли бачить покаєння і щирий жаль людини. Але не міг створити уст, такий став пригноблений при тій молодій чистій дівчині. І сидів мовчки.

Мовчанку перервала вона:

— Я сама поїду молитися Божій Матері в Іверській іконі на святім Афоні!..

Не пробував їй пояснити, що се недопустима річ, бо ще прапрадід теперішнього султана Магомет прирік на просьбу святоафонських монахів не допускати жінок на святий Афон. І від того часу се султанське приречення не було ніколи зломане так само, як придержувалися його перед тим і християнські царі від часів Константина.

Думав над тим, чи не захиталося щось у тій молодій дівчині? Чого вона захотіла їхати на прощу до все прощаючої Матері Божої Воротарниці в Іверській іконі на святім Афоні?

Розумів, що на перший раз досить сказав і досить зробив. Чув, що сам був зраниений у найчуткіше і найбільш болюче місце своєї скаліченої душі. Але, очевидно, якимсь чином зранив тепер душу також сеї дитини, хоч не знав ще, чим і як. Бо дивна є душа людини: вона більше таємна від середини пущі, і від морської глибини, і від небесної безвісти. Бо незбагнаний Сотворитель тих див дав душі людини свободну волю вибору між добром і злом, між вірністю і ламанням її. І тим зробив ту душу подібною до себе.

А в душі Настуні виростало, як горючий корч, ясне бажання піти на прощу до Богоматері в Іверській іконі на святім Афоні. Піти і висповідатися зі своїх спокус і просити поради.

1. Слово *хатум* означає

- А** слуга
- Б** невірниця
- В** пані
- Г** жінка

2. Турецьке народне прислів'я «Освоєними соколами ловлять соколів диких» сказав(ла)
 - А** Кізляр-ага стосовно норовливого характеру Роксоляни
 - Б** Сулейман про навернення Роксоляни до мусульманської віри колишнім монахом-відступником
 - В** хазяйка Роксоляни про те, що дівчина порушила заборону й подивилася на султана при першій зустрічі
 - Г** Сулейман про християнського монаха-відступника, який прийняв мусульманство
3. Переполох у султанській палаті викликала подія, яка не траплялася з часу панування предків Сулеймана
 - А** у гаремі з'явилася невольниця, якій виділили окремі кімнати
 - Б** до гарему падишаха в кімнату Хуррем завели колишнього монаха
 - В** Роксоляна сама гуляла в султанському саду
 - Г** Роксоляна відмовилася від слуг-невільниць

4. Перекажи, яким був стан Роксоляни, коли її привели в розкішні покої. Як поставилися до цієї події інші мешканці гарему?
5. Із якою метою Сулейман доручив знайти монаха-відступника?
6. Прочитайте за особами діалог Насті та монаха. Поясни, як репліки Роксоляни характеризують її.
7. Як сприйняла Роксоляна розмову з монахом, колишнім християнином? Яке непереможне бажання заволоділо Настею під час розмови?
8. Знайди в тексті й прочитай, яке враження справила на Настю рідна мова з уст монаха. Вислови власне міркування про роль рідної мови в житті людини.
9. Прочитай християнську легенду, яку монах розказав Настуні. Чого вона навчає?
10. На які роздуми наштовхнули Настю слова монаха про всепрощення церкви Божої?

11. Вислови своє розуміння слів із тексту: «...дивна є душа людини: вона більше таємна від середини пущі, і від морської глибини, і від небесної безвісти. Бо незбагнаний Сотворитель тих див дав душі людини свобідну волю вибору між добром і злом, між вірністю і ламанням її. І тим зробив ту душу подібною до себе».
12. Поділи текст IX розділу повісті на частини й добери до них заголовки.

Випиши з IX розділу повісті цитати до характеристики Роксоляни.

X

У ПАРКУ ЛЬДІЗ-КІОСКУ

Дивний єсть зв'язок мужчини з жінкою, а ім'я йому таємниця. Глибінь тої таємниці пізнала тільки церква. І тому — не розв'язує її та й називає тайною.

1

(...) Муг'єддін докладно переповів султанові все, що довідався від бувшого монаха.

Цікавість султана росла. Він запитав старого Муг'єддіна, що думає про це.

— Нічого не можна ще думати, — сказав старий. — Се дивна дівчина.

— А що робити, як упреться їхати на Афон?

— Гадаю, що коли попередні володарі опиралися дивним забавкам жіночим і додержували приречень своїх батьків, то опреться і султан Сулейман.

Султан уже був непевний, чи опреться, хоч не міг собі уявити того, як можна зломити батьківське приречення. Але та непевність так його подразнила, що зараз наказав заповісти про свої відвідини молодій Хуррем. Постановив зимно¹ поводитися супроти неї й не уступити перед її афонською забаганкою.

Уступив напрасним, молодечим кроком.

І — тихо став майже біля самих дверей ясно освітленої кімнати Ель Хуррем.

Його любка, очевидно, ждала на нього стоячи. Але була се рішучо вже не та сама дівчина, з котрою недавно говорив. Першим, дуже сильним його враженням був її поклін — рівний, спокійний і поважний. Так здоровила тільки одна особа, яку досі знав: його молода ще мати, яку султан дуже шанував. Мимохіть порівняв їх знов у душі. І знов здавалося йому, що вона має в собі щось подібне до його матері.

Другим сильним враженням був одяг Ель Хуррем. Се вже не був сірий одяг невілнниці, який заслонює красу тіла. Через тонкі і як сніг білі мусліни² перебивало її рожеве молоде тіло, заслонене і гарне, як весняна земля, що родить пахучі квіти. Накинений на рамена³ плащ з темних фарарів, підшитий дорогим

¹ *Зімно* (діал.) — холодно.

² *Мусліні* — легка, тонка й м'яка тканина.

³ *Рамéна* (заст.) — плечі.

Невідомий художник.
Портрет Роксолани.
XVI ст.

адамашком¹, спадав аж до маленьких стіп, обутих у мешти² з біленького шовку. На грудях мала чудовий нашийник з біло-матових перлів, а на золотистім волоссі біло-шовковий турбан³ на турецький лад. На ній пишався горючий камінь. Виглядала в тім одязі як правдива султанка...

Але найбільше вражіння робила вона сама: її великі спокійні очі, й маестатично-спокійне обличчя, і ціла постава. Щось тепле й дуже живе було з її на око спокійного обличчя. З очей видніла якась думка, що так оживляла її личко, як горючий камінь оживляв її турецький турбан. Молодий султан відчув інстинктом любові, що то нова думка відродила її та що довкруги тої думки збирається в неї все: кожда частинка її одягу і прикрас, кожний її рух і кожний напрям, усі її почування й гадки. «Чи се, може, початок любові, любові до мене?» — подумав на хвильку. І дроз перейшла його тілом, як електрична струя. Почувся більшим і сильнішим, мовби щось доповнило його силу. Подібне враження мав тільки в кімнаті своєї матері. Але се було сильніше, приємніше й мало в собі щось, що непокоїло його душу, — можливість втрати.

Пригадалися йому слова досвідченого Кізляр-аги, що благословенна Хуррем виглядає в новім одязі, як рожеве сонце у квітах ясмину. Був йому вдячний за таку оцінку своєї любки. Так, вона дійсно виглядала як ніжно-рожеве сонце, раннім ранком оточене білою імлою небесних муслінів, і в душі молодого Сулеймана почався новий ранок життя.

Вона весь час мала скромно спущені очі. Не оглядала його, бо не потребувала: інстинктом жінки відчула, що діється в ній. Спокійно ждала, що скаже.

Молодий Сулейман, опанувавши перші вражіння, промовив:

— Ти зібрана на вихід?

— Так. Може, підемо в парк?

¹ Адамашка, адамашок — гатунок шовкової тканини, вироби з неї.

² Мешти (діал.) — взуття.

³ Турбан, тюрбан — чоловічий головний убір у деяких народів Азії, Африки, що складається з шматка легкої тканини, обмотаної навколо тобетейки.

Якби була сказала: «Ходім до парку!» — був би, напевно, відповів: «Ні, залишимося тут». Але вона тільки питала, чи, може, піде в парк. Відповів:

— Підемо, дуже прошу. Там дійсно дуже гарно.

Відчинила йому двері — так само, як тоді, коли була служницею одної з його одалісок... Ся скромність аж заболіла його і збентежила. Ішов біля неї коридорами палати так, якби не він був тут головна особа, а вона. Ішов так зразу мимоволі, потому свідомо. І мав якусь дивну розкіш з того, що запримітили се і чорні євнухи, і стрічні невільниці, і молоді одаліски, які нароком виходили з кімнат... Запримітили, бо кланялися нижче їй, ніж йому, панові трьох частин світу! Уважав се окупом своїй любові до неї. І мав утіху з того, що молода Хуррем приязніше відповідала на поклони слуг і невільниць, ніж на привіти його жінок.

У цілм величезнім палаці падишаха не було вже нікого, хто не знав би, що буде нова султанка Місафір, наймогутніша з усіх.

2

Залишивши палату, почувалася молода невільниця свободніша. (...)

Тиша панувала у величавім парку падишаха. Чудова тиша ночі в Дері-Сеадеті. Понад верхами столітніх дерев сунув тихо місяць по синьому небі в безмежну даль. І ясно світила молочна дорога, що виглядала, мов срібний шаль, тканий з мільйонів розсипаних перлів і святоїванських мушок-світляників.

Зірвала пучок ясминів з куща, котрий минали, і дала його молодому товаришеві та промовила тихо:

— Хочу подякувати тобі за новий одяг. Він такий гарний!.. А се так приємно, хоч на короткий час, — мати гарний одяг...

— Чому на короткий час? — запитав, подякувавши поглядом за квіти.

— Бо я невільниця. Невільницю вдягають і роздягають по волі її пана...

Засміялася так природно й весело, якби хотіла сказати: «Але я приготована на се! Мені властиво все одно, як це скінчиться...» Та не було се все одно молодому Сулейману. Він відхилив її плащ і взяв за руку. По хвилі запитав:

— Скажи мені, Ель Хуррем, що ти робила б, якби сповнилося твоє бажання і твоїй волі підлягала би вся моя земля від тихого Дунаю до Базри і Багдада, до кам'яних могил фараонів і до найдалших стійок моїх військ у пустинях...

Втягав запах зачарованих ясминів, як найсолодший нектар, і пам'ятав кожне слово її бажання з першої розмови.

— Я перед тим просила б о зломанні одного приречення...
Знав, про що говорить. Але не хотів навіть допустити до розмови про се і сказав:

— Які ж дивні ті жінки! Приречення мужчини не ломлять!

Подумала хвилю і сказала:

— Я будувала б, багато будувала б!

— Що ж ти будувала б? — запитав з тим більшим зацікавленням, що досі ні одна з його жінок не висказала подібного бажання.

Відповіла поважно, але так приязно, якби вже просила його дати фонди на ті будови:

— Наперед збудувала б я велику імарет¹. Бо не можу думати про те, як убогі ходять голодні й не мають ні чим, ні де заспокоїти голоду свого.

Став здивований. Вона виростала в його очах на дійсну султанку.

— А потому? — запитав.

— Потому казала б я збудувати велику дарешшіфу².

— Дуже гарно, Ель Хуррем! А потому?

— А потому каравансерай для подорожніх і чужинців...

Останнє слово виповіла майже нечутно. Але тим краще увійшло воно в душу великого султана. Був захоплений.

— Ти маєш не тільки великий розум, але й дуже добре серце, що не забуваєш людей з країни, з котрої походиш. І що ж ти будувала б далі? Султанська скарбниця ще тим не дуже була б порушена, — додав з веселістю в очах.

— Дальше збудувала б я великий гамам³, бо не можу дивитися на бруд людей.

— Ти маєш всесторонньо гарну душу, моя дорога, — сказав Сулейман. — Будуй дальше! Тобі варто віддати скарбницю, бо думаєш про обов'язки султана.

— І ще збудувала б я багато мекбетів⁴...

— Гарно! Що ще?

— І ще дуже велику кітабхане⁵...

— Чудово! Того я сподівався по тобі... А скажи, на котру з тих річей ужила б ти найбільше грошей?

Подумала і відповіла:

— Про се я ще не говорила.

— Так? — запитав, зацікавлений. — Отож на що?

¹ *Имарет* — кухня для убогих.

² *Дарешшіф* — лічниця, лікарня.

³ *Гамам* — купелевий дім.

⁴ *Мекбет* — школи для хлопців.

⁵ *Кітабхане* — бібліотека.

Думав, що вона заговорить тепер про новий, величавий мечет. Але по хвилі зміркував, що вона як християнка не скаже цього.

Вона мовчала. Подивилася в його палкі очі і сказала повагом, помалу:

— Найбільше грошей ужила б я для найбільш нещасливих людей.

— Слушно. Але хто вони?

— Се ті, що повинні жити в тімархане¹...

Молодий Сулейман притиснув її ніжно до себе і йшов мов осліплений, бо пожар мав в очах. Осліплений був не білим квітом у ясиновій алеї і не срібним світлом місяця, що заливав увесь парк, а мріями молодої Місафір...

Так. Се були султанські мрії.

Такої любовної розмови він ще не мав. Перебіг у споминах усі свої розмови з жінками. Які ж вони були пусті в порівнянні із сею!..

Мав якусь велику, безмежну ясність у душі. На небі тонули поодинокі зірки. А його щось підносило до зірок. Високо, високо.

Вона запримітила се і сказала:

— Бог розсіяв зірки по небі, як хлібороб насіння по ріллі.

— І одну з них, мабуть, через забуття кинув до мого парку, — сказав молодий султан.

Вона покрасніла із задоволення, але навіть очей не підняла на нього. Так їй було добре з ним, що не хотіла сеї хвилі псувати просьбою дозволити виїхати на Афон, хоч весь час думала про се. (...)

— Чи ти дійсно над тим думала, Хуррем? — запитав ніжно. — Чи, може, над виїздом до свого Бога?.. — рішився сказати. Рішився так само несподівано, як вона перед хвилиною.

Дивилася на нього здивована, звідки він знає, що діялося в її душі.

Він не хотів, щоб вона заперечила, бо чув, що тоді не знав би, як їй заявити, що годиться на се. Не очікуючи її відповіді, продовжував:

— Їдь, куди хочеш і коли хочеш! Хоч би завтра! І хоч би в місце, у яке я прирік не пускати жінок! — Останні слова майже викидав зі себе. — Тільки вернись! — додав м'якше.

Зрозуміла, що він знає, куди вона хотіла б поїхати. Від кого знає, се її не обходило. Мабуть, той відступник оповів комусь. Але се було їй байдуже.

¹ *Тімархане* — дім для божевільних.

Образ Богоматері Воротарниці станув їй перед очима. Зрозуміла велику жертву Сулеймана. Вона була для неї завелика, щоб відразу могла її прийняти.

— Я не хочу, щоб ти ломав приречення задля мене, — сказала тихо, майже нечутно.

Встала зі сльозами в очах і вийшла з альтанки.

Як тінь, пішов за нею молодий Сулейман. І йшли в блиску місячної ночі, обоє щасливі, як діти.

Він хотів їй конче подарувати те, чого вона не хотіла прийняти. Якраз тому хотів доконче се подарувати, що вона щадила його.

— Ти дуже благородна, Ель Хуррем! — почав. — Але що значить приречення, зломання якого нікому не шкодить?

— Я не хочу, щоб ти ламав навіть такі приречення, — відповіла з упором дитини. — Але й маю спосіб на те, щоб ти не зламав нічого і щоб я поїхала. Ти знаєш, куди? — запитала цікаво.

— Знаю, — відповів. — А який же ти спосіб маєш? — запитав, зацікавлений.

Не питала його, від кого знає, куди вона хоче їхати, тільки спокійно відповіла:

— Мій спосіб дуже простий. Ти чи твій далекий предок прирік, що не допустите жінок на святу гору Афонську. Але я можу поїхати переодягнена за хлопчика, як твій отрок¹...

Усміхнувся на ту жіночу хитрість і сказав:

— Ти дуже спритна, Ель Хуррем. Але твій спосіб закриває тільки зломання приречення...

— І вже зовсім-зовсім нікому не шкодить, — сказала радісним щебетом, що лунав у парку, як лящіння соловейка в гаю. — Я так дуже хотіла б кудись йти, їхати або краще йти, йти, кудись далеко-далеко, хоч би зараз-зараз!..

Почала бігти парком дрібними ніжками, оглядаючись на нього, як молода вівірка-білка.

Падишах Сулейман біг за нею, як біжить за долею, за щастям: усім серцем своїм і всією вірою. Сказав:

— Підемо до сторожі при найближчій брамі. Я зараз скажу привести два коні і поїдемо!

— Ні, — відповіла, весело сміючись. — Ваша приповідка каже, що є три непевні речі: кінь, цар і жінка. Нащо ж їх лучити², коли нам добре так?

Радісно сміялася і скоро йшла парком в напрямі до моря. Радісно сміявся і він, кажучи раз у раз: «Не ваша, тільки наша!»

¹ *Отрок* — хлопець, підліток.

² *Лучити* — єднати.

Тішився, як дитина, її відчуттям, що вона не бачить у ній султана, тільки мужчину.

Світало.

Настуня зійшла по білих мармурових сходах аж до морських хвиль і мила в них ручки та біленьке личко, радісна, як мewa, що вітає сонце. Його червона позолота падала нестримно на кипариси й пінії, на буки й платани. Падала й на очі великого султана, що тої ночі ще дужче полюбив молоду чужинку з далекої півночі.

Надпливали попри берег у двох човнах турецькі рибалки. Вони пізнали падишаха. Схилили голови та схрестили руки на грудях і не дивилися на незакрите личко молодій пані.

— Я так з'їла би щось, — сказала Настуня й подивилася в очі молодого Сулеймана.

Він знаком руки наказав човнам наблизитися й попросив у них харчу. Скоро дали йому рибалки печеної риби і коржів. І ще ніколи не смакували йому ніякі страви так пишно, як той скромний харч, який їв з любов'ю раненьким ранком на березі моря на сходах мармурових.

3

Коли Сулейман з Настунею вертали до палати, запитав він, як питає звичайно в таких випадках:

— Який дарунок хотіла б ти завтра одержати?

— Дарунок? — відповіла. — Пощо? Хіба гарну квітку.

Здивувався і знов запитав:

— Більше нічого?

— Ах, — плеснула в долоні, як дитина. — Чи не можна б сюди спровадити учителя Абдуллага? Я тобі вже раз згадувала про нього. То чесний турок. Він дуже шанує Коран і тебе! Знаєш, він міг би ще вчити і мене, і тебе! Направду міг би!.. — І усміхнулася весело.

Султан усміхнувся так само весело, як і вона.

— А де ж він тепер може бути? — запитав.

— Або тут, або в Кафі, — відповіла й подумала, що матиме коло себе хоч одну знайому душу, нехай і турка.

— Добре, — сказав Сулейман. — Спровадимо сюди учителя Абдуллага.

То була перша посада, яку дала Роксоляна Хуррем в палаті падишаха. Як же багато їх роздавала вона потому — в Європі й Азії, на землях і на водах, в армії і флоті, у судах і скарбі султанським! А все робила з одним таємним заміром і так

втривало, як тільки робить жінка — жінка, котра любить або ненавидить. (...)

1. Сулейман постійно порівнював Роксоляну з
 - А першою дружиною
 - Б колишньою хазяйкою Насі
 - В господинею гарему
 - Г матір'ю
2. Яка з реплік Хуррем найбільше вразила Сулеймана і засвідчила її державницьке мислення
 - А Наперед збудувала б я велику імарет.
Бо не можу думати про те, як убогі ходять голодні...
 - Б Потому казала б я збудувати велику дарешшіфу
 - В Найбільше грошей ужила б я для найбільш нещасливих людей
 - Г Дальше збудувала б я великий гамам, бо не можу дивитися на бруд людей
3. Хуррем хотіла б отримати від султана наступного дня після прогулянки в дарунок
 - А учителя Абдуллага
 - Б коштовності
 - В новий одяг
 - Г букет квітів

1	
2	
3	
4	

4. Якою постає перед читачами Роксоляна? Прочитай портрет Хуррем, поданий автором через сприйняття Сулеймана.
5. Прочитайте за особами діалог Роксоляни й Сулеймана. Якими уявляються герої із цієї розмови?
6. Про що свідчить оцінка Сулейманом бажань, мрій Роксоляни — «се були султанські мрії»?
7. Чому, по-твоєму, так різко змінив Сулейман свою думку про подорож Хуррем до Афону: спочатку вирішив «зимно супроводитися супроти неї й не ступити перед її афонською забаганкою», а потім заявив: «Ідь, куди хочеш і коли хочеш! Хоч би завтра!»?
8. Який спосіб придумала Хуррем, щоб не порушити заборони предків Сулеймана — не з'являтися жіночій особі на Афонській горі?
9. Знайди й прочитай описи турецької природи під час прогулянки Сулеймана й Хуррем. Поясни значення художніх засобів у її створенні, доцільність використання спеціальної лексики — назв рослин.
10. Яку роль відіграє пейзаж у змалюванні кохання султана й невільниці-чужоземки?

11. Намалюй словесний портрет Роксоляни.
12. Намалюй портрет Роксоляни з описів її зовнішності в повісті й такою, якою вона тобі уявляється.

Випиши в робочий зошит цитати до характеристики Роксоляни.

XI

ПЕРША ПОДОРОЖ НА ПРОЩУ РОКСОЛЯНИ

1

Був кришталево-ясний ранок, коли султанські галери допливали до Святої Гори, що, як білий мармуровий стіжок, видніє на синім тлі неба й стрімкими стінами в море спадає. На довгім півострові вже здалека видніли зелені ліси. Як наближалися, повіяло з них чимсь рідним на душу Настуні, бо запримітила там не тільки кипариси, пінії¹ й каштани, але на височинах також буки, дуби й чатинні дерева. (...)

Здалека долітало привітне грання дзвонів усіх афонських церков, що вітали могутнього монарха. На березі заливу Дафні видніли великі процесії монахів зі всіх монастирів і багато паломників!

Оподалік на скелях полуднево-західного узбережжя Святої Гори біля пристані Дафні пишався в прекраснім місці старий монастир великомученика й цілителя Пантелеймона, відновлений востаннє галицьким князем Ярославом Осмомислом. Тут проживали отшельники зі всіх земель України.

Настуня спокійно пішла в товпі отроків біля Сулеймана до монастиря Св. Пантелеймона.

Коли підійшла до нього із Сулейманом, побачила на верху кам'яної брами монастиря вже невідчужний від старості надпис: «Святу Обитель сію возбудовил человек, що вірив у Бога: князь на Галичі, Перемислі, Звенигороді, Ушиці й Бакоті, Ярослав Осмомисл, син Володимирка. Успе в Бозі 1187 года».

З глибоким зворушенням відчитала старий напис і побожно змовила «Отченаш» за душу великого володаря своєї рідної землі.

Іверський монастир

¹ Пінія — вид сосни.

Після скромного снідання, яким монахи прийняли високого гостя і його товаришів, яке складалося з чорного хліба, меду і води, Настя пішла оглянути головну церкву і її скити, розсипані по недалеких скелях.

Але як тільки вийшла з келії, зустріла несподівано знайомого відступника, що йшов з якимсь дуже старим монахом.

Збентежилася й хотіла його оминати. Однак він показав її своєму товаришеві і сказав до нього на її рідній мові:

— Це улюблений отрок султана Сулеймана, християнин. Ось тут був мій дід, моя дитинко! — звернувся до Настуні.

Старий монах з білою бородою вдивився в неї своїми синіми очима, поблагословив її знаком хреста і сказав до знайомого Нас-ті відступника:

— Може, о. Іване, той отрок хоче оглянути нашу обитель?

— Так, — відповіла живо Настя.

По тім, що монах назвав відступника «отче Іване», зміркувала, що тут не знають про його відступництво. Але не хотіла його зраджувати. Розуміла, що тоді й він міг би видати її тайну, що вона не отрок султана, а його любка.

Ішли в трійку як представники трьох поколінь. Настуня чула ще вдома від батька і про Св. Афон, і про монастир Св. Пантелеймона як про місця, до котрих від віків спрямовані були серця й уми всіх побожних паломників нашої землі. Знала також, що вступ на Св. Афон заборонений жінкам ще від часів царя Константина, і що на Афоні не була ще ні одна українка, навіть ні-яка княгиня. Серце її билось так, як б'ється в грудях того, хто перший вийде на недоступний верх гори.

— Ти, сину, з нашої землі? А звідки? — почав старий монах.

— З Рогатина, — відповіла.

— Знаю. Ще не знищили його бісурмани? — Жаль блиснув у його синіх старечих очах.

Увійшли в церкву, де здалека блистів головний вівтар прекрасної роботи. Настя побожно перехрестилася. (...)

Ідучи далі до найближчого скита, побачила красу Святої Гори. Кругом під ногами розливалися ясні води архіпелагу: лаврові дерева і прочитан¹ пишно прикривали наготу скель, над котрими високо кружляли орли. Не переривали тиші ні рев звірів,

¹ *Прочітан* — пляж.

ні бляння стад. Бо по уставам Святої Гори заборонений там побут самицям усяких животних і нема розмножування. І ніщо не порушує глибокої тиші. Хіба вітер просвистить час од часу в гірських проваллях або прошелестить у листі дерев і корчів. Одно лиш море глухо й одноманітно шумить у прибережжя.

Захоплена красою афонської природи, запитала старого монаха, хто вибрав сю гору на святу обитель.

Старець, ідучи під гору, втомився. Сів, відпочив хвилинку й почав:

— Старе передання восточної церкви каже: «Коли в Єрусалимі святі апостоли з Божою Матір'ю кинули жереб, кому яка земля припаде для проповіді Євангелія, — дісталася Богоматері Іверська земля¹. Але ангел сказав їй, що та земля просвітиться пізніше, а її сам Бог приведе там, де очікують її опіки. Тим часом чотириндневний Лазар, що був тоді єпископом на Кипрійському острові, дуже хотів бачити Божу Матір. Але боявся прибути в Єрусалим, бо там були б гонили його. І за дозволом Богоматері прислав по неї корабель, на яким вона плила до Кипру. Та нараз подув противний вітер і корабель прибув у пристань Дафні, до Святої Гори, де стояв храм поганського бога Аполлона і куди прибувало багато людей, щоб почути пророцтва про свої сердечні тайни і навіть про тайну самого життя. Як тільки Божа Мати ступила ногою на берег, усі кам'яні ідоли закричали: «Люде! Йдіть до пристані і прийміть Марію, Матір Ісуса!» Народ поспішив на берег моря і прийняв з псічестю² Богоматір. А вона оповістила народові про Ісуса. І всі впали й поклонилися йому, увірували в нього і хрестилися. Багато чудес совершила тут Божа Мати. Поблагословила народ і сказала: «Благодать Божа да пребудет на місті сім і на перебувающих зді с вірою і благоговінієм... Погребная же к житію благая будутъ ім с малим трудом ізобильна...» Поблагословила ще раз народ і поплила в Кипр. А як минуло вісімсот літ, знову з'явилася тут Богомати в сні пустинножителю Петру. Він мав такий сон: святий Николай клячав перед Богоматір'ю й, показуючи на нього, на Петра, просив її, щоб показала йому місце для чернечого життя. А вона сказала: «Во Афоні-горі будет покой его, то есть жребій мій, от Сина мні даний, да отлучающимся мірских молв і емлющимся духовних подвигов по силі своей там временно житіє своє проведутъ без печалі...» Таким остане святий Афон до скончання міра...»³

¹ Грузія.

² *Псічестъ* — почессть.

³ Се оповідання, як і даліше, взято з прегарних легенд святоафонських.

Усім серцем відчула дивну руку Господню, котра привела її аж сюди — Чорним Шляхом ординським і Диким Полем кили́мським. Привела ненарушену і невинну. Привела і призначила до якоїсь великої проби-боротьби. А перед тим дала їй ще в ласці своїй побачити найсвятішу обитель Греції та помолитися в ній.

Із глибоких тихих ущель і дебрів Святої Гори виходили до неї чудові мрії, мов срібна мряка, й нечутно шептали до вуха, що вона призначена до надзвичайних діл.

Хотіла ще тільки побачити Матінку Господню Воротарницю. І запитала:

— Чи далеко відси Іверський монастир?

Старий монах зачав здивовано дивитися на молоденького отрока. Бо за Іверським монастирем попитували звичайно старі люде, які мали тяжкі гріхи на совісті. Вони хотіли перед смертю подивитися в обличчя матері Судді...

Помалу відповів:

— Недалеко, синку!.. На другім березі сього вузького півострова... Заки я відправлю службу Божу, ти вже можеш там бути...

По хвилі додав:

— Ти хочеш бачити Іверську ікону Богоматері?

Настя, бачачи, що старець розбалакався і радо говорить про святі річі Афону, запитала:

— А звідки та ікона взялася?

— Одного вечора, — зачав старий, — іноки Іверської обители побачили на морі стовп, що верхом сягав аж до неба. Перейняті жахом, не могли рушитися з місця, тільки молилися. А те видіння повторялося ночами і днями. Згодом побачили, що той огненний стовп горить перед іконою Божої Матері й спробували на човнах підплисти до неї. Але чим більше підпливали, тим більше ікона віддалялася. Тоді іверські монахи зібралися в храмі й слізно молили Господа, щоб він подарував їх обителі той неоціненний скарб — ікону Богоматері. Господь вислухав їх молитви. Найпобожнішому з них, Гавриїлові з Грузії, з'явилася в сні Пресвята Діва і сказала: «Вийди в море і з вірою ступай по хвилях до мого образу!» Гавриїл вступив на море, перейшов по водах, як по суші, і прийняв у свої обійми ікону Пречистої Діви. Іверські іноки поставили чудотворну ікону в головнім вівтарі. Але на другий день перед утренню інок, що засві-

Ікона «Іверська
Божя Мати»

чував лампади, уступивши в храм, не застав у нім ікони. По довгім шуканню побачили її перелякані монахи на стіні, над монастирськими воротами, й віднесли на попереднє місце. Але на другий день рано знайшли її знов над ворітьми. Це чудо повторилося багато разів. Нарешті Пречиста Діва знов з'явилася монаху Гавриїлу і сказала: «Об'яви братії, що я не хочу, щоб вони мене охороняли, але я хочу їх охороняти — і тепер, і в будучім житті». Братія сповнила волю Богоматері. Від того часу й до нині Іверська ікона знаходиться над брамою монастиря. (...)

Із Настунею діялося щось надзвичайне під впливом дивної тиші й оповідань. Здавалося їй, що тутешні монахи люде не з цього світу. Якийсь внутрішній розрух¹ опанував її душу, мов орану весною земельку, у яку має западати насіння.

— Скажи мені, старче Божий, чому турки мають свою сильну владу на великих землях, а ми ні?

Старець видивився на неї з такою увагою, що аж брови зморщив. Опісля повагом відповів:

— І ми все те мали, мій молоденький сину...

— Чому ж ми втратили? — запитала з великим зацікавленням.

— Бо вірності в нас не було.

Старець зморщив чоло, якби пригадував собі щось давно забуте. Настя вдивлялася в нього, як в образ, і ловила кожне слово з його уст.

З полудня виїхала із султаном й іншими отроками через півостров до Іверської обителі. Грунт був сухий і кам'янистий, з рідкими, але животворними потоками. Чудові ліси і сади стояли кругом, а в них дерева маслинні, оріхові, смоквові й помаранчеві, каштанові й кипарисові та огороди з овочами і виноградною лозою. Здалека виднів білий сніг на високих шпильях Святої Гори.

Вїхали в дубовий ліс, пишний, міцний і великий. Тиша тут була така, що навіть комахи не бриніли у воздуху.

«Розумію, — сказав мов до себе Сулейман, — чому тут спочивав найбільший завойовник Еребу², що дійшов найдаліше на схід сонця...»

Вечеріло, як наближалися до Іверської обителі на північно-західнім склоні Афону, що стояла на прибережжі морського заливу, на тлі гір, покритих нетрями й лісами. Якраз входила процесія в браму святої обителі.

¹ *Розрух* — тривога, замішання.

² *Ереб* — Європа.

Іверські монахи глибоко схиляли голови перед темною іконою Богоматері, що стояла над монастирською брамою.

Настуня глянула на Сулеймана і на ікону та мимохіть і собі схилила голову. Вид Іверської Богоматері був строгий. Вона представлялася як Мати грізного Судді. На темній іконі без ніяких слідів колориту виднів знак кривавої рани, що надавав їй ще більше грізного вигляду.

Настя подивилася на Сулеймана. Він ще вдивлявся в образ матері «християнського Пророка». Дрож незначно переходила і по його обличчю. Насунув турбан ще глибше на очі, ніж звичайно, і твердим кроком увійшов на подвір'я старого монастиря. Там заночував з усім почтом своїм в окремих келіях.

Хоч Настя втомлена була дорогою, але не могла заснути у своїй келії. Місяць заливав її кімнату таким сильним світлом, що було в ній ясно, мов удень. Дусилася¹ в тій малій келії і чулася дуже самотня, мов осиротіла.

Чи вплинули на неї монастирські мури, чи дух відречення від світу, що віяв тут від століть, чи таємнича ніч полудня, — досить, що веселість зникла зовсім. Відчула потребу якоїсь охорони й опіки. Охорони не перед зовнішнім світом, бо ту міг їй дати могутий Сулейман. Але охорони перед тим, що наближалося в її нутрі. Того ще не було. Однак тінь того, що мало прийти, уперше тут упала на її молоду розхвилювану душу...

Чула виразно, що розлетівся вже ніжний запах її першої любові, яку відчувала до Стефана, та що поамалу, але постійно входить в її серце друга любов. Любов, котра хвилями зачинала сп'янювати її, дійсно, як вино. Любов грішна, любов до невірного бусурменина, який ставав їй все дорожчим.

Образ Богоматері Воротарниці не сховався їй з тямки.

Устала. Одягнулася. Вийшла...

Брама була відчинена!.. (...) На спомин рідного краю задрижало серце молодій Насті й очі її звернулися до обличчя Божої Матері. Воно було зовсім інакше, як удень! Якесь більше задумане й менше острє, хоч все ще суворе.

Молода невістка (...) зачала молитися до образу, якби говорила до живої людини: «...Матінко Господня, Воротарнице! Твій Син сказав до всіх людей: "Просіть і дасться вам, шукайте і знайдете, стукайте і відкрию вам..." Матінко Господня, Воротарнице в Іверській іконі на Святім Афоні!.. І я тебе прошу!.. І я шукаю твоєї опіки!.. І я стукаю до милосердя твого!.. Я бідна дівчина

¹ Дусілася (діал.) — душилася.

з далекої країни, без дому і без роду між людьми чужими, одна-одинок як билина в полі! Мене вирвали з дому й загнали у світ далекий. Але я не прошу ні за свою волю, ні за своє щастя... Матінко Господня, Воротарнице! Дай мені тільки знак, що робити маю у своїм ваганні! Я не можу забути мук нещасних бранців і пожежі осель у своїм ріднім краю. Може, ти так хочеш, щоб я злагіднила великі нещастя рідної землі? Дай мені знак який-небудь від всемогучого Сина свого в Трійці єдиній! Адже він знає все і всім опікується, навіть черв'ячком найменшим! А біль душі моєї більший, ніж біль розтоптаного черв'яка. Я не хотіла б відрікатися церкви, у якій молитися мій батько. Бо тоді буду самотня ще більше, ніж тепер. Але ж інакше не принесу пільги тисячам нещасних. Ти знаєш, що таке біль! Заступись за мною до всемогучого Бога, що сотворив небо, і море, і вітри, і птиці небесні, що наказав людям творити добрі діла. Дай мені знак який-небудь. (...)»

Була сама. І відчула самоту. І якийсь дивний внутрішній голос немов заговорив до неї: «На образ і подобиє своє сотворив Бог людину. І дав людині промінь розуму свого і вольної волі своєї, як дві могутні керми, щоб переплила життя. Рішай сама після розуму свого і волі своєї, що їх дав тобі Бог! А прийде час, коли Бог дасть тобі не один знак, а багато, чи ти добре рішила і чи добрі стежки твої...» (...)»

У брамі стояв задуманий Сулейман з насуненим глибоко турбаном, з кривою шаблею при боці. І він не міг заснути тої ночі. І йому не сходив з тямки суворий образ Воротарниці обителі, у якій заночував. І він вийшов, щоби вночі подивитися на той таємний образ Матері християнського Пророка, якого замучили солдати. (...)»

Очевидно, вона мусіла вже запримітити його. Але не звертала на нього найменшої уваги. Се дразнило його — і подобалося йому, що був хтось, що не звертав на нього уваги. У почуттю своєї сили й могутності відчував потребу того. Майже з покорю виждав, аж його любка скінчила молитися.

Устала і просто підійшла до нього так природно і наївно, як дитина.

Пішли обоє понад морський берег. (...)»

Оглянулася ще кілька разів. І все бачила, як ішли-скрадалися до образу темні тіні людей-грішників. Усі вони мали якийсь тягар на душі. Всі, всі, всі. «А Сулейман? — подумала. — Цікаво, яка його душа — там — у самім нутрі?...»

* * *

Султан запримітив у Настуні якусь зміну. Була ще погідніша, як звичайно. Така дуже погідна, як осінь, що дає солодкі овочі.

*Сулейман Пишний і Роксолана
у вигляді ляльок.
Реконструкція Т. Федорові*

«Може, попрощалася зі своїм Богом?» — шибнуло йому в душі.

У тій хвилині припускав, що вона покорилося перед ним так, як покорилося перед його предками отся християнська земля з усіми святинами.

Радість засіяла на його обличчі й на хвилину остудила його горячу любов, як остуджує все, що вже осягнене...

Але, глянувши в очі невольниці, відчув, що сю твердиню не вистачить раз здобути. Великий завоювальник мимохіть слова:

— Люблю тебе...

— І — я, — дуже тихо відповіла молода невольниця, так тихо, що великий султан не знав, чи він дійсно чув ті слова, чи тільки причудилося йому те, що хотів чути.

Час для нього немов задержався від невиразного словечка його любки, щодо котрого не був певний, чи дійсно його чув.

Але радість його через те не була менша. Якесь розхвилювана, солодка розкіш, що давала йому небувале почуття сили і життєвої радості, обхопила все його єство. Мов зелектризований перуном, стояв великий султан Османів на березі вічногоморийного моря. І чув у собі подвійну силу і подвійну велич. Чув у собі погідну радість з життя, яку переливала в його серце та тиха дівчина з далекої країни. Помалу минало його розхвилювання. І обличчя султана залив спокій, який йому найбільше подобався в людях.

* * *

А від таємничого острова Самотраке сунув місяць вповні, спокійний, як найбільший володар Османів. (...)

Та не знав великий султан, яка глибина була в душі його любки і що мало вийти з глибини тої душі.

А на неї святий Афон зробив таке сильне вражіння, що рішилася не покинути христової віри за ніякі скарби світу, навіть за діадему султанки Османів! А що вже полюбила молодого Сулеймана і хотіла стати його жінкою, то відчула, як колеться душа, і як великий біль входить у серце. І бачила вже перед собою круту стежину думки, якою мала йти душа її, тягнена двома силами:

вірою і любов'ю. О, вже чула, що буде мати що прощати їй Матінка Господня Воротарниця, на святім Афоні, в Іверській іконі...

Любов і віра, дві найбільші сили в людині, уже боролися в ній, як бореться буря з берегом Гелеспонту. Земська любов зачинала покривати все, освітлювана блискавицями того, що люде називають щастям-долею. Покривала їх обоє.

Великий султан Османів у квіті своєї молодості йшов поруч улюбленої жінки святими стежками Афону, як ішов колись прародич Роксоляни. А вона йшла, як Єва, навіть не думаючи про те, чи він завагається з'їсти все, що вона йому подасть, — вона, його будуча жінка...

Великий султан Османів, володар трьох частин світу, ішов в хмарах райської розкоші — з бідною дівчиною, з невольницею. Він здобув її любов у хвили, коли вона побачила, як він спокійно ждав, поки вона скінчить молитву до Бога свого. У тій хвилині здобув володар Османів найбільшу любов свого життя, найбільшу розкіш його і — найтяжчу прикрість...

Бо кожда правдива любов — се повторення таємного минулого всього людського. Се золотий дзвін його бувальщини: його високих злетів і кривавих упадків та покути.

О, дивний єсть зв'язок мужчини з жінкою, а ім'я йому таємниця... (...)

У XII–XVIII розділах розповідається про весілля Роксоляни, про народження її дітей, про мрії султанки поставити на престол сина Селіма.

1. Від земних лісів на півострові «повіяло чимсь рідним на душу Насті, бо побачила дерева, які ростуть на батьківщині»
 - А** кипариси, каштани
 - Б** буки, дуби
 - В** пальми
 - Г** туї, лимонне дерево
2. Монастир великомученика Пантелеймона на Святій Горі відновив князь
 - А** Ярослав Осмомисл
 - Б** Данило Галицький
 - В** Володимир Великий
 - Г** Володимир Мономах
3. На Святій Горі Афон Хуррем зустріла
 - А** учителя Абдуллага
 - Б** колишнього коханого Стефана
 - В** знайомого монаха-відступника
 - Г** купців, які продали її в султанський гарем

4. Розкажи, що було відомо Роксоляні ще з дому про Святий Афон і монастир Святого Пантелеймона.
5. Прочитай опис Святої Гори. Які враження викликало це особливе місце у відвідувачів? Чи таким же постав у твоїй уяві Афон, як і в поемі І. Франка «Іван Вишенський»?
6. Ще який монастир був на горі Афон? Чим він славився?
7. Прочитай про те, звідки взялася ікона Богоматері в Іверському монастирі.
8. До яких роздумів спонукала Настю легенда про ікону Богоматері? Знайди й прочитай діалог дівчини й монаха про долю рідної землі, опис Іверської ікони Богоматері.
9. Що вплинуло на зміну стану Роксоляни в Іверському монастирі? Чому, по-твоєму, веселість покинула дівчину? Свої слова підтверди цитатами.
10. Що, на твою думку, сприяло зізнанню Насті самій собі в коханні до Сулеймана? Поясни твоє розуміння слів із повісті: «Любов і віра, дві найбільші сили в людині, уже боролися в ній, як бореться буря з берегом Гелеспонту. Земська любов починала покривати все, освітлювана блискавицями того, що люде називають щастям-долею».

11. Поясни, як у повісті розкрито проблему кохання й служіння народові.
12. Склади план до характеристики Роксоляни. Запиши план у зошит.

Усно охарактеризуй образ Роксоляни з використанням цитат із тексту.

- Я знаю, як створюється історична повість, різницю між історичним фактом і художнім вимислом.
- Я вмію переказувати сюжет повісті «Роксоляна».
- Я вмію характеризувати образ Роксоляни.
- Я вмію виразно читати й коментувати XI розділ повісті «Перша подорож на прощу Роксоляни».
- Я вмію описувати монастир на горі Афон.
- Я можу висловлювати власні судження про вчинки й почуття людей, описані в повісті.
- Я вмію дискутувати про життєвий вибір сучасної людини, її можливість зберегти свою індивідуальність.

ВОЛОДИМИР ДРОЗД (1939–2003)

Письменник.

*Відомі твори: повісті «Білий кінь Шептало»,
«Маслини», «Ірій»; роман «Спектакль».
Лауреат премії імені А. В. Головка (1981);
Державної премії УРСР
імені Т. Г. Шевченка (1992)*

Володимир Григорович Дрозд народився 25 серпня 1939 р. в с. Петрушині Чернігівської області. Раннє дитинство припало на часи Другої світової війни. Двадцятирічним юнаком видав першу збірку новел й оповідань і відразу ж був прийнятий до Спілки письменників України.

Біографія Володимира Дрозда — сина колгоспника з глухого поліського села, який відразу ж після закінчення школи працював журналістом районної газети, закінчив університет і став відомим столичним письменником — увійшла до його творів, зокрема і до повісті «Ірій», яку ти незабаром прочитаєш.

Що ж таке ірій? «Ірій — це казкова країна, де ніколи немає зими, де сонце днює й ночує на ясно-зелених пагорбах, де карасі надвечір вичалапують на піщаний берег і лагідно бесіднують із щуками та акулами, де вовчиці вигодовують своїм молоком ягнят, а леви наглядають за курчатами, аби ті не заблукали в лісових нетрях; Ірій — це край, куди щоосені поспішає птаство і звідки воно повертається весною, аби в нас перелітувати, буцім міські дачники... Ірій — це країна морозива в крихких хрускотливих відерцях, які обгризаєш, наче шкірку груші, аби потім надовше лишився в роті смак солодкого закрижавілого молока...

Ірій — це країна твого майбутнього...

Що було «ірієм» для Володимира Дрозда — рідна сільська домівка, де промайнуло дитинство, чи місто, у якому він став відомим письменником? А що для тебе є «ірієм»? Зробиш висновки, коли прочитаєш однойменну повість.

Помер Володимир Дрозд 23 жовтня 2003 р. в м. Києві.

ТЕОРИЯ ЛІТЕРАТУРИ

Що таке химерна проза?

Повість Володимира Дрозда «Ірій» належить до химерної прози. Що таке проза, прозовий твір, ти вже знаєш. А ось що таке *химерна проза*? Звернімося спочатку до тлумачного словника: химерний — це:

1. Який викликає подив, не схожий на когось звичайного або щось звичайне; незвичний, чудернацький.

2. Якому властиві дивацтва, примхи, вигадки (про людину та її характер).

3. Який не існує, якого не може бути в дійсності; нездійснений, нереальний; який є породженням гри фантазії; вигадливий.

Визначення поняття *химерна проза* поєднує елементи тлумачень усіх поданих вище трьох значень. Вчитайся у визначення цього нового для тебе літературознавчого поняття й переконайся в цьому.

Химерним називають такий прозовий твір, у якому органічно поєднуються елементи реального та фантастичного, побутового та міфологічного, дійсного та уявного, таємничого.

Уже з перших сторінок повісті «Ірій» стають помітними казкові вкраплення в сюжеті. Наявність фантастичних елементів допомагає авторів точніше й повніше відтворити дійсність, робить твір для читача захопливим і особливо цікавим. Тому твій учитель не здивується, якщо ти після вивчення скороченого варіанта повісті «Ірій» захочеш прочитати цей твір повністю.

ІРІЙ (Уривок)

ЗЕЛЕНА КОРОВА МАНЬКА

Я вчув його, шойно ступив із сінешних сутінків на залитий окропом ранкового сонця рундук¹; тонкий, протяглий, наче далекий згук сурми, посвист рака² в зарослі осокою Жерелі, зеленкуватого, з темними пупирцями на спині та клешнях, старого бувальця, який видряпувався навіть з відра, що в нім безнадійно копошилися його нещасливі побратими, шкеребчучи об цинк панцирами, перевалювався в траву, хапко повз до води та плюхався під карячкуватий вільховий пень.

¹ Рундук — те саме, що ганок.

² Рак свиснує — як (коли) рак свисне — у невизначеному майбутньому, невідомо коли; ніколи.

Я нетерпляче очікував на той поклик друге літо — відколи (...) відтанцював на випускному вечорі пакульський краков'як¹; відколи дядько Денис урочисто пообіцяв, ласкаво погладжуючи барилкувате черево (...), що я у восьмий, дев'ятий і десятій неодмінно ходитиму до міської школи, і він зробить з мене людину — кухаря в ресторані чи шофера таксі, бо і в кулінарній школі, і на шоферських курсах він має знайомства. Мати, моя свята, схожа на іконну Марію, мати, що мала звичку різати у вічі правду, мовила од мисника, вимахуючи правицею, неначе рубала тупою сапкою осот на городі:

— Я свій вік прогибіла в Пакулі, то вже ж тільки й думки моєї, аби Михаль не крутив волам хвосту. Але ж Дора візьме мого хлопця до себе, хіба тоді, як свисне рак у Жерелі...

Дора — її рідна сестра, мені ж — тітка, а дядькові Денису — дружина. Сестрина скнарість давно стала вдячною темою для материних голосінь. Побазарувавши у місті, вона виходила на колодки і прискіпливо перераховувала, що відвезла сестрі в гостинець і чим їй оддячила зажерлива Дора; зворушена думками про власну щедрість, мати приголомшувала бабів мішками картоплі, капусти, полови², рукавичками маку, квасолі, сушні³ та крохмалю...

— А від сестри маю отакенну дулю! — гукала спересердя мати і згортала з чорних, рубцюватих, ніби вельвет, пальців однорогу маківку.

Дядько Денис у материних голосіннях уособлював саму доброту, бо зглядувався на її вдовину долю і ніколи не відмовляв викосити латку сінокосу, накопати торфу в болоті, виплести плетінь довкола городу чи привезти ломаччя з лісу.

Сусіди, базаруючи, здибувалися в місті з Дорою і ревню переказували їй материні нарікання, на що тітка розпалювалася, махала білим ридикюлем⁴ і перелічувала майже нові юбки, кофти і Денисові штани, що їх віддала вона невдячній пакульській хвойді; банки варення, компоту, булки, оселедці, бублики, цукор, дріжджі, що попливли з її щедрих рук у Пакуль до ненажерливого, невдячного рота отої кугутки, отої тринькачки, яка не знає ціни заробленій копійці, якій здається, що у місті гроші самі ростуть, наче на вербі в її городі груші.

Якийсь час сестри перебували в стані холодної війни, і ми з матір'ю, привозячи на ринок картоплю чи яблука, десятою дорогою

¹ *Краков'як* — польський народний танець у швидкому темпі.

² *Полова* — відходи при обмолочуванні й очищенні зерна хлібних злаків, льону та деяких інших культур, що використовуються переважно як корм для тварин.

³ *Сушня* (збірн.) — сушені фрукти, ягоди.

⁴ *Ридикюль* — жіноча сумочка.

обминали вулицю, де мешкали Солом'яники. Це не вельми подобалось мені, бо в хаті тітки Дори, відколи вона торгувала в пивниці, не переводилися солодощі. Найчастіше нас пригощали какао з молоком та цукристими рогадиками, що похрускували на зубах, і місто з раннього дитинства мрійно пахло мені звареним на молоці какао. Але минав тиждень-другий, сестри буцім випадком здибувалися на базарі чи в пивниці, кидалися одна одній в обійми, цілувалися і плакали від зворушення та щастя, заливаючи міські вулиці потоками сліз, аж бідним городянам доводилося кілька днів по тому плавати в човнах та ночвах.

Я перейшов у дев'ятий, минало друге літо, а рак усе мовчав, буцім його давно не було під вільшаним пнем, хоч я того рака ловив щотижня, скаламучуючи воду в ковдобині дерев'яним бовталом, і знову випускав на волю в надії нарешті вчути віщий посвист. Бо ж мріями своїми я був давно у місті, за Собакаревою горою, де піщана полівка¹ впадала в чорне річище асфальтів.

Ці нічні марення над книгами біля пічного віконця, на яким блимає, виштрикуючись із картопляного кружальця, червонястий вогонь каганчика, і, вихоплені ним з п'їтьми, вервечки літер ведуть тебе в казкові антисвіти, антипакулі, де все не таке — і земля, і небо, і люди, і ти сам: казкові антисвіти починаються за Собакаревою горою. Ці нічні марення біля саморобного детекторного приймача, з навушників якого прохоплюється то оперна арія, то уривок футбольного репортажу, то щемливий наспів скрипок, що їх нахабно забиває дуже далеке джеркотання, бо приймач уперто відмовляється настроюватись на одну хвилю, а прослуховує увесь світ, що починається за пакульською околицею. Ці нічні марення після задухи пакульського клубу, де ти побачив ще один сон з розплющеними очима, і хоч уже лічиш, винесений юрмою під зоряне небо, дні до щасливого менту, коли біля клубу знову призивно зататакає движок кінопересувки, весь ти ще там — у країні кіно-тіней, в чорно-білій ілюзії, яка тебе так вабить і куди ти ладен хоч зараз летіти, як летить журавель в ирій, бо ж тут, у Пакулі, ти лишень тимчасово. Пакуль — тільки передпокій твого справжнього буття, єпитимія² за невідомі гріхи, випробування, прелюдія, навіть не передне слово, а лише епіграф грубезної книги, в якій тобі ще належить написати величну оптимістичну трагедію, бо ж палке серце твоє сповнене світлого, хай дещо й книжного, героїчного ентузіазму. (...)

¹ Полівка (діал.) — рівнина, поле.

² Єпитимія — церковне покарання, що полягає в суворому дотриманні посту, довгих молитвах, посиленних поклонах.

І нарешті рак у Жерелі свиснув, я скинувся, мов кавалерійський кінокінь, що вчув поклик бойової труби, стрибнув через перелаз на задвірок та зирнув у бік міста — за вишняками ніжно-блакитне ранкове небо підпирав стовп куряви, буцім на Пакуль набігав гайсакуватий вихор. Скоро долинуло знайоме дзеленькотіння велосипеда, шпаркий передзвін розхитаних спиць, педалей, крил, ланцюга, що тельнякали, джеркотіли, бамкали, погримували на різні голоси, лякаючи пакульських псів, аж вони тікали світ за очі в поля та ліси, а котрі були прип'яті в дворах, забиралися під рундуки і затуляли лапами вуха.

— Мамо, рак у Жерелі свиснув, і дядьків велосипед брязкотить під селом! — гукнув я, вбігаючи, схвилюваний, до сінець, де мати лущила квасолю.

— Іди ж, синку, та натруси для дядька груш із верби, — мовила мати, підводячись і хрестячись на світлу пройму дверей. — Се вже він по тебе, сон мені сьогодні такий побачився. А заодно і Маньку забере. Бо сама я мучитися з нею не хочу.

Я вхопив корзину і почимчикував у кінець городу, де сріблилась розлога, гілляста верба. На хвильцях її листу поважно вигойдувалися жовто-рожеві огузкуваті¹ груші-дулі. Забравшись на тин, я трусонув гілляку, і на стежку, в картоплю, бадилля якої вже темніло й жухло, важко, смачно загупало. Назбиравши повнісіньку корзину груш, притьма² побіг до хати. А вулицею уже котив дядько Денис, збиваючи хмару куряви юхтовими³ чобітьми, якими гальмував об дорогу. З куряви випірнало заднє колесо велосипеда, буцім під дядьком басував норовистий кінь.

Наступної миті з сірого оболока⁴ молодого вистрибнув дядько Денис, впевнено став на ноги, малиново зблиснувши лампасами генеральського, перекупленого по війні на товчку, галіфе, і взяв велосипеда на руку, наче тітка Дора ридикюль. Ще шалено крутилися колеса, обвинені мотуззям, аби старенькі шини не вибапушилися з ободів, а дядько Денис уже зняв сірого фетрового капелюха і труснув ним, вибивши пилюгу, яку вітерцем покотило по городу до вишняків; відтак легко і граційно обмахнув крисами капелюха кітель з мідними гудзиками кишень, галіфе та передки юхтових чобіт. Аж тоді зирнув на мене й урочисто одвів убік прарицю з капелюхом:

— Ну, парубче, нове життя нового прагне слова!..

¹ *Огузкуватий* (розм.) — широкий у крижах; важкий, кремезний.

² *Притьма* (розм.) — те саме, що притьмом — дуже швидко, поспіхом.

³ *Юхтовий* — зроблений з юхти. *Юхта* — сорт шкіри, одержаний при особливій обробці шкір великої рогатої худоби, коней, свиней.

⁴ *Оболок* — хмара, хмарина.

Дядько Денис знався на поезії — він читав газети. Моє серце радісно теленькнуло у щасливім передчутті перемін. Вдячний, я простяг гостеві корзину з плодами щедрої пакульської землі і продекламував, аби засвідчити, що теж не ликом шитий:

— Ось на наших землях урожайно, хлібно!..

Дядько Денис одяг капелюха, узяв грушу за хвостик і повільно поніс до рота, чітко окресленого рожевими, мов щойно начинені ковбаси, губами; проте груша затріпотіла крильми, кукурікнула ламким, сиплим голосом молоденького півня та, залишивши в дядьковій долоні хвоста, пурхнула до верби. Слідом, обсипавши мене жовто-рожевим пір'ям, з корзини шугонули, лементуючи й лопотячи крильми, усі до одної груші й табунцем поминули низько над городом. З несподіванки я випустив корзину, а вона й собі зіп'ялася на лозові ноженята та подріботіла по стежці у вишняки, вихляючи гладкими, опасистими боками, наче пакульська фельдшерниця. Матір, що саме вийшла з сінець на задвірок, побігла корзині навперейми, ушіймала за дужку і повісила на тин. По тому витерла фартухом чорну, як підгоріла хлібна шкоринка, долоню, подала гостеві:

— Драстуй-бо, Денисе.

— Приїхав я по твого паливоду, Параско.

— А як же це воно буде, га? — мати піднесла до очей, що враз зчервоніли і наповнилися слізьми, край фартуха.

— А так буде, що він у мене людиною стане, і коли матиме голову на плечах, а не пусту макітру, за десяток літ, а то й раніше, підкотить ось до цих ліщинних воріт на власній «Победі». Ну, урвителю, одна нога тут, одна там — до школи по документи!

Я озирнувся на матір. Вона відняла фартух од очей і тихо проказала, благословляючи мене в довгу путь:

— Ходи, синку...

У шкільнім коридорі було порожньо (святково, першOVERеснево пахло олійними фарбами та крейдою). Я постукав у двері директорового кабінету і, не дочекавшись на відповідь, несміливо переступив поріг. На столі між класних журналів бовваніла синьо-фіолетова школярська чорнильниця, цяцькована вухастим зайчиком. І я, знаючи давню звичку нашого директора перевтілюватися в чорнильницю, коли хотів, аби його не турбували (перевтілювався він так мистецьки, що завуч, який сидів в одному з директором кабінеті, часом вмокав у ту чорнильницю ручку), пильно подивився на мальованого зайчика та голосно проказав:

— Семене Семеновичу, даруйте, але я до вас у дуже невідкладній справі.

Чорнильниця бубнявіла, наче квасоля чи гарбузове зерня напровесні у мокрому рукавичку, кільчилася, росла і вже за сто-

лом сидів директор з одутлим фіолетовим обличчям, лагідними очима і родимкою на щоці.

— Що тобі, Михайле?

— Іду од вас, Семене Семеновичу... — сумно й значимо проказав я, переминаючись з ноги на ногу біля велетенського картонного глобуса на підлозі. — Ось так... Прощаюся на віки вічні з Пакулем.

— Куди ж вам стелиться дорога з рідних пенат¹?

— Світ широкий, Семене Семеновичу... — Я задумливо крутнув глобус, він замерхтів синіми цятками океанів і жовтизною пустель. — Хіба птах, який, відчувши дужі крила, вилітає з гнізда батьківського, знає, де він виспівуватиме завтра? Поки що я потрібен в Ірії, на берегах Стрижня. А завтра... Завтра нові обрії простеляться переді мною. Людям мого — акторського — фаху не випадає глибоко вкорінюватися. Народ прагне нашого живого слова, а мистецтво — це щоденна самопожертва. Снідаєш у Москві, обідаєш у Києві, а вечерю для тебе уже готують в Одесі. І так — усе життя...

Моє обличчя випромінювало сумнувату, але щасливу зреченість. Того літа я прочитав щедро ілюстровану книгу про акторів пересувного театру, снів тільки акторством і промовляв цитатами з тої книги.

— А як же література? — співчутливо поцікавився директор.

— Вибираю, де важче, Семене Семеновичу, як ви нас і навчали, а не шукаю легких шляхів у житті. Наше красне письменство поки що успішно розвивається, а театр катастрофічно відстає від життя. Народ кличе на сцену. І я — йду.

— Сцена є і в Пакулі. Правда, трохи вищерблена наша сцена...

— Історія світового театру не знає великих акторів без глибокої внутрішньої культури. Я можу набути її тільки в Ірії, ви самі це розумієте. Не про себе дбаю, усе, що набуду, віддам людям. Я обов'язково запрошу вас на свою прем'єру, Семене Семеновичу...

У моїх очах мерехтіли вогні великого міста, висвітлені вечірніми ліхтарями велетенські афіші про виставу з участю Михайла Стриженського (це звучало мужніше й серйозніше, бо що таке — Решето?), майдан перед театром запруджено людом, шанувальники і шанувальниці з квітами в руках, відчай в очах тих, кому не поталанило дістати квитки на сьогоднішню виставу, і десь там, за спинами, скромний, тихий Семен Семенович; я беру його під руку і веду крізь натовп, люди шанобливо розступаються і встеляють нам, Учневі й Учителю, дорогу квітами, радісні сльози виблискують на віях мого колишнього директора, я й сам трохи не плачу від розчулення та вселюдської любові...

¹ Рідні пенати (застар.) — рідний дім, домашнє вогнище. Пенати (перен.) — рідний дім.

Тим часом директор уже хукає на печатку й обережно прикладає її до довідки про закінчення Михайлом Решетом восьми класів Пакульської десятирічки. Віддавши папірця, Семен Семенович скоса зиркає у вікно і піднімає цяцькований чорнилом палець:

— Чуєш?

Я прислухаюсь, але нічого не чую, окрім лінивого кумкання жаб у Замглаї.

— Оцього ніколи не забувай, Михайле...

Вчасно проковтнувши іронічний посміх, я поважно киваю і виходжу за двері.

Мати доїла в дворі корову Маньку. Дядько Денис, смачно плямкаючи, пережовував яєшню з салом і зелено-жовті, бо давно не дощило, огірки (...). Дядьків капелюх величався на подушці, що вивершувала ліжко. Я поклав документи в кошовку¹ з одежиною, яку вже наготувала мати, одяг дядькового капелюха і зазирнув у засиджене мухами дзеркало. У його склі відбилася моя тонкошія подoba, схожа на мухомора, рахитична ніжка якого підпирає пишну, кристалату парасольку. А все ж я собі подобався під цим фетровим знаком, символом, клейнодом міського життя — і тим солодшим був щем від думки, що я ніколи не носитиму капелюха, а ходитиму, як і тепер, голомозий та в дешевенькому бавовняному костюмі, усі ж зароблені талановитим лицедійством на сценах світових театрів гроші витрачатиму на книги для пакульської бібліотеки: її збудують на мої кошти в центрі села, де тепер Затирахів город; а ще заасфальтую дорогу від Пакуля до Ірїю, дорогу, де щовесни і щосені тонуть у непролазній грязюці машини, підводи, люди; я не відкрию свого імені, а переказуватиму пакульцям гроші від невідомого адресата, мені не потрібна дяка, аби тільки нарешті була дорога...

Цієї зворушливої хвилини владна материна рука зняла з моєї голови капелюха й обережно поклала знову на подушку.

— Рано в тилігента пнешся! — казала мати, сердито погримуючи дійницею. — Ти спершу вивчись, щоб у тій дурній голові ще щось було, окрім прочотних книжок, а тоді вже й людську одежину приміряй... — Вона поставила у мисниках дійницю, сіла на краєчок лави, ніби в гостях, склала на грудях руки і завела свою балачку. — Я оце, Денисе, все хочу тобі, як людині вченій, розказати. Що з ним, сибірним, ото з весни було лучилося, аж досі мені страшно. Почало його раптом ні з того ні з сього писати — і увечері при каганці було пише, і вранці до корів пише,

¹ *Кошовка* — те саме, що кошик. *Кóшик* — виріб, різний за формою та розміром, виплетений із лози, стебел рогозу і т. ін., що його використовують у побуті для зберігання або перенесення чого-небудь.

і вдень, свиню на вигін вигнавши, сяде під коморою й пише, а до того свиненяти й оком не кине. Колись отак прибігло додому і молоду цибульку витолочило, а він — під коморою з писаниною своєю. Я таки повела його до Улити, шептухи пакульської. Пошептала вона — допомгло. Оце вже ніби не пише. А я все думаю, чи йому від тих книг у голові не пошкодило?

— Що писав — стихі? — блимнув на матір дядько Денис, буцім мене й не було в хаті.

— Не стихі, а каже ж — вірші...

— І стихі, і вірші, Параско, — се баловство. Се таке, що кожен зуміє, ось хоч би і я, аби гулящий час був. Для віршів великого ума не треба, це не кредит-дебет рахувати, де за кожною цифрочкою — велика копійка. Вулиця-куриця, коза-лоза, — ось уже й вірш. Одне слово, для хлопця, якому у люди вибиватися, це непутяще заняття. Хоч і є поети, які з віршів добрі гроші мають. Кажуть, що київським за рядок по карбованцю платять. Але щоб у столичні поети проштовхнутися, не наші з тобою знайомства потрібні, Параско. Останню курку продаси, без сорочки зостанешся, а все мало буде. Та ще ж треба знати, у яку руку сунути. Світ тепер такий, Параско, що без блату, як казав Тарапунька, ані туди, ані сюди...

— І не хочу в поети, актором буду! — гонористо заявив я з хатнього порога.

— Є в мене актьор знайомий, у Доринії пивниці стрічаємося, — нарешті завважив мою присутність дядько Денис, — так він шосту зиму у драних рукавичках ходить. Як іде містом, кулаків не розтуляє, аби голими пальцями в очі людей не світити... (..)

Під тином у городі кущився мороз. Наприкінці літа він синьо-око прозирав з-поміж густого корицевого пагіння, нагадуючи, що час мені до школи, і цвів усю осінь, до першого снігу. «Зірву зо три квіточки і покладу між сторінок підручника, — я зняв крила, що, мерехтячи, полетіли в капусту, і стрибнув з тину. — Хай вони нагадують про моє дитинство. Бо навіть подумки я вже ніколи не повернуся в Пакуль. Пакуль — це назавше минувшина, учорашній день мого життя. Мати наїздитиме до мене в Ірій. А коли стану великим актором, заберу її з Пакуля до себе в місто».

Корова Манька, лискаючи зеленими боками, передибала залитий сонцем двір і через тин лизнула мене в щок. Корова любила мене, я любив корову. Бо обоє ми тут, у Пакулі, були тимчасовими гістьми, обоє були не від світу пакульського, обоє снили на пакульському грузькому чорноземі Ірієм.

І сьогодні нам обом всміхнулася доля.

Манька була вроджена міська корова. Мати купила її в діда Єврася. Манька молочна, казав дядько Денис, а на базарі неодмінно

придбаєте і якусь хворобу, бо хто продає здорову корову? А ще ж Єврась не вимагав одразу всіх грошей, а тільки половину, що при хронічним материнім безгрошів'ї важило найбільше. Мати дістала зі скрині налігача (лежав там, відколи пакульський фінінспектор повів з двору нашу корівчину на власнім паскові) і притарганила Маньку з викладеного цеглою Єврасиного двору до нашого, де Маньці було багна по черево. Ми поставили Маньку на призьбі, а двір я заповзявся осушити, прокопавши канаву з-під тину на городець. Городець посмачило гноївкою, і влітку картопляне бадилля вихохалося навдивовижу. Але на картоплю напав немило-сердний колорадський жук. Люди в селі пліткували, що колорадського жука наслала на Пакуль корова Манька, бо вона — відьма.

Третього дня міську гостю випустили в череду. Але, звикла до пійл та посмаченьок, корова не вміла пастися і, виголоднівши, чкурнула через поля в Ірій. Ми ж з матір'ю безнадійно шукали в лісі вовчих недоїдків. Аж приносить листоноша бандеролю від дядька Дениса. Розрізали мотузки, розламали сургучеві печатки, а в бандеролі, загорнена в газетний папір, — корова Манька, жива-здорова, тільки схудла, бо ж, звісно, як наша пошта працює — від Ірію до Пакуля вісімнадцять верст, а бандероль три доби йшла. Мати корову в припол¹, віднесла в череду: Манька як похопилася траву гризти, і не скажеш, що міська.

Та перегнали череду на болото — і нам з матір'ю новий клопіт. Першого ж дня Манька по черево загрузла в багні, витягали трактором, що волочив грабарку. Невдовзі тракторів на лугах не стало, сіно склали в стоги, то мусила мати серед літа мочити солоди, добувати дріжджі, варганити в банякові за комином хмільне пійло: Манька загрузала щотретього дня, і тим пійлом віддячували ми пакульцям, які, полишивши торфові кар'єри, рятували нашу зеленобоку корову.

А позавчора Манька трохи не віддала коров'ячому богові душу. Поки я, покликаний підпаском, прибіг із жмутком вірьовок та пляшками на болото, з-поміж купиння стриміли самі роги. Голова Маньки упокірено лежала на торф'янистім багні, і тріумфуючі гедзі обсіли її заплакані очі. Бігаючи від кар'єру до кар'єру, я наскликав людей. Мужчини, меланхолійно посмоктуючи самокрутки, радили дорізати Маньку, аби хоч з м'яса мати якийсь зиск.

Я понуро відмовчувався. Випивши сулію пійла, чоловіки поплювали в долоні і взялися за вірьовки. Було те скоро пополудні. Сонце котилося по стріхах пакульських хат, а Манька все ще стояла в болоті, лишень спина її, широка й пласка, малахітовою

¹ *Припол* (рідк.) — те саме, що *пола*; *пола* — край кожної з половин одягу (пальта, шинелі, піджака і т. ін.), що розгортається спереду.

брилою зеленіла в твані, наче в підручнику з астрономії земля, що лежить на трьох китах. Укоськані мужчини віддихувалися на купинні, зиркаючи в бік села, чи не несе Решетиха ще сулії. Але мати була на буряках і не знала про оказію з Манькою.

— Таки доведеться, хлопче, прирізати, — розсудливо казали пакульці. — Бо споночіє — тут їй жаба й циці дасть. (...)

Хоч пригода закінчилася щасливо завдяки моїй винахідливості, материн терпець увірвався, і вона присяглася найближчої неділі відвести корову Єврасеві. А тут нагодився дядько Денис, і Маньчина доля була остаточно вирішена.

Зворушений спогадами і думками про щасливе майбуття своє, я багато міг би сказати сьогодні корові Маньці. В її банькятих очищах, як і в моїх, синіло марево далеких доріг. Натомість — за таких хвилин найтепліші слова видаються сухими і невиразними — я підступив до тину, почухав Маньці за зеленим вухом і поцілував її в мокру прохолодну твар. Корова вдячно кліпнула віями, а мати заголосила з ганку:

— Ой Боженко ж мій, та він зовсім недоколиханий від тих книг зробився! Погляньте ж, Денисе: корову цілує...

Отак навіть матері часом підкислюють найзворушливіші хвилини нашого життя.

Дядько Денис реготнув, аж кури тривожно кудкудакнули в малинник, ступив і зняв з тину налигача. Я стрімголов метнувся до хати по кошовку з сидором, одежиною та документами. Коли знову вискочив на задвірок, дядько вже молодцюватого сидів на корові, обвинувивши налигачем роги. У сірім фетровім капелюсі набакір, у темно-сірому, хоч і припорошеному пакульською пилюкою кителі, в юхтових чоботях і генеральському галіфе з малиновим полум'ям лампасів дядько Денис бачився казковим лицарем, що під бравурні поклики сурм ось-ось рушить на ворога. Матір вишморгнула з-за плетня та подала дядькові гнучкого патичка¹:

— Вона, бісова худобина, часом як упреться — хоч кілка на голові теши.

По тому мати зирнула на мене (я ладнав до дядькового велосипеда кошовку), і мотузки її висохлих, вимарнілих губ здригнулися, перехльостнулися в тугий вузелок, мати заплакала. Я поставив ногу на педаль і наготувався сказати матері втішні й гідні сьогоднішнього дня слова. Це мали бути високі слова про птаха, що хоч і виклюнувся з яйця на корячкуватім пакульськім в'язі в кінці городу, а щойно заосеніє, уже ладнається в далеку дорогу в сонячний ірій, бо там — його земля, а тут він — лише гість. Проте Манька, яку

¹ Патичок — те саме, що палиця — відділена від дерева та очищена від пагонів частина тонкого стовбура або товстої гілки.

дядько Денис спрямував на полівку, що вела до міста, раптом хвещнула копитами задніх ніг, вигрібши вирву, в якій пакульський колгосп досі викохує гладющих карасів, і щодуху помчала в бік Іррю.

— Михайло, наздоганяй! — донеслося дядькове з-за сірої оболони, що облягла наш куток; я натиснув на педалі, пірнув у хмару куряви і вхопився за кінчик Маньчиного хвоста, оспіваної красним письменством.

— Мамо, так ви ж приїздіть у неділю! — встиг ще гукнути до матері, і нездоланна сила підхопила, понесла мене.

Я ледве спромагався кермувати, аби переднє колесо велосипеда не підгорнулось та не кинуло мене сторч головою в колю, на битий шлях, обабіч якого крізь завісу пилюки мерехтіли, наче колісні спиці, засвічені сонцем верби.

Аж під Іррієм, вицургеливши мене й дядька на Собакареву гору, корова нарешті притомилася, стишила біг і заклякла посеред шляху, широко розчепіривши задні ноги: мати щедро напоїла її, аби видалася Єврасеві бокуватішою... Дядько Денис хвацько зіскочив з корови і витанцюював край дороги навприсядки, розминаючи зімлілі ноги. Відтак одвернувся і застиг, мрійливо зорячи в передосінні поля. Я й собі став до дядька спиною та заповзався ловити рибку з іншого боку степової дороги, милуючись з безкраїх ланів, що стелилися просто моїх очей, ланів, крізь які поволі простував сизий серпневий вечір. Розплавлені прижухлі тони темнішали, підмальовуючись то рожевим, то тремтячо-зеленим, і вже одна барва горіла над іншою, розписуючи баню над полем обвугленими кольорами, а теплі ожереди соломи були схожі на чіткі хмари, що опустилися з небес, і які, коли тільки споночіє, спливуть догори. Багряні смуги на обрії тугішали, звужуючись, і були схожі на лаз у той задушливий день, який щойно кипів над землею і оце неквапно утік. Між бур'янами дзвеніли обпаленими, скров'янілими пелюстками маки, і чорний смуток, просіяний між ними, вивіювався увсібіч тихо і замислено. Вервечки березки спиналися на стебла лободи, купчилися поверх трави, і її білі квітки дзвеніли довірливо й мило... під бриніння потічка, що народжувався з-під корови, повнився моїми та дядьковими стараннями і вже гомінливою річечкою збігав з Собакаревої гори в долину, відрізаючи нас від Іррю.

...Смеркало, і звужувалося поле, все тугіше підперезуючись цупким перевеслом обрію, і дорога білою стрілою гнулася від небокраю до небокраю. Обриси горбів спершу гострішали, підмальовуючись з одного боку тінями, а потім розпливалися, ховаючись один за одним, тонучи, і вже усе поле вирівнювалося, стаючи однотонним... Місто оддалік проростало вогкими листочками вогнів.

— А все ж, Михалю, ми ще приїдемо в Пакуль на власному автомобілі! — раптом прорік дядько Денис, пробуджуючи мене від мрійливого споглядання нашої чарівної природи. (...)

1. «Місто з раннього дитинства мрійно пахло» Михалеві
 А бубликами
 Б булками
 В звареним на молоці какао
 Г дріжджами
2. Установи послідовність частин в розділі «Зелена корова Манька» в повісті «Ірій»
 А І нарешті рак у Жерелі свиснув...
 Б Якийсь час сестри перебували в стані холодної війни...
 В А позавчора Манька трохи не віддала коров'ячому богові душу
 Г А я все думаю, чи йому від тих книг у голові не пошкодило?
3. «Вулиця-куриця, коза-лоза, — ось уже й вірш» — ця репліка належить
 А Михайлові
 Б дядькові Денису
 В Парасці
 Г тітці Дорі

1	
2	
3	
4	

4. Що незвичайного є в розділі «Зелена корова Манька» на відміну від раніше прочитаних прозових творів?
5. Доведи, що перший розділ повісті В. Дрозда «Ірій» належить до химерної прози.
6. Чого прагне досягнути у своєму житті дядько Денис, а чого Михаль? Як прагнення, заповітні мрії характеризують цих героїв?
7. На що головний герой планував у майбутньому витратити гроші, «зароблені талановитим лицедійством на сценах світових театрів»? Прокоментуй його мрії.
8. Знайди й прочитай рядки, у яких йдеться про ставлення матері до захоплення Михалю читанням книг. Пригадай, у якому з прочитаних у 7 класі творів мати головного героя теж вважала, що книги можуть зашкодити людині. Через що в людей можуть виникати такі думки?
9. Визнач кілька комічних моментів у прочитаному розділі повісті «Ірій». Комічних елементів більше в реальних чи фантастичних подіях? Прокоментуй виявлену закономірність.
10. Коли відбуваються події в повісті «Ірій»? Аргументуй свою думку прикладами з тексту.

11. Проведи невелике мовне дослідження фрагмента в розділі «Зелена корова Манька»:
 - а) знайди й випиши речення, що починається словами «Скоро долинуло знайоме дзеленькотіння велосипеда...»;
 - б) визнач і підкресли ряди однорідних членів речення;
 - в) з'ясуй, яку роль відіграють однорідні додатки, а яку — однорідні присудки;
 - г) висновок сформулюй письмово (два-три речення).
12. Поміркуй, чому автор назвав перший розділ повісті «Зелена корова Манька». Запропонуй класові свою назву й прокоментуй її.

Скориставшись довідковими джерелами, підготуй невелике письмове повідомлення (п'ять-шість речень) про написання й вимову початкового «и» в українських словах, зокрема і в слові «Ирій».

ВЕЧІРНЯ ПРОГУЛЯНКА ПО ИРІЮ

...Ирій — це казкова країна, де ніколи не буває зими, де сонце днює й ночує на ясно-зелених пагорбах, де карасі надвечір вичалапують на піщаний берег і лагідно бесіднують із щуками та акулами, де вовчиці вигодовують своїм молоком ягнят, а леви наглядають за курчатами, аби ті не заблукали в лісових нетрях; Ирій — це край, куди щоосені поспішає птаство і звідки воно повертається весною, аби в нас перелітувати, буцім міські дачники; це край, звідки дме теплий вітер, що приносить відлигу у найлютіші морози, і якщо мати, мерзлякувато грюкнувши хатніми дверима, з надією в голосі скаже увечері: «Вітер з гóрода...» — ти, тулячись до вихолодаючого комина, напевне знаєш, що завтра сіверець¹ не пронизуватиме наскрізь твою куфайчину, і завтра ліпитимуться сніжки, і на великій перерві клас на клас піде війною, а після школи ти допізна ковзатимеш з гори, підмостивши до блиску вишеретувану бляху; Ирій — це країна морозива в крихких хрускотливих відерцях, які обгризаєш, наче шкірку груші, аби потім надовше лишився в роті смак солодкого закрижавілого молока, країна кавунів, що ними радує тебе матір, щасливо продавши антонівки, країна червоних півників на дерев'яних скіпках і пістолетів, таких схожих на справжні, пістолетів, що звабно темніють на вітринах крамниць, недосяжні для твоєї дірв'яної кишені, країна морсу, ситра² і халви; Ирій — це країна, звідки кінчик привозить щотижня нові кінофільми, а бібліотекар — книги, і де ці кінофіль-

¹ Сіверець, сіверко (діал.) — холодний, пронизливий вітер.

² Ситро — фруктовий безалкогольний газований напій.

ми знімаються, а книги пишуться та друкуються незбагненно розумними й освіченими людьми; Ірїї — це країна, де існує насправжки те ідеально прекрасне життя, про яке тобі з першого шкільного дня розповідають учителі і про яке так гарно пишеться в книгах, країна молочних рік і медових берегів...

Ірїї — це країна твого майбутнього.

Радісно та щасливо, як і належало справжньому школяреві, ступав я по викладених плитками шоколаду хідниках до своєї нової школи. Шоколад, розімлілий від все ще гарячого серпневого сонця, м'яко пружинив під гумовими підошвами парусинових черевиків. А від перехрестя вулиць пливла назустріч мені школа — білий повітряний замок, що мінявся, наче марево в степу спеченого дня, і легенько погойдувався над шоколадними хідниками, приланцюжений цегляним підмурівком. Я забоявся, що школа відірветься від шоколадних плит і попливе у безвість, цятковану білими кучматими хмарами, а я гнатимусь і не наздожену. Але поки що школа трималася землі, і крізь її білясто-прозорий, ледь підсинений чорнилом дзвін бовваніли на шкільнім дворі зеленоголові тополі. Я ступив на ганок, і школа гойднулася під мною, як гойдається човен, проте я ледь завважив те погойдування, я подумки підбирав слова, з якими звернуся до директора, подаючи йому документи й заяву.

«Шановний товаришу директоре, — скажу я йому, — я розумію, що класи вашої школи переповнені і приймаєте ви мене напередодні навчального року лише через те, що вас просив за мене мій дядько Денис, з яким ви тягали по грузьких фронтових дорогах гармату-«сорокап'ятку», я все це знаю, але ви, будь ласка, не подумайте, що я такий, що я тільки, як каже тітка Дора, за проекцією; ви не пожалкуєте, я ще прославлю вашу школу, тобто вже нашу, коли стану великим актором, я запрошу вас на свою прем'єру, і взагалі я люблю вас і люблю нашу школу, що гойдається, наче човен, на асфальтовому плесі. Я зберу метало-брухт з усієї Солом'янки і школа обов'язково вийде на перше місце в Ірїї; я вже нагледів на Солом'янці аж три іржаві німецькі танки, що слугують солом'янським псам за будки, а на дулах їхніх гармат солом'янські жінки сушать білизну, а на гусеницях сіють цибулю, що виростає геть синя. А ще я міг би узяти шефство над телям — літ зо три тому я подавав на колгоспне правління заяву за заявою з проханням дозволити мені доглядати на фермі теля, як про це написано в газеті «Зірка»; правлінці благодушно сміялися з моїх писань на аркушах у косу лінійку, бо ж вони не читали газети «Зірка», проте настирливість моя перемогла й після енної заяви мене послали до завідуючого фермою, який і зазнайомив з двомісячним бичком Федором. Я щодня,

вранці й увечері, носив Федорові по корзині пирію, а той лизав мені долоні шершавим язиком, а мати сварилася, що я роблю дурну роботу, поки кури клюють капусту. По тому Федора одвезли на бойню. На жаль, в Ирїї немає ферм. Але я можу рубати дрова для пенсійних бабусь, доглядати хворих, читати сліпим книги, гратися з малюками в дитячих садках, малювати плакати для шкільних вечорів і парадів, чергувати в шкільному буфеті, копати картоплю на шкільному городі або садити дерева (це я добре вмію), допомагати бібліотекарці, косити траву в шкільному саду, згрібати з машин біля кочегарки вугілля, забувши на мент про своє високе покликання актора, аби лишень ви, шановний товаришу директоре, не подумали, буцім я — за проєкцією...»

Зворушений з власного щиросердя, я обережно поторгав двері директорового кабінету. Але двері були замкнені. Верхами на швабрах повз мене довгим лунким коридором проскакали, брязкаючи відрами, прибиральниці; по стелі від люстри до люстри повз монтер, затиснувши в губах перегорілі лампочки, ніби чоботар гвіздки; він зиркнув на мене згори одним оком, буцім грак на муху, і прошамкотів, не розтуляючи вуст:

— Директор на зашеданії...

Я поважно кивнув і, проковтнувши глибоке розчарування, позаяк моя промова годилася зараз хіба що язикові на підметки, попхався через коридор до кімнати секретарки. У крихітній кімнатульці стояв широкий двотумбовий стіл із старезною, проте гонористою друкарською машинкою на горбу, а біля машинки зі склянки із золотистою обвідкою стримів рожевий пуп'янок троянди.

— Драстуйте... Ось, документи приніс! — сказав я голосно, не зводячи очей з квітки.

І пуп'янок почав вочевидь розпукуватися та хорошитися; листочки здригнулися й стали руками в зеленій газовій кофтині з мереживними оборками, а рожеві пелюстки склалися в молоде, вродливе обличчя секретарки. Вона усміхнулася до мене, як усміхаються до дзеркала, й сухим, наче черствий рогалик, голосом повідомила:

— Школа уже укомплектована.

— З товаришем директором домовлено... — мовив я, як наказував дядько Денис, і багатозначно зазирнув у прозорі, буцім краплі роси на трояндових пелюстках, очі секретарки.

— Тоді сідай.

Але я не хотів продатися за мідяки, а ще боявся закохатися у вродливу, позаяк не мав сумніву, що це було б кохання без взаємності (крізь газову кофтину в її серці бовванів, наче заспиртований у банці зоопосібник, молодий лейтенант з Ирїйського військового училища), і тому поспіхом віддав документи та вибіг на вулицю.

Я боявся закохатися, бо досі кожна закоханість коштувала мені страждань.

Уперше я закохався, коли пішов до четвертого класу. Учила нас вчителька із сусіднього села. Вона залишала в нашій хаті брезентового плаща, а по уроках заходила по нього, і я проводжав її вербовим шляхом аж до мосту через пересохлий потічок. Одного осіннього дня вона не з'явилася на урок, а назавтра сказали, що вчитиме нас пакульський вчитель, а колишній нашій учительці знайшлося місце в її рідному селі. Я так глибоко страждав, аж почав писати вірші до стінної газети. Однокласники не здогадувались про мою закоханість і дискутували, де я беру слова: одне з тої книги, друге з тої, та й в'яже віршики, наче вінки цибулі. Останнє моє кохання — теж нещасливе. Я закохався в дочку голови пакульського колгоспу, панькувату дженджуристу однокласницю, за якою пакульські хлопці ходили чередою, а позаяк я не мав ні шевйотових¹ штанив, ні велосипеда, ні гармошки, та й взагалі був шмаркач, а не парубічко, то тільки назирці ходив за нею від клубу та з-за плоту дивився, як вона цілується з черговим джигуном; серце моє в такі хвилини розривалося з розпуки і я обіруч ледве втримував його в грудях.

І все ж лиха доля мене не обминула: першого шкільного дня я закохався.

Нас, вбраних і підстрижених наче куці жовтої акації вздовж Ірійського бульвару, нанизали на довгу виструнену шерegu та залишили сохнути на подвір'ї школи; відтак з-поміж учительського гурту виступив директор і почав промовляти схвильоване першOVERесневе слово. Слухаючи директора, я забував, що культяпки моїх рук смішно виштиркуються з куцих рукавів позаторік купленого матір'ю на виріст бавовняного костюма, а поли піджака лищать і draжнять очі сонячними зайчиками, а комірець праної-перепраної бавовняної сорочки задержувано стовбурчиться, змагаючись із носками білих, наквацьованих розведеним зубним порошком парусинових черевиків, що їх дозволив одягти на шкільний першодень дядько Денис, — так сонячно висвітлювала все довкола директорова мова. І коли він прибився до берега, я перший заляскав у долоні й аплодував, аж поки вони не здерев'яніли. Потім наперед вийшла дівчина — я одразу впізнав її, дівчину з відривного настінного календаря, що вже було закохався в неї років зо два тому! — і радісно зателенькала мідноголовим дзвоном.

Це була вона: в коричневій шкільній формі з яскраво-білим фартушком, на якому червонів комсомольський значок, з двома кісками, що в них було вплетено по блакитному банту, з високим

¹ *Шевйотовий* — пошитий з шевйоту. *Шевйот* — дорогий сорт м'якої, легкої, трохи ворсистої шерстяної або напівшерстяної тканини.

чолом над скельцями окулярів, крізь які серйозно й розумно дивилися великі очі, схожі на чітко виведені п'ятірки за поведінку в класному журналі. Я полюбив її давно, відколи побачив на першOVERесневому листочкові настінного календаря в тітчиній кімнаті та потайки вирвав той листочок, хоч була ще середина літа. Я довго беріг його, закладуючи між сторінок улюблених книжок, та так і здав з якоюсь книжкою до бібліотеки, і вже не міг знайти, хоч перегортав трохи не всю пакульську книгозбірню. Зараз мені здавалося, що там, на шляху між Пакулем та Ірієм, коли я мчав навздогінці за осатанілою Манькою, серце віщувало мені: в Ірії ти зустрінеш її, дівчину з календаря!

Серце казало правду.

Я взявся обіруч за край неба і прихилив небо до її ніг, взутих у чорні лаковані туфельки. Я відгорнув глевке передосіннє хмаровиння, і сонце зирнуло їй у вічі, позолотивши кісники та оправу окулярів. Але вона нічого того не завважила, а, надзвонившись, віддала вчительці дзвоника, стала в шеругу 9 «А» класу, і «аківці» перші, під тріумфуючий грім оркестру, бадьоро покрокували до дверей школи.

Після першого уроку, впродовж якого мене судомило від глибоких почувань, я метнувся до 9 «А» буцім попросити крейди та й остовнів з подиву: їх було тут десятків зо два, дівчат з першOVERесневого календарного листочка — у шкільних формах, з комсомольськими значками на білих, старанно випрасуваних фартушках, в окулярах, крізь які світили сині (під колір блакитних кісників) строго-мудрі очі споконвічних відмінниць. Уроків зо два стояв я стовпом біля дошки, і вчителі вішали на мене замість підставки таблиці відмінювання дієслів та географічні карти, але таки прийшов до пам'яті і поплентався з класу, плекаючи в душі надію на зустріч із своїм коханням.

А в неділю дід Єврась повернув аванс за корову Маньку, і мати на radoцax купила мені лижного костюма та грубошкірі шкарбани з лискучими металевими блямбами — їх поцінно продавав на базарі між возів хлопчаина зі школи ФЗН. Костюм було пошито із синьої ворсистої ба¹, що лагідно мружилася та вуркотіла під подушечками пальців, наче кіт зі сну. Ботинки, завеликі для моєї ноги, мати купила на виріст, аж поки перейду на власний хліб, і, проводжаючи матір за місто, я наскуб зі скирти та упхав у шкарбани возів зо два житньої соломи. Шкарбани стали скосирніші до дороги, але незабаром у соломі розвелосся достобіса мишей, вони ціліснінькі ночі пискотіли й точили зуби, й тітка Дора, яка інтелі-

¹ *Бáя* (заст.) — м'яка бавовняна, рідше вовняна тканина з ворсом; байка.

гентно вдавала, що боїться мишей, наказала звечора залишати ботинки надворі. Ранками з фезеєнівських шкарбанів вискакували та мчали увсібіч полчища гладких солом'янських котів...

Втім, це уже бувальщини пізніших днів, а поки що я дибав за возом, в якого було впряжено старого й доброго коня Шентала (він шкандибав по ирійській бруківці, наче я перші дні по шкільнім паркеті), дибав, наче молодий бичок, якого приланцюговано до крижівниці¹ і потарганено на базар, а він, упираючись передніми в мерзле груддя, все ще снить чередою, лугом, волею. Я, звісно, скучав в Ірії по матері, й розум підказував, що ось-ось вона зникне за сірим осіннім обрієм, а я залишуся наодинці з Ірієм. І все одно мене не полишало відчуття слухняно виконуваного синівського обов'язку, а насправжки весь я там — в Ірії, як у передсвяткові дні — у святі, і подумки іду по Ірію в новому лискучому костюмі, а очі дівчини з календаря захоплено зирять на мене, оновленого, а поруч такі ж поважні та святкові тітка Дора і дядько Денис, які пообіцялися узяти мене на традиційну недільну прогулянку по вечірньому Ірію...

Я невпопад відповідав матері, обіцяючись бути і слухняним, і старатливим, обіцяючись шануватися в тітки з дядьком, не гризти прочотних книжок, не бити байдиків, не тинятися по вулицях; нарешті мати, згорбившись на підводі, поторохтіла в жухлу жовтизну полів, що спроквола бралася присмерками, а я підстрибом побіг назад, в Ірій.

Тітка Дора, що свідомо жертвувала виторгом недільного вечора заради урочистої родинної прогулянки на люди, зирнула в мій бік цінувальним оком:

— Сматрі, Льоня, пододелся наш парубок. Сечас з тобою не стидно і на люди...

Тітка була в новому крендешиновому платті, що барвистим дзвоном обіймало її важкий, з широким підмурівком стан. Милуючись з власної подоби у дзеркалі, вона лаштувала на груди, в кутик розрізу, родинну гордість — золоту брошку. Тітка кохалася в золоті, аж вирвала, відколи перейшла в торгівлю, три здорові передні зуби і вставила натомість золоті. Дядько Денис у довгополім сріблястім макінтоші і таким же сріблястокрисім, вичищеним авіаційним бензином капелюсі, величний, мов Омелько Омелькович, директор водоконтори і теж з народження пакулець, стояв у городі біля відчиненого вікна та квапив тітку.

— Зазирни ще раз у скриньку, мо'-таки, газету принесли, — одказувала тітка, засіваючи лице пудрою, наче моя матір город біля хати маком, та підмальовуючи губи.

¹ Крижівниця — дошка чи брус, що з'єднує вгорі полудрабки воза.

— Уже десять разів зазірав, дірку в скриньці прогледів...

Солом'яники очікували на газету з таблицею тиражу грошово-речової лотереї.

— У Цекалів минулого разу холодильник на один номер не зійшовся, Муся сьогодні призналася. Дивлюсь, каже, а в очах — розвидноється, далі темно-темно зробилося. А треба, щоб діти перевіряли, вони од нас невинніші...

Тітка Дора була приємно збуджена, буцім це її лотерейка за минулого тиражу трохи не виграла холодильник, а сьогодні, звичайно, серія і номер обов'язково зійдуться. Вона життєрадісно ступнула на стілець, зі стільця — на підвіконня, відтак задріботіла підковами туфель по хиткій дошці у город. На початку літа Солом'яники поділилися, молодим з будинку припала кімната й кухня, старим — кімната й коридор. Дід Єврась забив синові двері з коридора, і тітка з дядьком втрапляли до своїх покоїв через причілкове вікно.

Біля хвіртки дядько Денис востаннє оглянув наше вбрання, а тітка ніжно дмухнула на криси дядькового капелюха — і ми втрьох поважно випливали на Солом'яну вулицю...

Тітка з дядьком простували серединою вулиці, високо підвівши голови, буцім на параді, і тільки очі їхні косували в бік Цекалового двору. Але жодна голова не забовваніла над Цекаловим парканом, навіть занавіски на вікнах не здригнулися, і темна хмара розчарування повисла над нашими головами. Вся Солом'яна вулиця була порожня, навіть баба Майориха не сиділа на лавочці під двором, де вона сиділа завжди. Тільки на розі Солом'яної та Піщаної троє п'яничок підпирали вишмареними в глину плечима стіни продуктової крамнички, але вони й оком не кинули в наш бік.

— Глушина, как у Пакулі, — нервово стєнула плечима в лискучому крепдешині тітка Дора і поправила брошку на грудях.

— Картоплю копають... — по-філософськи спокійно зауважив дядько.

Я мовчав, гриючи долоні на ніжному ворсі баї. Нарешті підкотив запилений автобус і погуркотів нас, очамрілих, до центру, підкидаючи та утрушуючи на бруківці, наче горох у решеті. Першою на бульвар з автобусної сходинки ступила тітка Дора. За нею, обсмикнувши рукава макінтоша, — дядько Денис. Аж потім, сунувши руки до кишень, аби в такий спосіб продемонструвати свою незалежність, стрибнув на ірійський асфальт я, Михайло Решето. Тітка, не повертаючи голови, скоса подивилася в наш бік і тихо, крізь ледь розтулені губи, процідила:

— Галстук поправ, на люди вийшов. А ти — руки з кишень вийми, не в Пакулі...

Дядько Денис поспіхом смикнув краватку, а я вихопив руки, буцім у кишені сипнули приску. Ми поважно й врочисто попливли крізь людські очі.

Що тут зчинилося на бульварі!

Першими уздріли нове тітчине плаття та мій байовий костюм молоді тополі обабіч бульвару і, вигнувши верхів'я, наче гусаки шії, з глухим, захопленим шелестом провели нас жовто-зеленими очима. Стріла підйомного крана над недобудованим театром неждано повернула в наш бік і в бузкових присмерках закліпала баньками ліхтариків на тварі¹. Жінки, що теж робили по бульвару, як іронічно зауважував дядько Денис, «променади з радіоляями», зупинилися та витрішкувато жували очищами крепдешин тітки Дори, наче коро-ва Манька мої спідні на тину. Навіть чоловіки не мали сил прикидатися байдужими: роззявивши роти, вони стояли сірими стовпами, а очі їх заздрісно бігали за ясно-синіми і сріблястими відблисками, що їх віддзеркалювали довкола мій баєвий костюм та дядьків макінтош. Будинки, що оторочували з обох боків широкий, вилицюватий бульвар, перебрели через асфальтові ручаї і вишикувалися вздовж чавунних ґрат. Через їхні тьмяно-руді дахи з пеньками задимлених димарів зазирали на бульвар цегляні коробки, що поламали звичний стрій міських вулиць та збіглися до центру, аби помилуватися з тітчиного крепдешинового плаття. Маленькі будиночки передмість вибиралися центральним п'ятиповерховим велетням на плескаті голови, штовхалися, ламали телеантени, гримкотіли бляшанням дахів і стиха пересварювалися. Навіть тисячолітній собор, що гордо височів оддала, не витримав та, розштовхуючи могутніми плечима мільгу будинків, придибав до бульвару.

По крутії бані собору повз, наче павук чи кліщ по стелі, чоловічок з двома кошовками напереваги, у сірій заячій шапці і в чунях. Я ледве впізнав у присмерках, що жухли, пакульського п'яничку і веселуна Андрія Гниду. Гнида не визнавав ані коровчини, ані свиненяти, тримав у сінях череду курей, які неслися по сім раз на день, щонеділі носив на базар яйця, а спродавшись, впивався до чортиків, зелених, як рута, і ночував під міськими парканами чи пивницею. Пакульці торочили, що у його голові від пиятики давно горобці цвірінькають. І справді, я вчув крізь нетерпеливе ревісько машин та автобусів, що їм будинки, стовпившись обабіч бульвару, загородили дорогу, як у голові дядька Гниди весело та радісно вицвірінькує, витьохкує, видзвонює дрібне птаство.

Андрій Гнида ковзнув по бляшаному крутосхилу на плаский дах собору і, бігаючи між гостроверхою шапкою дзвінички та опасистою

¹ Твар (заст.) — обличчя.

банею, ловив у пригоріці витрішки. Раптом, розбуджені грюкотнею, лементом, на бульварі яскраво спалахнули ліхтарі. В той же мент Андрій Гнида уздрів нас, скочив з соборного даху на бульвар і, розпростерши руки, зашкутитьгав назустріч. Тітка Дора зупинилася, буцім її вкопали, і круто розвернулася на сто вісімдесят градусів.

Проте було вже пізно.

— Та се ж пакульська Фе-едора! Йй-бо, Федора, йй-бо пакульська, щоб мене грім побив, людоньки добрі! Тю на тебе, невже не впізнала? Та ми ж з тобою родичі — мій троюрідний дядько твою зовицю ськав! Здоров була, Федоро, як ти розпаніла! Та не тікай-бо, пожди, щось маю тобі сказати!..

Ми метнулися по бульвару, югнули в бокову вуличку і бігли без оглядки до автобусної зупинки. Тільки в автобусі, що котив у бік Солом'янки, віддихалися та прийшли до тями.

Але тітка Дора ще довго тремтіла і була геть бліда з обличчя. Тітці Дорі робилося зле, коли необережно нагадували, що вона — Федора, та ще й пакульська.

Зацібаючи хвіртку, дядько Денис зачепив рукавом макінтоша фанерне гніздо поштової скриньки, і звідти випурхнула та перелетіла на вишню згорнена вчетверо газета. З її сірих крил крізь чорнильні сутінки осіннього вечора дразливо сяяла червонозолотиця цифр.

— Є таблиця... — прошепотіла тітка Дора, завмираючи на стежці, і раптом виплеснулася криком: — Та лови ж її!..

Дядько Денис навшпиньки подибавав до вишні; але від тітчиного крику газета здригнулася та з дрібним металевим дзвоном (передзвін дрібних грошей у кишені) пурхнула на паркан, усівшись між штахет з розпущеними крилами й хвостом. Відблиски сійва, яким вона пашіла, сонячно серпанилися над городом.

— Ціп-ціп-ціп! — покликала тітка Дора ніжним, лагідним, солодким, мов сахарин, голосом. — Ціп-ціп-ціп...

Газета довірливо ворухнула крильми і скікнула з паркану на стежку. Напринджена, наче квоктуха, вона з тихим металевим тельнянням мерехтіла біля ніг тітки Дори, аж поки дядьків капелюх, що опускався все нижче та нижче, раптово не пригасив того дразливого мерехтіння.

Ніколи ще не бачив я тітку Дору такою святковою. Постеливши нову скатертину, вона сіла до столу, а дядька й мене посадовила просто себе. Рухи її були повільні й врочисті, лишень з очей, що, мов розтривожені коні по луку, стрибали по газеті в дядькових руках, випурхували раз у раз золотисті іскорки і гасли під стелею.

— Читай!..

Дядько розгорнув газету, повів пальцем по колонці лотерейної таблиці:

— 00173 — автомашина «Москвич».

— «Москвич»... — ніжно повторила за дядьком тітка Дора.

— 021845 — цільнометалевий гараж.

— Гараж... Гараж у нас є, гараж продамо за півтори ціни, півтори дадуть, а півтори ціни — це...

Вона глигнула на дядька замріяними очима і сердито обірвала себе:

— Далі читай!

— 045285 — автомашина «Москвич».

Тої ж миті тітчина душа, схожа на сірого напіндюреного горобця, випурхнула з її грудей, і дядько Денис ледве впіймав ту душу під червоним абажуром, сплеснувши в долоні, буцім полював на міль. А тітка Дора белькотіла синіми губами: «Наша, наша...» і зомліла з великої радості та зворушення. Дядько Денис навернув тітчину душу назад, наче корову, що забрела в шкоду. Оклигавши, тітка Дора взялася дрібними хихичками:

— А вона ще мені каже: «Може б, ти забрала останню лотерею?» А вона ж не знала, що остання — щаслива, це мені ще циганка, в якій я торік ворожила, відкрила: «Бери останню, остання — виграшна». Я кажу: «Та візьму...» І ніби неохоче. 045285 — я на буфеті хімічним олівцем записала. Аж так воно вже велося, так було Богом дано...

Вона підвелася, поважно, строго перейшла кімнату, а відтак — з синім лотерейним білетом на постаменті долонь, буцім з плащаницею¹, повернулася до столу. Дядько Денис сидів, неначе виліплений з глини, що вже давно висохла і потріскалася: торкни пальцем — розсиплеться в порошок.

— Візьми, Михайлику: молодші очі — щасливіші... Мусило ж колись і нам усміхнутися!..

Вона повела очима, повними радісних сліз, на білий порожній покут («Нема ні Бога, ні чорта, ні святого духа, амінь, — зі злом казала тітка моїй матері, коли та приходила в Ірїї з кошовками навпереваги і з випогодженим утихомиреним обличчям, — учені про те давно знають; це тільки у вас у Пакулі попу Савці досі троячки несуть...») — і раптом перехрестилася.

Розуміючи важливість покладеної на мене місії, я узяв тремтячими пальцями лотерею та побрів між автомашин, холодильників, приймачів, піаніно, електробритв, капронових сорочок, моторолерів, велосипедів, моторних човнів, килимів, радіол, магнітофонів, мотоциклів — усе те принадливо, багатообіцяюче, заклично дзвеніло, бряжчало, пахкало синім димом, телянкало,

¹ Плащаниця — предмет культу в християнській церкві у вигляді полотна із зображенням тіла Христа в труні.

вилискувало, грало веселковими барвами, наспівувало на різні голоси, але пурхало з-під моїх ніг, коли я наближався, і зависало віддала звабливим видінням, наче кучеряволиций туман над болотом, що по з'яві сонця опадає в чагарини сірою мозкльою мжичкою¹. Нарешті добрів я до щасливої тітчиної серії — 045285, стрибнув оком на номер лотереї — номер не сходився! Серце мені стрепенулося й провалилось до самісіньких п'ят, немов того дня, коли я вперше висмалив товстелезну цигарку із пакульського самосаду в шкільній вбиральні; я поклав очі на край газетної сторінки і прочитав жалібним, вибачливим голосом:

— На інші сто двадцять чотири номери цієї серії випали виграші по десять карбованців.

— Як?

— Номер не сходиться, тітко Доро...

Я не насмілювався підвести очей, почувуючись винним. А тітка перекинулася кішкою, пронизливо нявкнула і стрибнула на стіл, впившись кітцями у газетний лист. Писок тицьнувся в лотерею, а відтак, лоскотючи пишними вусами паперове поле, побіг по таблиці. Коли я наважився зирнути на тітку, вона вже сиділа на стільці у своїй звичайній подобі, тільки форми тіла її втратили чіткість, розпливлися по краю стола, буцім виліплені з тіста, яке підійшло та, піднявши віко діжі, перевалилося через вінця.

— Давай твої, Денисе.

Голос її був напродиво сухий і рівний.

— А ті, Дорочко, я ще вранці перевірів. Як на базар ходив, біля пошти газета висіла... На три номери сорочка не зійшлася, а так — нічого...

По розм'яклому обличчю тітки Дори покотилися, наче сльозинки, лискучі мідні копійчини і з рясним дзенькотом упали на підлогу. Дядько Денис шарпнувся під стіл — збирати, коли я ламким, буцім на екзамені з математики, голосом скокнун у крижану воду тітчиної немилості:

— Не в грошах щастя...

— А в чім щастя? — вкрадливим голосом перепитала тітка Дора, повертаючись до мене разом зі стільцем.

Я котився з гори на широчезних лижах, що їм не було стриму:

— А щоб по правді жити, — крізь мій півнячий фальцет пробилася розсудливо-гірка материна говірка: — В чужий рот не заирати, іншій людині ями не копати, добро людям робить, бо за добро добром і віддячують, а за зло — злом...

¹ *Мжичка* — дуже дрібні краплі води, які насичують повітря; дрібний, густий дощ; мряка.

Дядько Денис моргав до мене, аж вітер ходив по кімнаті і шарудів газетою, але я не зважав на засторогу: почувався виправі сказати все, що думав, аби тітка не горювала за невіграною автомашиною, не побивалася за грошима, які незабаром — при комунізмі¹ — зовсім не будуть потрібні.

— То все вчителі... — примирливо мовив дядько Денис, з усіх сил запобігаючи громові. — Їм за їхні байки гроші платять.

По моїх словах тітка декілька хвилин не дихала, мінячися з обличчя, немов світлофор на перехресті, і в кімнаті ставало то червоно, то зелено, то синьо; по тому хапнула повітря, втягнувши у себе мармуровий чорнильний прилад, якого дядько притарганив з водоконтори на минулорічний тітчин день народження, та сім порцелянових слоників з етажерки, і вибухнула. Вибухнувши, тітка Дора розлетілася сотні на три маленьких, мов гумові ляльки, тіток Дор, що повсідалися на підвіконнях, дивані, етажерці і дзеркалі, на лутках дверей, на абажурі, що загойдався під ними, сіючи увсїбі мерехтливі тривожні тіні, і заволали, зарепетунали, загримали до мене та дядька в один голос:

— А жертимеш що, як тітка Дора завтра не вкраде? Мерзлу гарбузу будеш гризти, яку мати сьогодні привезла? Чи святим духом житимеш, наче ота яга за стіною?

Проте я був упертий, буцім корова Манька, і правив своєї:

— Тепер ще воно мо' й так, гроші потрібні, але й тепер гроші — не головне в житті. Головне — чиста совість і щоб роботу любити...

— Коли такий розумний, діждешся ранку — бери ноги на плечі й шкандибай на Пакуль свою дурну матку учить, як по правді жити. Вона в тебе теж на язик така руча, що з хати й миші давно порозбігалися...

У цей мент дядько Денис, що вже давно бабрався² в кишені макінтоша, сипонув на стіл жменю мідяків, вхопив скатертину за край і забрязкотів дрібнотою. Триста тіток Дор, буцім горобці на просо, сипонули зі стін та підвіконь на звабливий дзенькіт, збилися в клубок, наче бджолиний рій, і знову породили тітку Дору в її щоденній подобі. Вивинувшись із скатертини, вона вхопилася обіруч за голову і побігла довкола столу, пошепки, аби не вчули старі Солом'яники за стіною, голосячи:

— Як вони усі на лежанках вигрівалися та пакульські побрехеньки лузали навпополам з гарбузовими зернятами, а я ночами сама-самісінька і в дощ, і в хвищу ходила за п'ять кілометрів у

¹ *Комунізм* — суспільно-економічна формація, що ґрунтується на усуспільненні засобів виробництва.

² *Бабратися* — бовтатися руками в чому-небудь рідкому, брудному; повільно що-небудь робити; копатися.

Чорторийську школу, то ніби так і треба було, мовляв, дурна Федора вище себе хоче стрибнути. А тепер, бач, коли стрибнула, роти пороззіпали: не в грошах щастя... А за чий ж гріх я місила грязюку між Чорторийкою і Пакулем, за чий гріх од вовчого виття на верби тікала, за чий гріх біля каганця над книгами ночі просиджувала? Тепер іду з ридикюлем по базару, а ті, що тоді на кпини брали, баби бабами, закушкані, в пакульським багні по коліна, перешіптуються біля возів: «Дора, Дора, Дора...» А як в'їду в Пакуль на власній автомашині, вони за тинами лікті собі гризтимуть і самих себе згризуть, а я з машини в обличчя сміятимуся: «Ось вам — Фе-дора! З'їли?» Мо', я заради цієї хвилини і город городила, може, я тільки заради цього й живу! А він: «Не в грошах щастя!..» А мо', у твоїй дурній балачці? У-то-плю-ся!..

Тітка Дора метнулася з кімнати на кухню і стрибнула сторч головою в ночви, повні води. Плавати не вміла, тож каменем пішла на цинкове дно. Коли ми з дядьком Денисом підбігли й схилилися над ночвами, вона, конвульсійно відштовхнувшись від дна, спливла, мов корок, над гладінню води. Вхопивши повітря, тітка Дора знову було заголосила, проте нездолання сила земного тяжіння потягла її на дно ночов і тільки гойдливі кола та бульки на водянім дзеркалі свідчили, що десь там, у глибинах, гойдається на терезах випадку тітчине життя. Дядько вхопив з мисника друшляк, чиргикнув ним по дну ночов і впіймав утопленицю, буцім рибу в підсаку. Тітка Дора стояла на підлозі, і вода струменіла з неї шумними потоками, а фарба з брів та губ темно-червоними їдкими плямами розпливалася по мокрому крепдешину.

Почуваючись винним у вечірньому бешкеті, я, мов кіт, що нашкодив, бігма чкурнув на піч, за комин, де відтепер була моя резиденція¹. (...)

— Принеси картоплі з погірба! — гукне вранці тітка Дора. Я спускаюся по заінених сходах мурованого льоху. З-за оббитих залізом дверей на мене війне вогкістю, гнилизною й вином, що його давить з гнилих яблук дядько Денис. Я піду між пузатих бочок та сулій по льохові, якому нема кінця. Дід Єврась божився, що у війну, полюючи на партизанів, тут загубився німецький дивізіон з п'ятьма танками і досі про нього ні слуху. Я наберу корзину картоплі і вже прямцюватиму назад на світло дверей, коли ненароком штовхну муровану стіну і опинюся в холоднім, хмурім казематі, в потаємних печерах, що існують під Ірієм з часів татарських набігів, і побачу в напівтьмі скрині з коштовностями та золотом, скарби прадавніх ірійців і три чорні тіні в німецьких касках біля скринь зі скарбами,

¹ *Резиденція (жарт.)* — місце постійного проживання або перебування кого-небудь.

залишки німецького легіону, що загубився в льохові Солом'яників. Вони підуть на мене, викрешуючи іскри кованими чобітьми, і я згадаю, як бився з гімназистиком Павка Корчагін, ударю знизу в підборіддя вагою усього тіла, фаніст випустить з рук автомата і впаде навznak. Я підхоплю зброю, і двоє останніх фашистів покірно піднімуть руки, третій очуняє і теж здасться, я накажу їм узяти скрині зі скарбами на плечі й поведу нагору, а в дядьковім городі один з фашистів, той, якого я ударив, вихопить пістолета і вистрелить у мене, але пізно: фашистів оточать підняті по тривозі наші солдати, а мене, пораненого, перев'язуватиме дівчина з календаря. У школі я нікому не признаюся, хай вони про все дізнаються з газет. Золото й коштовності я подарую державі, а собі залишу на денці скрині і то не для себе, а щоб поїхати в Пакуль і сказати пакульцям: ось золото, збудуйте дорогу з Ірію в Пакуль...

Я ще не знав, не розумів, не замислювався, навіщо мені раптом ця дорога — з Ірію в Пакуль, але з тою думкою і заснув, утихомирений, майже щасливий.

1. Першим коханням у житті Михаля була

- А** учителька із сусіднього села
- Б** шкільна секретарка
- В** дочка голови пакульського колгоспу
- Г** дівчина з відривного настінного календаря

2. Установи послідовність частин другого розділу повісті «Ірій»

- А** Газета довірливо ворухнула крильми і скінула з паркану
- Б** Біля хвіртки дядько Денис востаннє оглянув наше вбрання
- В** Тітка Дора метнулася з кімнати на кухню і стрибнула сторч головою в ночви, повні води
- Г** З товаришем директором домовлено

1	
2	
3	
4	

3. Установи відповідність між героями та їхніми репліками

1 тітка Дора

А У чужий рот не зазирати, іншій людині ями не копати, добро людям робить

2 дядько Денис

Б То все вчителі... Їм за їхні байки гроші платять

3 Андрій Гнида

В Коли такий розумний, діждешся ранку — бери ноги на плечі й шкандибай на Пакуль...

4 Михаль

Г Директор на зашеданії

Г Та ми ж з тобою родичі — мій троюрідний дядько твою зовицю ськав

1	
2	
3	
4	

4. Визнач ознаки химерної прози в першому абзаці другого розділу повісті «Ірій».
5. Що в омріяному Михалем Ірії тобі до вподоби, а що ні? Чи збігаються уподобання твоїх однокласників? Як ти вважаєш, чому?
6. Якою мовою розмовляє тітка Дора? Як це її характеризує?
7. Проаналізуй учинки, поведінку, репліки й міркування тітки Дори. Чи є серед твоїх знайомих такі люди, як тітка Дора? Як називають таких людей?
8. Пригадай, що таке художня деталь (речова, інтер'єрна, портретна, пейзажна). Визнач художню деталь і її тип у такому реченні: «Я мовчав, гріючи долоні на ніжному ворсі баї». Яку роль ця деталь відіграє у творі?
9. Який фрагмент другого розділу повісті й чому саме тобі хотілося б проілюструвати?
10. Чи такий Ірій, як у родині дядька Дениса, сподівався побачити головний герой?

11. Намалюй усний словесний портрет тітки Дори.
12. Підготуйся до виразного читання за ролями одного з уривків другого розділу повісті «Ірій»: а) вечірня прогулянка по Ірію; б) в очікуванні лотерейного виграшу.

- Проведи невелике мовне дослідження фрагмента другого розділу повісті:
- а) знайди й випиши речення, що починається словами «Розуміючи важливість покладеної на мене місії...»;
 - б) визнач і підкресли ряди однорідних членів речення;
 - в) з'ясуй, яку роль відіграють однорідні додатки, обставини й присудки;
 - г) висновок сформулюй письмово (два-три речення).

ЛЮБОВНА ДРАМА МИХАЙЛА РЕШЕТА

По дзвінку на велику перерву мною стрелило з класу, вцілило через два довгелезні коридори — в третій, долішній, напахчений олійно-медовим духом піріжків з повидлом, до яких я, кандидат в благородні гуґіггми, глибоко ненавидючи й зневажаючи себе, мав непереборну людську слабкість. Ланцюжок школярів ще не сягнув дверей їдальні, і я, щасливий, бо дешевого ласощу не вистачало на всіх, став у хвіст черги, блаженно зиркаючи через плечі передніх на буфетний стіл, де в лозовім кошику кудлились, тріпотіли, кучилися рум'янолиці піріжки. За кожного материного базарювання я поповнював піріжковий фонд, і зараз у кишені приємно хрускотів карбованець. Після болісних вагань і безнадійних покликів до вродженої пакульської ощадливості я

таки обміняв карбованця на два піріжки і подався із залюдненої їдальні в коридор, де, зирячи з вікна на мерехтливий вуличний потік, можна було розважливо посолодити душу.

І тут, ледве переступивши поріг їдальні, я побачив її, дівчину з настінного календаря. З трубкою ватманського паперу під рукою, вона діловито й заклопотано простувала від шкільного складу. Зустріч була така раптова, несподівана (хоч я стільки разів детально малював її в уяві!), що я отетеріло заляк посеред коридору, утешлюючись у дівчину очима, і не мав над собою волі ані відступити з її дороги, ані одвести очей. Вона обминала мене, як обминають стовп або камінь, попід стіною, фарбованою в синє, і раптом куточки її тонких, чітко виписаних на аркуші обличчя вуст здригнулися, очі за крижинками окулярів насмішкливо-насторожено зблиснули:

— Здрастуйте.

Я почувався раком, якого кинуто в окріп, але який все ще дряпається наосліп по ковзким узгір'ї казанця.

— Ви хіба в нашій школі? Я думав — не в нашій. Чому ж я досі вас не бачив? Взагалі, я теж погано бачу і мусив би давно носити окуляри, але ніяк не зберуся до окуліста. А ви де замовляли? На майдані чи на П'ятикутках? На П'ятикутках мені ближче, але я не знаю, чи там приймають замовлення...

Не контролюючи себе, я белькотів щось дурне, дріб'язкове, безпомічне, буцім начитував учбовий текст з підручника німецької мови, а вона пильно й прозріливо дивилася в мене, буцім на уроці природознавства вивчала під мікроскопом колонію бактерій. Тут я згадав про піріжки в пітній липкій правиці — обличчя моє, й без того червоне, буцім шафранна пепенка в саду Солом'яників, взялося вогнем сорому, аж дівчина відступила на крок та інстинктивно затулилася ватманом, як затуляються від полум'я; і я подумки прошепотів: «Боже, чи доле, чи випадок, чи закон земного тяжіння, чи як ти звешся, якщо ти є, зроби так, щоб ці піріжки з повідлом, які печуть мені руку, буцім вуглинка, випурхнули з моїх долонь і полетіли геть з очей...» Піріжки в долоні стрепнулися, затріпотіли крильми і пурхнули в прочинену квартиру коридорного вікна. Краєм ока я бачив, як вони всілися на осокорі та загайдалися, струшуючи з гілля сизу паморозь.

— Ви що, — раптом мовила дівчина з календаря, простеживши за польотом піріжків і знову повертаючи до мене строге холодне обличчя, — ви що, закохані в мене?

— Закоханий... — видихнув я покірно і безпорадно. Вона розуміючи кивнула синіми кісниками, збрала бганки шкіри між брів і спроквола пішла коридором, крізь товкотню восьмикласників, розгрібаючи їх, мов ряску. Я телепався слідом, втупившись

безтямно палаючими очима в долівку. Так дійшли ми сходів, які вели на верхні поверхи, і, шелеснувши ватманом, дівчина з календаря розсудливо сказала:

— Закоханість, за моїм спостереженням, — це аритмічність нервової системи, безсумнівно, тут надibuємо моменти резонансу, своєрідної детонації, процес хворобливий і мало досліджений, я займаюсь ним після третього курсу медичного інституту, думаю, це буде також темою моєї майбутньої кандидатської дисертації. Незабаром цей патологічний спазм нервових центрів так само легко знімає звичайнісінька таблетка, як, припустимо, тепер анальгін знімає невралгічний біль. Пробачте, а ви ким будете?

Я мовчав, знищений, розіп'ятий на власній сірості й нікчемності, бо після краху з мріями про театр я ніким не надумував стати, окрім хіба як шофером таксі, бо побачив, що таксист на зупинці читав у «Победі» прочотну книгу.

— Не побивайтеся, ця певність себе прийде і до вас, але пізніше. Елементарно — запізнiлий розвиток особистості, — ми піднімалися по сходах, коли школу скототнув дзвінок, але голос дівчини лишився таким же рівним і розважливим. — Признатися, я спостерігаю в багатьох своїх однолітків певну долю інфантильності, мабуть, це характерно для нашого покоління. Втім, інфантильність я розумію не як запізнiлий розвиток, а швидше як переважання емоційної сфери над раціоналістичними конструкціями в психічній діяльності людського організму. Ви зі мною згодні?..

Я ледве знайшов сили кивнути головою. Між тим коридори безлюдніли, вчителі з класними журналами пробігали повз нас, назустріч, від хімічного кабінету з набором різноколірних пробірок повільно чалапала хімічка, що її урок мав зараз бути у нас, а я покiрно, мов загiпноотизований, дибцяв повз її осудливі очі за дівчиною з календаря. Нарешті дівчина зупинилася біля дверей 9 «А» класу (це таки вона дзвонила після врочистої першовересневої лінійки!) і зирнула на мене прозiрливим співчутливим поглядом лікаря:

— Ставтеся до своєї закоханості як до хвороби. Відповісти ж на ваше почуття я ніколи не зможу — я кохаю іншого. Розумію, що вам боляче це чути, але повинна сказати правду. Так, я люблю іншого, але так само безнадійно, як і ви. Внутрішньо він надто далекий від мене і від усіх нас, він увесь там, у далеких галактиках, і ніколи не опуститься до людських слабощів, та я цього й не дозволю йому з любові до нього. Але позаяк ми обоє безнадійно хворі, ви можете призначити мені побачення — перебіг хвороби буде легкий, і ви швидше одужаєте. Завтра я слухатиму лекцію в інституті, позавтра — теоретична конференція дев'ятих класів, а суботній вечір — вільний, після останнього уроку я їду на ковзанку.

Чекайте мене на бульварі під годинником о шостій, але умова — розкажете потім, що ви почували, ждучи на мене, маленька жертва заради науки, сподіваюсь, вас не обтяжить. Я передбачливо занотовую фактаж для майбутньої кандидатської дисертації...

З тим вона зникла за дверима класу, я ж підстрибом пустився по коридору, відгрібши геть горох слів і пам'ятаючи лише одне: мені призначено побачення, в суботу, о шостій, на бульварі, під годинником... Сяючи од щастя, я переступив поріг класу. Хімічка подивилася на мене лагідними очима інквізиторів і сказала:

— Клава Литвин з 9 «А» — гарна дівчина і відмінниця, але ж навіщо запізнюватися на урок?..

Клас радісно хихикнув, засміявся, зареготів, а я, ошпарений тим реготом, зненавидів хімію на все життя.

Суботні уроки я просидів на голках і чкурнув з виховної години, побоюючись, що балакуча класна керівниця не зважить на дзвінок і я запізнюся під годинник.

По бульвару вервечилися білі сніжні перекотиполя, колючий сіверко в'язав їх тугими перевеслами в снопи і шпурляв на замети, буцім на скирти. Було чверть на шосту. Хвилинна стрілка, здавалося, навіки примерзла до запорошеного сніговицею скла, а коли вона, нарешті, здригалася і вочевидь стрибала, буцім коник, що було припинилося у траві, вперед, серце моє тьохкало, і теж обривалося, і теж летіло в провалля; пам'ятаючи наказ дівчини, я старатливо прислухався до своїх почувань, аналізуючи їх і карбуючи у свідомості — так бігун на тренуванні прислухається до биття серця, аби потім, після фінішу, звітувати перед тренером і лікарем. Але в ці хвилини я нічого не чув, окрім страху, що вона раптом не прийде, та несміливої щемкої віри в наше обопільне майбутнє щастя, яке не вбиралося в конкретні, осяжні розумом форми, а сяяло здалеку, манливе, багатообіцяюче, буцім заграва над нічним містом для самотнього стомленого подорожнього. А все те разом — страх, і бажання майбутнього, і ревність до усього світу, навіть до вчительки, яка зараз промовляє перед нею, дівчиною з календаря, — злилося в глухий, гніткий біль, що невідомо де народжувався: здавалося, болить усе тіло. А може, так і болить душа, про біль душі часто поминала мати, але тут, під годинником, на вітрянім ирійським белебні¹, я вперше відчув її. І я вже знав, що скажу дівчині з мудрими і холодними очима за крижінками окулярів, якщо вона вимагатиме звіту. Я скажу їй: «Любов — це коли душа болить...»

Хвилинна стрілка завмерла на дванадцяти, зафіксувавши шосту годину, по тому ковзнула униз і пострибала по цифрах,

¹ Белебень (розм.) — високе відкрите місце; гора, шпиль.

мов по сходинах, тепер навдивовижу швидко — а її все не було; день вочевидь скрапував, тьмарів, а потім підвечірок діловито ввімкнув жовто-блакитні ліхтарі над бульваром, і сніжок сіявся крізь пасма світла, наче попіл вогнища, яке повільно вмирає. Аж тоді до мене пробився її владний голос:

— Ходіть до нас!

І враз усе доокруж спалахнуло, освітілося радісними, святковими, веселковими вогнями, неначе над ирійським бульваром злетіли салютні ракетограї, і я побачив по той бік бульвару в навдивовижу рухливим і барвистим світлописі Клавіну постать в ясно-червонім лижнім костюмі зі спортивною сумкою через плече. Я стрімголов кинувся через вулицю на різкий вереск автобусних гальм, на раптовий параліч таксі, на прокляття шоферів і пронизливе урчання міліцейського свистка. На тім боці асфальтової ріки Клава вхопила мене за руку, і ми полопотіли бульваром, тікаючи від вчиненого мною бешкету, безпричинно регочучи, і вже в провулкові, що вів до стадіону, де була ковзанка, я завважив, що ми не самі, а з Клавою прийшло ще троє хлопців, незнайомих мені, а четвертий — колишній кандидат у благородні гуїґнгми геніальний теоретик Славко Пасічник...

— Люди майбутнього не переходитимуть вулиці в недозволених місцях перше, аніж здадуть свій інтелект до всеземного фонду інтелектів, — казав Славко, віддихуючись після нашої багатометрівки. — Інтелект, тобто інформаційно-емоційний заряд, можна буде здавати, як тепер, припустімо, донори здають кров. Інтелекти потрібні будуть для кіберів, тобто — людиномашин, наступної еволюційної сходинки загалом конструктивно недосконалої людини. А взагалі, потяг до самогубства в моменти емоційних спалахів, викликаних хворобливим резонансом одної замкненої системи щодо іншої системи, є ознакою індивідуальності не вельми досконалої.

— А чому ви без ковзанів? — перервала його ревнове просторування дівчина з календаря.

— Бігати по колу, мов білка в колесі чи кінь у приводі... — засміявся я весело і дещо зверхньо, давно готовий до цього запитання. — Та ще ж і крига тут, у вас, посічена, наче стільниця. У нас під Пакулем озеро — оком до берега не докинеш. Мчиш, ніби на крилах, ніг під собою не чуєш, і тільки вітер в обличчя...

— Замерзнете, стоячи... — у голосі Клави несподівано забри-ніла теплота.

— Я лише проведу вас до ковзанки і побіжу, на мене ще чекає сьогодні Кузьма Перебендя, ренетиція, готуємо монолог Фауста на обласну олімпіаду, доведеться виступати на сцені нового театру, ми шукаємо оригінального сценічного вирішення і вже дещо знайшли, але роботи, роботи...

Я дріботів словами до самого стадіону, я навіть Славка приголомшив потоком слів, по тому вони звернули до роздягальні, а я залишився сам край крижаної доріжки, в сипкім сніговім заметі. Клава придибцля до мене на ковзанах, коли вертала з роздягальні (сіявся сніг, сухий, іскрявий, цяцькував білим її червону шапочку і пасмо волосся над високим, блідим у мерехтливому сяєві денних ламп чолом і навіть крижинки окулярів), а по тому підїздила ще разів зо два, збуджена, щаслива; проте ми не встигали перекинутися й декількома словами, бо з калейдоскопічно барвистого, стрімкого, пружинного коловороту ковзанки її безперестанку кликали, і вся вона була там, у безупинному, безоглядному леті, в погоні за миттєвим спалахом молодої людської виповненості. Я самозречено випускав зі своїх крижаніючих долонь її гарячу руку, а сам відступав перед стадіонним служкою, який згортав лопатою берег ковзанки, буцім сувій полотна, — в тінь від роздягальні, в кучугури, в сніговицю.

«Тобі треба йти, треба йти...» — шептали час від часу мої губи, потроху беручися крижаною шкоринкою; але очі невідривно бігли за легкокрилою пурпуровою ластівкою, що, розпростершись у леті трохи не паралельно площині ковзанки, мчала по матовім, у блищиках від ліхтарів дзеркалі, пронизуючи стрімкий плин людських тіл. Відтак її наздоганяв і захвищував барвистим зашморгом ключ хлопців, що, узявшись попід руки, відполохуючи гоготом і свистом малосилих ковзнярів, мчали на всю широчінь крижаної дороги; і вже вона червоніла в куті ключа, уже вела його за собою, уже поводитиувала, даруючи мені лише короткий, в присмерковім ліхтарнім пасмі спалах розпашілого, щасливого, далекого й відчуженого, але до відчаю любленого мною обличчя. І я безвільно стояв у заметі, і ноги в фезеєнівських, з гумовими підошвами ботинках дерев'яніли, і вже були як саморобні, — дощаті, з дротяними окрайками і мотузяним кріпленням, — ковзани на чунях, ковзани, що я їх тільки й знав досі, ковзаючи по закрижавілій стежині від колодязя до наших ліщинних воріт. Невдовзі залякли, стерпили коліна, і я почувався серед кучугур, буцім на сторчакуватих ходулях-жердинах, що ми, хлопчаки, форсували на них в розтепель бакаїсті¹ пакульські вулиці. А сніг усе падав, ряснолистий, навальний, і ковзанка крізь сніговицю була ніби крізь марлю, що вочевидь густішала, і вже тільки вона — червоною жаринкою, скалкою, світлинкою по матовім непрозорї пригасаючої, чемеріючої свідомості, а тіло чужіло, твердло, засинало, як засинає в сніговім заметі на узліссі, скинувши в хльоскі долоні сіверця жовто-рожеве листя, кущ калини...

¹ Бакаїстий (діал.) — вулиці з вибоїнами й калюжами на дорозі.

Пробудили мене до життя лунке, яскраво-синє цівкання синиць на осокомах, щебетливий гамір горобчиної зграї на полі стадіону, де з-поміж водянисто-сизих брил криги прозирали темні, ледь мережані трав'яною паростою таловини, чиргикання лопат об скрижавілий сніг, що, брудно-сірий, мшистий, наче крила сонного нічного метелика під полуденним небом, із сумовитим зітханням та шерехом вочевидь в'янув, западав, никнув, вивільнюючи моє тіло зі своїх холодних, важких лабетів.

Тепер я стримів у кучугурі лише по крижі і сонце теплими лагідними долонями пестило мені обличчя з примруженими зі сну віями, а прибиральниці від роздягальні підозріливо косували в мій бік. Я вишпортався із замету і, безтурботно вимахуючи портфелем, почалапав скрижавілою стежиною вздовж розталі ковзанки на вулицю.

У місті була весна, голомозі асфальтові хідники парували, крайками вулиць дзюрила вода, люди йшли в легких розстібнених пальтах, на розі бульвару, під годинником, продавали синюватобілі проліски. Я потроху приходив до тями, і радість, здавалося — безпричинна, спершу несмілива, ледь відчутна, а по тому все гарячіша, рвійніша, осяжніша наповнювала мене. Коли ж я забачив віддала білий, визолочений весняним сонцем корабель школи, причина радості відкрилася мені: ось-ось я зустріну її...

Стрілки годинника показували чверть на другу, за п'ятнадцять хвилин — дзвінок, і я підстрибом майнув у шкільні ворота. У роздягальні після сонячного окропу вулиці було сутінково, але, повісивши свою вогкувату куфайчину, я довго розчісував перед дзеркалом п'ятірнею кучматі патли, що русявою стріхою спадали аж на комір сорочки. Тоді побіг по сходах угору, буцім змагався на першість, — мав надію до дзвінка побачити в коридорі Клаву. Від самої думки про неї серце випурхувало з грудей і, мов пурпуровий дитячий м'ячик, стрибало попереду, кількома сходинками вище...

Дзвінок задзеленьчав, ледве я кинув на парту портфель, а класна керівницка уже шикувала нас та вела на лінійку старшокласників. Юрма школярів підхопила мене і, огорожена строгими поглядами вчителів, повервечила до актовій зали.

В актовій залі уже стояла шереха дев'ятикласників, від «А» до «Е». Десяті класи, вишикувані вздовж сцени, дивилися крізь нас меланхолійно й гордовито, з вершини випускних екзаменів, які в кожного з них висіли на носі. Восьмі класи юрилися біля дверей, буцім овечки в кошарі, боязкуваті, непевні себе. Нас вели вздовж шерехи дев'ятих класів, що рум'яно-біло-темно-корицевим сволюком лежала між причілкових стін, поставили просто 9 «А», повернули праворуч, і я побачив нарешті її, дівчину з настінного кален-

даря, в першому ряді, третьою від краю, між таких же серйозних, окуляристих відмінниць, бо ж «аківці» були зразковим класом.

Але тепер мені було байдужечки до їхньої схожості, універсальності, конвеєрності, я бачив тільки її, Клаву, і Клава самими куточками вуст усміхнулася до мене, вітаючись, хоч очі, як і належало на загальношкільній лінійці, були урочисто строгі. Нам скомандували ступити два кроки назад до стіни, і клас ступив, дружно, злагоджено, як єдиний механізм, — окрім мене. Я забув про все, що діялося довкола, я стояв незрушно, мов стовп, витріщивши блаженні, зачаровані очі на дівчину з календаря, у вухах мені дзвеніло, кров билася об скроні, серце щасливо завмирало, здавалося, ось-ось зупиниться. А за спиною вже підхихикували, і Клава займалася гнівним рум'янцем та кусала губи; до зали заходив директор школи з почтом — мене смикнули за куций бавовняний піджачок і, мов ляльку, поставили в стрій.

Але із шереги я бачив лише Клаву по той бік паркетної ріки, на лискуче плесо якої уже впливав директор, промовляючи щось значуще й вагоме про весну, дисципліну й зовнішній вигляд старшокласника; і тільки коли директор зупинився між мною та Клавою, я завважив його чорну бостонову пару, його краватку з посрібленою защічкою, його пильний, строгий і обурений погляд; ще мить — і я б попросив його ступити крок убік, аби не застив від мене дівчину з календаря, я вже ворухнувся пересохлими від зворушення губами — і тут до моєї свідомості нарешті пробилось різке, сердите:

— Решето! Я наказав вам вийти зі строю!

Я слухняно, мов автомат, ступив два кроки вперед; директор спроквола пішов округи мене й, виписавши еліпс, заgrimів:

— Ви, Решето, коли востаннє стриглися?!

Я мовчав, приходячи до тями та дерев'яніючи від давкого сорому, що брав мою паленіючу голову в залізні обручі, а по шерегах дев'ятикласників котився смішок, а Клава осудливо дивилася на мене крізь крижинки окулярів, а директор металево-в'їдливим голосом роздягав мене перед трьома сотнями очей, що раділи з несподіваної вистави.

— А покажіть-но, Решето, руки...

Я покірно підняв руки з тремтячими билинками пальців, на яких, мод наперстки швачки, гузирилися довгі, з широкими темними берегами нігті — після зимівлі в сні і на ковзанці; директорові, як і мені, не стало чим дихати:

— Я забороняю вам, Решето, в такому вигляді з'являтися в класі. Ні, тільки подивіться! Поверніться, поверніться, хай помилуються... Хіба це учень дев'ятого класу Ірійської школи? Це, даруйте мені, опудало на коноплях! Ти б хоч дівчат соромився,

парубок без п'яти хвилин... Ідїть, Решето, геть, і хай це стане наукою кожному, хто своїм неподобним виглядом ганьбить честь і славу нашого колективу...

Не підводячи очей, перечіплюючись на рівному паркеті, я по-дибав на дерев'яних ходулях через актову залу і вискочив на купану у веснянім сонці вулицю.

Опісля такого падіння, такого сорому на Клавиних очах залишилося зіграти останню сцену земної трагікомедії: покінчити з життям.

Мені було чорно в очах, а крізь чорноту мерехтіли облямовані весняною поливою, наче зетемнене сонце — короною, тіні живого світу, чужого, далекого, незрозумілого мені в його телячий радості й буденній метушні; я ішов крізь нього, наче крізь дим (дим смішних ілюзій, земних приваб, дим дитинних надій, сподівань на майбутнє), ішов важко, але вперто і зречено, з холодно-прозірливим зламом пухких хлопчачих вуст і замкненим від людей на всі замки світу обличчям.

Гуркіт автобусів і машин, шерехт підошов об асфальт, буденність людських голосів і вереск очманілої від протепла дівтори пливли повз мене, як пропливають сірі оболони туману, і вже війнуло духом розмілілої землі, духом таловин, духом весняних дріжджів, весняним настоєм із березових, тополиних та кленових бруньок, а по тому — духом ріки.

І з Ірїїського Валу, давнього, як світ, як я, як моє кохання до дівчини з календаря, як мій біль і мій сором, а може, ще давнішого, відкрився мені скреслий, розповнілий, розпросторений на півсвіту Стрижень з ледь сіріючими на обрії перевеслами лугів, скреслий Стрижень в рябютинні — по синьому — засніжених крижин, в іскристих скалках шереху, в навальній безупинній одноманітності хвиль, що мчали попід крутим урвищем Валу, як у пригодницькій фільмі мчить дорога за склом автомобіля, який має ось-ось щент розбитися.

На темній, із синіми бганками лав долоні Валу не було анікогісінько, тільки гіпсова, з лишаями мокляків постать баскетболіста бовваніла між темних кленових стовбурів, наче привид; я не думав про смерть як біль, як фізичне страждання; смерть — це політ, короткий, мов фотоспалах, з кручі в синю прірву ріки і — забуття, забуття назавжди, навіки, забуття насправжки, солодко-гірке, тягуче, в'язке, темне, як маляс; а вони всі там, у школі, отетеріють, почувши про мою смерть, і вона бігтиме крізь метушню днів, караючись щохвилино за докірливо-осудливий погляд очей крізь холодний полиск окулярів.

Я повільно йшов вздовж сірої бетонової балюстради, що відмежовувала оглядовий майданчик на чолопочку¹ Валу від

¹ Чолопочок (діал.) — вершина, верх гори.

стрімкого, спадистого крутогір'я, отороченого далеко вниз тем-но-синім шлейфом паводі. Коло прощання і коло прощення, а Ірій самовільно впливав у мої зречені очі, незваний, небажаний, сторінка прочитаної книги, книги, яку випрохав на півдня в читальному залі і тепер здаєш, уже біля столика бібліотекарки, хапливо пробігаючи очима по сторінці, на якій випадком розкрилася книга, і, заново вражений, перегортаєш ще одну сторінку, не маючи снаги відірватися; тебе кванить черга, бібліотекар простягає через стіл руку, аби узяти книгу, а годинник у коридорі б'є восьму вечора, коли читальна зала зачиняється...

Ірій лежав переді мною, ніби намальований на сторінці часопису, без полів і пробілів, бо малюнок не вмівся на сторінці, малюнок ламав елементарні друкарські норми, переповзав через горизонт, буцім через обріз книги, і губився в лопотливій далечі полудня. Центральні, чітко розграфлені квартали з мурашиком залізничної станції, з білими коробками театрів, шкіл, контор, з корпусами фабрик та заводів лежали довкола Валу вузькою оторочкою, що непомітно, буцім город у леваду, переходила в хаотичні, таємничі, нанесені на сторінку часопису невиразним пунктиром запарканених обійсть лабіринти Солом'янки. Мене раптом сколотнув солодкий, густий запах полуниць, підгірчений лісним духом живиці, а з вікон, уквітчаних геранню та ніжнолистим вогником, посміхалися умиті, пишновусі коти, а по садах, за визеленими парканами, гупали об піщану землю яблука, а на осіннім осонні, в затишку, під парканом несподівано відкриється таємниця вічності, розмілілої, утихомиреної, а вночі на хрестовиння солом'янських радіоантен опускаються з неба зорі і спочивають, дрімотні...

Жадібна забаганка пройти через Солом'янку і не загубитися в плетиві її вуличок, провулків, сліпаків, зазубнів, суточків, дво-рищ, городів, белебнів, цвинтарів, садів, глиниць, пустирів, левад і річищ неждано осяяла чорноту в моїй душі, віддихала, відживила мене. Самовпевнена певність, що лише я це здатен подужати, висіяла у свідомості, паралізованій сценою в актовій залі, зерна власної потрібності й цінності у цім світі, зерна, що, проростаючи, заперечували, перекреслювали, унеможливлювали мою смерть. Тремтке хвилювання, передвістя значимих справ, які ще належало здійснити на землі Михайлові Решету, гарячою хвилею хлюпнуло в груди, підняло мене на паморочливу височінь, і тільки дзвін в очах, тільки різке, яскраве прозріння, коли світ — статичний альбом темно-білих контурних фотографій, знятих модерновим фотоапаратом.

Я опутився коліньми на тужаву землю і зашепотів, як матір шепотіла молитву:

— Присягаюся тобі, мій Пакулю, мій Стрижню, мій Ірію, мій Дніпре, присягаюся тобі, моя рідна земле, тобі — майбутнє: допоки здатен буду на щось путнє в цім світі, не накладати на себе рук, а працювати що є сили.

Від зворушення мені щасливо сльозилися очі й жодне слово молитви не здавалося загучним або вартим іронічного посміху.

1. Установи послідовність уривків розділу «Любовна драма Михайла Решета»

- А** Я покійно підняв руки з тремтячими
билинками пальців, на яких, мов наперстки
швачки, гузирилися довгі... нігті...
- Б** Я опустився коліньми на тужаву землю
і зашепотів, як матір шепотіла молитву...
- В** Я почувався раком, якого кинуте в окріп, але який
усе ще дряпається наосліп по ковзким узгір'ї казанця
- Г** Я передбачливо занотовую фактаж для майбутньої
кандидатської дисертації...

1	
2	
3	
4	

2. Установи відповідність між героями та їхніми репліками

1 Михайло	А Інтелект, тобто інформаційно-емоційний
заряд, можна буде здавати, як донори
здають кров	1
2 Клава	Б Закоханість, за моїм спостереженням, —
це аритмічність нервової системи...	2
3 Славко Пасічник	В Пиріжки в долоні стрепенулися, затріпотіли
крильми і пурхнули в прочинену квартиру...	3
4 директор школи	Г Хіба це учень дев'ятого класу Ірійської
школи? Це, даруйте мені, опудало на коноплях!	4
- Г'** Я лише проведу вас до ковзанки і побіжу,
на мене ще чекає сьогодні Кузьма Перебендя...

3. Установи відповідність між термінами та прикладами з тексту повісті

1 тавтологія	А на осіннім осонні несподівано
відкриється таємниця вічності	1
2 оксиморон	Б подивилася на мене лагідними очима
інквізителя	2
3 градація	В самовпевнена певність висіяла
у свідомості зерна власної потрібності	3
4 паронімія	Г Ірій лежав переді мною без полів
і пробілів	4
- Г'** не загубитися в плетиві її вуличок,
провулків, сліпаків, дворич, городів,
цвинтарів, садів, глинищ, пустирів

4. Опиши своїми словами стан закоханості, внутрішні відчуття Михайла на ковзанці. Зістав свій опис із текстовим.
5. Чому мова твору саме в цей момент по-особливому поетична? Який з описів багатший? Чому?
6. Знайди й прочитай уривок, у якому дівчина з настінного календаря пояснює Михайлу, що таке закоханість. Яким стилем мови мала б послуговуватися дівчина в невимушеному спілкуванні під час перерви? Якого ефекту досягає автор повісті, порушуючи стилістичні норми?
7. Чи педагогічно повівся директор Іриської школи з Михайлом під час лінійки? Якщо ні, то як треба було зробити зауваження?
8. Визнач кульмінаційні моменти розділу «Любовна драма Михайла Решета». Який із них найнапруженіший? Чому ти так вважаєш?
9. Яку роль відіграють пейзажі в розділі «Любовна драма Михайла Решета»?
10. Пригадай, що таке *лафос*. Пафосність кількох останніх абзаців розділу надає піднесення й урочистості зображенню чи є тут засобом творення комічного? Обґрунтуй свою думку.

11. Прочитай абзац, який починається словами «Гуркіт автобусів і машин, шерехт підшов об асфальт...». Визнач слухові, нюхові й зорові образи. Як вони допомагають передати психологічний стан героя?
12. Поділи текст розділу «Любовна драма Михайла Решета» на частини й добери до кожної з них заголовки.

Прочитай останні розділи повісті Володимира Дрозда «Ірій» («Перелітні птахи» й «Наукова експедиція на Солом'янку») і підготуйся до їх усного переказу.

ПЕРЕЛІТНІ ПТАХИ

Ми мчали навперегони, мов хлопчачи, мов п'ятикласники, сірим шкільним коридором; услід нам докірливо зирив учитель креслення, добрий, кульгавий тишко, а ми вже стрибали сторчма з шкільного ганку в лопотливу сонячну ріку; викупані, з лоскитними краплями сонця на обличчях, вибрели ми на берег бульвару, що ясно-зелено тополився під високим небом. На долонях клумб синів льонок, а по синьому — червоними ліхтарями горіли молоденькі тюльпани. Хмільно пахла прогріта сонцем міська земля, ніби на осонні під хатою, де крейдяний дух учора побіленої стіни відступає перед настирним, всеосяжним, владним диханням вишитої трав'яною памолоддю призьби.

Нудило від самої думки про муровану клітку класу, про рейс-федери, лінійки, трикутники і про вивернуті на ватманський аркуш нутрощі гайки — кортіло їти, їхати, пливти, летіти кудись, не знати куди, шукати щось, не знати що; жадібне бажання руху, змін, дразливі провидження своєї незабарної дорослості лоскотало, тривожило душі кандидатів у благородні гуїґнґми.

— На цілину б повіятися... — стиха проказав Андрій Політайло. — Сісти в поїзд — і ту-ту. Трактори ремонтуватиму. А можна помізкувати про кібернетичного тракториста. Там — рівнини, довжелезні гони. Мінімум інформації в пам'ять, і один кібер водитиме десяток машин. Маю ідейку...

— Весна, збудження земної магнітної сітки, закони взаємовпливів — і некеровані спалахи в системі нашого електричного поля... — розважливо проказав Славко Пасічник. — Але навіть мені, сухому теоретику, раптом заманулося пропливти марсіянським каналом, якщо він, звичайно, існує. І пропливти без скафандра, полощучи босі ноги в теплій марсіянській воді. Втім...

З весною мене все нестримніше вабив Пакуль. Раптово, на людній вулиці або на перехресті, перед червоним оком світлофора я завмирав і жадібно ловив кисло-солодкий, як запах підгнилих на пригребіщі яблук, дух щойно вивільненого від снігу городу; іншого дня з-поміж сірих ірійських кам'яниць мені прозиралася материна хата на заході сонця, коли по стрісі, вимережаний темно-зеленим, із зими, мохом, стікає червоними ручаями день. Уночі, після полохкого сну я прокидався з відчуттям, що тільки-но біг грузькою пакульською вулицею, перестрибуючи баюри¹ і хапаючися за тини та частоколи, біг до наших перехняблених ліщинних воріт, біля яких темніла закуфаєна, закушкана, з ясним іконописним лицем моя свята мати...

— Так ти йдеш?! — торсав мене за плече Андрій Політайло.

І я слухняно підвівся та подибав слідом за Славком, що його впевнена гінка постать уже розрізала навпіл узятий у шори бруківки ірійський майдан. Ми прямцювали до Стрижня, а місто наздоганяло нас, зціплювало кам'яні кулаки перехресть, обплутувало дротами, перегороджувало нам шлях валками холоднооких машин, а будинки бігли наввипередки і вишиковувалися поперед нас, а продавці морозива хапали нас за поли, а міліціонери осудливо сюрчали нам услід...

Та ми вже сиділи в широкому пласкому човні, справжнісінькому баркасі, позиченому під заклад наших портфелів у сторожа спортивної бази, і дружно відштовхнулися від осоружного бере-

¹ *Баюра* — велика, глибока калюжа; яма, вибій.

га зеленими соломинами весел. Виповнений весняною водою, яка все ще прибувала, Стрижень узяв нашу посудину на жовто-синю хвилясту спину і стиха, але владно поніс за течією. З піднятих весел золотисто скрапувала вода, а ми безшелесно, мов у сні, пливли серединою ріки з лабет міста, що тисячооко, проте безсило стежило за нами з пагорбів. Ми проминули спортивні бази з блакитно-зеленим пагінням приланцюгованих човнів, міський причал, гори вивантаженої з барж на салативий берег крейди, тополиний гай з чорними цятками гайворонячих гнізд у гіллі; і вже сріблясто-синя неозорість залитих повинню луків відкрилася нашим очам, і вже мереживна дуга повислого над Стрижем залізничного мосту мріла в небі, а ми все ще мовчали, зворушені, заворужені, піднесені видом висрібленої у сонці, безмежно розпростороної ріки, такої ж осяйної, світлої, простеленої в далеч, як і наше майбуття, наше доросле завтра, і такої ж приязно гостинної та щедрої на втіху. І так кортіло назавжди полишити шкільні стіни й окунутися в цей зичливий лагідний легіт, по яким пливеш і пливеш, простерши в безхмарне небо весла-руки... (...)

Ми з Політайлом забили веслами об воду, наче обважніла домашня гуска крилами, іскристі водограї вихопилися з-під весел, але баркас незворушно сунув за течією, і мереживо залізничного мосту все чіткіше пеленало небо над нашими головами. Тоді Славко скомандував веслувати до берега, але й тут вода вперто зносила баркас під оболонки паровозного диму — коробки вагонів стукотіли по мосту. (...)

Але й ми з кожним подоланням метром берега впертішали та суворішали, позбуваючись солодкої, зворушливої, але обтяжливої в бурлакуванні супроти течії дитинності. І хоч Стрижень вочевидь повнів нашим потом, що струменів з розпашілих тіл, ми все ж не були лихі на нього за несподівано трудну науку. І на одному з привалів Славко Пасічник, схильний до узагальнень та любомудрства, мовив шерхлими обвітреними вустами:

— Ви, вилузані на мент із зашкарублених обгорток цивілізації, ви, самовпевнені, наївні нащадки благородних гуґінгнів, ви, що довірилися підступній річці і тепер платите за ілюзії кривавим потом! Уже давно виповнилося три місяці, відколи під зоряним ирійським небом пролунала клятва нас трьох стати підмурівком майбутньої космічної цивілізації, яка не знатиме негативних емоцій! Я значу хвилину щирих, безкомпромісних підсумків! Для початку — слово собі! Я, кандидат у благородні гуґінгнми Слава Пасічник, мушу з гіркотою в серці і відразою до своєї людської сутності констатувати, що перший не витримав випробувального терміну, дозволивши своїм підсвідомим інстинктам оволодіти

солом'янські садки, солом'янські пси валуватимуть на нас з підворітень і хапатимуть за ноги... Але якщо ми не відступимо, ми переконаємо, найперше — себе, що ми — не єгу...

Напривечір, замість прогулянки по Ирїю, тітка Дора заповзялася дойти панчохи з грішми; панчохи звисали зі сволока, наче дійки зеленої корови Маньки. Гроші цвіркали, дзвеніли, пошелешували в дійницю і зеленкувато-червона піна паперових купюр світилася в присмерках, коли тітка несла дійницю, повну грошей, через вулицю, в двір кума Цекала.

А вранці, коли за півним віконцем, наче за ілюмінатором корабля, леліло сонце, мене розбудило протяжне сумне мукання корови Маньки. Я стрибнув з печі: над парканом вихляли взуті в парусинові черевики на гумовій підшві ноги солом'янського фотографа, який забрався в чорного матерчатого рукава, що тріпотів на веснянім вітерці, а дядько Денис, підперши рукою бік, стояв біля «опеля» і можновладно тиснув правицею на сигнал. Автомобіль озивався Маньчиним голосом.

Коли я вдягся та вийшов на вулицю, дядько з тіткою (дядько — у світлому літньому костюмі й традиційнім фетровим капелюсі, тітка — в крепдешині із золотою брошкою на грудях) стояли попідручки біля «опеля», на приступці якого мліли урочисто-поважні баба Одарка та дід Єврась. Фотограф метушився довкола доісторичної фотоскриньки на тонких цибатих ніжках, фіксуючи для родинного альбома історичну хвилину возвеличення Солом'яників.

«Опель» був свіжофарбований, чорний, із синюватим відливом, наче жук-гнойовик, на височезних колесах, знятих із п'яти-тонного самоскида, з двома газовими лампами та пласким склом фар. Кум Цекало, високий, худий, мов жердина, на яку настромлено гарбуза, стояв збоку, бавлячись заводною ручкою, буцім тростинкою.

Нарешті дядько Денис відчинив дверцята машини і поважно опутився на сидіння. Машина різко гойднулася, мов човен-дубок, на облавок якого необережно ступили, але тітка Дора уже поставила ногу на приступку «опеля» з іншого боку, і він, врівноважений, загойдався на ресорах, наче на хвилях. Мені раптом звабливо запахло дорожнім пилом, травневою прозеленню полів, гіркуватим вербовим духом і закортіло в Пакуль. (...)

Кум Цекало спроквола наблизився до передка машини, встро-мив заводну ручку і, кивком голови відпровадивши старих Солом'яників на узбіччя вулиці, різко закрутив нею, буцім підіймав шлюзи загати, через яку ось-ось піде вода. Машина тремтіла,

брызкала, поторохувала залізничкам, але мотор мовчав, лишень клубочки пари випурхували з радіатора, гуртуючись на ясно-синім небі в сиве оболочко, що потроху застеляло від нас сонце і кидало на Солом'яну вулицю тремтку тінь. Раптом машина чмихнула, як чмихав на косовиці в Пакулі дядько Денис, коли мітлиця лоскотала йому в носі, заводна ручка закрутилася млинком і кум Цекало земерехтів на ній, немов хрущ на соломині. Їдкий чорний дим по вінця наповнив річище вулиці й подзюрив каламутним джерелом по лісовій просіці в бік Стрижня. (...)

Між тим «опель» скреготнув коробкою передач і щодуху помчав по Солом'яній вулиці, простуючи до перехрестя з вербою, звідки починався шлях на Пакуль. Але машина ще не сягнула й Соснового провулка, коли стрічний вітер зірвав з «опеля» чорний, синюватих тонів кузов та покотив назад, по Солом'яній вулиці, ніби зчухраний тополиний сток. Я спіймав його під самісіньким лісом і потарганив до дядька з тіткою, що розгублено сиділи в оголеній машині, буцім у кабріолеті з опущеним верхом.

— Денисе! Над заднім сидінням я приварив ручку, хай хтось тримає!.. — гукнув з оболочка, що відпливало в бік Стрижня, кум Цекало. Дядько одяг на машину кузов, як одягав на голову капелюха, і тут уперше запримітив мене:

— Михайле! Промчишся з вітерцем до Пакуля? І кузов заодно притримаєш, щоб вітер не здував...

Я хотів віддалитися в гордій самотині, але голова самовільно кивнула на згоду, а ноги почовгали до «опеля»: у веснянім Ірїї я, мов перелітний птах, марив Пакулем...

...Пакуль — це країна, куди щовесни повертаються із сонячного, казкового щедрого на барви Ірїю перелітні птахи, край ясно-жовтого латаття на залитих паводдю луках, край матерів, закушканих у чорні куфайки та вовняні хустки, матерів з чорноземними, як поле, долонями, край, де започатковуються ріки; Пакуль — це країна викладених зеленою шпоришинною мозаїкою доріг і доріжок, сходжених твоїми босими ногами, країна золотистої стерні, повитої в долинах сивим туманом, на плеса яких випливають гуси, поки ти, примостившись під скиртою, химериш собі власний книжний світ; край мальованих чорним по білому тинів, ліс, соняшникових частоколів, заставлених кукурудзинням призьб, що від згадки про них тобі досі завмирає серце; Пакуль — це країна твого першого слова, першої любові, першої зненависті, країна, де започаткувалася недитинна, гіркувата печаль твоїх очей; Пакуль — це твій Ірїй, що в нього ти до кінця днів своїх

повертатимешся, а повернувшись — знову рватимешся в широкі світи; Пакуль — це ти сам...

Ледве торкаючись колісьми дороги, перестрибуючи підсохлі, але усе ще підозріливо темні весняні калабані, нанизуючи ясно-зелені поля і верби обабіч шляху, як буревій нанизує зчухране з дерев листя, мчали ми на крилах давньої тітко-дядькової мрії до рідного Пакуля. Ті розпростерті крила, вищерблені, визублені по краях гризотами невдач та гірких розчарувань, ревіли, стогнали, вили обабіч машини, буцім екскорт реактивних літаків, і ми, ошелешені, не могли перекинутися ані словом. Втім, рожева, наче кулька над першотравневою колоною, дійсність промовляла за нас: чим ближче до Пакуля, тим рясніше люду було на весняних полях, і жодного пакульця не залишав байдужим стрімкий лет Солом'яників на власнім «опелі».

Завмирили в розорах трактори, і замащені лица трактористів задро зирили вслід нашій машині; жінки, що перебирали в кагатах край дороги картоплю, вибиралися на купи солом, аби стати свідками урочистого в'їзду Солом'яників у Пакуль; подивовані коні вилузувалися з упряжі і мчали по полях навздогінці «опелю», кидаючи з-під копит на дорогу груддя масного пакульського чорнозему, що барабанив об кузов машини рясним градом; вітряк на пагорбі під Пакулем радісно замахав крильми, півні вистрибували на тини й частоколи та горласто, на всеньке село, сурмили про наш приїзд; на їхнє пронизливе голосіння відгукувалися пакульські пси, виповзаючи з-під воріт на дорогу та запобігливо зиркаючи крізь паволоку заздрощів у напρινджені обличчя тітки Дори і дядька Дениса; верби, осоки, в'язи, клени, навіть фіолетові кущі бузку під білими стінами хат вклонялися нам, а запізніла колгоспна череда на вузькій пакульській вуличці, ніби за командою, розчахнулася, пропускаючи машину, і телички, задерши голови й хвости в блакитне небо, замукали ніжну кантату в нашу честь...

А найурочистіший мент був попереду: Пакуль тільки почався, просто нас височіла крута гора, вершину якої значила опасиста пакульська церква на старім цвинтарі, засадженім липами, а обабіч, через дорогу, — школа, сільмаг, колгоспна контора, пожежна вежа і сільський майдан з гніздом репродуктора на стовпі. Цвинтар та шкільне подвір'я рясніли школярами, що висипали з класів на вчинений нами в селі гвалт. Ганок сільмагу темнів од чоловіків у крилатих вовняних галіфе, з вікон колгоспної контори стриміли голови рахівників, пожежна вежа погойдувалася від пожежників, що бажали якнайшвидше ввібрати в очі авто Солом'яників. Гучномовець на майдані перед сільмагом вмовк і повернув назустріч нам алюмінієву пашечку...

Усе було так, як роками чи й десятиріччями малювалося збудженим уявам Солом'яників.

Тепер нам належало ефектно забратися на гору, продемонструвавши пакульцям могутність і чіпкість машини. Біля підніжжя дядько Денис скреготнув важелем передач і ввімкнув першу швидкість, бо перегрітий на трасі Ірїї—Пакуль мотор дихав важко. «Опель» заревів, як ревуть скутери на Стрижні, високо, натужно, буцім бас, якого примусили співати партію тенора, і потарганив нас по крутосхилу. Машина вже вибралася на середину гори, коли в моторі щось загримкотіло і з-під модельних дядькових черевиків пахнуло чорним масним димом. Задихаючись, кашляючи, я відпустив кузов, і він, наповнений димом, буцім аеростат газом, піднявся вище лип та з брязкотом ковзнув у глинище. Повів вітру повернув нас до тям — і вчасно: оголений мотор уже лизали темно-червоні язики полум'я. На пожежній вежі сполошно били в дзвін, і з гори, верхи на рудій пожежній бочці, котив Андрій Гнида, що так було осоромив тітку Дору за колишньої прогулянки по Ірїю. Тітка Дора руками й ногами чіплялася за дверцята, але дядько Денис силоміць відірвав її від машини, одніс на узбіччя дороги і, неприємно, чорну від сажі, поклав на траву.

— Фед'оро! Федор'очко! — гукав Андрій Гнида, розвертаючи бочку, з якої хлюскотіла вода. Від Гнидиного крику тітка гнівно очу-малася, але побачила «опель», що палав, і знову втратила свідомість.

На чорному, в сажі, виду дядька Дениса несміло проростав зловтішний посміх...

Дядько Денис бабрався в обгорілім кістяку машини, тітка лежала лежма, обмотавши голову мокрим рушником, а ми з матір'ю пішли на самосійне кладовище, де батькова могила. Мені було впам'ятку, як це кладовище засівалося: після кожної похоронної, що приходила в Пакуль з фронту, у полі, за ровом, навколо тісного цвинтаря до ранку виростала могила з кривим жердинним хрестом.

Я ішов по кладовищу, ніби в бібліотеці Кузьми Перебенді по сторінках давнього козацького перепису: Гончаренки, Гомони, Лук'яненки, Решети, Каленики, Шихуцькі!.. Згадалася ніч над Стрижнем, і щемко запекло в грудях. Мати посипала батькову могилу, між кущиків любистку та півоні, пересаджених з нашого квітника, золотистим піском.

— На канікули уже тебе жду — не дїждуся, синку...

— Приїду, мамо, але не надовго. Ми лаштуємося в експедицію. На Солом'янку.

— Чи ж воно тобі тра' синку?

— Треба, мамо...

Мама витерла рукавом куфайки очі, що на них забриніли несміливі сльози, і, дивлячись на картату, темне із зеленим, скатертину полів, сказала глухим, далеким голосом:

— Як по світах, синку, їздитимеш, пошукай справдешню батькову могилу. Мо', вона де і є. З-під Будапешти прийшла похоронка...

Ми виїхали з Пакуля по обіді. Тітка Дора вперто сиділа усю дорогу в кабіні, що геть пропахла димом та паленим залізом; дядько Денис вмотивувався на передку машини з ліщиною в руках і вайлуватю, благодушно погейкував на супрягу пакульських волів, що волочили «опель». Я ішов слідом, босоніж, повісивши на плече зв'язані шнурками шкарбани, і слухав передзвони жайворонів у блакитно-золотій прірві неба.

Мати з корзиною в руці проводжала нас за село, до підлужжя, а потім звернула на оболоню садити капусту.

Обминаючи пустище, де колись стриміла Собакарева гора, ми з дядьком побачили на зеленому схилі Денисового острова посеред Стрижня корову Маньку, що паслася, завзято стрижучи зубами молоду траву. (...)

НАУКОВА ЕКСПЕДИЦІЯ НА СОЛОМ'ЯНКУ

...А пси ще вдосвіта валували на Солом'янці, а вороння чорними хмарами напливало з лісів та байраків, а солом'янці осудливо хитали головами, наштиркнутими на горстрижки парканів, а тітка Дора, збираючи мене й дядька в далеку дорогу, зловісно пророкувала солодкий кінець подорожі в солом'янських палісадниках, де саме досягають полуниці, густо-червоні, наче краплі ранкового сонця, де наливається білим яблучним соком налив, де попід штахетами рясно грониться смородина, а в літніх кухоньках духмяно жаркотять яєшні з ніжно-рожевим солом'янським салом, де дівчата тілісті, наче зшиті з пампушок, а очі в них звабливі, вологі, і це божевілья, безглуздя, безум, шаленство, дурість — жертвувати літом, відпусткою, канікулами, а то й важити життям після стількох майже безслідних експедицій...

Ми кивнули головами на знак згоди з тверезим тітчиним реалізмом, закинули за плечі клунки, повні юної наснаги та рожевих надій, і вийшли на вулицю, де просто двору Солом'яників уже пахкав паровоз. Строгий профіль дядька Якова у темно-синій парадній формі вирізьблювався у кабіні крізь сизі оболочки пари та диму, що затушковували машину. На тендері¹ порядкував

¹ *Тендер* — причіпна частина паровоза, де містяться запаси води, палива, мастила.

Андрій Політайло з обличчям, темним від вугільного пилу і солом'янської піщуги¹. Оркестр залізничників, покликаний дядьком Яковом, Паровозником, награвав під тополями оптимістичний «Ірійський вальс». Від брязкоту мідних тарелей підстрибували, шерехтячи черепицею дахів, полохкі солом'янські будиночки. (...)

Тої миті дядько Денис з приступки паровозної кабіни рішуче махнув рукою: тітка Дора заголосила на ганкові, буцім по померлим, загелготіло в небі вороння, запащекували голови солом'янчан на штахетах, з новим завзяттям завалували, забрязкотіли ланцюгами пси, а оркестр залізничників дружно ударив традиційний туш.

Проте, переважаючи грім оркестру, притлумлюючи зловісне виття псів, пригинаючи вершини гінких тополь обабіч вулиці і струшуючи зеленки по садах, брижачи синє, гаптоване пасмами диму небо (аж сонце загойдалося, ніби віддзеркалене в потривоженім плесі Стрижня), тричі прогук наш паровоз, важко підім'яв вали сухого сипучого піску і рушив у незвідані простори Солом'янки, що застережливо дихали навстріч медово-упокійливим полуничним духом...

1. Здійснити наукову експедицію на Солом'янку запропонував

- А** класний керівник
- Б** Андрій Політайло
- В** Славко Пасічник
- Г** Михайло Решето

2. Установи відповідність між героями та їхніми репліками

1 Михайло

А Мушу із сумом констатувати, що моральне оновлення суспільства поки що не відбулося

2 Андрій Політайло

Б Я піддався на умови класної керівниці і заявив... буцім мрію стати інженером

3 Славко Пасічник

В Промчишся з вітерцем до Пакуля? І кузов заодно притримаєш, щоб вітер не здував...

4 дядько Денис

Г Навіть піп Савка, щоб ікона «оновилася», рук докладає...

Г Над заднім сидінням я приварив ручку, хай хтось тримає!..

1	
2	
3	
4	

¹ Піщуга (розм.) — збілий, до пісок.

3. Установи послідовність уривків розділу «Перелітні птахи»

- А** Тепер нам належало ефектно забратися на гору, продемонструвавши пакульцям могутність і чіпкість машини
- Б** Як по світах, синку, їздитимеш, пошукай справдешню батькову могилу
- В** Від Гнидиного крику тітка гнівно очумалася, але побачила «опель», що палав, і знову втратила, свідомість
- Г** Ми з Політайлом забили веслами об воду, наче обважніла домашня гуска крилами...

1	
2	
3	
4	

4. Який епізод з останніх двох розділів повісті В. Дрозда «Ірій» тобі хотілося б проілюструвати?
5. Як називаються слова *солодко-дитинний* і *тітко-дядьковий*? Яку роль вони відіграють у художньому тексті?
6. Прокоментуй назву розділу «Перелітні птахи».
7. Прочитавши уривок, у якому описується урочистий в'їзд Солом'яників у Пакуль, визнач ознаки химерної прози.
8. Яку роль відіграє розповідь про відвідини Решетами самосійного кладовища й похоронку з Будапешта на тлі попередніх подій повісті?
9. Порівняй опис Ірію (розділ «Вечірня прогулянка по Ірію») з описом Пакуля (розділ «Перелітні птахи»). Ірій чи Пакуль описаний тепліше, з любов'ю? Чому?
10. Прокоментуй такі рядки: «Пакуль — це твій Ірій; Пакуль — це ти сам...»

11. Знайди й прочитай абзац, що починається словами «Та ми вже сиділи в широкому пласкому човні...». Випиши з цього уривка слова, що позначають кольори. Охарактеризуй палітру кольорів, що утворилася, і зстав її з настроєм уривка.
12. Якби твоєму класу довелося взяти участь у зйомках фільму за повістю «Ірій», то хто, на твою думку, зміг би найкраще зіграти ролі Михайла Решета, його друзів, дівчину з настінного календаря (Клаву), тітку Дору, дядька Дениса, матір Михайла? Обґрунтуй свою думку.

Напиши невелике висловлювання (п'ять–сім речень) на тему: «Повість "Ірій" мене навчила...»

БІЛИЙ КІНЬ ШЕПТАЛО

...сутеніє; раптом
на галявині — кінь — самотній.

Р. М. Рільке

Босий підпасок¹ тягнув через бригадне дворище батіг — зимно блискало дротяне охвістя. Шепталові зсудомило спину: якось повесні він задрімав у приводі, підпасок дошкульно хльоснув, дротинки порвали шкіру, ранка, вподобана гедзями, досі не гоїлася. Хлопчак наблизився до загорожі й хвацько стрельнув батоном, аж луна прокотилась од клуні, що на краю села, та сивою гадючкою повисла курява. Коні, гризучи й штовхаючи одне одного, сахнулись од пострілу в куток. Тією живою, наполоханою хвилиною Шептала зім'яло, притисло до жердин; гостро тхнуло потом, він гидливо підібрав губи та весь зіщулювся — змалку ненавидів табун, гурт і в загорожі, і на пасовиську волів бути сам. Спершу бригадні коні глузували з того, далі звикли й самі почали обходити Шептала. Хлопчик наблизився до конюшні, зазирнув у темну ополонку дверей: — Дядьку Степане! Казав завфермою, щоб ви до привода² конячину прислали. Бо назавтра свиням зелені нема.

Шептало нашорошив вуха. Неприємна, знайома млявість — провісниця всіляких прикростей — закрадалася в груди. Сьогодні суботній вечір, роботу скінчили раніше, і він насолоджувався спокоем і тишив себе надією на завтрашній відпочинок. Звісно, якщо вранці не поженуть до міста. Але він сподівається на Степанову добрість. З конохом у нього особливі стосунки. Інші коні це відчують, тому й недолюблюють Шептала. Степан ніколи не б'є його, хіба ненароком у гурті зачепить пугою чи про стороннє око стьобне. Ніколи не посилає на важку роботу, якщо є кого іншого послати. Бо він, Шептало, кінь особливий, кінь білий, а коли й попав у це бригадне стовпище, то завдяки злому випадку, химерам долі. Справжнє місце йому не тут, хтозна, де він може опинитися завтра. І Степан це розуміє. Степан що: маленький чоловічок, навіть не білий, а якийсь землісто-сірий, з брудними, корявими ручиськами. Але навіть він своїм приземленим розумом тямкує тимчасовість своєї влади над Шепталом.

Коні заспокоїлися, розбрелися по загороді. Шептало знову лишився сам. У дверях з'явився Степан, спинився на порозі, пильно дивився на коней; від того погляду млявість обняла груди і покотилася до колін, що зрадливо затремтіли. Шептало вперше пошкодував, що опинився на видноті. Хотілося проштовхатися в

¹ Підпасок — помічник пастуха.

² Привод — пристрій, що надає руху якій-небудь машині, механізму.

середину табуна, загубитися між ребристих кінських тіл. Він удав, що не помічає конюха, схилив голову до прив'ялої трави.

«На мене вкаже, обов'язково на мене», — думав полохливо, про всяк випадок, щоб прикрість не була несподіваною, хоч певно знав, що Степан його не потривожить.

— Шептала візьмеш, — сказав конюх хлопчаків. — Тільки зачекай, напою.

Білий кінь підвів голову і жалібно глянув на Степана великими водянистими очима. Привабливість теплого надвечір'я мертвила, опадала, як зжовклий лист під буйним поривом осіннього вітру. Думка про роботу забарвлювала все в темні, холодні тони. Серед усіх робіт він найбільше недолюблював крутити привід і їздити до міста, хоч інші коні вважали це найлегшим. Цілісінський день, до темряви, ходити по колу, топтати власні сліди — у цім було щось принизливе. А ще принизливіше котити заставного корзини та бідонами воза серединою ранкової міської вулиці — колеса торохкотять по бруківці, торохкотять бідони, хитаються корзини, кудкудакають кури, гелгочуть гуси. Навколо ж стільки святково вбраного народу, стільки коней із сусідніх сіл, і всі бачать сором його, білого коня. Коли вже бути відвертим до кінця, то він соромився упряжі, соромився становища робочої худобини, яку вільно запрягати, поганяти, стьобати батогом кожному Степанові... Хоч і випадали хвилини, коли він у своєму приниженні гостро, солодко звеличувався (його, білого коня, загнuzдано, заковано в хомут, поставлено під дугу; хай буде соромно людям, які те вчинили), але це була надто коротка і безперспективна втіха.

Шептало старанно, щоб не виказати засмучення Степановим рішенням, жував скошену вранці траву, між якою хоч і попадались його улюблені конюшинки, але зараз здавалися прісними, «я на базар завтра не поїду, та й не переробився вдень, обурини возив. Інші, ледь розвидніється, до міста почимчикують, дати перепочинок треба...» — міркував Шептало, і в кінських очах поволі випогоджувалось. Йому кортіло будь-що виправдати Степана, довести, що той не мав кого послати у привід і лише через безвихідь потривожив Шептала. Так було легше — через гірку безнадію перекидався місточок. А може, конюх боїться, що ніхто з коней, окрім нього, не встигне до ночі порізати зелень і свині лишаться завтра голодні? Мабуть, саме так. Вони, люди, знають: на Шептала можна покластися. Такий покірний і роботящий, тільки віжок торкнись, уже чує, уже розуміє, підганяти не доводиться. Він свого досяг, зумів прикинутися; вони повірили — хіба не має пишатися своїм розумом і витримкою? Ще коли його, молодого й гордого, уперше осіддали, ганяли по царині до сьомого поту, хльоскали до кривавих

рубців на боках і привели в загін геть вимочаленого, знесиленого, інстинкт білого коня підказав йому, що рано чи пізно люди зломлять його. Супроти вітру довго не пробіжиш, і розумніше до часу прикинутися скореним, лишившись у душі вільним, аніж бути скореним насправжки. Перші роки упряжного життя він побоювався, аби люди не розгадали, що він тільки прикидається покірним, і рвав голоблі¹ з останніх сил. До того ж краще тягти, не очікуючи на батіг, ніж ковтати принизливе підстьобування. В тій добровільній напрузі було щось від самостійності, від волі. Але тепер ніхто не сумнівався в його ретельності, і він іноді дозволяв собі стишувати крок, тягтися за червоними китицями конюшини на узбіччі дороги. Помітивши на дорожнім піску нетерпеливу тінь людини, докірливо косив оком, мовляв, ви ж мене знаєте, це я так, піджартовую, і спішно переходив на чвал².

Степан вийшов з конюшні, поцьовхуючи довгим, наче гони печного дня, батогом, відчинив ворота загорожі. Коні, боязко косячись на батіг, почовгали дворищем до бригадних воріт. Шептало, як завжди, перечекав, коли скінчиться тіснява в проході, і вийшов останній. З усього нинішнього життя чи не найважче гнітила його оця табунна, тричі на день подорож до колодязного корита. Вже багато років, відколи його забрано од матері, ніхто не питав Шептала, хоче він пити чи ні, а тільки відчиняли загорожу, хльоскали батогом і гнали вузенькими провулками, де од густої куряви було так само тісно та задушно, як і од пітних, гарячих кінських боків. З часом спрага почала нагадувати про себе перед загальним водопоєм. Води в кориті часто не вистачало; щоб не цідити крізь зуби іржаву каламуть, Шептало й собі змушений був штовхатись і лізти наперед, у тісняву, ніби звичайний кінь.

Хтось зачепив Шептала конитом — дві молоді кобилки затіяли посеред вулиці, за кілька кроків од Степана, жартівливу бійку. «Мало вас сьогодні ганяли, — злісно подумав білий кінь, відходячи вбік. — І як цей Степан терпить? Я навів би порядок. Водопій — то водопій, нічого витанцьовувати, ніби в цирку».

Взагалі, він ніколи не розумів обмеженості деяких коней, котрі прагнуть на кожному кроці суперечити, огризатися, показувати свій характер. Ніби цим чогось досягнеш, крім батога. Із сумовитою зверхністю спостерігав Шептало, як Степанів батіг розганяв в різні боки молодих кобилок; у цих вороних, сивих, гнідих, перистих так мало розуму, що просто дивуєшся. Особливо коли бачиш усе трохи збоку, як зараз. Скільки потрібно було днів тихої,

¹ *Голобля* — одна з двох жердин, прикріплених кінцями до передньої частини воза, у які запрягають коня.

² *Чвал* — швидкий біг навскач; галоп.

непомітної боротьби, поки Степан змирився, що Шептало йде на водопій трохи збоку, трохи позаду, ніби він зовсім не бригадний, а сам по собі! Ні, він не бунтував, не ліз під батіг, а тільки відставав щодня на півголови, на півкроку й озирався на конюха, укладаючи в той погляд увесь розум білого коня: мовляв, ти ж знаєш, я не підведу, я інакший, ніж вони, нас з тобою таких тільки двоє...

Червоне сонце опускається в роз'южену куряву, з-за лісу — краєчок грозово-синього хмаристого холоду. В глибині банькатих Шепталових очей — рожеве тремтіння, наче без підків ступає по кризі. Зате скільки незалежності в крутім вигині ший, у густій гриві, у розміреному ритмі струнких ніг! Такі хвилини скуповують і безглузде кружляння в приводі, і сором міських райків, і колотнечу навколо корита. Він забуває, що одразу після водопою на нього надінуть хомут й поведуть на ферму, а може, запряжуть ще й завтра, і позавтра, і кожного дня, до самої смерті. А коли здохне, люди здеруть шкуру і закопають під ліском. Якось він сам возив туди одного гнідого; з-під попони стрімлі червоні кістки ніг, а слідом бігли голодні пси і жадібно облизувалися. Він усе забуває, окрім одного: тремтливої ілюзії волі та влади. Попереду клубком куряви котить табун, за табун — Степан, а за кіньми і Степаном — він, Шептало. І можна досхочу тішитися уявою, що це він, білий кінь, жене до водопою і сірих, і вороних, і гнідих, і перистих. І Степана разом з ними, всесильного, милостивого й злого Степана, а сам ні від кого не залежить і нікому не кориться. Жовтаві соняхи перевишають через тини, од лісу віє прохолодою; вночі задощить, вони почуватимуть у конюшні, а може, й у привід не запрягатимуть. Думки перестрибують, ніби плуг на розворотах, спокійні й приємні, як літній вечір після роботи. Страх провалюється все глибше, виколисана в стійлі довгими ночами ненависть розвіюється, і Шептало поглядає на конюха поблажливо; він не мститиметься Степанові за ті випадкові удари, без цього не можна, без цього ніякого порядку не було б серед коней. Солодке почуття прощення й солідарності з конюхом охоплює Шептала. Він піднімає голову і ласкаво, заклично ірже. Степан озирається і, ніби вперше помітивши Шепталову сваволю, люто блимає з-під рудих брів:

— Ах ти ж, ледаче зілля!

Батіг злітає в червонясте небо, довгий та в'юнкий, тонким дротяним охвістям безжально оббиває Шепталові спину й гостро впирається в тіло. Білий кінь з несподіванки високо підкидає задні ноги, спотикається на рівному місці і, полонений страхом, що виринає з глибини тіла та пирскає холодним потом, забуває всі недавні думки, кидається в гущу, у гарячі кінські тіла — гніді, вороні, перисті. А батіг наздоганяє білу спину, січе, жалить...

Образа була така несподівана, приголомшлива, глибока, що білий кінь не пам'ятав, як проминули довгу вулицю й розсипалися по піщаному косогору, нижче якого стримів колодязний журавель, а ще далі, за вищипаною гусячою цариною аж до самого лісу, стелилися луки. Він тільки переставляв ноги, опустивши голову до самої землі, поки свавільний кінський потік кудись, — тепер було зовсім байдуже куди, — ніс його. Шептало ще ніколи не переживав такого — несподівано все стало тим, чим було насправді, без попону, без прикрас, ніби відпанахана зненацька глиба чорнозему. Його повільно засмоктавав глибокий, як прірва, відчай.

На косогорі Шептало спинився, підвів голову з тужними очима. Його чутливі ніздрі збрижились, ожили, губи тривожно оголили гостру підкову зубів. Сонце сіло, луки димчасто синіли, а над лісом беззвучно, загрозливо росла кошлата грива невидимого вороного, що застиг перед велетенським стрибком на небо. Пахло травою, квітами, деревами, болотами, дощем, і всі ті запахи зливалися в один знайомий і безконечно далекий запах, що раптом стрепенув Шептала, підхопив, пружно кинув з косогору. І він побіг, збуджено форкаючи та загібаючи копитами пісок, схожий на короткогривого стригунця. Матір упрягали в лісникову двоколку¹, а він біг збоку зеленими розорами доріг, зазирає у зелені сутінки хащ, заходив по коліна в жовтогарячі лісові ромашки і, наполоханий птахом, що пурхав з-під копит, мчав лісовою дорогою навздогін ставній білій кобиліці. То було дитинство, і пахло воно молоком та конюшиною. Потім вони до самого вечора паслись удвох на лісових галявинах та просіках, і мати розпитувала про гордих білих коней — його дідів і прадідів, що гарцювали на залитім різноколірними вогнями помості, і милувались їхньою красою щовечора сходилися людські натовпи. Все життя цирк для нього манливо, запаморочливо пахнув святковістю міських ранкових вулиць. А в цих владних пахоцях далечі ховався п'яний дух забутої волі, що просочився крізь сотні поколінь білих коней та несподівано сколихнув Шептала. Він так і не підійшов до корита, хоч дуже хотів пити, але штовхатися зараз між пінних тіл було понад його силу. Стояв трохи осторонь, спрагло нюхаючи вологий пісок, і прислухався до своїх марень, схожих на полохкі досвітні сні. А в тих народжених запахом снах красиві білі коні бродили у виляглій сріблястими хвилями траві, купали сильні тіла в чистих річках і виходили з води на піщані коси, неначе на залиті вогнями циркові арени. Побіля вільних коней теж жив страх, але ж інший, не Шепталів страх перед Степаном, а будоражливий, живлющий страх, що кликав до відважної боротьби, до змагання.

¹ Двокólка — візок на двох колесах.

— Бач, не п'є, бісова худобина, — почувся хриплий Степанів голос, проганяючи видіння. — Надівай недогнuzдок та й веди, бо не встигнете. Коли б на дощ не зібралося, диви, яке суне...

Одразу почувся шерхїт босих хлопчачих нїг, чїпкі руки пригнули голову білого коня, спритно накинuli недогнuzдок і владно потягли до себе. Шептало бездумно, із звичною покїрністю ступив кїлька кроків за босим хлопчаком і раптом з болїсною ясністю, як нїколи досї, відчув свою неволю. Перед очима попливла витоптана власними копитами одноманїтна суха земля, диркотїв привїд, торохкотїло колесо по брукївцї, свистїв батїг і вибухав лайкою Степанїв голос. Шептало задер голову — нїздрї дражнили гострим запахом волї.

— Но-но! — суворо гукнув хлопчак, пробуючи пужалном коневе стегно. — Не балуй!

І тоді сталося несподїване для хлопчака, для Степана і для самого Шептала. Од того поблажливо-зверхнього дотику його бридливо пересмикнуло і пїдняло. Бїлий кїнь з нечуваною силою шарпнувся, вирвав кїнець поводя, дико звївся на заднї ноги, бїснувато стрїляючи страшними, кривавими очима. Цїєї хвилини вїн був справжнїм бїлим конем, відважним та одчайдушним, як його далекї предки. Хлопчак відсахнувся, у грізнїм подивї занїмїв Степан, а Шептало легко опустився на переднї ноги, збив копитами сипкий пїсок, перестрибнув рїв і помчав через гусячу царину в лугову синь.

Незабаром форкання коней, Степанова лайка, тягуче рипїння журавля і плескїт води в коритї розтанули, згинули у вечоровїй безвїстї, нїби їх нїколи і не було. Навколо Шептала росла, ширилась аж до трав'яних, утаємничених обрїїв воля; воля пахла живою вільгїстю, мїцним настоєм лугових трав і молодого сїна. Йому ще нїколи в життї не бїгалося так легко. Втрапив на вкочену колїсьми лугївку, копита відбивали чїткий ритм, і, роздратований тим ритмом, вїн навмисно прискорював бїг, наздоганяючи самого себе та розсипаючи по крутїй шнї густу бїлу гриву. Не було нї хомута, нї голобель, і нїхто не сїпав за вїжки, вказуючи шлях. Дорога впала у зарослий верболозом рукавичк, перестрибнула корїння та сухий хмиз і рїзко звернула вбїк, уздовж пересохлого русла. Під ноги бїлому коневї стелилась висока, не торкана косою, зовсїм як у недавнїх його

видіннях, трава. Злегка світилися крізь сутінки пригладжені лігвища вітрів, темніли стрілки щавлю, та смачно вабила конюшина. Шептало пірнув у запахи. Мокрі мітлиці лоскотали черево та груди, він нагнув шию, занурив голову в трави, що аж чвиркали під копитами. А темно-зеленим хвилям на було кінця-краю: тугі, кошлаті гриви хлюпали в груди, повивали ноги, хапалися за високо зведені копита й тягли в глибінь. Стомившись од напливу вражень, Шептало спинився, нашорошив вуха і сторожко скосив очі. Він був сам-самісінький на всю луку: мовчала трава, мовчало віддалік громаддя копиць, схожих на вершників, що поснули з піднятими забралами — нерухомими контурами лелек, усе потонуло в безобрійній, німій тиші. Білий кінь задер голову, сп'яніло заіржав, не в силі стримати буйної радості. На іржання білого коня коротким клекотом обізвався лелека — клекіт захлинувся в урочистій задумі, і знову все стихло, здавалося, навіки. Шептало упав на спину, покотивсь по м'якоті, з насолодою підминаючи траву та сміючись, як уміють сміятися тільки коні — голосисто й заклично. Над ним висіли зігнуті в колінах ноги, а над ногами — половина неба, волохатого, темного, половина густо-синього, з яскравими блискітками зір. Шептало гордовито кресонував копитом зірку і застиг, ніби чекав на іскру. Зненацька по волохатій хмарності цьвохнуло болюче білим, наче із сириці¹, плетеним сяйвом. Шептало майже конвульсійно крутнувся, перевернувся і різко звівся на ноги. Ще довго не міг отямитися, розгублено принохуючись до вим'ятої трави, — сьогодні вперше наполохався блискавки. Неприємний спомин засмоктав у грудях: спека, вигоріле небо, шелест соломки по стерні, щем спини, скусаної гедзями, косарі при обіді. Шептало забродить у овес і відчайнно котиться по хрускотливій сухій хвилі, батіг гострий, наче коса, — з чіпкої білої сириці, він біжить по стерні, а батіг жалить, жалить...

Нічна волога стала незатишною, мулькою, ніби стійло повесні, коли немає підстилки. З-за копиць, од річки, віяло теплом. Білий кінь радо попрямував туди, полощучи боки між шерехатих сінних долонь і розгойдуючи на копицях одноногих, потривожених грозою лелек. Копиці пахли ситою зимовою ніччю, коли завірюха безсило б'ється в стіни, шелестить по дверях сипучим снігом, а в конюшні парко й дрімотно.

Але з кожним кроком до річки сінний дух відступав перед п'янкою повинню ще денного тепла і тривожної водяної вільгості, од якої щільніше дихалось і кортіло бігти, брикатись, іржати. Коли ж берег упав, оголивши бронзову спину нерухомої, сонної води,

¹ *Сириця* — недублена шкіра, оброблена жировими речовинами, які роблять її дуже міцною та еластичною.

Шептало не стримавсь і побіг, перечіплюючись об кореневища верболозів, грузнучи в піску та задихаючись од не знаної досі, нестерпної, та все ж солодкої спраги, яку вільно було вгамувати живою, а не іржавою водою. І він рвонув понад берегом, по міліні.

Молотив копитами теплуваті хвилі, бризки смачно доскотали губи. Шептало шурхнув у глибінь і поплив, оглушений плескотом, пінистим виром, що зчинився навколо нього. Ніби перестиглі яблука, по небу прокотився невидимий гуркіт і впав десь поблизу, за лісом... Це були найкращі хвилини Шепталового життя. Ніколи досі й вже ніколи опісля білий кінь не відчував себе так близько і повно зі стихією, течією — од трав'яних хвиль до білих громів у вишині. Вийшов на сизу піщану косу і, струсивши воду, відчув себе таким сильним, що знову заіржав, цього разу грізно та бойовито, перегукуючись з громами. Тепер йому захотілося спокійно напиться, і він пішов по сизій косі до затоки. Пив скупими ковтками, цідячи воду крізь зуби і шкодуючи, що втловив спрагу.

Раптом небо над Шепталом напнулося, наче віжки на косогорі, не втримало, тріснуло навпіл, у тріщину хлопнуло яскравість, і Шептало побачив у водянім дзеркалі себе — незвично білого, аж до щему в очах. Здивований, він перечекав, не рухаючись з місця, щоб не скаламутити води, поки небо знову засвітилося, і знову побачив свою чисту, прекрасну білизну.

Перші краплі крихітними копитцями промерехтіли затокою — починався дощ. Шептало побрів до ліска — гірка правда, несподівано відкрита, засмутила його. Протягом усього життя в конюшні обманював себе: він уже давно не був білим конем. Він був бруднуватو-сірим, попелястим і тільки тепер, викупавшись у річці, знову став сліпучо-білим красенем, схожим на древніх предків, що царювали по циркових аренах. Тепер зрозуміло, чому Степан насмілювався хльоскати його батогом.

Узлісся, наскрізь промите дощем і прочесане вітром, гривасто розгойдувалося, ніби голови коней у степу. В шепелявих заростях було темно, мокро і сиротливо. Білий кінь полохливо сахнувся — сосни глухо гунали об землю молодими шишками. «Степан справді буває дуже злий. Немов щось наводить на нього, але з ким цього не трапляється, та ще при такій службі. Скільки нас на одні плечі! А хіба ці гніді, сірі, перисті, вороні, сиві розуміють?» Шепталові раптом закортіло почути Степанів голос, ласкаво ткнутися мордою в його замаخورчені долоні, хай навіть ударить, висварить. Білому коневі бувало завжди по-справжньому гірко, коли його зневажали та били, але незабаром у Шептала прокидалася винувата довірливість до кривдника. Раніше в подібному випадку він дорікав собі за відсутність гордості, але тепер, серед пустинного темного луку,

ця довірливість була бажана й приємна. Вона єднала його із селом, із Степаном, як і недогнuzдок, що час від часу потеленькував. Шепталові подумалося, що весь сьогоднішній вечір — і коли біг, вирвавшись із хлопчачих рук, і коли вигулювався серед високих трав та в річці — він відчував владну Степанову руку. Так застоялий жеребець змагається з вітром у прудкім бігу по колу, напнувши довгі віжки, один кінець яких тримають сильні руки. Але ця гірка правда вже не сколихнула Шептала, він тільки прищулив вуха і прискорив біг. Дощ вицух, тільки небо все ще спалахувало холодним білим подум'ям, вихоплюючи з темряви білого коня, що поспішав до села розмоклим путівцем. На вулицях, між тинів, стояли широкі калюжі, і коли знову спалахнула блискавка, Шептало побачив у них своє відображення. Він заклопотано зупинився, думаючи, як то здивується Степан. І коні здивуються, бо ніколи не бачили його такого білого, гарного. Степан вважатиме, що він хоче виділитися, показати норов. А справді, кому й що доведеш? Тільки собі гірше зробиш. Краще вже й надалі прикидатися сіреним і покірним. Сьогоднішнє перешумить. Хай завтра у привід відправить чи до міста, а згодом вони з конюхом порозуміються. Недаремно ж білим коням дано розум. Головне, щоб він, Шептало, знав про свою білизну, а про чуже око краще лишитися колишнім.

Шептало ступив кілька кроків, гепнувся у грязюку і покотився по дорожній хлюпавці. Коли звівся на ноги, уже не був білим конем; до ранку земля підсохне, обсиплеться, і він стане таким же сірим, яким був досі. Колишній спокій та розсудливість повернулися до Шептала. Звичайно, бригадний двір замкнено, але перелаз між конюшнею та клунею з одної низької жердини. Двір знайомо пахнув перепрілою травою та вівсянкою. В конюшні не світилося. Степан спав. Коні дрімали в загорожі, під навісом. Біля комор сонно бив у рейку сторож. Шептало обійшов загорожу — ворота щільно причинені й взяті на ошийник. Білий кінь, скільки зміг, просунув голову між двох жердин загорожі та й собі задрімав, стомлений нерозумною блуканиною...

1. Прочитай подані рядки

...я на базар завтра не поїду, та й не переробився вдень, обурини возив. Інші, ледь розвидніється, до міста почимчикують, дати перепочинок треба...

Ці думки належать

- А** Степанові
- Б** підпаскові
- В** коню Шепталові
- Г** завфермою

2. Установи послідовність поданих уривків

- А** Шептало ступив кілька кроків, гепнувся у грязюку і покотився по дорожній хлюпавці. Коли звівся на ноги, уже не був білим конем; до ранку земля підсохне, обсиплеться, і він стане таким же сірим, яким був досі
- Б** «На мене вкаже, обов'язково на мене», — думав полохливо, про всяк випадок, щоб прикрість не була несподіваною, хоч певно знав, що Степан його не потривожить
- В** Хлопчак наблизився до загорожі й хвацько стрельнув батогом, аж луна покотилась од клуні, що на краю села, та сивою гадючкою повисла курява
- Г** Хлопчак відсахнувся, у грізнім подиві занімів Степан, а Шептало легко опустився на передні ноги, збив копитами сипкий пісок, перестрибнув рів і помчав через гусячу царину в лугову синь

1	
2	
3	
4	

3. Установи відповідність між словами та їхніми значеннями

1 голобля	А швидкий біг навскач; галоп
2 двоколка	Б недублена шкіра, оброблена жировими речовинами, які роблять її дуже міцною та еластичною
3 сириця	В пристрій, що надає руху якій-небудь машині, механізму
4 чвал	Г одна з двох жердин, прикріплених кінцями до передньої частини воза, у які запрягають коня
	Г візок на двох колесах

1	
2	
3	
4	

4. Знайди й прочитай рядки, у яких йдеться про особливі стосунки коня Шептала й Степана. Прокоментуй подані нижче їхні характеристики.

Він, Шептало, кінь особливий, кінь білий...

Степан що: маленький чоловічок, навіть не білий, а якийсь землисто-сірий, з брудними, корявими ручиськами.

5. Поясни значення фразеологізму *біла ворона*. Чи можна коня Шептала назвати білою вороною? Чи доводилося тобі зустрічати в житті білих ворон? Чи змінилося твоє ставлення до таких людей після прочитання оповідання «Білий кінь Шептало»?
6. Чому тварина (кінь) в оповіданні викликає більше симпатій, ніж людина?
7. Як українці здавна ставилися до коней (у часи Київської Русі, козаччини й пізніше)? Чи змінив науково-технічний прогрес ставлення сучасників до тварин, зокрема й до коней?

8. Чому, на твою думку, кінь Шептало повертається в кінці оповідання до свого господаря?
9. Пригадай, що таке *алегоричний образ* (алегоричний образ крил у поемі Л. Костенко «Чайка на крижині»). Розкрий алегоричність образу коня Шептала.
10. Визнач ідею оповідання «Білий кінь Шептало».

11. Поміркуй над вибором і постановкою розділових знаків в епіграфі до оповідання «Білий кінь Шептало». З'ясуй, що таке *авторська пунктуація*.
12. Поміркувавши над поданими нижче рядками, вислови під час дискусії свою думку щодо такого запитання: чи краще й надалі Шепталові було «прикидатися сіреньким та покірненьким».
Головне, щоб він, Шептало, знав про свою білизну, а про чуже око краще лишитися колишнім.

Проведи невелике дослідження. Запиши в зошит уривок із двох абзаців, перший з яких починається словами «Батіг злітає в червонясте небо...». Підкресли слова, що ускладнюють прості речення. Поміркуй і письмово дай відповідь на таке запитання: яку роль відіграють ускладнюючі компоненти простого речення в художньому творі.

- Я можу переказати найвагоміші епізоди творів Володимира Дрозда.
- Я знаю основні ознаки химерної прози.
- Я вмію визначати химерні стилістичні прийоми в повісті «Ірій» і пояснювати їхню роль у сюжеті твору, у донесенні основних ідей.
- Я можу розкрити алегоричний образ коня Шептала, охарактеризувати його й дати свою оцінку його поведінки.
- Я усвідомлюю, що вміння зберегти власну індивідуальність — важлива риса характеру людини.

УКРАЇНСЬКИЙ ГУМОР І САТИРА

Які нині Червоні Шапочки?
На яку тему вчені мухи проводять
симпозіум на спині слона?
Що це за країна — Ельдорадо?
На ці та інші запитання
ти дістанеш відповідь у творах
Володимира Самійленка та Євгена Дударя.
Отож читай і насолоджуйся!

ВОЛОДИМИР САМІЙЛЕНКО (1864–1925)

*Письменник, перекладач,
дослідник мови.*

*Відомі твори: вірші «Ельдорадо»,
«Патріоти», «Українська мова»,
«Патріот Іван», драма «Чураївна»*

Володимир Іванович Самійленко народився 3 лютого 1864 р. в с. Великі Сорочинці, що на Полтавщині. Він був позашлюбним сином поміщика Івана Лисевича, мати майбутнього письменника походила з кріпацької родини. Багатій хоч і не одружився з матір'ю, проте й не відмовився від сина.

Після смерті поміщика мати Володимира отримала в спадок землю, чималу суму грошей і пенсію на виховання сина, що дало йому можливість навчатися в Полтавській гімназії. Саме тут він почав писати свої перші вірші.

Потім Володимир Самійленко продовжив навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету. У Києві він познайомився з Іваном Нечуєм-Левицьким і Лесею Українкою. Вивчення французької, італійської, іспанської та польської мов, поглиблення знань давньогрецької й латини сприяли формуванню Володимира Самійленка як майбутнього перекладача творів світової літератури.

За характером Володимир був людиною незібраною і надзвичайно добродушною. Словом *безодня* він називав будь-яке місце, де складав якісь речі, бо там здебільшого панував безлад. Тому щось потрібне важко було знайти. До «безодень» належали редакційна шафа в управі (у ній були книжки, журнали), домашня етажерка й кишені одягу, у яких зберігалося багато зайвого. Письменник міг годинами шукати потрібний документ і жартувати при цьому так, що ніхто й не думав на нього ображатися. Почуття гумору Володимира Самійленка позначилося й на його творчості: значну частину літературного доробку письменника становлять гумористичні й сатиричні твори (деякі з них ти сьогодні прочитаєш).

Життя Володимира Самійленка було пов'язане з Чернігівщиною, Вінниччиною, Галичиною. На жаль, фізичне виснаження, хронічні хвороби, смерть обох дочок підкосили його. Повернувшись до Києва, Володимир Самійленко все ж знаходить сили для перекладацької й редакторської діяльності.

Помер письменник 12 серпня 1925 р. Його поховали за козацьким звичаєм: з козацьким поясом попереду, з червоною китайкою на домовині та березовим хрестом.

ПАТРІОТИ

Два хлопці укупі стояли,
А третій дививсь оддалі,
Як ті гаряче розмовляли
Про долю своєї землі.

Так двоє вели язиками
Роботу для краю свого,
Гукали й махали руками,
Де річ вимагала того.

Один у широкій промові
Народні права боронив;
Він докази всі наукові
По пунктах як слід розложив.

А третій не мовив нічого:
Він мовити красно не міг,
Але задля діла святого
І жив він, і в землю б поліг.

Народу окремість натури,
І склад особливий думок,
І давність своєї культури, —
Довів він усе те з книжок.

Ті двоє, з балачки втомившись,
Веселі собі розійшлись,
А третій стояв зажурившись
І наче дивився кудись.

А другий про теє доводив,
Як дійде народ своїх прав,
І в поступі інших народів
Він місце йому показав.

Але він не тую картину
Вбачав, що круг його була:
Він бачив душею Україну
І все, що вона добула.

Вбачались йому патріоти
Із купою слів голосних,
А поруч мільйони голоти,
І темність, і вбожество їх.

1. Свої перші вірші Володимир Самійленко починав писати
А у Великих Сорочинцях
Б у Полтавській гімназії
В у Київському університеті
Г після навчання в гімназії та університеті

2. Установи послідовність уривків вірша Володимира Самійленка «Патріоти»

- А** Вбачались йому патріоти
Із купою слів голосних...
Б Ті двоє, з балачки втомившись,
Веселі собі розійшлись...
В Він бачив душею Вкраїну
І все, що вона добула
Г Один у широкій промові
Народні права боронив...

1	
2	
3	
4	

3. «Задля діла святого» і жив, і «в землю б поліг»

- А** перший хлопець
Б другий хлопець
В третій хлопець
Г ліричний герой

4. За допомогою яких сполучників автор протиставляє перших двох хлопців третьому?
5. Як називають такі словосполучення: *розложити по пунктах, склад думок, вести язиками, красно мовити, полягти в землю?* Яку роль вони відіграють у тексті?
6. Визнач, який настрій має початок вірша, а який — кінець. Прокоментуй зміну в настрої ліричного героя.
7. У вірші подано три думки про долю рідної землі. Як ти вважаєш, яку з них поділяє ліричний герой? А яку ти? Чому?
8. Яких людей, на твою думку, можна вважати патріотами?
9. Прокоментуй останню строфу вірша «Патріоти».
10. Визнач провідну ідею вірша.

11. Випиши з вірша слова, які позначають розмову двох хлопців. Визнач, до якого стилю вони належать. З'ясуй, до якого стилю належить слово *балачки*, що завершує цей синонімічний ряд. Поміркуй, чому автор вдається до зміни стилю.
12. Підготуйся до виразного читання вірша й візьми участь у конкурсі на кращого читця.

Уважно розглянь репродукцію картини П. Пікассо «Дівчинка на кулі» (1905). Поміркуй, чого досягає художник через використання прийому протиставлення, свої думки запиши (три-чотири речення).

ЕЛЬДОРАДО¹

Десь далеко єсть країна
Пишна, вільна, щастям горда,
Кожний там живе щасливо —
Держиморда², держиморда.

В тій країні люблять волю,
Всяк її шука по змозі
І про неї розмовляє —
У острозі, у острозі.

Там усяк говорить правду
Непідкупними устами,
Там за правду щира дяка —
Батогами, батогами.

Там неправді та злочинству
Не вважають і на волос,
Там злочинних зараз лають —
Та не вголос, та не вголос.

Там уряд «блюде» закони,
Дба про всіх, немов про рідних,
За провинності ж карає —
Тільки бідних, тільки бідних.

Суд там скорий; як ти винен,
То зашлють «без проволочки»,
А не винен, то й відпустять —
Без сорочки, без сорочки.

В тій країні всякий може
По заслугі шани ждати:
Там на те хрести й медалі —
Для багатих, для багатих.

Там тверезість у повазі,
Видно скрізь тверезу спілку,
Всі там п'ють саму воду —
Та горілку, та горілку.

Там всі люди роботящі,
Там нарівні з мужиками
Всі пани працюють щиро —
Язиками, язиками.

Там велика воля слову:
Кожний пише все, що знає,
І цензура ліберальна —
Все черкає, все черкає.

Там письменникам за працю
Сам уряд складає дяку
І з тріумфом їх провадить —
В Сибіряку, в Сибіряку.

Там говорять по-французьки,
Не то значні, а й лакеї,
І пани всі мови знають, —
Крім своєї, крім своєї.

Там зібрались всі народи:
Москалі, «хахли», поляки,
І живуть вони так дружно —
Як собаки, як собаки.

Там живе племін усяких
Престрашенна мішанина,
І за те той край зоветься —
Русь єдина, Русь єдина.

¹ *Ельдорадо* — країна казкових багатств і чудес.

² *Держиморда* (зневажл.) — властолюбна, жорстока до підлеглих особа.

ТЕОРИЯ ЛІТЕРАТУРИ

Гумор і сатира

Український народ завжди славився особливим почуттям гумору. Він широко представлений у більшості жанрів народної творчості: у казках, анекдотах, прислів'ях і приказках, у жартівливих оповіданнях і піснях. Гумористичні й сатиричні твори тобі вже доводилося читати, скажімо, у 6 класі (байки Леоніда Глібова «Щука», «Муха і Бджола», «Жаба і Віл»; співомовки Степана Руданського «Пан та Іван у дорозі», «Козак і король», «Запорожці у короля»; оповідання Степана Васильченка «Бусурмен» і «Свекор»; жартівливі вірші Степана Олійника й Павла Глазового). Пригадаймо, чим відрізняється гумор від сатири.

Словники літературознавчих термінів подають два визначення поняття **гумор**:

1. Художні твори різних жанрів, у яких смішне в житті людей зображається в доброзичливому, жартівливому тоні.
2. Різновид комічного; відображення смішного в доброзичливому тоні.

На перший погляд, ці два визначення подібні. Проте є між ними і відмінність: перше визначення є вузьким і стосується безпосередньо літературних творів (на це вказує наявність словосполучення *художні твори різних жанрів*), а друге — загальне, воно стосується не лише літератури як мистецтва слова, а й будь-якої життєвої ситуації. Тож будемо послуговуватися на уроках літератури словом *гумор* у першому значенні.

Засоби гумористичного зображення ти знаєш із 7 класу: ми з ними ознайомлювалися під час вивчення творчості Олексі Стороженка (оповідання «Скарб»). Пригадаймо їх:

- використання слова в одному й тому ж реченні одночасно в прямому й переносному значенні;
- згрубілі коментарі;
- прагнення дійової особи показати себе не тим, ким вона є насправді;
- надання предмету зображення невластивих йому рис;
- уживання жартівливих народних прислів'їв;
- урочистий тон при зображенні буденного;
- змішання різних стилів та ін.

Ці ж засоби гумористичного зображення часто використовуються і в сатиричних творах.

Поняття **сатира** в спеціальній літературі теж має два значення:

1. Особливий спосіб відображення дійсності, який полягає в гострому осудливому осміюванні негативного.

2. Твори викривального характеру (здебільшого вірші).

Як бачимо, обидва визначення подібні, причому друге має вужче значення.

У чому ж полягає відмінність між гумором і сатирою? Це ти зможеш з'ясувати, коли ще раз уважно прочитаєш визначення цих понять і розглянеш подану нижче схему.

Слід також звернути увагу й на те, що гумористичні та сатиричні твори мають різні об'єкти зображення. Скажімо, гумор піддає осміюванню здебільшого частковій недоліки в цілому позитивних явищ, окремі смішні риси в характері людини, при цьому не заперечуючи їх, а сатира спрямована проти життєво шкідливих явищ, які гальмують розвиток суспільства. Об'єктом сатири є пристосуванці, лицеміри й зрадники, явища, що не відповідають естетичному ідеалові.

У сатиричних творах широко використовуються такі тропи, як *гіпербола* й *іронія*. Нагадаємо: **троп** — це слово чи вислів, ужиті в переносному, образному значенні (епітет, порівняння, метафора, уособлення, символ). Новим для тебе терміном є слово *іронія*. **Іронія** — це художній троп, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення; це насмішка, замаскована зовнішньо благопристойною формою (висловлювання набуває в певному тексті протилежного значення). Володимир Самійленко широко використав цей художній засіб у вірші «Ельдорадо». З перших рядків вірша починаєш усвідомлювати, що заголовок «Ельдорадо» (пряме значення цього слова — країна казкових багатств і чудес) ужито тут у протилежному значенні, як і багато інших слів і висловів цього твору (воля — у острозі; щира дяка — батогами та ін.).

До речі, чи не в кожній строфі вірша «Ельдорадо» творенню іронії сприяє протиставлення, що видно з наведених вище

прикладів. У літературознавстві зіставлення протилежних явищ, понять, характеристик для посилення враження називають **антитезою** (з грец. протиставлення).

Ще раз уважно прочитай вірш Володимира Самійленка «Ельдорадо» і відчуй, як за допомогою гіперболи, іронії та антитези висміюються негативні суспільні явища.

1. Установи послідовність частин вірша В. Самійленка «Ельдорадо»

- А** Там велика воля слову:
Кожний пише все, що знає...
Б Там неправді та злочинству
Не вважають і на волос...
В Десь далеко єсть країна
Пишна, вільна, щастям горда...
Г В тій країні всякий може
По заслугі шани дати...

1	
2	
3	
4	

2. Установи відповідність між образами та їхніми ознаками (діями)

- 1 уряд
2 пани
3 суд
4 усяк

- А** скорий
Б «блюде» закони
В ліберальний
Г говорить правду
Г працюють щиро

1	
2	
3	
4	

3. Установи відповідність між термінами та їхніми визначеннями

- 1 гумор
2 сатира
3 іронія
4 антитеза

- А** художній троп, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення
Б твори різних жанрів, у яких смішне в житті людей зображається в доброзичливому тоні
В зіставлення протилежних явищ, понять, характеристик для посилення враження
Г велике перебільшення рис людини, з метою надання зображуваному виняткової виразності
Г спосіб відображення дійсності, який полягає в гострому осудливому осміюванні негативного

1	
2	
3	
4	

4. Вірш «Ельдорадо» написаний 1886 р. Чи актуальний він на сьогодні? Прокоментуй свою думку.
5. Випиши останній рядок кожної строфи. З'ясує, позитивний чи негативний зміст вони мають. Які з виписаних

слів набувають негативного забарвлення саме в рядках цього вірша?

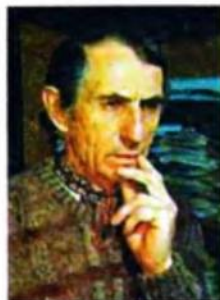
6. Як ти вважаєш, з якою метою автор в останньому рядку кожної строфи використовує прийом повтору?
7. У гумористичних чи сатиричних творах використовують іронію як художній троп? Обґрунтуй свою відповідь.
8. Яке слово повторюється на початку строф? Як називається цей прийом?
9. Визнач віршовий розмір твору «Ельдорадо».
10. Чи про таку країну, як у цьому творі, мріяли хлопці з вірша «Патріоти»? Зроби висновок.

11. Добери й випиши з віршів В. Самійленка приклади до кожного поданого нижче засобу творення гумору й сатири:
Уживання лайливих (чи просторічних) слів: ...
Уживання слів у невласивому значенні: ...
Поєднання логічно несумісних понять: ...
Використання дотепних фразеологізмів: ...
Використання згрублених суфіксів: ...
Іронія: ...
Гіпербола: ...
Антитеза: ...
12. Розглянь картину П. Брейгеля «Сліпі». Поміркуй, як перегукється прийом протиставлення, використаний у вірші «Ельдорадо», із сюжетом цієї картини.

Знайди в повісті Володимира Дрозда «Ірій» приклади засобів творення гумору й сатири. Запиши їх у зошит.

ЄВГЕН ДУДАР
(Народився 1933 р.)

Письменник-сатирик,
публіцист.

Збірки сатири і гумору:
«Вуглеводи і віники», «Директор без
портфеля», «Дон Жуан у спідниці»

Євген Михайлович Дудар народився 24 січня 1933 р. в с. Озерна, що на Тернопільщині. Він передусім відомий як письменник-сатирик. Це засвідчують назви його збірок: «Вуглеводи і віники», «Операція "Сліпе око"», «Коза напрокат», «Дон Жуан у спідниці», «Профілактика совісті» та ін. До речі, Євген Дудар — прекрасний виконавець своїх творів: понад десять тисяч виступів, творчих вечорів, радіо- і телезустрічей — це ще одна яскрава й вагома сторінка творчого доробку відомого сатирика. Прочитавши коротке інтерв'ю Євгена Дударя із самим собою, ти дізнаєшся про нього і як про митця, і як про людину.

АВТОПОРТРЕТ З НАТУРИ

У коротких інтерв'ю

- *Ти великий письменник?*
- У літературі є метри, дециметри, сантиметри, міліметри. Я — міліметр. Але залізний. І вважаю, що краще бути залізним міліметром, ніж липовим метром.
- *Славу любиш?*
- Хто слави не любить, той не достойний її. Але славу, як і жінку, треба любити в міру своїх природних даних. Інакше вона піднесе гарбуза.
- *Як працюєш?*
- До полудня займаюся розумовою працею, пополудні — фізичною. На цілий день розуму не вистачає.
- *Чи буває, що розчаровуєшся?*
- Рідко. Я засвоїв залізне правило: «Для того, щоб не розчаровуватися, не треба перед тим дуже зачаровуватися!»

- *Який маєш характер?*
- Як віск. При обробці любить тепло.
- *Як ставишся до природи?*
- Як і всі, люблю її. І, як усі, гублю її.
- *З ким у тебе бувають конфлікти через гумор?*
- З дурнями.
- *Твій творчий шлях?*
- У мене не шлях, а стежка. Крута і слизька.
- *Ти щасливий?*
- Так. Бо живу за принципом французького прислів'я: «Коли нема того, що любиш, то люби, що маєш!»
- *Твоє кредо?*
- Сміх заради життя, а не життя заради сміху.

СЛОН І МУХИ

Учені мухи зібралися на симпозіум¹. Тема симпозіуму: «До питання про походження приказки “Не робіть з Мухи Слона”».

Муха-доповідач з усією категоричністю заявила:

— Приказка «Не робіть з Мухи Слона» в корені своєму не відповідає правді! Виходить, що первинним був Слон, а Муха вторинною. Коли все навпаки. І приказка, відповідно, має звучати «Не робіть із Слона Муху».

— Слон, — заявила Муха-співдоповідач, — істота, не варта жодної уваги! По-перше, він не може літати. По-друге, не вміє джуміти...

Наступна Муха-оратор також поганила Слона:

— Це істота неповоротка. Не пристосована зовсім до життя...

— Колеги! — виступила найсерйозніша вчена Муха. — Що ми, справді, робимо із Слона Муху. Що ми роздуваємо: Слона та Слона! Я не бачу ніякого Слона. І вважаю, що ніякого Слона в природі ніколи не було і нема!..

Учасники симпозіуму радісно заджуміли.

І справді. Слона вони не бачили. Бо симпозіум проходив на його спині.

¹ Симпозіум — нарада з певних наукових питань.

1. Євген Дудар щасливий, бо живе за принципом такого французького прислів'я
 - А** Сміх заради життя, а не життя заради сміху
 - Б** Щоб не розчаровуватися, не треба перед тим дуже зачаровуватися!
 - В** Коли нема того, що любиш, то люби, що маєш!
 - Г** Хто слави не любить, той не достойний її
2. У назві оповіді поєднано (за допомогою єднального сполучника *і*)
 - А** синоніми
 - Б** пароніми
 - В** омоніми
 - Г** антоніми
3. Установи відповідність між героями оповіді та їхніми репліками

<ol style="list-style-type: none"> 1 Муха-доповідач 2 Муха-оратор 3 Муха-співдоповідач 4 найсерйозніша вчена Муха 	<ol style="list-style-type: none"> А Це істота неповоротка. Не пристосована зовсім до життя... Б По-перше, він не може літати! По-друге, не вміє джуміти... В І приказка, відповідно, має звучати «Не робіть із Слона Муху» ...симпозіум проходив на його спині. Г Я не бачу ніякого Слона. І вважаю, що ніякого Слона в природі ніколи не було і нема!.. 	<table border="1" style="border-collapse: collapse; width: 40px;"> <tr><td>1</td><td></td></tr> <tr><td>2</td><td></td></tr> <tr><td>3</td><td></td></tr> <tr><td>4</td><td></td></tr> </table>	1		2		3		4	
1										
2										
3										
4										

4. Поєднання яких слів у першому реченні оповіді викликає сміх? Чому?
5. Чи сприйматиме читач після такого початку подальший текст серйозно? Обґрунтуй свою відповідь.
6. Пригадай, чим відрізняються гумористичні твори від сатиричних.
7. До якого виду комічного належить цей твір?
8. Поясни значення поданих нижче фразеологізмів і приказок. Які з них відтворюють ідеї оповіді Є. Дударя «Слон і мухи»: *роздувати кадило; слона не помітити; жаба і на вола рот роззявляє; кожна жаба своє болото хвалить; своє не видать під носом, а чуже — під лісом?*
9. До якого літературного жанру і чим саме близька ця оповідь?
10. Чого навчає оповідання Є. Дударя «Слон і мухи»?

11. Добери приклади до кожного зазначеного нижче засобу творення комічного.
Поєднання несумісних слів: ...
Переінакшування фразеологізмів: ...
Поєднання різних мовних стилів в устах одного героя (наприклад, науковий і розмовний): ...
12. Підготуйся до виразного читання оповідання за ролями й візьми участь у конкурсі на кращого читця.

ЛІСОВА КАЗКА

(Для дорослих)

Одного сонячного ранку в лісовому господарстві отримали чергову колоду. Колода була незвичайна. На корі висічено якісь знаки. Збоку на шнурочку теліпалася сургучева¹ печатка.

Начальник лісгоспу Ведмідь радісно заревів:

— О, нарешті надійшла вказівка з тресту².

Сіли. Читають.

«Негайно вишліть сто колод у трест і тисячу колод у главк³. Нема на чому писати».

Ведмідь скликав загальні збори. Намітили рубежі. Взяли зобов'язання. Врізали. Відправили. Незабаром лісова пошта доставила в контору лісгоспу десять колод.

— Розгорнута інструкція, — зауважив Ведмідь, — як інвентаризувати⁴ ліс.

Провели інвентаризацію. Послали в трест звіт із п'ятдесяти колод. Другий примірник в об'єднання. Третій у міністерство.

З міністерства не забарилися вислати брошуру зі ста п'ятдесяти колод. Як оберігати ліс від паразитів.

З главку прислали буклет із п'ятдесяти колод. Розтлумачували, як правильно розуміти брошуру з міністерства.

З тресту додали тридцять колод інструкції, як розшифрувати буклет із главку.

У лісгоспі не забарилися. Негайно ж склали на двохстах колодах звіт про те, як вони зрозуміли вказівки зверху й що думають

¹ *Сургіч* — забарвлена тверда смола, що легко плавиться й застигає; уживається для опечатування пакетів, посилок та ін.

² *Трест* — об'єднання кількох підприємств однієї галузі; централізоване управління, апарат такого об'єднання.

³ *Главк* — орган управління в радянських міністерствах і відомствах, що видав підприємствами якої-небудь галузі промисловості.

⁴ *Інвентаризація* — перевірка наявності й стану майна якого-небудь господарства, підприємства та складання його опису.

чинити. Заодно відправили п'ять тисяч колод у трест, десять тисяч — у главк і двадцять тисяч — у міністерство. Як і вимагалось.

Незабаром у лісгосп прийшла брошура. На триста колод. У супроводі двохсотколодної пояснювальної записки з об'єднання і стоколодної інструкції з тресту.

У цих керівних матеріалах йшлося про те, як берегти ліс від буреломів.

З лісгоспу негайно ж повідомили всі три керівні установи, що вказівки отримали. Розробили й вислали звіт на п'ятдесяті колодах, яких заходів вжито для безпеки лісу.

У новій депеші¹, що надійшла зверху, хвалили лісове господарство за вчасне вжиття заходів по охороні лісу. І надіслали інструкцію з п'ятисот колод, як берегти ліс від пожежі.

Працівники лісгоспу, як і годиться, матеріал опрацювали. І доповіли в звіті на тисячі колод, що лісові не загрожують найстрашніші пожежі...

Якось у кабінеті Ведмеда пролунав телефонний дзвінок. Керуючий трестом почав дорікати за те, що річний звіт лісгосп надіслав на трухлявій палиці з ліщини.

А наступного дня лісова пошта доставила Ведмедеві наказ по тресту, написаний на виламаний зі стільця ніжці. У ньому повідомлялося, що лісове господарство ліквідується.

— Нічого, — заспокоював Ведмідь своїх підлеглих. — Мобілізуємось, розкорчуємо пеньки та й візьмемося за землеробство.

ЧЕРВОНА ШАПОЧКА

В одному селі жила Червона Шапочка. Дівчина гарненька, ставненька. Нижню половину її вроди облягали вичовгані джинси. Верхню — розписаний незрозумілими гаслами балахон. На голові хвацько сиділа червона шапочка. Подарунок від бабусі на день шістнадцятиріччя. За те її і називали Червоною Шапочкою.

Одного разу мама каже Червоній Шапочці:

— Ось тобі пиріг, пляшка вина. Однеси бабусі. Нехай підкріпиться трохи. Старенька вона вже. Нездужає.

Як у справжній казці, бабуся жила за лісом.

— Тільки спіши, — каже мати, — поки сонечко високо.

Червона Шапочка пішла.

Відійшла на таку віддаль, що не побачиш її неозброєним оком. Сіла під кущ. Випила вино. З'їла пиріг. Дістала з потайної кишені джинсів цигарку. Запалила, смалить і наспівує:

¹ *Депеша* — термінове офіційне повідомлення; донесення.

Ах, эта красная рябина
Среди осенней желтизны,
Я на тебя смотрю, любимый,
Теперь уже со стороны...

Як тут з кушів виходить Вовк. Страшенний, величезний. Очі голодним вогнем світяться.

— А-а-а! — гаркнув. — Червона Шапочка! Попалася! Зараз я тебе з'їм!

Червона Шапочка озирнулася. Цвиркнула через густонапомаджену губу:

— Пішов геть! Шкет нещасний! Ще не таких бачила. — Дихнула Червона Шапочка на Вовка перегаром вина й тютюну. Вовк очманів.

Схопила Червона Шапочка Вовка за вуха, сіла на нього верхи і гукнула:

— Поїхали!

— Куди? — перелякався Вовк.

— Куди-небудь! — пришпорила боки Вовка дерев'яними підшвами своїх стукалок. І той рвонув.

Каталася Червона Шапочка на Вовкові до ранку. Вранці підїхала до бабусиної хати. Зайшла у світлицю:

— Чао предкам!

— Дитино рідна! — сплеснула в долоні бабуся. — А ти де в таку рань тут узялася?

— Ша! — приклала пальця до вуст Червона Шапочка. — Якщо маман питатиме, де я була, скажеш, у тебе ночувала.

— Господь з тобою, дитино! А ти хіба не з дому?..

— Дай щось пошамати! — сказала Червона Шапочка, викаблучуючись перед дзеркалом.

— Нема, дитино, — каже бабуся. — Бо я хворіла.

— Давай бабки. Пошлю Вовка, принесе зараз.

Бабуся витріщилася на внучку.

— Гроші давай! — хрипко пояснила Червона Шапочка.

Бабуся тремтячими руками дістала вузлика. Розв'язала. Подала Червоній Шапочці свою пенсію.

— На. Нема більше.

— Тоді я тебе з'їм! — налякала Червона Шапочка.

Якраз у цей час повз хату бабусі проходив мисливець.

Дивиться, біля хати лежить загнаний Вовк, язика висолопивши і хвоста відкинувши. А з хати доноситься схлипування бабусі:

— Не маю, внучечко! Їй-богу, більше не маю!..

Мисливець вскочив у хату. Напоготові рушницю тримає:

— Хто тут бабусю ображає?

Червона Шапочка криво осміхнулася:

— А ти у родинні справи не вмішуйся! Браконьєр нещасний. Ось напишу на тебе скаргу, що ти вбив Вовка, обікрав бабушенцію і приставав до мене. Тоді закукурікаєш...

Мисливець був сміливий. Ніколи не тремтів перед найстрашнішим звіром. А тут жижки в нього затрусилися. Він згадав свою жінку молоду. Діточок білочубих. І, знітившись, почав задкувати до виходу.

Що далі діялося в бабусиній хаті, ніхто не знає. Бо свідків не було. Тільки десь під полудень з хати вийшла Червона Шапочка. З набитим вузликом на спині. І зникла в лісі.

Де вона блукає, досі ніхто не знає.

Може, стрінеться вам принагідно. То сповістить хоча б її маму. Бо побивається, руки ламає, де її чадо неповнолітнє, не знає...

1. Керівні установи в «Лісовій казці» Є. Дударя мали таку ієрархію (від вищої до нижчої)

А трест — главк — міністерство

Б трест — міністерство — главк

В міністерство — главк — трест

Г главк — міністерство — трест

2. Установи послідовність частин казки «Червона Шапочка»
1	
2	
3	
4	
- А** Червона Шапочка озирнулася.
Цвиркнула через густонапомаджену губу:
— Пішов геть! Шкет нещасний!
- Б** Мисливець вскочив у хату.
Напоготові рушницю тримає:
— Хто тут бабусю ображає?
- В** Відійшла на таку віддаль, що не побачиш її
неозброєним оком. Сіла під кущ. Випила вино.
З'їла пиріг
- Г** Бабуся тремтячими руками дістала вузлика.
Розв'язала. Подала Червоній Шапочці
свою пенсію
3. Репліка «А ти в родинні справи не вмішуйся! Браконьєр нещасний» належить
- А** матері
Б бабусі
В Вовкові
Г Червоній Шапочці

4. Чому, на твою думку, письменник рекомендує «Лісову казку» дорослій аудиторії?
5. Чому Є. Дудар твір про діяльність лісового господарства за жанром визначає як казку, а не як оповідання?
6. Яке суспільне явище викриває автор у «Лісовій казці»?
7. Пригадай, які слова називають *просторічними*. Знайди й випиши їх з казки «Червона Шапочка». Яку роль вони відіграють у творі?
8. До якого виду комічного — гумору чи сатири — належать «Лісова казка» й «Червона Шапочка»? Обґрунтуй свою відповідь.
9. Пригадай, що таке *гіпербола* й *літота*. Знайди їх у тексті казки «Червона Шапочка» й з'ясує, з якою метою автор їх використав.
10. Що є спільним між однойменними казками Євгена Дударя й Шарля Перро? Чому український письменник використав героїв і сюжет відомої казки, наділивши їх іншими характеристиками й помістивши в сучасні реалії?

11. Визнач обставини місця й часу, якими починається чи не кожен абзац «Лісової казки», запиши їх у зошит. Поміркуй, чому в інших прочитаних творах Є. Дударя на початку абзаців обставин або взагалі немає («Слон і мухи»), або вживаються рідко («Червона Шапочка»).
12. Поділ складного (рідше — простого) речення на окремі короткі речення називається *парцеляцією*. Знайди й

прочитай приклади парцеляції в кінці казки «Червона Шапочка». Яку роль відіграє цей прийом у тексті?

- Я знаю найцікавіші відомості про Володимира Самійленка як письменника.
- Я усвідомлюю універсальність моделі тоталітарної держави, створеної в поезії Володимира Самійленка «Ельдорадо».
- Я вмію виразно й вдумливо читати поезії Володимира Самійленка.
- Я вмію відрізнати гумор від сатири.
- Я знаю, що таке антитеза і яку роль вона відіграє в розкритті ідеї твору.
- Я усвідомлюю важливість дотепного, а часом і в'їдливого слова в житті людини.
- Я вмію виразно й усвідомлено читати твори Євгена Дударя й коментувати їхній прихований зміст.
- Я можу визначити головну думку прочитаних мною творів Євгена Дударя.

На дозвіллі

Радимо прочитати надзвичайно цікаве оповідання Євгена Дударя «Рідна мова» за такою адресою в мережі Інтернет:

www.sumno.com/forum/index.php?showtopic=848

СЛОВНИК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

Амфібра́хій — трискладова стопа з наголосом на другому складі.

Анапéст — трискладова стопа з наголосом на третьому складі.

Антитéза — зіставлення протилежних явищ, понять, характерів для посилення враження.

Громадя́нська лі́рика — твори, у яких думки й переживання викликані суспільно-політичними подіями.

Гу́мор — відображення смішного в життєвих явищах і людських характерах у доброзичливому, жартівливому тоні.

Да́ктиль — трискладова стопа з наголосом на першому складі.

Драма́тичний тві́р — літературний твір, побудований на основі вчинків персонажів та їхніх висловлювань, дія в якому показана в діалогах, монологів, полілогах героїв безпосередньо перед глядачами (або читачами) в теперішньому часі.

Драма́тург — письменник, який створює драматичні твори для постановки на сцені.

Ду́ма — народний віршований епічний твір героїчного або соціально-побутового змісту, який виконується речитативом у супроводі кобзи, бандури чи ліри.

Е́пос — оповідна поезія, зароджена в давні часи як форма зображення важливих подій історії, життя народу, героїчних учинків персонажів. Епос узагальнює історичний досвід народу в яскравих художніх образах, яким властиві масштабність, монументальність.

Імпро́візація — процес одночасного складання і виконання якогось твору.

Інти́мна лі́рика — вірші, у яких настрої ліричного героя викликані особистими переживаннями.

Іро́нія — художній троп, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення; насмішка, замаскована зовнішньо благопристойною формою (висловлювання набуває в певному тексті протилежного значення).

Істо́рична по́ема — поема, у якій зображено героїчні постаті й події минулого.

Істо́ричні пі́сні — народні ліро-епічні твори про важливі історичні події та конкретних історичних осіб.

Кобза́рі (лірники, бандуристи) — українські народні співці, творці й виконавці історичних пісень і дум, які супроводжували спів грою на кобзі, бандурі чи лірі.

Ко́медія — драматичний твір, у якому засобами гумору й сатири відображається смішне, висміюються негативні явища, риси вдачі людей.

Ко́нфлі́кт — зіткнення, боротьба протилежних поглядів; серйозне непорозуміння, суперечка.

Пейзажна лірика — твори, у яких настрої ліричного героя суголосний із настроєм природи, переживання й відчуття виникають від споглядання природи.

Періоди — різноскладові рядки думи, об'єднані найчастіше дієслівною римою.

Переклад — текст, слово, усне висловлювання, літературний твір, перекладені з однієї мови іншою з максимальним збереженням стилю письменника, мовних особливостей, без імпровізації.

Переспів — вільний переклад віршам; те, що є повторенням відомого, сказаного, написаного; власний твір автора, написаний на основі сюжету, змісту, образів, ідей іншого твору.

П'єса — узагальнена назва драматичних творів; твір, призначений для постановки на сцені.

Піріхій — стопа з двома ненаголошеними складами.

Поетика — вивчення художньої форми фольклорного чи літературного твору, тобто особливості його побудови, або композиції, художніх засобів, віршування тощо.

Ремарка — авторське пояснення в драматичному творі стосовно умов та часу дії, зовнішнього вигляду й поведінки дійових осіб.

Репліка — висловлювання персонажа.

Ретардація — уповільнення розповіді, що забезпечується частими повторами цілих фраз.

Речитатів — протяжне мелодійне проказування під супровід коби, бандури, ліри.

Ріма — співзвучне закінчення рядків.

Сатіра — різке висміювання хиб і пороків, негативних явищ.

Стопа — це повторювана група складів, до якої входить один наголошений склад і один або два ненаголошені.

Троп — це слово чи вислів, ужиті в переносному, образному значенні (епітет, порівняння, метафора, уособлення, символ).

Тирада — мовний період думи обсягом від двох до восьми рядків, об'єднаних римою.

Трагедія — драматичний твір, який побудований на гострому, непримирному конфлікті особистості, що прагне максимально реалізувати свій творчий потенціал, з неможливістю його практичного втілення в життя; герой трагедії потрапляє в безвихідне становище й часто гине.

Трагікомедія — різновид комедії; драматичний твір, у якому поєднуються риси комедії і трагедії: під час комедійного конфлікту відбуваються трагічні події.

Філософська лірика — твори, у яких передано думки й почуття, викликані складними проблемами буття, життя й смерті, розвитку суспільства, природи тощо.

Хорей — двоскладова стопа з наголосом на першому складі.

Художній вимисел — народжена творчою уявою письменника, художньо видозмінена дійсність; без художнього вимислу не існують історичні роман, повість, оповідання, драма, поема.

Ямб — двоскладова стопа з наголосом на другому складі.

Література на літо

- Т. Шевченко. «Назар Стодоля»
П. Куліш. «Чорна рада»
І. Багряний. «Тигролови»
Г. Квітка-Основ'яненко. «Сватання на Гончарівці»
М. Костомаров. «Сава Чалий»
Марко Вовчок. «Інститутка»
С. Склярєнко. «Святослав», «Володимир»
Р. Іваничук. «Манускрипт з вулиці Руської»
В. Малик. «Чорний вершник»

Фольклорна експедиція

Як ти вже знаєш, українська усна народна творчість у всьому світі славиться своїми піснями й іншими жанрами. Здавна й до сьогодні фольклористи¹ збирали матеріал різного жанру в так званих фольклорних експедиціях. Вируши й ти в таку експедицію зі своїм класом, друзями або батьками. Вивчати усну народну творчість можна у своїй місцевості (в сусідньому селі чи місті) або в іншому регіоні України.

Записувати фольклорні твори різних жанрів найзручніше на диктофон, щоб потім можна було прослуховувати записи вдома і на уроках української літератури чи фольклорному святі в школі.

Фольклорний матеріал слід паспортизувати.

Паспорт

1. Жанр і назва твору.
2. Адреса респондента² (область, район, місто чи село).
3. Ім'я та прізвище респондента.
4. Вік респондента.
5. Дата запису.
6. Ім'я та прізвище того, хто збирає фольклорний матеріал.

Про особливості підготовки до фольклорної експедиції та збирання й оформлення матеріалу детально розповість твій учитель або педагог, який веде фольклорний гурток у твоїй школі.

Успіхів тобі й до зустрічі в дев'ятому класі!

¹ Фольклорист — той, хто збирає й досліджує фольклор.

² Респондент — особа, з голосу якої записують фольклорний чи інший матеріал.

Навчальне видання

АВРАМЕНКО Олександр Миколайович
ДМИТРЕНКО Галина Кононівна

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Макет, художнє оформлення та обкладинка *В. С. Мітченка*

В оформленні обкладинки підручника використана мініатюра з Радзивілівського літопису XV ст. та портрет Роксолани роботи невідомого художника XVI ст.
В оформленні заставок і кінцівок використані орнаменти української вишивки XVIII ст.
В оформленні шмцитулів підручника використано: с. 7. Морський прапор Війська Запорозького Низового. Копія XX ст. з оригіналу XVIII ст.; с. 45. Мініатюра з Радзивілівського літопису XV ст.; с. 73. *П. Балла* «Стояла я і слухала весну...», 1980 р.; с. 195. Афіша вистави «Сто тисяч». Український музей театрального мистецтва; с. 233. *Ф. Гуменюк* «Настя Лісовська»; с. 363. Малюнок *Ю. Мітченка*
У підручнику використано ілюстрації художників: *В. Баріби* (с. 145, 156, 188, 227), *Я. Галькук* (с. 238, 251, 254), *Ю. Мітченка* (с. 373, 377, 378)

Редактор *Н. Забаштанська*
Художній редактор *О. Збор*
Технічне редагування
та комп'ютерна верстка *І. Селезньової, В. Кушніренка*
Коректори *Ю. Курйоз, Л. Хільченко*

Підписано до друку 27.05.2008. Формат 60×90/16. Папір офс. № 1. Гарнітура
Петербурґ. Друк офс. Ум. друк. арк. 24. Обл.-вид. арк. 27,6. Ум. фарбовідб. 97.
Тираж 138 600 прим. Зам. № 8134.

Видавництво «Грамота»
Кловський узвіз, 8, м. Київ, 01021
тел./факс: (044) 253-98-04, тел.: 253-90-17, 253-92-64
E-mail: gramota@ukrpost.net

Свідцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитивів видавництва «Грамота»
у ДП «Державна картографічна фабрика».
21100, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 19.
Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 869 від 26.03.2002 р.